Folia Uralica Debreceniensia 18.

Debrecen
2011

DU press

FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 18.

Szerkesztette:

Maticsák Sándor

Keresztes László

Debreceni Egyetemi Kiadó
Debrecen University Press

2011

A Debreceni Egyetem
Finnugor Nyelvtudományi Tanszékének
lektorált kiadványa

Szerkesztőbizottság:

Csúcs Sándor (Budapest)
Riho Grünthal (Helsinki)
Lars-Gunnar Larsson (Uppsala)
Harri Mantila (Oulu)
Tõnu Seilenthal (Tartu)
Eberhard Winkler (Göttingen)

A tanulmányokat lektorálta:

G. Bogár Edit (Budapest), Csepregi Márta (Budapest),
Csúcs Sándor (Piliscsaba), Honti László (Budapest),
Keresztes László (Debrecen), Laczkó Tibor (Debrecen),
Petteri Laihonen (Jyväskylä), Lars-Gunnar Larsson (Uppsala),
Maticsák Sándor (Debrecen), A. Molnár Ferenc (Debrecen),
Jari Sivonen (Oulu–Budapest), H. Varga Márta (Budapest),
Zaicz Gábor (Piliscsaba)

ISSN 0239-1953

© A szerzők, 2011
© A Debreceni Egyetemi Kiadó, beleértve az egyetemi hálózaton belüli elektronikus terjesztés jogát, 2011

Kiadja a Debreceni Egyetemi Kiadó, az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja

Felelős kiadó: Virágos Márta főigazgató
Technikai szerkesztő: Maticsák Sándor
Borító: Kai Tiislär – Maticsák Sándor

Készült a Debreceni Egyetem Könyvtárának
sokszorosító üzemében
Terjedelem: 14 (A/5) ív

DEBRECENI EGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK
FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 18.
DEBRECEN, 2011

Cselekvésnevek a manysiban – az északi manysi cselekvésnevek valenciája

BÍRÓ Bernadett

1. Bevezetés

Írásomban az északi manysi cselekvésneves szerkezeteket vizsgálom tipológiai szempontból.

A nominalizáció, valamint azon belül a cselekvésneves szerkezetek elemzése központi helyet foglal el az utóbbi évtizedek nyelvészeti kutatásaiban (l. többek között Alexiadou–Rathert 2010, Ylikoski 2009, Koptjevskaja-Tamm 1993, 2003, 2005, Alexiadou 2001, Laczkó 1997, 1998, 2000a). A nagyfokú tudományos érdeklődés magyarázata többek között az, hogy a különféle nominalizáció-típusok kiváló példái a kategóriájukat tekintve ambivalens viselkedést mutató szerkezeteknek (vö. pl. Koptjevskaja-Tamm 2003).

Írásomban először áttekintem a nominalizáció különböző szempontú meghatározásait és különböző fajtáit (2.), valamint a cselekvésnevek vizsgálatának megközelítési módjait, utalva egyúttal a cselekvésnevek meghatározásával kapcsolatos nehézségekre (3.). Ezután az északi manysi cselekvésnevek kapcsán röviden bemutatom az egyes nem-ragozott (nonfinit) igealakok egymáshoz való viszonyát, majd érvelek amellett, hogy az északi manysiban az *-n* és *-m* képzős deverbális névszók (melléknévi igenevek) töltik be a cselekvésnévi szerepet (4.). Végül megvizsgálom e cselekvésnevek valenciáját, azaz azt, hogy milyen módon jelenik meg az alany és a direkt tárgy a cselekvésneves szerkezetekben (5.).

Vizsgálataimat csak az irodalmi nyelv alapját képező északi nyelvjárásra korlátozom, mely az egyetlen ma is élő manysi nyelvjárás. A jelen elemzéshez felhasznált nyelvi anyag forrásai a Munkácsi Bernát (Munkácsi 1892–1896) és az Artturi Kannisto (Kannisto–Liimola 1951–1963) által a XIX. század végén/XX. század elején gyűjtött folklórszövegek; az újabb manysi szövegek feldolgozása további vizsgálatok tárgyát képezi.

2. A nominalizáció és a cselekvésnevek

A cselekvésneves szerkezetek olyan főnévi csoportok, amelyek feje egy cselekvésnév (igéből képzett főnév), és amelyek e fejen kívül tartalmazzák egy propozíció vagy egy predikátum egy vagy több folytatóját (reflex), pl. *the enemy's distruction of the city (the enemy destroyed the city); the loud chanting in the quad (chanting loudly in the quad)* (Comrie 1976: 178, Comrie–Thompson 1985: 358).

A cselekvésnevek a lexikális nominalizáció[1] során létrejövő főnevek egyik csoportját alkotják. A lexikális nominalizáció során egy igei frázis, egy ige vagy egy melléknév alakul át főnévvé (Comrie–Thompson 1985, Givón 1990: 498). A lexikális nominalizáció során létrejövő főneveket két nagy csoportra oszthatjuk. Az első csoportba tartoznak a cselekvésnevek, melyek az ige vagy melléknév által jelölt cselekvést vagy állapotot nevezik meg, a második csoportba pedig azok a főnevek, amelyek valamelyik argumentumot jelölik. A két csoport között az a különbség, hogy az első csoportba tartozó főnevek megőrzik a képzésük alapjául szolgáló igék vagy melléknevek bizonyos tulajdonságait, míg a második csoportba tartozók szintaktikailag tipikusan úgy viselkednek, mint bármilyen más főnevek, és csak morfológiai és (gyakran kiszámíthatatlan és sajátos) szemantikai kapcsolatban állnak az alapigével vagy -melléknévvel (Comrie–Thompson 1985: 349). Ennek alapján tehát a lexikális nominalizáció során létrejövő főnevek a következőképpen csoportosíthatók (vö. Comrie–Thompson 1985: 349):

A. Valamely cselekvés vagy állapot neve
1. cselekvésnevek (action/state nominals) *(olvasás, tévénézés; truck-driving)*

B. Valamely argumentum neve
2. a cselekvőt megnevező főnevek (agentive nouns) *(író, olvasó; singer, writer)*
3. a cselekvés eszközét megnevező főnevek (instrumental nouns) *(reszelő, sajtszeletelő; slicer)*
4. a cselekvés módját kifejező főnevek (manner nouns) (török *ye-* 'to eat' → *yeyiš* 'way of eating')
5. a cselekvés helyét megnevező főnevek (locative nouns) *(mulató, ebédlő)*
6. a cselekvés tárgyát megnevező főnevek (objective nouns) (szundanéz *inum* 'to drink' → *inuman* 'drink/alcohol', *omoŋ* 'to say' → *omoŋan* 'word/saying')

[1] A nominalizáció két típusa a lexikális (lexical) és a klauzális (clausal) nominalizáció. Ez utóbbiról bővebben l. pl. Comrie–Thompson 1985: 391–393; Koptjevskaja-Tamm 1993: 49–52; Carol Genetti et al. 2008: 2–3.

7. a cselekvés okát kifejező főnevek (reason nouns) (szundanéz *dataŋ* 'to arrive' → *paŋdataŋ* 'reason for arrival', *indit* 'to leave' → *paŋindit* 'reason for leaving)'.

A lexikális nominalizáció tehát tisztán lexikális folyamat, amely egy szótári szót eredményez. A nominalizáció azonban meghatározható inkább grammatikai, mint tisztán lexikális folyamatként is, ebben az esetben a nominalizáció „az a folyamat, melynek során egy prototipikus igei csoport – akár egy teljes mondat (beleértve az alanyt), akár egy igei frázis (az alany nélkül) főnévi frázissá alakul" (Givón 1990: 498). Erre többnyire akkor van szükség, ha az igei csoport prototipikus főnévi pozíciót (vagy „funkciót") foglal el – vagyis alanyként, direkt vagy indirekt tárgyként vagy határozóként áll – egy másik mondatban. A nominalizált NP-ben a korábbi ige funkcionál főnévi fejként, a korábbi igei frázis különböző elemei – főnévi argumentumok, igei bővítmények, határozók – pedig főnévi módosítókká válnak. A nominalizáció során különböző típusú szerkezeti átalakulások következnek be, melyek szükségesek ahhoz, hogy az igei csoport megközelítse a főnévi frázis prototípusát. Ezen átalakulások közé tartozik a prototipikus igére jellemző elemek elhagyása, és ezek helyettesítése a prototipikus főnévre jellemző elemekkel. Ezeket a szerkezeti átalakulásokat a következőképpen foglalhatjuk össze (vö. Givón 1990: 499):

a) az ige egy nem-ragozott, főnévi formát kap;
b) az igei idő-, aspektus- és módjelölés hiányzik vagy szigorúan korlátozott;
c) a grammatikai egyeztetés eltűnik vagy szigorúan korlátozott;
d) az alany és a direkt tárgy esetjelölése módosul, többnyire a genitívusz irányába;
e) különböző determinánsok jelenhetnek meg, melyek a korábbi igét, a jelenlegi főnévi fejet módosítják;
f) a határozók melléknévi módosítókká alakulnak a nominalizált főnévi csoportban.

A cselekvésnevek (V*erbalnomen, название действия, action nominal, verbal noun, nomen actionis, masdar,* valamint *gerund* az angol és a latin értelmezésben) hagyományosan a nem-ragozott (nonfinit) igealakok egyik alcsoportját alkotják. Azonban annak meghatározása, hogy pontosan mit értünk 'cselekvésnév' alatt, nem teljesen egyértelmű – amint azt a különböző elnevezések is mutatják (erről bővebben l. pl. Comrie 1976: 178; Comrie–Thompson 1985: 350–351, 358–360; Koptjevskaja-Tamm 1993: 6–7; 2005; Ylikoski 2003: 186–194; 2009: 28–32).

Írásomban Koptjevskaja-Tamm definícióját követem, amely szerint a cselekvésnevek főnevek, vagy legalábbis tipikus főnévi pozícióban megjelenő szóalakok, amelyek a főnevekre jellemző inflexiós tulajdonságokat mutatnak, és/vagy a főnevekhez hasonlóan kapcsolódhatnak adpozíciókkal. A cselekvésnevek igékből jönnek létre valamilyen meglehetősen produktív módon, akár képzés, akár inflexió útján, és eseményekre és/vagy tényekre utalnak (Koptjevskaja-Tamm 2005). A cselekvésnevek ugyanúgy tisztán eseményekre referálnak, mint az igék, azoktól eltérően azonban úgy, hogy az eseményeknek nevet adnak. A cselekvésnevek tehát egyesítik az igék és a főnevek szemantikai és diskurzusjegyeit, valamint morfológiájukban is kombinálódnak az igei és névszói vonások, és az egyes nyelvek az igei vagy a névszói szóosztályhoz közelebb állóként kezelik őket (Koptjevskaja-Tamm 1993: 6).

3. A cselekvésnevek vizsgálatának megközelítési módjai

A cselekvésneves szerkezetek (és az egyéb nominalizációk) vizsgálatának két fő megközelítési módja ismeretes: a generatív és a tipológiai szempontú. Mivel írásomban a tipológiai megközelítési módot alkalmazom, ezért a generatív szempontú vizsgálatok ismertetésére csak annyiban térek ki, amennyiben ezt a vizsgálataimat illetően szükségesnek tartom.

Az 1980-as évek második felében a generatív nyelvészeti kutatásokban nagy hangsúlyt kaptak a deverbális főnevek. A vizsgálatok elsősorban az angol nominalizációkra irányultak, melyeknek egyik legátfogóbb leírása Grimshaw (1990) nevéhez fűződik. Grimshaw amellett érvel, hogy a deverbális főnevek nem alkotnak homogén csoportot, hanem legalább két típusuk különböztethető meg. Az olyan főneveknek, mint pl. az *examination*, kétféle olvasata is lehet: az (1) példában ez a főnév egy eseményre utal (event-reading), míg a (2)-ban egy konkrét entitásra (non-event reading):

(1) *The examination of the patients took a long time.*
(2) *The examination was on the table.* (Vö. Grimshaw 1990: 49.)

Az első olvasatban a főnév örökli a képzés alapjául szolgáló ige teljes argumentumszerkezetét, a másik olvasatban viszont argumentumszerkezetet egyáltalán nem örököl.

Az ilyen főnevek kétféle olvasata különféle szemantikai és szintaktikai kritériumok alapján különíthető el, mint például az „esemény” olvasat lehetősége, az argumentumszerkezet megengedése, határozók és melléknévi módosítók engedélyezése stb. A strukturális elemzésben ezeket a különbségeket

különböző strukturális reprezentációkban ragadták meg (pl. Alexiadou 2001; Borer 2003, utóbbit idézi Bašić 2010).

Grimshaw szemantikai alapon különíti el egymástól azokat a képzett főneveket, amelyek egy eseményt jelölnek („komplex esemény" főnevek), és azokat, amelyek egy esemény kimenetét/eredményét vagy egyszerűen egy entitást jelölnek („eredmény" főnevek).[2] Véleménye szerint a két csoport közti alapvető különbség az, hogy csak a „komplex esemény" főnevek képesek theta-szerepeket adni, és csak ezek vesznek fel argumentumokat.[3] Az argumentumszerkezet megléte mellett Grimshaw felsorol számos más olyan tulajdonságot, amelyek elkülönítik egymástól e két csoportot, e tulajdonságok a következő táblázatban összegezhetőek:

1. táblázat. Az „eredmény" és „komplex esemény" olvasatú főnevek összehasonlítása (vö. Grimshaw 1990: 49–56)

„Eredmény" főnevek	**„Komplex esemény" főnevek**
nincsenek kötelező argumentumaik, nem képesek theta-szerepeket adni	vannak kötelező argumentumaik, képesek theta-szerepeket adni
duratív igékkel nem kompatibilisek	kompatibilisek duratív igékkel
nem vesznek fel ágens-orientált módosítókat, pl. **the intentional exam is desirable*	felvehetnek ágens-orientált módosítókat, pl. *the instructor's intentional examination of the student*
célhatározói mellékmondat nem módosíthatja őket	célhatározói mellékmondat módosíthatja őket
aspektuális módosítók nem jelenhetnek meg mellettük, pl. **the exam for three hours*	aspektuális módosítók megjelenhetnek mellettük, pl. *the examination of the papers in three hours*

[2] Grimshaw-nál szerepel még egy harmadik csoport is, az „egyszerű esemény" olvasatú főnevek csoportja. Jelen vizsgálat szempontjából ez azonban kevésbé releváns, ezért erre nem térek ki részletesebben.

[3] Ezt az állítást, amely szerint csak a „komplex esemény" olvasatú főneveknek lehetnek argumentumaik, azóta többen is vitatták (vö. Alexiadou 2001; Schoorlemmer 1995, utóbbit idézi Bašić 2010; Procházková 2006). Az ellenvetésekben gyakori megállapítás, hogy az „esemény" főneveknek is lehetnek argumentumaik, ezek azonban – az igéktől eltérően – nem kötelező argumentumok. Másrészt a „komplex esemény" főnevek megkövetelik a belső argumentumok kötelező kifejezését, így ebben a tekintetben inkább az igékhez hasonlítanak. A külső argumentumok jelenléte viszont mindig opcionális (vö. Bašić 2010). Megjegyzendő azonban, hogy maga Grimshaw is elismerte, hogy az „eredmény" főneveknek is lehetnek bővítményeik, ezek azonban nem argumentumok, mivel az „argumentum" terminus Grimshaw-nál csak a főnevek kötelező bővítményeit jelöli.

állhatnak többes számban	csak egyes számban állhatnak
a *frequent* ('gyakori')-típusú módosítók csak többes számmal együtt kapcsolódhatnak hozzájuk, pl. *the frequent exams; *the frequent exam*	a *frequent* ('gyakori')-típusú módosítók egyes számmal kapcsolódnak hozzájuk (mivel a „komplex esemény" főnevek nem is állhatnak többes számban), pl. *the frequent examination of the papers; *the frequent examinations of the papers*
állhatnak predikátumként, pl. *this is an exam*	nem állhatnak predikátumként, pl. **this is an examination of the students*
lehetnek határozatlanok, pl. *an exam*	kötelezően határozottak, pl. **one examination of the papers*

(A generatív szempontú megközelítésről bővebben l. pl. Lees 1960; Chomsky 1970; Jackendoff 1977; Rappaport 1983; Laczkó 1997, 1998, 2000a; Koskinen 1998; Alexiadou 2001, 2010.)

A cselekvésnevek vizsgálatának másik megközelítési módja, melyet én is követek, tulajdonságaik tipológiai jellegű vizsgálata, mely elsősorban Comrie (1976), Comrie és Thompson (1985), valamint Koptjevskaja-Tamm (1993, 2003, 2005) nevéhez fűződik.

Comrie (1976) tanulmányában cselekvésneves szerkezetek (action nominal constructions) és a megfelelő ragozott igét tartalmazó mondatok viszonyát vizsgálja különös tekintettel az ige és a belőle képzett cselekvésnév vonzatkeretére (alany, direkt tárgy stb.). Végkövetkeztetése az, hogy a különböző nyelvek cselekvésneves szerkezetei csoportosíthatók aszerint, hogy belső szerkezetük milyen mértékben felel meg a nem-képzett főnévi frázisok belső szerkezetének, és milyen mértékben a ragozott igés mondatokénak. Ez a fajta osztályozás egy kontinuumhoz vezet a mondatszerű és az NP-szerű cselekvésneves szerkezetek között (Comrie 1976: 200).

Comrie és Thompson (1985) írásában a vizsgálat már szélesebb körű: a lexikális nominalizáció egészét érinti. A nominalizációk vizsgálata során a szerzők a következő megállapításokra jutnak (Comrie–Thompson 1985: 397):

1. Cselekvést/állapotot jelentő vagy a megfelelő ige/melléknév egy argumentumát jelölő főnevek képezhetőek igékből vagy melléknevekből.
2. Főnevek képezhetők még főnevekből, de más kategóriákból nem.
3. A főnevek képzésére szolgáló folyamatok várhatóan nem produktívak, és nagyfokú szabálytalanság és megjósolhatatlanság jellemzi őket.
4. Az egyes nyelvek különböznek egymástól aszerint, hogy cselekvésneveik a főnévi frázisokhoz vagy pedig a mondatokhoz hasonlítanak jobban a következő paramétereket tekintve:

a) a cselekvésneves szerkezet főnévi feje által mutatott igei és főnévi kategóriák száma;
b) a megfelelő mondat alanyaként és tárgyaként funkcionáló főnevek genitívusszal vagy valamilyen függő esettel vannak-e jelölve (inkább főnévi jellemző), vagy pedig olyan esetragokkal, amilyenekkel egy teljes mondatban lennének jelölve (inkább igei vonás);
c) a főnévi fejet határozók (igei vonás) vagy pedig jelzők (főnévi vonás) módosítják-e.

5. Néhány nyelvben a képzett főnévi frázisok nem elemezhetők főnévi fejet tartalmazó szerkezetekként.

Koptjevskaja-Tamm (1993) hetven nyelvben vizsgálta a cselekvésneves szerkezeteket (action nominal constructions, ANCs), főleg azok belső szintaxisára fókuszálva. A fő kérdés, amelyre választ kívánt kapni, a következő volt: milyen eszközökkel jelölik a cselekvésnév és bővítményei (alany és a direkt, valamint indirekt tárgyak) közti viszonyt összehasonlítva a megfelelő ragozott igét tartalmazó mondatokban, illetve az átlagos főnévi frázisokban használt eszközökkel? A szerző elsődleges és legkonkrétabb célja, hogy létrehozza a cselekvésneves szerkezeteknek egyfajta szintaktikai tipológiáját. Koptjevskaja-Tamm a cselekvésneves szerkezetek osztályozását három szintaktikai eszköz, azaz a bővítmények jelölése, a fej jelölése és a szórend segítségével végezte el. Véleménye szerint a különböző nyelvek cselekvésneves szerkezetei valóban egy skálán helyezhetők el „mondatszerűségük" ('sentence-likeness') és „NP-szerűségük" ('NP-likeness') mértéke szerint, ahogyan Comrie állította (Comrie 1976: 200), ennek a skálának azonban vannak fix pontjai a cselekvésneves szerkezetek jól meghatározható típusainak megfelelően, ahová a különböző nyelvek nominalizációs frázisai csoportosulnak (Koptjevskaja-Tamm 1993: 60). Koptjevskaja-Tamm a különböző nyelvek nominalizációs frázisait hét csoportba sorolja (i.m. 60–61):

1. Sentential type: a cselekvésneves szerkezetben minden argumentum megőrzi eredeti jelöltségét.
2. Possessive-Accusative type: **S**[4] és **A** genitívuszba kerül a cselekvésnév mellett, **P** megőrzi eredeti jelöltségét.
3. Ergative-Possessive type: **P** és **S** genitívuszba kerül, **A** pedig valamilyen más esetbe. E típuson belül megkülönböztethetünk két altípust:
   a) Sentential-Possessive subtype: **A** megőrzi eredeti jelöltségét;
   b) Oblique-Possessive subtype: **A** valamilyen függő esetbe kerül.

[4] **S** az intranzitív igés mondat alanyát, **A** a tranzitív igés mondat alanyát, **P** pedig a tranzitív igés mondat direkt tárgyát jelöli.

4 Nominal type: a cselekvésnevek mellett az összes argumentum hasonlít a nem-képzett főnevek bővítményeire. E típuson belül is megkülönböztethetünk két altípust:
   a) Double-Possessive subtype: **S, A** és **P** is genitívuszba kerül;
   b) Possessive-Adnominal subtype: **S** és **A** genitívuszba kerül, **P** pedig valamilyen függő esetbe.
5. Mixed type: **S** genitívuszba kerül, **A** függő esetbe (általában megegyezik azzal az esettel, amit az Ágens kap a passzív mondatokban), **P** pedig megőrzi eredeti jelöltségét.
6. Incorporating type: **P** a komplex cselekvésnév része lesz, **S** megőrzi eredeti mondatbeli esetét, vagy genitívuszba kerül, **A** pedig vagy **S**-hez hasonlóan viselkedik, vagy függő esetbe kerül.
7. Relative type: **S** és **P** genitívuszba kerül, **A** pedig a cselekvésnévre referáló vonatkozó mellékmondatban fejeződik ki.

2005-ös munkájában Koptjevskaja-Tamm a fentiekhez hasonló szempontok szerint vizsgálja a cselekvésneves szerkezeteket (mint pl. *John's running* és *the enemy's destruction of the city*). A központi kérdés az, hogy az angol *running* és *destruction* szavakhoz hasonló szavak léteznek-e az általa vizsgált nyelvekben, és ha igen, akkor hogyan kapcsolódnak az argumentumaikkal (**S**-sel, **A**-val és **P**-vel). A fő általánosítás, amelyet a különböző nyelvek összehasonlítása során tesz, a következő: „ANC Universal: ANCs as parasites. In all languages where ANCs exist, they use marking (both dependent-marking and head-marking) which is also used in either finite clauses or possessive NPs." Vagyis a cselekvésneves szerkezetek bizonyos értelemben nem léteznek önálló, független szerkezetekként, hanem mindig a ragozott igés mondatoktól és/vagy a főnévi csoportoktól „kölcsönöznek" szintaktikai eszközöket.

Koptjevskaja-Tamm (2005) a világ nyelveit nyolc kategóriába sorolja a cselekvésneves szerkezetek felépítése alapján, mely kategóriák némiképp eltérnek a fent említett (Koptjevskaja-Tamm 1993) csoportoktól:

Típus (Values)	**Nyelvek száma**
1. Sentential: **S, A** és **P** is megőrzi a ragozott igés mondatra jellemző jelöltségét (dependent-marking)	25
2. Possessive-Accusative: **S/A** birtokosként jelenik meg, **P** megőrzi eredeti jelöltségét	29
3. Ergative-Possessive: **S/P** birtokosként jelenik meg, **A** pedig valamilyen más szerepben	21

4. Double-Possessive: az összes fő argumentum birtokosként jelenik meg	7
5. Other: ritkább szerkezetek	6
6. Mixed: különböző szerkezetek ugyanazon nyelvben	14
7. **A** és **P** nem jelenhet meg egyszerre ugyanabban a szerkezetben	24
8. Nincsenek cselekvésnevek	42

E csoportok földrajzi eloszlását tekintve a leginkább szembetűnő és legtisztább tendencia magára a cselekvésnevek létezésére vonatkozik Koptjevskaja-Tamm szerint. Úgy tűnik, az ausztráliai nyelvekből hiányoznak a cselekvésnevek, miközben gyakran fordulnak elő bennük egyéb deverbális származékok. A másik terület, ahol a cselekvésnevek, és különösen az argumentumokkal együtt megjelenő cselekvésnevek ritka jelenségnek számítanak, Észak-Amerika. Ezzel szemben a cselekvésnevek általánosak mind Európa, mind pedig Afrika nyelveiben, habár számos afrikai nyelvben nem jelenhet meg mellettük **A** és **P** egyszerre.

4. Cselekvésnevek az északi manysiban

A manysiban számos deverbális nomenképző van, amelyek cselekvésnevek képzésére is szolgálnak. A leggyakoribb ilyen képzők a következők (vö. Munkácsi–Kálmán 1986; Riese 2001a):

-l: *sūmil*[5] 'ugrás' < *sūm-* 'ugrik'
-məl/-mil: *jōŋχmil* 'körülvarrás, szegély' < *jōŋχ-* 'körüljár; fordul; forog'
-mət/-mit: LM[6] *jutmət* 'körülvarrás, szegélyezés' < LM *junt-* 'varr'
-ŋ: *kaśiŋ* 'suttogás' < *kaśy-* 'suttog'
-p: LM *ńōtəp* 'segítség, támogatás' < *ńōt-* 'segít'
-pī: *woratpi* 'veszekedés' < *worat-* 'erőszakoskodik, kényszerít'
-s: *pūwəs* 'légáramlat, lég-/levegőáramlás' < *pūw-* 'fúj'
-spi: *muľaspi* 'versengés' < *muľ-* 'legyőz, nyer'
-tul: *mastul* 'felöltöztetés, felöltözés, öltözködés' < *mas-* 'felölt (ruhát)'.

A deverbális névszóképzőkkel képzett cselekvésnevek nagyon gyakran lexikalizálódnak, pl. *pantil* 'tető, fedél' < *pant-* 'fed', K[7] *sotəŋ* 'bűvölet' < *sāt-* 'bűvöl, igéz', *χāχmil* 'emelkedés, lejtő, hágó' < *χāŋχ-* 'felmegy, felemelkedik'.

[5] A jelölés nélküli példák az északi nyelvjárásból származnak.
[6] LM = közép-lozvai nyelvjárás.
[7] K = kondai nyelvjárás.

A szövegek tanúsága szerint azonban úgy látszik, hogy szinte kizárólag csak az *-n, -m,* ritkábban az *-ima* képzők azok, amelyek „valódi" cselekvésnévi szerepben álló, azaz „komplex esemény" olvasatú deverbális névszókat hoznak létre. Az *-n* a folyamatos melléknévi igenév, az *-m* a befejezett melléknévi igenév, az *-im(a)* pedig a határozói igenév képzője. Az *-im(a)* képzős deverbális névszók főnévi, azaz cselekvésnévi szerepben való egyértelmű használatára azonban elég kevés példa áll rendelkezésemre, ezért írásomban csak az *-n* és az *-m* képzős deverbális névszókkal foglalkozom, pl.

(3) *lū-majt* *tārä* ***pos - nä - iγ*** *pajta - we*
ló-máj át- fő-AN-TRANSL főz-PASS:Vx3Sg
'A lómájat mindaddig főzik, míg teljesen szét/át nem főtt.'
(VNGy[8] IV: 419)

(4) *pōl' - əm* *tow* ***tōl - ma - tä*** *sujti*
fagy-PAST.PART ág törik-AN-Px3Sg hallatszik
'A fagyos gallynak töredezése hallik.' (VNGy III: 97)

A cselekvésnevek és az egyéb nem-ragozott igealakok összefonódása a manysiban nem egyedi eset, számos más nyelvből is találhatunk rá példákat. Sőt, valójában inkább azt mondhatjuk, hogy a nem-ragozott igealakok fő típusai (főnévi igenév, melléknévi igenév, határozói igenév és cselekvésnév) esetében gyakran nem találunk pontos egy-az-egyhez megfelelést köztük és funkcióik között, inkább az a jellemző, hogy ezek az igealakok tipikusan egynél több szintaktikai funkcióban használatosak (vö. Ylikoski 2003: 187). Ezt láthatjuk például az angolban, ahol egy olyan nem-ragozott igealak, mint a *crying,* funkcionálhat a mondatban melléknévi igenévként, határozói igenévként valamint cselekvésnévként is:

(5) *The crying girl left the room.*
(6) *The girl left the room crying.*
(7) *The crying of the girl irritates me.*

Ezzel szemben a magyarban három különböző nem-ragozott igealakot találunk a fenti példamondatok megfelelőiben:

(8) *A síró lány elhagyta a szobát.*
(9) *A lány sírva hagyta el a szobát.*
(10) *A lány sírása zavar engem.*

[8] VNGy = Munkácsi Bernát 1892–1896: Vogul Népköltési Gyűjtemény I–IV. MTA, Budapest.

A magyar tehát egyike azon kevés nyelvnek, amelyben a nem-ragozott igealakokként számon tartott csoport valóban az „ideális” rendszert tükrözi, és az egyes szóalakok és funkcióik világosan elkülönülnek egymástól:[9]

(11) főnévi igenév: *A lány nevetni kezdett.*
(12) melléknévi igenév: *A nevető lány kiment a szobából.*
(13) határozói igenév: *A lány nevetve ment ki a szobából.*
(14) cselekvésnév: *A lány nevetése visszhangzott a folyosón.*

(A nem-ragozott igealakok egymáshoz való viszonyáról bővebben l. pl. Koptjevskaja-Tamm 1993: 33–45; Ylikoski 2003; Ylikoski 2009: 28–32.)

A manysiban is bizonyos átfedés látszik tehát egyes igenevek (két melléknévi igenév és a határozói igenév) és a cselekvésnevek között, itt is jellegzetesen a fent említett szóalakokat találjuk vonatkozói, időhatározói mellékmondatokat helyettesítő szerkezetekben. A manysiról szóló szakirodalomban általában nem különítik el egymástól élesen az igeneveket és a cselekvésneveket, az igenevek bemutatásánál olvashatunk a különböző igeneves szerkezetekről és az igenevek által betöltött különféle funkciókról, így a nomen actionisi szerepről is (l. Szabó 1904: 425, 433–436; Sz. Kispál 1966; Rombangyejeva 1973: 146–147; Kálmán 1975: 62, 70; Riese 2001b: 65–70). A különböző szerzők még az igeneveket sem kezelik egységesen: vagy az igékből képzett névszóknál tárgyalják őket (Szabó 1904), vagy nem-ragozható igealakként az igéknél (Rombangyejeva 1973), illetve a szintaxis bemutatásánál (Riese 2001b), vagy külön szóosztályként jelennek meg (Kálmán 1976). A szintaxis bemutatásánál az igenevekkel kapcsolatban megemlítik, hogy különböző melléknévi igenévi és határozói igenévi formák használatosak a manysiban alárendelő mellékmondatok helyett, és felsorolják a jellegzetes, igenevekkel alakult manysi szerkezeteket is.

Elmondhatjuk tehát, hogy a manysi nyelvtanról, a manysi szóképzésről, valamint az igenevekről írt művek szerzői is megemlítik, hogy a melléknévi igenevek, valamint a határozói igenév is előfordulhat főnévi szerepben, cselekvésnévként (nomen actionisként). Most nézzük meg, hogy milyen érvek

[9] Itt kell megjegyeznünk, hogy a szakirodalomban vannak olyan nézetek is, miszerint a magyarban is található a fent említett angol *-ing* képzős alakokéhoz hasonló többértelműség. Laczkó Tibor (2000b) feltételezi, hogy az ősmagyar és az ómagyar korban két homonim *-ó/-ő* képző létezett: az igenévképző és az (akkor még termékeny) nomen actionis (esemény) jelentésű főnévképző. Bővebben l. Laczkó 2000b.

szólnak amellett, hogy ezek a deverbális szóalakok bizonyos esetekben valóban cselekvésnévnek, és nem igenévnek tekinthetőek!

Mondatbeli szerepüket tekintve a melléknévi igenevek és a cselekvésnevek elméletileg jól elkülöníthetőek egymástól, hiszen a melléknévi igenevek elsődleges funkciója az, hogy egy főnév jelzőjeként funkcionáljanak egy főnévi csoportban, l. (15) és (17); míg a cselekvésnevek ezzel szemben a névszói csoport fejét alkotják, l. (16) és (18):

(15) ***tēn'-ut*** ***vār - nə*** *kit* ***χum*** *mētəlāl - s - əm*
étel készít-PRES.PART két férfi bérel-PAST-Vx1Sg

'Ételt készítő két embert béreltem.' (VNGy IV: 331)

(16) *jäγi-pīγ - äγən* *porä - tēn* *āst - əs,* *tūp*
báty-Px2SgDuPoss tutaj-Px3Du elkészül-PAST:Vx3Sg csak

nariγtaχt - nə - tēn *ariγt - əs,* *jäj - ən!*
tolja.magát-AN-Px3Du megmarad-PAST:Vx3Sg jön-IMP:Vx2Sg

'Bátyáidnak tutaja elkészült, már csak az van hátra, hogy a parttól odább tolják magukat, gyere!' (VNGy II: 94–95)

(17) *am* ***sēl - əm*** ***puuŋ - əm*** *nēnēn* *ti*
én szerez-PAST.PART gazdagság-Px1Sg nektek ím

χūľt - i; *āpśi - n* *ul* *ľaultä - ln!*
marad-Vx3Sg öcs-Px2Sg ne szid-IMP:Vx2SgDET

'A tőlem szerzett vagyonom ím ti kettőtöknek marad;
öcsédet ne pirongasd!' (VNGy IV: 324)

(18) *āpśi - mēn* ***jäniγm - əm - ä*** *vāt* *tāl - iγ* *jēmt - s*
öcs-Px1Du nő-AN-Px3Sg harminc év-TRANSL válik-PAST:Vx3Sg

'Öcsikénk immár növésében harminc éves lett.' (VNGy II: 94)

A névutókkal, illetve esetragokkal való kapcsolódás szintén amellett szól, hogy ezek a deverbális szóalakok főnévi pozícióban állnak ezekben a példákban, nem pedig jelzőként (azaz melléknévi igenévként):

(19) *tōrəm* *χånal,* *akw'* *χumi - tēn* ***pat - nä - iγ,***
Isten majd egy férfi-Px3Du esik-AN-TRANSL

akw‘	*nē - tēn*	***pat - nä - iγ***	*naŋ*	*ta*	*ōl - eγin*
egy	nő-Px3Du	esik-AN-TRANSL	te	úgy	él-Vx2Sg

’A jövőben, míg az utolsó (egy) férfi el nem vész (esik), míg az utolsó nő el nem vész, te isten gyanánt fogsz majd élni.’ (VNGy I: 17)

(20)

akw‘	*ūs-χal*	***jäl - nə - n***	***māγəs***	*at*	*sāt*	*sajt*	*mī - γəm*
egy	város-köz	jár-AN-Px2Sg	-ért	öt	száz	rubel	ad-Vx1Sg

’Egy városköznyi járásodért ötszáz rubelt adok.’ (VNGy IV: 332)

(21)

am	*tiγ*	***joχt - əm - am - t***	*nōŋχ-masəpa - nə*	*vāj-sup*	*āťim*
én	ide	jön-AN-Px1Sg-LOC	felvesz-PRES.PART	harisnya-darab	nincs

’Midőn én jöttem, egy felölteni való csizmadarab nem volt.’ (VNGy IV: 48)

(22)

jäiγ - n-āŋkw - ən-pālt	*nomt - əl-ke*	*at*	*χańštāl - wä - s - ən:*
apa-Px2Sg-anya-Px2Sg-nál	ész-INSTR-ha	nem	tanít-PASS-PAST-Vx2Sg

ēlä-pat - mə - n	***jui-pālt***	*ań*	*nomt - əl*	*χańšta - wə - n!*
előre-jut-AN-Px2Sg	után	most	ész-INSTR	tanít-PASS-Vx2Sg

’Ha atyádnál, anyádnál ésszel [gondolkozni] meg nem tanítottak, miután a távolba kerültél, most megtanítanak ésszel [gondolkozni]!’ (VNGy IV: 55)

Az igenévi és a cselekvésnévi funkció különbsége az igeidő kifejezésének képességében is megmutatkozik. Míg a melléknévi igenevek képesek időviszonyt kifejezni (a mondat ragozott igéjéhez viszonyítva), l. (23) és (25); addig a cselekvésnevek nem képesek erre: esetragok, illetve névutók nélkül még relatív idővonatkozás sem tulajdonítható nekik, l. (24) és (26):

(23)

man	***rūpitə - nə***	*māχum;*	*naŋ*	*kūśej*	*ōl - eγin*
mi	dolgozik-PRES.PART	nép	te	gazda	van-Vx2Sg

’Mi dolgozó nép vagyunk; te gazda vagy.’ (VNGy IV: 334)
’dolgozó nép’ → ’nép, aki dolgozik’, jelen idejű, a mondat igéjével egyidejű cselekvésre utal

(24)

taw	*sēməl*	*kērpä*	*ńāliŋ*	*āl - ä*	*lou*	*tuľäp*	*kitiγ*
ő	fekete	vasú	nyilas	tartó-Px3Sg	tíz	ujjas	két

kāt - nə	***pūγ - nä - tä***	*ness*	*sunsenti - ləm.*
kéz-LAT	fog-AN-Px3Sg	csak	nézdegél-Vx1SgDET

’Hogy az ő fekete vasú nyíltartóját tíz ujjas két kezébe fogja, azt ellenszegülés nélkül (csak úgy) nézdegélem.’ (VNGy IV: 303)
’fogása’ → utalhat a mondat igéjével egyidejű, vagy ahhoz képest előidejű cselekvésre is (’az, hogy ő megfogja’ vagy ’az, hogy ő megfogta’)

(25)

jā,	*känk - ən-pālt*	*mujluŋkwə*	***jäl - əm***	*χum,*
hát	bátyád-Px2sg-hoz	vendégeskedni	megy-PAST.PART	ember

maj - im	*ańä - n*	*tūp*	*ālenti - lən?!*
ad-GER	rakás-Px2Sg	alig	emel-Vx2SgDET

’Hát, bátyádhoz vendégségbe ment ember, adott [ajándék] rakásod alig hogy emelni bírod?!’ (VNGy IV: 330)
’vendégeskedni ment ember’ → ’ember, aki vendégeskedni ment’, múlt idejű, a mondat igéjéhez képest előidejű cselekvésre utal

(26)

Tōrəm	*piγ*	*numəl*	***tāräti - m***	*ērγ - ä*
ég	fiú	fentről	lebocsát-AN	ének-Px3Sg

’Az ég fia lebocsáttatásának éneke.’ (VNGy II: 100)
’lebocsátás’ → utalhat a mondat igéjével egyidejű, vagy ahhoz képest előidejű cselekvésre is (’az, hogy őt lebocsátják’ vagy ’az, hogy őt lebocsátották’)

Láthattuk tehát, hogy a fent említett deverbális szóalakok a melléknévi igenévi funkción kívül cselekvésnévi szerepet is betölthetnek, s erre bizonyítékként elsősorban szintaktikai pozíciójuk (főnévi jelző vs. főnévi fej, esetragokkal, névutókkal való kapcsolódás), valamint az időviszonyok kifejezésére való képtelenségük szolgálhat.

5. A cselekvésnevek valenciája

A cselekvésnevek hibrid igei-névszói természetét mutató bizonyítékok közül a legérdekesebb talán az alany és a direkt tárgy megjelenésének módja a cselekvésnév mellett.[10] Az egyéb bővítmények vizsgálata kevésbé izgalmas

[10] Az általános, bevezető, áttekintő jellegű információkat tartalmazó rész elsősorban Comrie–Thompson (1985) művén alapul, a külön jelölés nélküli példák is ebből a tanulmányból származnak. A könnyebb áttekinthetőség kedvéért az idézett példák morfológiai elemzését magyarra fordítottam, és az általam használt rövidítések segítségével egységesítettem.

eredményekre vezet, hiszen ezek általában ugyanolyan formában jelennek meg az igék és a cselekvésnevek mellett egyaránt, mint például a következő angol mondatokban:

(27) *Harry objected to Bill's solution.*
(28) *Harry's objection to Bill's solution.*

Az alany és a direkt tárgy esetében azonban a cselekvésnevek – a mondatokkal való nyilvánvaló szintaktikai kapcsolatuk ellenére – nagyobb mértékben közelítenek a főnévi csoportok szintaxisához.

Egyes nyelvekben a cselekvésnév mellett megjelenő alany és direkt tárgy jelölése teljes egészében a főnévi csoportok szintaxisához hasonlít, más nyelvekben a mondatokra jellemző szintaxis megőrződését figyelhetjük meg, míg megint más nyelvekben az alany és a direkt tárgy jelölése részben a főnévi csoportok, részben pedig a mondatok szintaxisához hasonlít. Nézzünk ezekre az esetekre egy-egy példát!

a) Az angol cselekvésneves szerkezetek szintaxisa a főnévi csoportokéval mutat hasonlóságot az alany és a direkt tárgy jelölését illetően. Az angol mondatok szintaxisának vizsgálataink szempontjából releváns részét tekintve elmondható, hogy a mondatban a jelöletlen alany megelőzi az igét, melyet – attól függően, hogy melyik igéről van szó – követhet egy direkt tárgy, mely szintén jelöletlen (eltekintve az olyan névmásoktól, melyeknek van külön nominatívuszi és akkuzatívuszi formája, pl. *I/me*), pl.

(29) *John arrived.*
(30) *The enemy destroyed the city.*

Ezzel szemben a főnévi csoportban kétféle lehetőséget találunk: a fej követi az *-s* végződéssel ellátott bővítményt (ún. Saxon genitívusz), illetve a fej megelőzi az *of* prepozíciós bővítményt (ún. Normann genitívusz):

(31) *John's car*
(32) *the roof of the house*

A cselekvésneves szerkezeteket vizsgálva azt találjuk, hogy azok belső szerkezete sokkal inkább hasonlít a főnévi csoportéra, mint a mondatéra:

(33) *John's arrival*
(34) *the enemy's destruction of the city*

Mindazonáltal a cselekvésneves szerkezetekben szereplő kétféle birtokos forma és a mondatokban megjelenő alany/direkt tárgy megkülönböztetés között erős korreláció található:

(35) *the enemy – destroyed – the city*
(36) *the enemy's – destruction – of the city*

Azokban a cselekvésneves szerkezetekben, amelyekben csak az egyik birtokos forma jelenik meg, összetettebb annak megítélése, hogy az a cselekvésnév alanyaként vagy pedig direkt tárgyaként értelmezhető. Ha a cselekvésnév mellett csak az *'s*-es birtokos forma van jelen, és a cselekvésnév olyan igéből lett képezve, amely kötelezően megköveteli egy direkt tárgy jelenlétét, akkor a birtokos összetevő csak direkt tárgyként értelmezhető:

(37) *Bill's execution → (someone) executed Bill*
**Bill executed*

Ha azonban a cselekvésnév alapigéje nem követeli meg, csak megengedi egy direkt tárgy jelenlétét, akkor az a tendencia figyelhető meg, hogy a fenti birtokos forma csak az alanynak feleltethető meg:

(38) *John's reading → John reads*[11]

A másik birtokos forma esetében *(of)* viszont olyan tendencia mutatható ki, hogy ez a Normann genitívusz a cselekvésnév tárgyaként értelmeződik, habár az alanyként való értelmezés lehetősége sincs soha teljesen kizárva (pl. *the shooting of the hunters*).

b) Az orosz cselekvésneves szerkezetekben a mondatokra jellemző szintaxis megőrződését figyelhetjük meg az alany és direkt tárgy jelölését illetően. Az angoltól eltérően az oroszban csak egyféle birtokos szerkezet létezik, amelyben a birtokos esettel ellátott összetevő általában követi a névszói fejet. A cselekvésneves szerkezetben a birtokos esettel ellátott tag elvileg mind alanyként, mind pedig direkt tárgyként értelmezhető, így találhatunk az alábbiakhoz hasonló példákat, melyek vagy csak az alanyt, vagy csak a direkt tárgyat tartalmazzák (mellettük a megfelelő mondatok):

(39) *priezd soldat*	*Soldaty priexali.*
'a katonák (meg)érkezése'	'A katonák megérkeztek.'
(40) *razrušenie goroda*	*Razrušili gorod.*
'a város elpusztítása'	'A várost elpusztították.'

Az oroszban azonban lehetetlen egy cselekvésneves szerkezeten belül kombinálni az alanyra és a direkt tárgyra utaló birtokos összetevőt (ellentétben az angol *the enemy's destruction of the city*-féle szerkezettel). Két, birtokos esettel ellátott bővítmény megjelenhet ugyan egyszerre, ezeknek a szerkeze-

[11] Gyakran ellentmondva a való életből származó ismereteink alapján alkotott feltételezéseinknek, l. *Shakespeare's reading* > *Shakespeare reads* és nem *(someone) reads Shakespeare*, annak ellenére, hogy nagy valószínűséggel inkább az utóbbiról van szó.

teknek a jelentése azonban nem lesz azonos a fenti angol cselekvésneves szerkezettel:

(41) *razrušenie goroda vraga*
elpusztítás város-GEN ellenség-GEN
'az ellenség városának elpusztítása'

(42) *razrušenie vraga goroda*
elpusztítás ellenség-GEN város-GEN
'a város ellenségének elpusztítása'

Ezért szó szerint nem lehet lefordítani a fenti angol szerkezetet oroszra, csak a következő módon:

(43) *razrušenie goroda vragom*
elpusztítás város-GEN ellenség-INSTR
'a város elpusztítása az ellenség által'

Habár ez szó szerint inkább az angol *the destruction of the city by the enemy* szerkezetnek felel meg, és ezért a következő, passzív mondattal állítható párba:

(44) *Gorod byl razrušen vragom.*
'Az ellenség elpusztította a várost.'
(tkp. 'A város elpusztíttatott az ellenség által.')

Ezt a passzív mondatot összevetve a cselekvésneves szerkezettel (43) azt találjuk, hogy a mondatban jelen van az alany, de nincs direkt tárgy, ezért a cselekvésneves szerkezetben a birtokos összetevőt alanyként értelmezzük, míg a *vragom* 'az ellenség által' változatlan marad a cselekvésnév mellett, mivel nem alany és nem is direkt tárgy.

c) A törökben a cselekvésneves szerkezet szintaxisa részben a főnévi csoport, részben pedig a mondat szintaxisához hasonlít. A török mondatban az alany jelöletlen abszolutívuszban áll, a tárgy pedig szintén abszolutívuszban, ha határozatlan, és akkuzatívuszban, ha határozott. A birtoklás tulajdonképpen kétszeresen is jelölt, hiszen egyrészt a főnévi fej mindig birtokos személyragot kap, másrészt pedig a fejet megelőző főnévi birtokos genitívuszba kerül:

(45) *Hasan-ın kapı-sı*
Hasan-GEN ajtó-Px3Sg
'Hasan ajtaja'

A cselekvésneves szerkezet részben hasonlít a főnévi csoport szintaxisához, mivel az eredeti alany birtokosként jelenik meg a cselekvésnév mellett (a megfelelő birtokos személyraggal a cselekvésnév végén), részben viszont

megőrzi a mondat szintaxisának jellemzőit is, hiszen a direkt tárgy megőrzi eredeti esetét (az abszolutívuszt vagy az akkuzatívuszt):

(46) *Hasan gel-di.*
Hasan jön-PAST:Vx3Sg
'Hasan (meg)érkezett.'

(47) *Hasan-ın gel-me-si.*
Hasan-GEN jön-AN-Px3Sg
'Hasan (meg)érkezése.'

(48) *Hasan mektub-u yaz-dı.*
Hasan levél-ACC ír-PAST:Vx3Sg
'Hasan megírta a levelet.'

(49) *Hasan-ın mektub-u yaz-ma-sı.*
Hasan-GEN levél-ACC ír-AN-Px3Sg
'Hasan levélírása.'
('az, hogy Hasan levelet ír(t)')

A második cselekvésneves szerkezetben (49) semmiképpen sem használható a genitívuszi *mektub-un* forma, még akkor sem, ha a cselekvésnév alanya nincs jelen a szerkezetben:

(50) *mektub-u yaz-ma*
levél-ACC ír-AN
'levélírás'

(51) **mektub-un yaz-ma(-sı)*

A törökben tehát a következő általános megfelelési szabályt találjuk: az eredeti mondat alanya a cselekvésnév mellett birtokosként jelenik meg, a direkt tárgy pedig megőrzi eredeti formáját.

d) A teljesség kedvéért meg kell említenünk, hogy bizonyos esetekben a cselekvésnevek szintaxisa eltér mind a főnévi csoportok, mind pedig a mondatok szintaxisától. E jelenség egyik példája éppen a cselekvésnevek tárgyának „szabálytalan" szintaktikai kifejezése egyes nyelvekben. Mint fentebb láttuk, a cselekvésnevek általában megőrzik a képzésük alapjául szolgáló ige vonzatkeretét, tehát az általános elvárás az, hogy a direkt tárgy a cselekvésnév mellett hasonló esettel/prepozícióval/posztpozícióval álljon, mint az alapige mellett. Ezzel szemben számos nyelvben azt találjuk, hogy bizonyos cselekvésnevek mellett a tárgy kötelezően vagy fakultatívan eltérő alakban jelenik meg, mint az alapige mellett. Például a németben a *lieben* 'szeret' és a *hassen* 'utál' igékhez akkuzatívuszban álló direkt tárgy járul, viszont a belőlük képzett *Liebe* 'szeretet, szerelem' és *Hass* 'gyűlölet' cselekvésnevek mellett *zu* 'vki/vmi felé', illetve *gegen* 'vki ellen' prepozíciókkal jelenik meg a direkt tárgy:

(52) *Peter liebt die Königin.*
'Peter szereti a királynőt.'

(53) *Peter Liebe zur Königin* [*zur = zu der*]
'Peter szerelme a királynő iránt'

(54) *Peter hasst den König.*
'Peter gyűlöli a királyt.'

(55) *Peter Hass gegen den König*
'Peter gyűlölete a király iránt'

A nominalizált szerkezetek tehát csoportosíthatók az igei argumentumok jelölésének módja szerint (Comrie–Thompson 1985; Koptjevskaja-Tamm 1993). A tranzitív ige argumentumainak jelölése alapján megkülönböztetett négy fő nominalizációs típus a következő:

1. Sentential (nom-acc), pl. *John winning the race came as no surprise.*
2. Pos-acc: *John's winning the race came as no surprise.*
3. Pos-pos: *John's winning of the race came as no surprise.*
4. Erg-pos: *The winning of the race by my horse was no surprise.*
   (vö. *Leipzig Questionnare on Nominalizations and mixed categories*)

Bizonyos nyelvekben egy (tárgyi) argumentum inkorporálódhat, erre láthatunk példát a *truck-driving* típusú angol, illetve a hasonló magyar szerkezetekben (*autóvezetés, könyvolvasás* stb.). Egy másik stratégia lehet, ha az egyik argumentum nem birtokos esetben álló NP-ként, hanem birtokos melléknévként (possessive adjective) jelenik meg. Ez főleg névmások esetén jellemző (pl. orosz *его чтение книги* 'his reading of the book'), de előfordulhat egyéb főnevekkel is. Egyéb sémák szintén megtalálhatóak a különböző nyelvekben, habár ritkábban. Egyes nyelvek például a vonatkozó mellékmondatok mintájára alkotnak nominalizált szerkezeteket, úgy, hogy az angol *X's buying of the dress* típusú nominalizáció megfelelői a következő szerkezetek lennének: „the buying of the dress that X did" vagy „the buying that X bought the dress" (vö. *Leipzig Questionnare on Nominalizations and mixed categories*).

6. Az északi manysi cselekvésnevek valenciája

A manysiban az intranzitív, egy argumentumú igét tartalmazó mondat alanya a nominalizált szerkezetben az *-n* és *-m* képzős cselekvésnevek előtt jelenik meg jelöletlenül:

(56)	*piγriś*	*kon*	***l'ūś - nē - t***	*sujti*
	fiú	kint	sír-AN-Px3Sg	hallatszik

'Man hört das Bübchen draussen weinen.'
(WogVolk[12] I: 253)

[12] WogVolk = Kannisto, Artturi–Liimola, Matti 1951–1963: Wogulische Volksdichtung I–VI. MSFOu. 101, 109, 111, 114, 116, 134.

(57) *up - ä* ***min - əm****-jui-pālt* *kit* *χōtəl* *ōl - s,*
ipa-Px3Sg megy-AN-után két nap van-PAST:Vx3Sg

man *χūrəm* *χōtəl* *ōls,* *Ūsiŋ-ōtər*
vagy három nap van-PAST:Vx3Sg Városi-fejedelem

ōjkä *pīγ* *kil - ä-pālt* *ta* *min - əs.*
öregember fiú sógor-Px3Sg-hoz ím megy-PAST:Vx3Sg

'Az ipja távozta után két napig maradt otthon, vagy három napig maradt otthon s a Városi-fejedelem-öreg fiához, az ő sógorához, ment azután.' (VNGy II: 309–310).

Ha az alany személyes névmás, akkor gyakran csak a cselekvésnév végén megjelenő birtokos személyrag képviseli azt:[13]

(58) *ta* ***aj - nə - mēn*** *jui-pālt,* *ta* ***untə - nə - mēn*** *jui-pālt*
az iszik-AN-Px1Du után az ül-AN-Px1Du után

jol-χujuŋkwə-ke *pat - nuwə - mēn,* *ul* *akw' jot* *χuj - nuwə - mēn?!*
lefeküdni-ha lesz-COND-Vx1Du ne együtt fekszik-COND-Vx1Du

'Ezen ivásunk után, ezen ülésünk után ha lefeküdni akarunk, vajon nem fogunk-e együtt feküdni?!' (VNGy IV: 46)

(59) ***tōntl - əm - ä,*** ***mujl - əm - ä*** *jui-pālt* *akw'* *ta* *mōl*
vendégeskedik-AN-Px3Sg mulat-AN-Px3Sg után valami ím minap

ji - m *χāp - ən,* *tū* *tāltu - wə - s.*
jön-PAST.PART csónak-LAT oda csónakba.ültet-PASS-PAST:Vx3Sg

'Vendégsége, mulatsága elteltével ugyancsak minapi (jött) hajóra szállították.' (VNGy II: 7)

Személyes névmási alany esetében is előfordul azonban – az *-n* képzős cselekvésnévnél elég ritkán, az *-m* képzősnél gyakrabban –, hogy a birtokos személyrag mellett maga a névmás is megjelenik a cselekvésneves szerkezet-

[13] A folyamatos melléknévi igenév nomen actionisként való előfordulása kapcsán Sz. Kispál is megemlíti, hogy az igenévnek majdnem mindig van alanyi bővítménye, és ha ez a bővítmény személyes névmás, akkor ezt néha csak az igenévhez kapcsolódó birtokos személyrag képviseli. Szerinte az alanyi bővítménynek ez a következetes előfordulása is azt bizonyítja, hogy az igeneves szakasz önálló mondat volt (vö. Sz. Kispál 1966: 178).

ben. Az ilyen példák egy részében a személyes névmás valószínűleg nyomatékosító szerepet tölt be, az alany hangsúlyosságát jelöli:

(60) *naŋ* ***min - nə - n*** *jui-pālt* *am* *χumľə* *χūľt - eγim?!*
te megy-AN-Px2Sg után én hogyan marad-Vx1Sg

'A te eltávozásod után én miképpen maradok [itt]?!' (VNGy IV: 66)

Adataim között előfordulnak olyan példák is, amelyekben birtokos személyrag sem utal az alanyra, ezeknél a cselekvésnév alapjául szolgáló ige alanya és a mondat ragozott igéjének alanya általában megegyezik, vagy az alanyra csak a szövegkörnyezetből következtethetünk:

(61) ***taχtiγlə - nä - iγ*** *at* *ōś - wä - s - əm,*
fölserdül-AN-TRANSL nem birtokol-PASS-PAST-Vx1Sg

χum - nə *min - uŋkwə* *nomt - əm* *pat - s.*
férj-LAT menni gondolat-Px1Sg lesz-PAST:Vx3Sg

'Nem tartott el egész fölserdültömig, s kedvem kerekedett férjhez menni.' (VNGy IV: 71)

(62) *kumliŋ* *puŋkəp* *sāt* *pāŋχ* *kuśmäŋ* *sēŋχw - ən*
pettyes fejű hét galóca részeg mámor-Px2Sg

χajt - nə *χalt,* *χuľïγlə - nə* *Ās-vit,* *jiriŋ*
fut-AN közben fölemelkedik-PRES.PART Ob-víz áldozati

nōmt - ən, *χuľïγlə - nə* *tūr-vit,* *puriŋ*
elme-Px2Sg fölemelkedik-PRES.PART tó-víz (étel)áldozati

nōmt - ən *tīγ* *voss* *χuľïγl - i!*
elme-Px2Sg ide hadd fölemelkedik-Vx3Sg

'Pettyes fejű hét galócától való részegséged mámorában amint futkosol, mint felbuzgó Ob vize, véráldozatra vágyó elméd, mint felbuzgó tó vize, ételáldozatra vágyó elméd hadd buzogjon ide!' (VNGy II: 362)

Előfordult továbbá néhány olyan példa is, amelyben az eredeti alanyra utaló birtokos személyrag nem a cselekvésnéven, hanem a hozzá kapcsolódó névutón jelent meg:

(63) *toχ* ***jōm - nə*** ***χal - əm - t*** *ńār* *lōptäŋ* *jomәs*
így járkál-AN köz-Px1Sg-LOC zöld levelű szép

ľōŋχ - nə *vojle ōnle* *ti* *joχt - eγim.*
út-LAT medve ím érkezik-Vx1Sg

'Aközben, hogy így járok, zöld levelű szép útra érkezem ím »nagyságos állatocska«.' (VNGy III: 240)

(64) *pīγkwə!* *am* *naŋən* ***rēχt - əm*** ***porä - m - t*** *uśt*
fiúcska én te-ACC szül-AN idő-Px1Sg-LOC éppen.akkor

vorti *kit* *χapγä-lūpta* *kit* *pait - äγən* *ōl - s - eiγ;*
vörös két nyárfa-levél két arc-Px2SgDu van-PAST-Vx3Du

'Fiacskám, midőn én téged szültelek, mint két éppen most vereslő nyárfalevél volt a két orcád.' (VNGy I: 123)

A tranzitív igéből képzett cselekvésnevet tartalmazó példák között mindkét cselekvésnév esetében elég kevés azoknak a példáknak a száma, amelyekben a cselekvésnév mellett az eredeti ige mindkét argumentuma, vagyis az alany és a direkt tárgy is megjelenik. A példák mintegy felében mindkét argumentum a cselekvésnév előtt áll (az alany megelőzi a direkt tárgyat) jelöletlenül, és az alanyra birtokos személyrag is utal a cselekvésnév végén:

(65) *naŋ* *osmä* ***śōpiγtä - nə - n****-mūs* *osmä* *joli pālt*
te vánkos elrendez-AN-Px2Sg-ig vánkos alatt

ōś - nə *jout - ä - oul - ä* *kwon nēltä - ln!*
van-PRES.PART íj-Px3Sg-vég-Px3Sg kidug-IMP:Vx2SgDET

'Midőn te a vánkost rendezed, a vánkos alatt tartott íjának végét hadd, hogy kilássék!' (VNGy IV: 172)

(66) *taw* *sam - ä* ***ālmejə - mä - t*** *χalt* *χulaχ* *sow - ä*
ő szem-Px3Sg felemel-AN-Px3Sg közben holló bőr-Px3Sg

lēumat - nə, *manä* *tēl - əm* *nāj-pīγ,*
levet-PRES.PART milyen születik-PAST.PART fejedelem.asszony-fiú

manä *tēl - əm* *ōtēr-pīγ* *ľūľi!*
milyen születik-PAST.PART fejedelem-fiú áll

'Ő [ti. az asszony] amint a szemét fölemeli: a holló levetvén a bőrét – minő igazi (született) fejedelemasszonyfi, minő igazi fejedelemfi áll ottan!' (VNGy II: 295)

A többi, *-m* képzős cselekvésnevet tartalmazó példa a szórendet illetően tér el a fentiektől: ezekben a tárgy megelőzi, az alany viszont követi a cselek-

vésnevet (a példák egy részében van a cselekvésnév végén az alanyra utaló birtokos személyrag, egy részében nincs):

(67) *Ēləm-χoləs* ***sāŋkəmtə - m - ä*** *jui-pālt* *Joli-Tōrəm* *śāń - ūw*
ember teremt-AN-Px3Sg után Joli-Tōrəm anya-Px1Pl

Numəl-min - nə-towliŋ-Kalm *ōs* *nōŋχ-kēti - tä.*
fenn-megy-PRES.PART-szárnyas-Kalm ismét fel-küld-Vx3SgDET

'Miután az embert megteremtette, Joli-Tōrəm anyánk Fönn-járó-szárnyas-Kalmot ismét fölküldte.' (VNGy I: 132)

(68) *Sorni-Kworəs* *āśkä - t* *pūlə - nə* *kwol - nə*
Arany-Kworəs atyuska-Px3Sg fürdik-PRES.PART szoba-LAT

tot - əm *jui-pālt* *Mir-sus - nə* *χum* *kwonä* *kwāl - əs.*
visz-AN után világ-néz-PRES.PART férfi ki jön-VxPAST:3Sg

'Miután Arany-Kworəs atyuskáját a fürdőszobába vitte, Világ-ügyelő-férfi kijött [a házból].' (VNGy I: 75)

A példák többségében a két argumentum közül csak a direkt tárgy jelenik meg (közvetlenül) a cselekvésnév előtt, az alanyra pedig – hasonlóan az intranzitív igék alanyához – a cselekvésnév végén lévő birtokos személyrag utal:

(69) *kēmpliŋ* *sāχi* *kēmpli - änēn* ***toχər - nä - tēn*** *sis*
szárnyas suba ruhaszárny-Px3DuPl gyűr-AN-Px3Du alatt

kit *tōrəm-χalən* *nōŋχ* *ta* *lap - s - iγ*
két ég-közé fel ím emelkedik-PAST-Vx3Du

'Mialatt szárnyas subájuk szárnyát [maguk alá] gyűrik, a két ég (értsd: ég és föld) közé emelkedtek ím föl.' (VNGy I: 64)

(70) *ńāl - ä* ***li - m - ä*** *jui-pālt* *ūlm - ən* *joχtu - we - s*
nyíl-Px3Sg lő-AN-Px3Sg után álom-LAT érkezik-PASS-PAST:Vx3Sg

'Miután nyilát kilőtte, álom jött reá.' (VNGy I: 7)

A birtokos személyrag el is maradhat a cselekvésnév végéről, ekkor az alany vagy nem ismert, illetve nem fontos/nem hangsúlyos (l. (71)), vagy pedig azonos a mondat ragozott igéjének alanyával, illetve a szövegkörnyezetből következtethetünk rá, l. (72) és (73):

(71) *Nōχər-pōsiγ-voikən-ōtər* *jäγ - ən*
cirbolyatoboz-a.mogyoró.bele-fehér-fejedelem apa-Px2Sg

***al - əm**-sis* *χotäl'* *jäliγlāl - m - ən?*
megöl-AN-alatt hol járkál-PAST.PART-Px2Sg

'Cirbolya-toboz-mogyorójához-hasonló-fehérségű-fejedelemhős-atyád megölésekor hol járkáltál volt?' (VNGy II: 183)

(72) *ti* *χuliŋ* *Taγit* *vit - änl* *χotəm* ***χul't - nə***
ez halas Szoszva víz-Px3Pl valahogyan hagy-AN

akw'-mūs *at* *vāγ - änl*
teljesen nem tud-Vx3PlDET

'Ezen táplálékos Szoszva vizüket hogy miképp hagyták oda, éppenséggel nem tudják [t.i. úgy rohannak].' (VNGy IV: 30)

(73) *akw' laγiləp laγiliŋ śārkä - m* ***takti - m** - porä - t* *lāw - eγim:*
egy lábú lábas csésze-Px1Sg odanyújt-AN-idő-LOC mond-Vx1Sg
'Egy lábú lábas csészikém odanyújtása idejében [így] szólok:' (VNGy IV: 31)

A példák mintegy harmadában sem az alany, sem a direkt tárgy nincs jelen a cselekvésneves szerkezetben. Ezek túlnyomó többségében azonban a cselekvésnév végén lévő birtokos személyrag utal az alanyra, pl.

(74) *toχ* ***ńawlə - nä - t*** *χaltə* *akw'-mat-ērt* *χumľə* *lāwi:*
így üldöz-AN-Px3Sg közben egyszercsak hogyan mond
'Amint így üldözi, egyszercsak ím miképpen szól:' (VNGy II: 148)

(75) *toχ* ***sāt - m - əm*** *jui-pāltə* *ta* *mōrtəs* *jārəm* *tōrəm-ke* *tēli*
így bűvöl-AN-Px1Sg után akkor olyan ínséges világ-ha születik
'Miután így elbűvöltem, ha afféle ínséges világ áll be (születik).' (VNGy II: 14–15)

Előfordult néhány olyan példa is, amelyben a cselekvésnév végén lévő birtokos személyrag nem az alanyra, hanem a direkt tárgyra utal. Ezekben a példákban a cselekvésnév véleményem szerint szenvedő értelmű, tehát a direkt tárgy a hangsúlyos, és nem az (általános vagy határozatlan) alany, ez

magyarázhatja, hogy a birtokos személyrag a tárgyra utal, az alany pedig nem jelenik meg a mondatban:

(76) *Ńaŋrä ūləm pati - tä - n* ***tot - nə - m*** *χaltə, vāγiŋ ūləm*
erős álom fenék-Px3Sg-LAT hoz-AN-Px1Sg közben hatalmas álom

pati - tä - n ***tot - nə - m*** *χaltə Numi-Tōrəm āś - əm*
fenék-Px3Sg-LAT hoz-AN-Px1Sg közben Felső-Ég atya-Px1Sg

sāt - əm vāγiŋ sispä awa-pattä χum rāt - əm.
igéz-PAST.PART hatalmas hátú a.medve.feje.búbja férfi üt-PAST.PART

'Erős álom mélyébe aközben, hogy ragadtatom, hatalmas álom mélyébe aközben, hogy ragadtatom: a fenséges Ég atyám előigézte hatalmas hátú medvefő búbját egy férfi megütötte.' (VNGy III: 171)

(77) *ēläl'* ***kēt - nə - m - t*** *tārä amki*
előre küld-AN-Px1Sg-LOC azonnal én.magam

nē-lili - m vīγ - ləm
nő-lélek-Px1Sg vesz-Vx1SgDET

'Ha a távolba küldenek, iziben magam veszem el női lelkemet.' (VNGy IV: 76)

(78) ***loutə - m - ä*** *jui-pālt am pāltəm ti tot - wə - s*
mos-AN-Px3Sg után én hozzám ím hoz-PASS-PAST:Vx3Sg

'Miután megmosták, én hozzám hozták.' (VNGy II: 14)

Ha a fenti példákat összevetjük a manysi birtokos szerkezet felépítésével, azt mondhatjuk, hogy mind az intranzitív, mind pedig a tranzitív ige alanyi bővítménye a cselekvésnévvel birtokos szerkezetet alkot. A manysiban a birtokos szerkezet felépítése a következő:

(79) *χum sun-e*
férfi szán-Px3Sg
'a férfi szánja'

(80) *χum sun-aγe*
férfi szán-Px3SgDu
'a férfi két szánja'

(81) *χum sun-ane*
férfi szán-Vx3SgPl
'a férfi több szánja'

Látható, hogy a birtokos megelőzi a birtokot, a birtokos jelöletlen (nincs genitívuszi esetrag), míg a birtokon a birtokos számára, személyére és a birtok számára utaló birtokos személyrag található. Ehhez hasonlóan a cselekvésneves szerkezetben az eredeti ige alanya a cselekvésnév előtt áll jelöletlenül, és a cselekvésnév végén vele számban, személyben egyeztetett birtokos személyrag található.

Ezt Sz. Kispál (1966) is megerősíti: ha az *-n* képzős deverbális névszó alanyként fordul elő, „csaknem mindig van alanyi bővítménye (személynévmási alany esetén ezt néha csak személyrag képviseli), mely – ha az igenevet nomen actionisnak vesszük – személyragos igenévvel kapcsolatban alanyi birtokos jelzőnek fogható föl” (Sz. Kispál 1966: 178). Ugyanígy az *-m* képzős deverbális névszónak alanyként mindig van alanyi bővítménye, mely birtokos jelzőként jelenik meg (i.m. 261, 263).

A példák alapján azt már nehezebb meghatározni, hogy a direkt tárgyi bővítmény milyen alakban jelenik meg a cselekvésnév mellett, hiszen az északi manysiban nincs akkuzatívuszi esetrag. A szenvedő értelmű cselekvésnevet tartalmazó példákban (76–78), amelyekben a cselekvésnéven lévő birtokos személyrag a tárgyra utal, a direkt tárgy ugyanúgy birtokos szerkezetet alkot a cselekvésnévvel, mint az intranzitív igék alanya (valamint nem szenvedő értelmű ige esetén a tranzitív igék alanya is). A többi példában viszont nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy mi történik a direkt tárggyal a cselekvésnév mellett: megtartja-e eredeti formáját (alanyeset vagy jelöletlen akkuzatívusz?), vagy pedig tekinthetjük úgy, hogy az alanyhoz hasonlóan szintén birtokos szerkezetet alkot a cselekvésnévvel.

Más a helyzet azokkal a példákkal, amelyek személyes névmást tartalmaznak direkt tárgyként, hiszen a személyes névmásoknak van akkuzatívuszi alakja. Sajnos az ilyen példák száma elég kevés, és ezek sem adnak egyértelmű választ a kérdésre. Az *-n* képzős cselekvésnevek esetében a személyes névmási direkt tárgy a cselekvésnév mellett akkuzatívuszban áll ((82) és (83)), az *-m* képzős cselekvésneves példákban azonban előfordul akkuzatívuszban (84) és nominatívuszban (85) is:

(82) *manau* ***roχtəpta - nə - n*** *māγəs* – *Tōmiľ* *āś - əm*
mi-ACC megijeszt-AN-Px2Sg miatt Tōmiľ atya-Px1Sg

sāt-χūs *uj* *jēmt - uŋkwə* *akw‘* *uj* *āťim:* *ti* *takwsi*
száz-húsz állat válik.vmivé-INF egy állat nincs ez ősz

sāt-χūs *uj* *puŋk - ən,* *naŋ* *voss* *śorχiltā - wə - n!*
száz-húsz állat fej-LAT te hadd ró-PASS-IMP:Vx2Sg

’Mivel bennünket megijesztettél – Tómily atyám, hogy százhúsz állatot leölt legyen, hogy ahhoz eljusson, egy állata hiányzik: ezen ősszel a százhúsz állat hegyébe téged messen rovásra!’ (VNGy III: 445)

(83) *tawä* ***pūγə - nə*** *māγəs* *sup* *jūwľə* *raχw - əl*
ő-ACC megfog-AN miatt ing vissza gallér-INSTR

jōŋχta - wə,	*ńārä-pum - iγ*	*os*	*toχaľiŋ*
megfordít-PASS:Vx3Sg	cipő-széna-Du	is	úgy

jōŋχta - we - iγ;	*uś-ta*	*pūγa - wə.*
megfordít-PASS-Vx3Du	akkor	megfog-PASS:Vx3Sg

’Az ő megfogása céljából az inget a gallérjával visszafelé fordítják, a cipő széna [töltelékét] szintén megfordítják: akkor már meg lehet fogni (megfogódik).’ [ti. a harismadár] (VNGy IV: 414)

(84)

pīγkwə!	*am*	*naŋən*	***rēχt - əm***	*porä - m - t*	*uśt*
fiúcska	én	te-ACC	szül-AN	idő-Px1Sg-LOC	éppen.akkor

vorti	*kit*	*χapγä-lūpta*	*kit*	*pait - äγən*	*ōl - s - eiγ;*
vörös	két	nyárfa-levél	két	arc-Px2SgDu	van-PAST-Vx3Du

’Fiacskám, midőn én téged szültelek, mint két éppen most vereslő nyárfalevél volt a két orcád.’ (VNGy I: 123)

(85)

taw	***viśśentāl - əm***	*jui-pālt*	*Xū-pēri-χū*	*ōjkä*
ő	elvesz-AN	után	χū-pēri-χū	öreg

jū	*ti*	*śältəpāl - i*
haza	ím	hirtelen.belép-Vx3Sg

’Miután hogy elvitte, Khū-pēri-khū öreg íme haza toppan.’ (VNGy III: 383)

A példák alapján tehát nem lehet egyértelműen eldönteni, hogy a direkt tárgy milyen alakban jelenik meg a cselekvésnevek mellett. Ebből következően a manysit nem tudjuk egyértelműen besorolni a fentebb említett négy fő nominalizációs típus valamelyikébe. Ugyanis ha a cselekvésnevek mellett akkuzatívuszban megjelenő személyes névmási direkt tárgyak viselkedését tekintjük érvényesnek a többi direkt tárgyra is, akkor a manysi a Poss-acc típusba sorolható, vagyis az intranzitív igés mondat alanya (**S**) és a tranzitív igés mondat alanya (**A**) is birtokosi pozícióba kerül a cselekvésnév mellett, a tranzitív igés mondat direkt tárgya (**P**) pedig megőrzi eredeti jelöltségét (azaz a nominatívuszt vagy akkuzatívuszt). Ha viszont a szenvedő értelmű cselekvésnevet tartalmazó példák alapján úgy véljük, hogy nemcsak az alany, hanem a tárgy is birtokosként jelenik meg a cselekvésnév mellett a többi esetben is, akkor pedig a Poss-poss (dupla-possessiv) típusba sorolható, vagyis **S, A** és **P** is birtokosi pozícióba kerül.

Összegzésként elmondható, hogy a manysiban az *-n* és az *-m* képzős cselekvésnevek szintaktikai tulajdonságai részben a főnévi csoportéhoz, részben pedig a ragozott igét tartalmazó mondatéhoz hasonlítanak. Egy intranzitív, egy argumentumú igét tartalmazó mondat alanya a nominalizált szerkezetben vagy jelöletlen birtokosként jelenik meg, vagy csak birtokos személyrag utal rá a cselekvésnév végén. A tranzitív igét tartalmazó mondat nominalizálása esetén mindkét argumentum, az alany és a direkt tárgy is megjelenhet egyszerre a cselekvésneves szerkezetben: az alany jelöletlen birtokosként, a tárgy pedig főnév esetén jelöletlenül, személyes névmás esetén pedig akkuzatívuszban vagy szintén jelöletlenül. Az argumentumok sorrendje megfelel a mondatok alapszórendjének (SOV[14]). Ha a mondatban csak a direkt tárgy jelenik meg, és az alanyra csupán a birtokos személyrag utal, a tárgy a fent leírthoz hasonló módon viselkedik: a főnévi tárgy jelöletlen, míg a személyes névmási tárgy vagy megőrzi eredeti jelöltségét (az akkuzatívuszt) vagy jelöletlen marad. Ha a tranzitív igéből képzett cselekvésnév szenvedő értelmű, akkor az alany nem jelenik meg a cselekvésneves szerkezetben, a direkt tárgyra pedig birtokos személyrag utal a cselekvésnév végén.

Az, hogy az alany birtokosként jelenik meg a nominalizált szerkezetben, a főnévi csoporthoz közelíti az *-n* és *-m* képzős cselekvésneveket, míg a személyes névmási direkt tárgy eredeti esetének megőrzése inkább a ragozott igét tartalmazó mondatokhoz.

Rövidítésjegyzék

ACC	akkuzatívusz	PART	melléknévi igenév
AN	cselekvésnév	PASS	szenvedő/passzív(um)
ANC	cselekvésneves szerkezet	PAST	múlt idő
COND	feltételes mód	PAST.PART	befejezett melléknévi igenév
DET	határozott (tárgyas) ragozás	Pl	többes szám
Du	duális	PRES	jelen idő
GER	határozói igenév	PRES.PART	folyamatos melléknévi igenév
IMP	felszólító mód	Px	birtokos személyrag
INF	főnévi igenév	Sg	egyes szám
INSTR	instrumentálisz	TRANSL	transzlatívusz
LOC	lokatívusz	Vx	igei személyrag

[14] Vö. Kálmán 1975: 65.

Irodalom

Alexiadou, Artemis 2001: Functional structure in nominals: nominalization and ergativity. John Benjamins, Amsterdam.

Alexiadou, Artemis–Rathert, Monika (eds.) 2010: The Syntax of Nominalizations across Languages and Frameworks. De Gruyter Mouton, Berlin–New York.

Borer, Hagit 2003: Exo-Skeletal vs. Endo-Skeletal Explanations: Syntactic Projections and the Lexicon. In: Moore, John–Polinsky, Maria (eds.), The Nature of Explanation in Linguistic Theory. CSLI Publications, Stanford. 31–67.

Bašić, Monika 2010: On the morphological make-up of nominalizations in Serbian. In: Alexiadou–Rathert, 39–66.

Borsley, Robert D.–Kornfilt, Jaklin 2000: Mixed and Extended Projections. In: Borsley, Robert D. (ed.), The Nature and Function of Syntactic Categories. Syntax and Semantics 32. Academic Press, San Diego. 101–131.

Chomsky, Noam 1970: Remarks on Nominalization. In: Jacobs, Roderick–Rosenbaum, Peter (eds.), Readings in English Transformational Grammar. Ginn and co. Waltham, Massachusetts. 184–221.

Comrie, Bernard 1976: The Syntax of Action Nominals: A Cross-Language Study. Lingua 40: 177–201.

Comrie, Bernard–Thompson, Sandra Annear 1985: Lexical nominalization. In: Shopen, Timothy (ed.), Language typology and syntactic description III. Cambridge University Press, Cambridge. 349–398.

Genetti, Carol–Bartee, Ellen–Coupe, A. R.–Hildebrandt, Kristine–Lin, You-Jing 2008: Syntactic Aspects of Nominalization in Five Tibeto-Burman Languages of the Himalayan Area. http://v2.linguistlist.org/~lapolla/nw/FiveTBLgs.pdf (2012. január 9.)

Givón, Talmy 1990: Syntax. A Functional-Typological Introduction. Volume II. John Benjamin Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia.

Grimshaw, Jane 1990: Argument Structure. MIT Press, Cambridge.

Jackendoff, Ray 1977: X'-Syntax. A Study of Phrase Structure. The MIT Press, Cambridge, Massachusetts.

Kannisto, Artturi–Liimola, Matti 1951–1963: Wogulische Volksdichtung I–VI. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki. MSFOu. 101, 109, 111, 114, 116, 134.

Kannisto, Artturi–Liimola, Matti–Eiras, Vuokko 1982: Wogulische Volksdichtung. Wörterverzeichnis zu den Bänden I–VI. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki. MSFOu. 180.

Kálmán Béla 1975: Chrestomathia Vogulica. Tankönyvkiadó, Budapest.

Kálmán Béla 1976: Wogulische Texte mit einem Glossar. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Sz. Kispál Magdolna 1966: A vogul igenév mondattana. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Koptjevskaja-Tamm, Maria 1993: Nominalizations. Routledge, London–New York.
Koptjevskaja-Tamm, Maria 2003: Action nominal constructions in the languages of Europe. In: Plank, Frans (ed.), Noun phrase structure in the languages of Europe. Mouton de Gruyter, Berlin. 723–761.
Koptjevskaja-Tamm, Maria 2005: Action nominal constructions. In: Dryer, Matthew S.–Haspelmath, Martin (eds.), The World Atlas of Language Structures Online. Max Planck Digital Library, Munich. Chapter 62. http://wals.info/chapter/62 (2011. november 7.)
Koskinen, Päivi 1998: Features and Categories: Non-finite Constructions in Finnish. PhD-thesis, University of Toronto. https://jps.library.utoronto.ca/index.php/twpl/article/view/6514 (2011. október 3.)
Laczkó Tibor 1997: Action Nominalization and the Possessor Function Within Hungarian and English Noun Phrases. Acta Linguistica Hungarica 44: 413–475.
Laczkó Tibor 1998: Some Remarks on Argument Structure Inheritance by Derived Nominals. In: Andor József–Hollósy Béla–Laczkó Tibor–Pelyvás Péter (eds.), The Diversity of Linguistic Description. Studies in Linguistics. In Honour of Béla Korponay. KLTE, Debrecen. 219–240.
Laczkó Tibor 2000a: Az ige argumentumszerkezetét megőrző főnévképzés. In: Kiefer Ferenc (szerk.), Strukturális magyar nyelvtan III. Morfológia. Akadémiai Kiadó, Budapest. 293–409.
Laczkó Tibor 2000b: Volt-e szenvedő használata az *-ó/-ő* képzős melléknévi igenévnek? Magyar Nyelvjárások 38: 283–297.
Lees, Robert B. 1960: The Grammar of English Nominalizations. Mouton, The Hague.
Malchukov, Andrej–Koptjevskaja-Tamm, Maria–Cole, Peter–Hermon, Gabriella–Kornfilt, Jaklin–Comrie, Bernard 2008: Leipzig Questionnare on Nominalizations and mixed categories. http://www.eva.mpg.de/lingua/tools-at-lingboard/pdf/Malchukov_MixedCategories_Questionnaire.pdf (2011. július 12.)
Munkácsi Bernát 1892–1896: Vogul Népköltési Gyűjtemény I–IV. MTA, Budapest.
Munkácsi Bernát–Kálmán Béla 1986: Wogulisches Wörterbuch. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Procházková, Vera 2006: The Argument Structure of Czech event nominals. MA thesis, University of Tromsø. http://www.ub.uit.no/munin/bitstream/handle/10037/958/thesis.pdf?sequence=1 (2011. július 11.)

Rappaport, Malka 1983: On the nature of derived nominals. In: Levin, Lori–Rappaport, Malka–Zaenen, Annie (eds.), Papers in LFG. Indiana University Linguistic Club, Bloomington. 113–142.
Riese, Timothy 2001a: Historische Nominalderivation des Wogulischen. Studia Uralica 10. Harrasowitz Verlag, Wiesbaden. 60–125.
Riese, Timothy 2001b: Vogul. Languages of the World/Materials 158. Lincom Europa, Muenchen.
Rombangyejeva, Jevdokija Ivanovna 1973: Ромбандеева, Евдокия Ивановна, Мансийский (вогульский) язык. Издательство Наука, Москва. 65–79.
Schoorlemmer, Maaike 1995: Participle Passive and Aspect in Russian. PhD. Dissertation, Utrecht University.
Szabó Dezső 1904: A vogul szóképzés. Nyelvtudományi Közlemények 34: 417–443.
Ylikoski, Jussi 2003: Defining non-finites: action nominals, converbs and infinitives. SKY Journal of Linguistics 16: 185–237.
Ylikoski, Jussi 2009: Non-finites in North Saami. Suomalais-Ugrilaisen Seura, Helsinki. MSFOu 257.

*

Action nominals in Mansi –
The valency of the Northern Mansi action nominals

This paper discusses the Northern Mansi action nominal constructions from a typological point of view. Nominalizations and action nominal constructions have been in the center of linguistic research in the past few decades, as they constitute an instance of structures showing categorically ambivalent behavior.

In this paper at first I give an overview of the different definitions and different types of nominalization as well as of the different approaches applied in research on action nominals, referring also to the difficulties of defining action nominals. Then I present the mutual relations of the various non-finite verbal forms and I argue that in Northern Mansi the verbal nouns in *-n* and *-m* (i.e. the present and the past participle) stand as action nominals. Finally I examine the valency of these action nominals, that is how they combine with their arguments, namely the subject and the direct object, and how the relations between them are expressed. The conclusion of my analysis is that the Northern Mansi action nominals in *-n* and *-m* have syntactic features to some extent similar to that of noun phrases and to some extent similar to that of sentences with a finite verb.

BERNADETT BÍRÓ

DEBRECENI EGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK
FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 18.
DEBRECEN, 2011

Magyar–finn gasztrotranszláció

G. BOGÁR Edit

1. A címben szereplő, furcsának tűnő kifejezést az ételnevek fordítására találtam ki. Az OFFI (Országos Fordító- és Fordításhitelesítő Iroda) fordítójaként olykor étlapokat is kell fordítanom, jelen írásomban ezzel kapcsolatos tapasztalataimat teszem közzé.

A fordítás optimális esetben anyanyelvre történik, de a gyakorlatban sokszor ellenkező irányban is szükség van rá. Az OFFI-nak mint hiteles fordítás készítésére egyedül jogosult szervezetnek legtöbbször anyakönyvi és cégkivonatok, rendőrségi és bírósági iratok, különféle bizonyítványok, diplomák, igazolások fordítására adnak megbízást, hiszen ezeket az illetékes hatóságok a közigazgatási, rendőrségi, bírósági eljárások során nem fogadhatják el ellenőrizetlen fordításokban. A hiteles fordítás során a fordítót egy lektor ellenőrzi, majd a kész szöveget korrektúrázás után speciális formátumban, speciális biztonsági papírra nyomtatják, az iroda vezetőjének saját kezű aláírásával hitelesítik, nemzeti színű zsinórral hozzáfűzik az eredeti irathoz, végül viaszpecséttel zárják le. Az OFFI persze készít nem hiteles fordításokat is, ezek általában olyan szakfordítások, melyek esetében nincs szükség a fent ismertetett hitelesítésre, illetve kérhető az ügyfél által elkészített fordítások lektorálása és hitelesítése is. A hiteles fordítások kérdésével egy korábbi cikkemben már foglalkoztam (G. Bogár 2008), valamint bemutattam az adatok fordítása során fellépő problémás kérdéseket is (G. Bogár 2010).

2. A nem hiteles fordítások sorában kivétel, de mivel szorgosan változtatják, nem megy ritkaságszámba az étlap fordítása sem. A gyakorlat azt mutatja, hogy míg egy-egy hivatalos irat fordítása – mivel gyakran kész sémákat használnak – sokszor igen gyorsan elkészül, addig az étlap nehezebb, bonyolultabb feladat. Ennek oka elsősorban a magyar és a finn gasztronómiai szokások közti hatalmas különbség, más kifejezéssel élve az eltérő élet- és ételfilozófia. Ha például annyit mondunk, hogy *kenyér*, egy magyarnak általában kívül ropogós, belül puha búzakenyér jut eszébe, míg egy finn fűszeres,

szinte fekete rozskenyérre asszociál. A finn *makkara* szó magyar megfelelője viszont lehet *felvágott, kolbász, szalámi, krinolin, szafaládé, hurka,* de akár *kenőmájas* is. Ha odateszünk egy finn és egy magyar elé némi pecsenyét és krumplit, és megkérdezzük, mi van a tányéron, a magyar azt mondja, hogy *hús krumplival,* a finn szerint ugyanez *peruna lihan kanssa,* azaz 'krumpli hússal'. A szótárak és szakácskönyvek szerint a finn *laatikko* magyarul leginkább 'rakott étel' (vö. Papp 1978: 337; Nyirkos 1979: 124; Bokor 1987: 18), de a finn *perunalaatikko* és a magyar *rakott krumpli* között nem sok gasztronómiai hasonlóságot találhatni. Ha egy finn meglátja a magyar pörköltöt, legtöbbször a *lihakastike* (szó szerint 'húsmártás') névvel illeti, ettől azonban annak készítője akár meg is sértődhet, hiszen nálunk a mártás valami kiegészítő és elhagyható dolog, ami külön készül, és arra szolgál, hogy leöntsünk vagy belemártsunk egy amúgy száraz ételt, de nem alkotja szerves részét az ételnek, és nem fő együtt vele.

Talán a legbonyolultabb a *saláta* értelmezése:[1] magyarul ez hagyományosan a fejes saláta vagy a savanyított zöldségek neve, de lehet apróra vágott zöldség(ek)ből készült, esetleg sajttal és hússal vagy hallal kiegészített hideg étel, melynek mártása legtöbbször ecetes-cukros-sós víz vagy majonéz. Ez utóbbi fogyasztható önálló fogásként is, de a magyar étkezési szokásokra inkább az jellemző, hogy a salátát a főétel mellé eszik. A finnek számára a saláta nyers zöldségekből készült előétel, főétel, ritkábban köret, szinte kötelezően meglocsolva valamilyen öntettel, hozzá általában megvajazott kenyeret esznek, de nem a húsos főétel mellé kihozott, ecettel tartósított zöldségek. Nemegyszer láttam már, hogy mire a főétel megérkezett, a finn vendégek megették a savanyúságot, mert előételnek vélték. Ez is érthető, hiszen a leves Finnországban nem előétel: ha van leves, akkor az a főfogás.

Vannak olyan ételek, amelyeket egy finn semmi körülmények között nem kóstolna meg, ezek általában – a máj kivételével – a belsőségekből vagy a sok szalonnával készült fogások, ezek ugyanis általában legfeljebb állateledelként (vagy még úgy sem) kaphatók Finnországban, s éppen ezért étlapon meglehetősen furcsán hatnak. Egyes jellegzetes magyar fogások neve pedig nemcsak a finnre, hanem bármely más nyelvre való átültetésben bizonyos fokú gasztronómiai ismereteket követel meg a fordítótól, ilyenek pl. a *csigatészta, csülök pékné módra, Jókai bableves, kaszinótojás, somlói galuska, szalontüdő* stb. Van, amikor a magyar ételnév nem elég pontos, ez leggyakrabban a *lazac,* ill. az *áfonya* szavak esetében fordul elő, ilyenkor külön leve-

[1] A saláta fogalmának tisztázatlanságáról humoros formában ír Váncsa István szakácskönyvében: Váncsa 2003: 51–54.

lezésbe kellett bocsátkozni a séffel, hogy tenyésztett vagy vadlazacot, vörös- vagy feketeáfonyát használnak-e. Az ételek és italok nevei a szótárakban is fontos szerepet kapnak, bár távolról sem kapunk teljes képet bennük (vö. Maticsák–Laihonen 2011: 208, 215–216, 219–220).

Írásom további részében egy egri étterem étlapjával foglalkozom. A fordítás során gondot okoz az a sajátos fogalmazás, ami első ránézésre a magyar olvasót is meghökkenti, pl. *vizeknek ajándékai* 'halak, rákok, kagylók', *udvarházból való étkek* 'szárnyasok, sertés-, marha- és birkahúsok' stb. Zavaró tényezők lehetnek az étlap helyesírási és tipográfiai anomáliái is, pl. *Füstölt HAL ÍZELÍTŐ, citromos kapormártással - lazac-tokhal- lazactatár- kaviár- három hagymás salátával:* itt a szóközök és kötőjelek rapszodikus alkalmazásán kívül a saláta megnevezésének értelmezését teszi kétségessé a különírás; *Libamáj roston, Tokaji Aszú mártásban, gyömbéres parféval fahéjas-szegfűszeges, mézes párolt körtével –almával:* ez az írásmód azt sugallhatná, hogy az aszút tálalják mártásban; a *Szarvas gulyásleves* esetében azt is hihetnők, hogy a levesnek vannak szarvai; a *Roston sült FOGAS derék, fehérboros, fokhagymás kapros garnéla mártással* esetében a mártás is lehetne *derék;* míg a *Fahéjas eperaguval töltött libamáj mignon* nevű fogás nevében azt kell feltételezni, hogy kimaradt egy *r* betű, és valójában *eperragu*ról van szó. A különböző kiemelések (ritkítás, nagybetűs szedés) és az írásjelhasználatok gyakran megfejthetetlenek, nem világos, miért éppen az adott helyen és módon lépnek fel, pl. *Vasalt bélszín spárgával, zöldkörettel hasábburgonyával; Sertés-CSÜLÖK római edényben; HUTAI szarvasfilé, „A VADÁSZ" kedvence, tojásos „NOKEDLI"* stb.

3. A forrásnyelvi szöveg mindezen nehézségei számomra mint anyanyelvi beszélő számára természetesen nem feltétlenül okoznak megértési nehézséget, de magát a fordítást semmiképpen nem könnyítik meg. Hozzá kell tenni ugyanakkor, hogy egyes fogások részletesen meg vannak magyarázva az étlapon, így a félreértést általában el lehet kerülni. Mindezzel együtt a gördülékenység érdekében igen sok fordítástechnikai eljárást kellett alkalmaznom, melyek közül az alábbiakban mutatok be néhány példát.

3.1. Cserék

3.1.1. Lexikai cserék

A lexikai csere során a célnyelvi szövegben olyan szavakat, szószerkezeteket használunk, amelyek nem feleltethetők meg közvetlenül a forrásnyelvben találhatókkal. Ennek oka általában az, hogy a célnyelvben nem létezik megfelelő kifejezés, de az is lehet, hogy a közvetlen megfelelő félrevezető lenne, esetleg csak furcsán hangzana, ezért alkalmazunk mást. Tipikus ilyen eljárás a 'testvér' szócsaládjába tartozó szavak fordítása akár magyarra, akár magyarról, hiszen míg a magyar gyakran beéri annyival, hogy testvérről beszél, addig más nyelvekben szükséges a testvér nemének megadása; ha viszont a magyar megadja a nemet, azzal együtt jár a kor megadása is: a *fivér* szó a *veli* megfelelőjeként meglehetősen erőltetettnek hangzik. Példák az étlapról (vastagon szedve az eltérő részek):

csipetke → kotimakaroni
*fogas**derék** → kuhan**filee***
*velő**rózsa** → aivo**pala(t)***
*áfonya**lekvár** → mustikka**kastike***
***forgatott** burgonya → **paistettu** peruna*
***hordós** káposzta → **hapan**kaali*
pörkölt → muhennos

3.1.2. Grammatikai cserék

A grammatikai csere azt jelenti, hogy valamely forrásnyelvi szintaktikai szerkezetet a célnyelvben más típusú szerkezettel adunk vissza.

Jelzős szerkezet helyett összetétel:
sáfrányos rizs → sahramiriisi
citromos petrezselymes vaj → sitruuna-persiljavoi
narancsos csokoládé → appelsiinisuklaa

Jelzős szerkezet helyett halmozás:
aszalt szilvás meggy → kuivattu luumu ja hapankirsikka

Minőségjelző helyett birtokos jelző:
házi almás-meggyes rétes → talon omena-hapankirsikkastruudeli

Jelzős szerkezet helyett 'módra':
hutai szarvasfilé → hirvenfilee Hutan tapaan

Társhatározó helyett helyhatározó:
zöldborsmártással → viherpippurikastikkeessa

3.2. Felbontás

A felbontás az a fordítástechnikai eljárás, melynek során a forrásnyelvben szereplő szót a célnyelvben szószerkezettel adjuk vissza. Ennek ellentettje lenne az összevonás, melyre tiszta példát nem találtam, bár a fenti grammatikai cserék némelyike (3.1.2.1.) akár ide is sorolható lenne. Étlapon felbontásra is viszonylag ritkán van szükség, de előfordulhat, pl. *vasalt bélszín → rautalaatalla paistettu naudanfilee.*

3.3. Kihagyás

A kihagyás során a forrásnyelvi szószerkezet valamely eleme a célnyelvi szövegből kimarad, általában azért, mert a célnyelvi megfelelő jelentése azt már eleve tartalmazza, vagy mert nehezen lenne értelmezhető, illetve nehézkessé tenné a szöveget. A példákban vastagítva jelölöm a fordítás során kihagyott szavakat:

***bőrös** malackaraj → porsaankyljys*
*hagymás **tört**burgonya → sipuliperuna*
*királyrák fokhagymás vajban, szezámmagos **ropogós** salátával →*
katkarapu valkosipulivoissa, seesamsiemenillä maustetun salaatin kera

3.4. Kiegészítés

A kiegészítés a kihagyással ellentétes folyamat, melyet a fordításban akkor alkalmazunk, ha a forrásnyelvi kifejezés a célnyelvben grammatikai vagy szemantikai okokból megkíván egy további elemet; magyarra fordításkor leggyakoribb a *való* vagy a *történő* szavakkal való kiegészítés. Az étlapon általában a ’sült’, ’főtt’ vagy ’töltött’ szavakkal volt ajánlatos kiegészíteni a finn megnevezést, pl.

lazac-steak citromos-petrezselymes vajban →
*sitruuna-persiljavoissa **paistettu** kirjolohifilee*
*vörösboros vaddisznópörkölt → punaviinissä **keitetty** villisikamuhennos*
*káposztás palacsinta → kaalilla **täytetty** ohukainen*

3.5. Konkretizálás

Konkretizáláskor a forrásnyelvben nagyobb jelentéstartalommal rendelkező szót vagy kifejezést a célnyelvben pontosítani kell; ezzel ellentétes fordítástechnikai folyamat az absztrakció, melyre az étlapfordítás során nem volt példa. Magyar–finn gasztronómiai viszonylatban tipikusan konkretizálást igénylő megnevezés a fentebb már említett lazac és áfonya:

lazac → lohi/kirjolohi
áfonya → mustikka/puolukka

3.6. Körülírás

A körülírást akkor alkalmazzuk, ha a célnyelvben a forrásnyelvi fogalom gyakorlatilag ismeretlen, azért külön magyarázatot igényel. Folyamatos szövegben ezt megtehetjük akár lábjegyzet formájában is, az étlapon azonban ajánlatosabb zárójelben közölni a magyarázatot. Ezekben az ételnevekben többször meghagytam az eredeti magyar nevet is a fordításban, majd zárójelben röviden leírtam a fogás főbb jellemzőit, de előfordult zárójelezés nélküli körülírás is, pl.

aszúmártás → valkoviinikastike
Gundel-palacsinta → Pannukakku Gundelin tapaan (saksanpähkinällä täytettynä, suklaakastikkeessa)
Somlói galuska → „Somlói galuska", eli Nokkareita Somló-vuoren tapaan (unkarilainen jälkiruoka, jossa sokerikakkua, saksanpähkinöitä, suklaa- ja vaniljakastiketta, rusinoita ja kermavaahtoa)

4. Összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy az ételnevek mint egy-egy ország kultúrájának szerves részei nem mindig feleltethetők meg más nyelvi ételneveknek, ezért sokszor nagyfokú óvatosságra, körültekintésre és legalább alapfokú gasztronómiai ismeretekre van szükség a fordító részéről. Az étlapfordítás során ugyan nem folyamatos szöveget, hanem csak egy lista tételeit kell lefordítani, ezek azonban nem egyszer szintaktikai szerkezetet alkotnak, melyek esetében a gördülékenység céljából ugyanúgy kell és lehet eljárni, mint más szövegek fordításakor.

Irodalom

G. Bogár Edit 2004: Személynevet tartalmazó ételneveinkről. In: Ladányi Mária–Dér Csilla–Hattyár Helga (szerk.), „…még onnét is eljutni túlra…". Nyelvészeti és irodalmi tanulmányok Horváth Katalin tiszteletre. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 194–201.

G. Bogár Edit 2008: Finn–magyar és magyar–finn hiteles fordítások az Országos Fordító-és Fordításhitelesítő Irodában. In: G. Bogár Edit (szerk), Kontrasztok. Ünnepi konferencia és kiállítás a pozsonyi Comenius Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének 50 éves évfordulóján. A konferencián elhangzott előadások. Comenius Egyetem, Pozsony. 136–146.

G. Bogár Edit 2010: Fordítástechnikai eljárások személyi és céges adatokat tartalmazó finn nyomtatványok magyarra fordításában. In: Hári Gyula (szerk.), „Végetlen a tér, mely munkára hív". Köszöntő kötet Révay Valéria 60. születésnapjára. Pannon Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék, Veszprém. 34–38.
Bokor Judit 1987: Finn konyha. Minerva, Budapest.
Dániel Ágnes 1983: A fordítói gondolkodás iskolája. Tankönyvkiadó, Budapest.
Haarala, Risto–Lehtinen, Marja (toim.): CD-Perussanakirja. Uusin tieto nykysuomen sanoista. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 94. Oy Edita Ab, Helsinki, 1996.
Heltai Pál 2001: Fordítás az angol nyelvvizsgán. Holnap Kiadó, Budapest.
Juhász József et al. (szerk.): Magyar értelmező kéziszótár. Hetedik, változatlan kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987.
Klaudy Kinga 1997: Fordítás 1. Bevezetés a fordítás elméletébe. Scholastica, Budapest.
Maticsák Sándor–Petteri Laihonen 2011: Milestones in the History of Hungarian/Finnish Bilingual Lexicography. In: Hungarian Lexicography 1. Bilingual Dictionaries. Ed. Zsuzsanna Fábián. Lexikográfiai Füzetek 5. Budapest, Akadémiai Kiadó. 199–226.
Nyirkos István 1974: Suomi–unkari–suomi taskusanakirja. Toinen painos. WSOY, Helsinki.
Papp István 1978: Finn–magyar szótár. Harmadik kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Pente Bernadett 2005: Rokon népünk konyhájában. Finn ételek szakácskönyve. Nyíregyháza.
Váncsa István 2003: Váncsa István szakácskönyve. Vince Kiadó, Budapest.

Internetes források:
http://fi.wikipedia.org/wiki/Lehtisalaatti (2012. 01. 20.)
http://fi.wikipedia.org/wiki/Salaatti (2012. 01. 20.)
http://hu.wikipedia.org/wiki/Fejes_sal%C3%A1ta (2012. 01. 20.)
http://hu.wikipedia.org/wiki/Sal%C3%A1ta (2012. 01. 20.)
http://www.offi.hu/index.php/hu/szolgaltatasok/iteles-forditas (sic!) (2012. 01. 20.)

Gastrotranslation from Hungarian to Finnish

Gastrotranslation is a new word for translation of food names. The paper shows the difficulties and specialties of translating food names from Hungarian as SL to Finnish as TL. The difficulties are mainly due to the gastronomic and other cultural differences between the two nations, two countries. These differences concern even such phenomena as the concepts of bread, salad, casseroles, not to speak of some ingredients widely used in one country but unknown in the other one. The picture is even more complicated when one has to translate restaurant menu cards which often use funny names for their meals, and in particular cases, strange structures, orthography and inexplicable typography. The examples of this overview has been taken from the menu of a Hungarian restaurant displaying a lot of peculiarities and some of the possible solutions.

EDIT G. BOGÁR

DEBRECENI EGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK
FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 18.
DEBRECEN, 2011

Szellemekkel teli nagy lábaskamra[1] (adalékok a keleti hanti medveműnyelvhez)

CSEPREGI Márta – Ljudmila KAJUKOVA

Bevezetés

A címbeli jelzős szerkezetet akár találós kérdésként is fel lehetne adni. Talán nem tévedünk, ha feltételezzük, hogy nemcsak az európai kultúrán nevelkedett emberek törnék rajta a fejüket, de szibériai nyelvrokonaink mindegyike számára sem egyértelmű a megoldás. Hogy ne feszítsük sokáig a húrt, eláruljuk: ez a medve törzse.

Tanulmányunkban a szurguti hantik körében jelenleg élő, a medvekultusszal kapcsolatos tabuszavakat gyűjtöttünk össze. Tisztában vagyunk azzal, hogy ez csak egy szűk metszet. Hosszas helyszíni gyűjtőmunkával a korpuszt sokszorosára lehetne növelni, de ez a mostani mennyiség sem érdektelen. Újdonságokat is tartalmaz, és elemzésével általános tendenciákat is meg lehet fogalmazni.

A szerzőpáros hanti tagja a Jugan folyóról a szalimi területre átköltözött Kajukov nemzetségből származik. 1966-ban született hagyományos kultúrájú családban. Tanulmányait Ugutban majd Leningrádban végezte, s szülőföldjére visszatérve évtizedeken keresztül tanította anyanyelvükre a hanti nebulókat. Jelenleg a *Hanti Jasang* újság szurguti nyelvjárású tudósítója. Havonta egy oldalnyi terjedelem áll rendelkezésére, hogy anyanyelvjárásukon tájékoztassa a középső Ob mentén, az Agan, a Tromagan, a Jugan és a Pim folyók partján élő hantikat. Emellett iskolai tankönyveket, oktatási segédanyagokat szerkeszt, s a normatív helyesírás kidolgozásán fáradozik. A magyar szerzőtárs 1992 óta foglalkozik a szurguti hantik nyelvével és kultúrájával, és minél jobban megismeri tárgyát, annál inkább érzi, hogy milyen keveset tud róla.

[1] A tanulmány az OTKA K68061 számú pályázat támogatásával készült.

Medvekultusz ma a szurguti hantik között

Ljudmila Kajukova elmondta, hogy bár tisztelték a medvét, az ő gyerekkorában már nem élt a medveünnep hagyománya a területükön. „Az apámat kérdeztem, ő, amennyire az apjától és más öregektől hallotta, egyes sorokra emlékezett, meg a jelenetekre, amikor bejön az erdei szellem, a holló, a daru, a kakas és más szereplők. Elmondta, hogy érdekes, humoros jelenetek voltak. Az apám medveünnepi énekeket nem tudott, csak hősénekeket. Az 1970-es években Nagyezsda Vasziljevna Lukina járt nálunk, magnóra vette az apám énekeit, ki tudja, megvannak-e még azok a felvételek. Jó lenne egyszer utánanézni a Tomszki Pedagógiai Egyetem néprajz tanszékének archívumában. (...) Persze, azért hallottam gyerekkoromban is tabuszavakat, hogy például a medvehús *ťŏkər*, meg a *pupi* helyett bizonyos alkalmakkor azt kell mondani, hogy *ńårəm wåjəγ* meg *jəpəγ*, de ez nem nagyon érdekelt. Három-négy éve kezdett érdekelni ez a dolog, és azóta, ha idős asszonyokkal találkozom, mindig gyűjtök tőlük szavakat. Most mintegy ötven kifejezés van a gyűjteményemben."

Csepregi Márta ezt tette hozzá: „Amikor 1992-ben a Nagy Jugan felső folyásán, Kurlomkinóban voltunk expedícióban Kerezsi Ágnessel és Lázár Katalinnal, ottlétünk idején az egyik szomszéd medvét ölt, s a húsból juttatott a Kurlomkin családnak is. Ez olyan medvehús volt, amelyet minden ceremónia nélkül fogyasztottak el, mivel »már nincs senki, aki tudná, hogyan kell medveünnepet szervezni«. Bár a házigazdánk, Pjotr Vasziljevics Kurlomkin sok mitikus éneket tudott, és neki voltak emlékei a régi medveünnepekről, ő is azt mondta, hogy össze kellene hozni azokat a jó énekeseket, akik még ismerik a hagyományokat, és úgy gyűjteni össze a medveünnepi repertoárt."

Az északi hanti medveünnepi hagyomány feltámasztására az 1980-as évek végétől voltak próbálkozások. Ennek egyik eseménye a hanti énekesek magyarországi bemutatkozása volt 1990 augusztusában a Budai Várban a Mesterségek Ünnepén, majd pedig a VII. Nemzetközi Finnugor Kongresszuson Debrecenben. A keleti hanti, szurguti területen pedig az egyik nagy vállalkozás a medveünnep rekonstruálására az volt, amikor Lennart Meri észt néprajzkutató-filmrendező (későbbi köztársasági elnök) kérésére összegyűjtötték a jó énekeseket az Agan, a Tromagan és a Jugan mentéről, és megszületett a Toorumi pojad (Tórum fiai) című film (1989). Nyilvánvalóan a kamerák jelenlétében nem lehetett mindent előírásosan végezni, és a filmes szempontok előnyt élveztek az esetlegesen nem túl filmszerű hagyományokkal szemben, de az énekesek, akiknek többsége azóta már elhunyt, a lehető legjobbak közül kerültek ki. A filmforgatás ráadásul két részletben történt, 1983-ban és 1985-ben, mert az első alkalommal idő előtt lemerültek a filmesek akkumu-

látorai. Lennart Meri stábjában Jeremej Ajpin akkor még fiatal író és kultúrmunkás is részt vett. Később, a *Hanti avagy a hajnalcsillag* című regényébe beleszőtte ezeket az élményeit is. Egy helyen a regény főhőse orosz útitársának mesél a medveünnepekről. Ez a rész nem más, mint a Meri-film forgatókönyvének összefoglalása (2008: 228–236).

Információk első kézből

2011 őszén, Ljudmila Kajukova budapesti tartózkodása idején segített értelmezni egy korábban felvett medveéneket, ez indította el beszélgetésünket a tabuszavakról. A beszélgetés hol oroszul, hol hantiul (gyakori kódváltással) zajlott. Néhány alkalommal a diktafon is be volt kapcsolva, hogy el ne szálljon az információ. A felvétel egy részét az alábbiakban közöljük, szó szerinti fordítással.

pupi jektə ķătəʌnə ķăntəγ jåγ pa såγit ńăwəmʌət, pa såγit jastəʌət. pupi əntə jastəʌi, memi əntə jastəʌi. jastəʌi: ńårəm wåjəγ, iki, jeji...ťut ŭrəkkə častĭ ťela, ili kŭr, kŏt, săm, pun pa såγit jastəʌi. săməγən jastəʌi kosʌipγən. nos – pənək.

A medveünnep napján a hantik másképpen beszélnek, másképpen mondják. Nem mondják, hogy *pupi*, nem mondják, hogy *memi*. Azt mondják: mocsári öreg, bátya... Ezen kívül a testrészeket, vagyis a lábat, kezet, szemet, szőrt másképpen mondják. A szemet csillagnak mondják. Az orr: pöcök a csapdán.

ťu ķătəʌnə amp ńiľźa naziwaťamp kŏʌat. nado skazaťləkkəŋ ŏt. „ma ńårəm wåjəγ ťŏkəra ťŏkərʌəm. ma tem ťŏkəri ķiťəŋ ŏtət ləkkəŋ ŏta ťŏkərtaγə məʌəm" – ťenə ńăwəmtəʌi.

Azon a napon az ebet nem szabad ebnek mondani. Azt kell mondani: farkas valami. „Ezt a mocsári állat *tyokerát tyokerálom* (= húsát eszem). Ezt a *tyokerből* maradt dolgot a farkas valaminek *tyokerálni* adom" – így beszélnek.

ķuj pupi wăt ķătəʌ jekʌi. niŋ pupi ńəʌə ķătəʌ jekʌi. aj pupəli tŏγənə əntə jekʌi. ťut ma əntə ķoʌiʌəm. aj pupəli jektə tåγi.

A hím medvét öt napig táncolják. A nőstény medvét négy napig táncolják. A kis medvécskét úgy nem táncolják. Arról nem hallottam. Kis medvécske ünnepéről.

pupi jektə wăr ķŏjaɣi ķujnə wɨɣəʌʌi, ťu ķonə wărʌi. toľko ťu ķo ķŏl əntə wuʌ ķuntə, starejše nado wåɣta, panə jɨs iki, arəɣ, måńť tăjtə ķonə, ťu ķonə wărʌi.

A medveünnepet, aki elejtette, az az ember csinálja. Csak ha az az ember nem tudja, idősebbet kell hívni, és az öreg apó, éneket, mesét tudó ember, az az ember csinálja.

panə åʌəŋ ķătəʌnə jăķə tuʌi, panə pəťa wărʌi. ťu kătəʌnə čåpəŋ ťumint eta wăr əntem. jaɣ ŏjaɣtəʌət, pəťa wărʌət, åməsʌət – eto organizacionnɨe momentɨ kak bɨ. toľko pəťa wărʌi – jăķə tutə ʌatnə – ťu pupi sŏwnat, pupi oɣnat – oɣ panə sŏw ťenə păni.

És az első nap behozzák, és köszöntik. Azon a napon valójában nincs semmi. Az emberek találkoznak, üdvözlik egymást, leülnek – ezek olyan szervezési momentumok. Csak köszönnek – amikor behozzák – a medvebőrnek, medvefejnek – a fejet és a bundát tették oda.

ķuj jaɣ uttən åməsʌət. niŋət namən åməsʌət. ʌitot wărtaɣə jəʌi ķuntə, ķonə wărʌi. ne əntə tŏɣənə katəʌ. šaj, əjnam šaj wăra niŋət wărʌət. a put, ńăwi mətа, ťŏkər mətа əjnam ăʌə ķuj jaɣ.

A férfiak a hátsó falnál ülnek, a nők a bejáratnál. Amikor főzni kezdenek, a férfiak csinálják. A nők nem nyúlnak hozzá. A teát, minden tea dolgot a nők csinálnak. De a fazekat, a húsfélét, *tyoker* félét mindig a férfiak.

tem nŏpətnə kŭč mŭwəʌi pə ʌiwa, kŭč mŭwəʌi pə wăra – ne sobludajut obɨčija. a severnɨe – kasəm jaɣ, ķuj jaɣ num pălək ʌiʌət, oķķəŋ pălək ʌiʌət. a niŋət: kŭr čŏp pălək ʌiʌət. a məŋ ťimint wăr pə əntə tăjʌəw. kŏt, kŭr, tăm səm učə, əjnam ʌiʌəw – ťŏķərʌuw..
ma nŏməķsəʌəm, tem nŏpətnə ťi tåɣi jŏraɣʌat. əntə jŏraɣʌətaʌnə, itpə sobludali bɨ. əj tŏɣənə wărəɣʌət. kŭč jăwən jaɣ, aj jăwən jaɣ, čåpəŋķa, jɨs tåɣi əjnam mustəmin tăjʌət.

A mostani korban bármit egyél, bármit tégy – nem tartják be a szabályokat. De az északiak – a kazimi nép, a férfiak a felső felét eszik, a fejes részét eszik. De a nők: a lába felőli részt eszik. De mi ezt már nem tartjuk. Kezét, lábát, szívét, mindent megeszünk, *tyokerálunk.* Azt gondolom, a mai korban ezt elfelejtették. Ha nem felejtették volna el, to-

vább is betartanák. Így csinálnak. Csak a Jugan népe, a Kis-Jugan népe, valóban, a régi dolgokat szépen betartja.

ķuj jaγnə əjnam prazdńik, əjnam ķătəʌ ķuj jaγnə wă̆rʌi. panə scenkat, dramaťičeski scenkat əjnam ă̆ʌə ķuj jaγnə wă̆rʌat. niŋ rolət, sumintaγ, ńir, să̆ķ, niŋ să̆ķ əjnam ķuj jaγ ʌŏmətʌət, panə jekʌət, arəγʌət ťu tåγit. să̆kralnij tåγit, ťut ķuj jaγnə wă̆rʌat, panə ťu arəγ jasəŋ, måńť jasəŋ – eto kŏʌət, pa såγit əntə kirəγtəʌat. tŏγənə arəγʌat, måńťʌat. a bitavoj scenkaγət, ťu tåγitnə ķuj jaγnə ķŏʌnə tem ķătəʌnə kičət wă̆ʌət, tŏγənə wă̆rʌətət.

A férfiak az egész ünnepet, minden napot a férfiak csinálnak. A jeleneteket, a drámai jeleneteket is a férfiak csinálják. Női szerepeket, a kendőt, csizmát, bundát, női bundát mindet a férfiak veszik föl, és táncolják, énekelik azokat a részeket. A szakrális részeket, azt a férfiak csinálják, és az ének szövegét, a mese szövegét – ezeket a szavakat nem változtatják meg. Úgy énekelnek, mesélnek. De a hétköznapi jeleneteket, azokat a részeket a férfiak úgy csinálják, ahogy aznap éppen kedvük tartja.

Más beszélgetéskor elhangzott információk:

„A medveünnepen az első nap a szervezéssel telik el, a második napon meghívják a szellemeket, szent énekeket énekelnek, harmadik napon kezdődnek a színjátékok, ezek a negyediken hétköznapi jelenetekkel folytatódnak. Az ötödik napon az emberek kezdenek szétszéledni, addigra már jól leitták magukat, csúnyán viselkednek.

Amikor a húst evésébe kezdenek, a férfiak nagyokat horkantanak, mint a medve.[2]

Az asszonyok az ünnep egész ideje alatt eltakarják az arcukat a kendőjükkel, mert ők a medve menyeinek számítanak. De mi, a Kajukovok, Kurlomkinok, akik a medve nemzetségbe tartozunk,[3] igaz, hogy kendőt kötünk, de nem takarjuk el az arcunkat, mert nekünk a medve öcsénk vagy bátyánk.”

[2] Hasonló hagyomány van a szoszvai manysiknál is (Schmidt 2011: 36).

[3] A szurguti hantiknál három nemzetség van: a medve, a jávorszarvas és a hód nemzetsége.

A legújabb szakirodalom, a jelen kutatás forrásai

Az obi-ugor medvekultusz vizsgálata mindig is fontos része volt az e népek kultúrájával foglalkozó tudománynak. Ennek irodalmát itt nem idézzük, csak a kutatások egyik csúcsára, Schmidt Éva munkásságára utalunk, melyet posztumusz kötete is bizonyít (2011). Ez a téma a 20. század utolsó évtizedében megizmosodott obi-ugor értelmiség egy részének is fontos kutatási területe lett (Moldanov 1999), s számos tudományos konferencia foglalkozott vele (Moldanova–Kakszin 2002; Moldanova 2008). Érdekes viszont, hogy a kutatás inkább a medvekultusz mitológiai aspektusára irányult, a nyelvi vonatkozásait figyelmen kívül hagyta. Azokban a konferenciakötetekben, melyekre az imént utaltam, mindössze két tanulmány érint nyelvi kérdéseket (Geraszimova 2002; Kakszin 2008). De az előbbi nem új adatokat közöl, hanem a Munkácsi Bernát szövegeiből kigyűjtött manysi tabuszavakat elemzi, az utóbbi pedig elméleti síkon maradt, bár volt egy fontos megjegyzése, melyre még visszatérünk.

Az obi-ugor medveműnyelv alapműve és minden további vizsgálódás viszonyítási pontja Bakró-Nagy Marianne monográfiája (1979). N. I. Tyerjoskin keleti hanti szótára később jelent meg (1981-ben). Jelen szószedetünk alapját a Tyerjoskin szótár tabu-jelzésű szavai adták, melyeket még korábban Csepregi Márta gyűjtött össze. Felhasználtuk A. Sz. Peszikova és A. N. Volkova olvasókönyvének (2010) adatait is, ezt a listát gazdagította L. Kajukovának a Kis és Nagy Jugan mentéről származó gyűjtése. A szólistát ezután a szerzőpáros magyar tagja összevetette Bakró-Nagy Marianne monográfiájával (1979).

Az összehasonlítás azért izgalmas, mert Bakró-Nagy azokat a medvekultuszban használatos kifejezéseket elemezte, melyeket a 19–20. századi folklór szövegekből és szótárakból gyűjtött össze. Adattára 486 szócikkből áll, melyben vannak közös, obi-ugor szavak és szerkezetek, vannak több hanti, ill. manysi nyelvjárásban előfordulók, és természetesen csak egy-egy nyelvjárásból adatoltak is. Mivel a korai folklór gyűjtések elsősorban az északi hanti területeken folytak, a monográfiában is érezhető az északi adatok túlsúlya. A mi mostani listánk egyrészt későbbi forrásokból állt össze, másrészt pedig a keleti hanti szókincsre irányítja a figyelmet.

A medveműnyelvről általában

Ebben a tanulmányban nem kívánunk mélyebben belemerülni a tabujelenségek nyelvi és kulturális megnyilvánulásainak vizsgálatába. Ha elkezdenénk áttekinteni a kutatás bő kétszáz éves nemzetközi és hazai irodalmát, soha nem jutnánk el a tulajdonképpeni témánkhoz, ami egy kisebb hanti csoport

szókincsét érinti. Valószínűleg ezen a csoporton belül is vannak területi különbségek, s még inkább műveltségbeli különbségek. Aki jobban benne él a hagyományban, az több tabukifejezést tud, aki kevésbé, az nem ismeri a metaforákat, körülírásokat. Egyes szavak elveszítették a jelentésüket, kikoptak a használatból, másoknak megváltozott a jelentése, profanizálódtak. Azok a kifejezések pedig, melyeket csak szűk körben, speciális alkalmakon szabad használni, könnyebbek eltűnnek, mint a köznapi szavak, különösen, amikor olyan kultuszokról van szó, melyek az utóbbi évtizedekben igencsak háttérbe szorultak az Ob-vidéken.

A titkos nyelv lényege, hogy igen erős a csoportképző szerepe. Nem kifejezetten a medvekultuszról szól, de jól illusztrálja témánkat az alábbi idézet Tyimofej Moldanov és Tatyjana Moldanova könyvéből, melyben a szerzők arról vallanak, hogyan különült el nyelvileg is a kazimi istennő bálványát őrző nemzetség a többitől: „A legelső és mélyen emocionális információ, mely bevéső dött gyermeki emlékezetünkbe – ezek az istennővel kapcsolatos tilalmak. A körülöttünk lévő világban sok mindent „titkos nyelven" voltunk kénytelenek megnevezni, nem mondhattuk ki például, hogy „kígyó" vagy „gyík", hanem azt kellett mondanunk: „a nagymama hajfonata", „a nagymama subájának a zsinege". Sok tilalom volt az állatokkal kapcsolatban, egyeseket nem nevezhettünk úgy, ahogy a Kazim alsó folyásán lakó hantik. Például, az istenasszony nem engedi nekünk, hogy a sügért *ʌar*-nak hívjuk, ahogy a többi kazimi hanti, nekünk a *ńarki* szót kellett használnunk. Most már tudjuk, hogy a *ńarki* obi manysi nyelven van, ezt használják a Kosztyin és a Partanov nemzetség tagjai, a vezsakari közös obi-ugor istenség, a Szentvárosi Öreg bálványának őrzői. Ilymódon a tilalom, amit az istennő elénk állított, azt jelentette, hogy a mi státusunk magas, és közel van ennek a közös obi-ugor bálványszellemnek a státusához. Voltak az öltözködéssel kapcsolatos tilalmak, például mi nem hordhattunk gyöngyhímzéses lábbelit, s a kultusszal kapcsolatosak: nem tarthattunk otthon fából készült bálványt stb. Sokféle előírás származott a Kazimi istennőtől, és ezeknek szerintünk az volt a célja, hogy megerősítse a területen élők összetartozási érzését. Ennek pedig pozitív értelme volt, azaz a felsőbbrendűségi tudatunkat erősítette: azért csinálunk mindent másképp, mert jobbak vagyunk, mások felett állunk; a többiek azért nem így tesznek, mert ők rosszabbak, alacsonyabb rangúak." (Moldanov–Moldanova 2000: 7–8.)[4]

A hagyományos kultúrájú obi-ugor azokban az élethelyzetekben, amikor hite szerint az ő élettere, a „középső világ" érintkezik az alsó és felső világ-

[4] Csepregi Márta fordítása.

gal, azaz a természetfelettivel, a túlvilággal, a meg nem születettek és az elhunytak lelkeivel, az istenekkel és szellemekkel, speciális nyelvet kénytelen használni. Ilyen helyzetek az emberi élet nagy fordulói, a születés és a halál, a vadászzsákmány mint az istenek ajándékának elfogadása és a szellemvilággal való kapcsolattartás.

A vadászathoz kapcsolódó nyelvi tabu azon a hiten alapszik, hogy az állatok értik az emberi beszédet. Beszédével az ember igyekszik elterelni a vadállat figyelmét, nem akarja megsérteni az állatot, valamint nem akarja, hogy az állat tudomást szerezzen róla, hogy mire készül a vadász.[5] Az állatok között a medvének kitüntetett helyzete van, mivel az nem egyszerűen vadászzsákmány, hanem isteni eredetű, szent állat, aki éltében és halálában egyaránt hatással lehet az ember életére. Éppen ezért a nyelvi tabu legfejlettebb rendszere az obi-ugor medveműnyelvben jelenik meg.

Nyelvészeti megjegyzések

Bár anyagában a mi szójegyzékünk nagyon különbözik Bakró-Nagy Marianne monográfiájának adataitól (a 108 kifejezésből 54 új adat, 19 pedig olyan, mely szerepel a 1979-es kötetben, de a szócikk nem tartalmaz keleti hanti adatokat), ugyanazok a szerkezeti és szemantikai megállapítások érvényesek rájuk, mint amelyeket Bakró-Nagy Marianne megfogalmazott.

A szóalkotás csak tabuszavakra jellemző eszköze a szótorzítás. Ez lehet valamely hang felcserélése egy másik, a szabályos hangváltozások közé nem illő hanggal (a mi listánkban pl. 21, 26, 29, 40, 51 sorszámú adat), a hangrend megváltoztatása (98, 99).

A másik eszköz a szóképzés, s a mi listánkban is elsöprő többségben vannak a *-p, -əp, -ip, -ʌip* képzős adatok (20, 27, 28, 33, 39, 42, 45, 47, 49, 56, 60, 67, 79, 100). Az adatok között természetesen olyanokat is találunk, melyek köznapi jelentésűként is *-p* képzősök (66, 72, 93), ezek névátvitellel váltak tabuszóvá. A másik tipikusan medveműnyelvi képző, az *-intaγ* itt két adattal van képviselve (31, 36).

[5] 1996-ban, a Tromagan egyik mellékfolyója partján házigazdám egyik este megemlítette, hogy másnap „tolla-hullott állatot” készül elejteni. Én tudásomat fitogtatandó rákérdeztem, és kimondtam a ’hattyú’ jelentésű szót, mire mindenki megrémült, hogy ezzel elriasztottam a madarat. Valószínűleg olyan rossz volt a kiejtésem, hogy a madár nem fogott gyanút, mert másnap a gazda egy hatalmas hattyúval a hátán tért haza a vadászatból. A tabunév alapja pedig az a megfigyelés, hogy nyár elején a hattyú rövid időre elveszíti a szárnytollait, s amíg az újra nem nő, nem tud repülni, s ilyenkor könnyebb elejteni. (CsM)

Előfordulnak összetett szavak vagy szószerkezetek (12, 14, 53, 59, 68, 69, 71, 73, 75, 76, 82, 86, 106, 107). Több szóból is álló, bonyolult jelzős szerkezetből a mi listánkban csak egy van (44), de a költői nyelvben ez az általános.

A szerkezetek egy része *ŏt* 'tárgy, dolog' utótagú (7, 94, 95, 102, 103, 104). Ez a szemantikailag kiüresedett utótag főnévképzőként funkcionál a szintagmákban. Valamilyen okból ez a szerkezet a mi listánkban a valósnál alacsonyabban reprezentált. Egyéb forrásból, szóbeli közlésekből tudjuk, hogy a medvetort (vagy halotti tort) ülő házban a ház berendezéseit nem szabad a saját nevükön nevezni (az edény pl. 'üreges tárgy, a kés 'hüvelyes tárgy'). Az elhunytat sem a nevén említik, hanem *ťenə jəγəm ŏt* 'így járt tárgy', *mənəm ŏt* 'elment tárgy' szószerkezetekkel utalnak rá. A szülő a gyermeke nevét sem szívesen mondja ki, hanem pl. *aj ŏtam* 'kis valamim'-nek hívja.

Jelentéstani szempontból vizsgálva bőven találunk példákat mind a metafora, mind a metonímia esetére. A medve testrészeit az ahhoz hasonló alakú vagy tulajdonságú tárgyak nevével helyettesítik (22, 25, 33, 38, 41, 52, 58, 59, 61, 62, 66, 69, 72, 73 stb.).

Közismert tény, hogy a tabuszavak között sok a jövevényszó, a mi listánkban is vannak ilyenek. Átadó nyelvként szóba jöhetett a komi (16, 97), de akár ugyanannak a nyelvnek a másik nyelvjárása is. Ez történt a 'váll' jelentésű szó esetében, mely a szurguti köznyelvben *wån*, a tabunyelvben viszont a vahi alakot használják (43).

A 16. számú *måjpər* szót eredetileg nyilván a tabu miatt kölcsönözték a komiból. Az idők során azonban ez a köznyelv részévé vált, neutrális kontextusban használják a hanti nyelvjárásokban. Minősített (szakrális) összefüggésben viszont kerülni kell. Ilyenkor a kazimi hantik a *pupije* alakhoz folyamodnak (Kakszin 2008: 16). Mint feljebb láttuk azonban, a szurguti nyelvjárásban a *pupi* szónak van neutrális jelentése, a szurgutiaknak ezt a kifejezést kell kerülniük a medveünnepi szituációban.

A medveműnyelv továbbélésének érdekes dimenziójára mutatott rá L. Kajukova. Elmondta, hogy van néhány olyan szó, melyeknek a régi, szakrális használata ma éppen az ellenkezőjébe fordult, bántó, megvető árnyalatot kapott. Ilyen a *jimpəs* 'szent' (7), melyet ma nagytestű, behemót, nehezen mozgó emberrel kapcsolatban használnak, bántó szándékkal. Az 'eszik' jelentésű *ťŏkər-* (97) a hétköznapi használatban 'zabál, fal' (orosz жрать) jelentésű. A *toŋəltəta* 'énekel' (90) igét ma a részeg gajdolás jelölésére használják.

Számos olyan szó is van a listánkban, melyeknek nem tudtuk kideríteni az etimológiáját, a téma még további kutatást, akár helyszíni vizsgálatot igényel.

Kevésbé tudományos befejezés

A medveünnepi repertoárban, az énekekben és a színjátékokban használt szókincs tehát azért különbözik a köznapi szókincstől, hogy elterelje a medve figyelmét, és óvjon a bosszútól. Egy korábbi tanulmányomban (Csepregi 2007: 71) eljátszottam azzal a gondolattal, hogy a tabunyelv lényege az, hogy bár az állat érti az emberi nyelvet, de félrevezethető, mert metaforikus gondolkodásra nem képes, ez kizárólagosan emberi tulajdonság. A gazdag költői nyelvezetű repertoár azonban gyönyörködtetni is kíván – nemcsak a medveünnep közönségét, hanem a szent állatot is. Ezért, a gondolatot továbbszőve, most már megkockáztatom, hogy a medvének mégiscsak van esztétikai érzéke, és tetszik neki, amikor a hanti énekes az ő testét „szellemekkel teli lábasházként" emlegeti.

Adattár

A szavakat és kifejezéseket szemantikai csoportosításban, azon belül a mássalhangzók szerinti ábécé sorrendben közöljük.

A szócikkek beosztása: *hanti szó* / annak a nyelvjárásnak a rövidítése, melyből a tabuszó adatolva van / 'tabujelentés magyarul; oroszul' < 'a szó köznapi jelentése magyarul; oroszul' (vagy etimológiája, ha ismert) – forrása (T, PV + oldal, LK) esetleges előfordulása Bakró-Nagy 1979-ben (BN + szócikk száma /+, ha van keleti hanti adat, /– ha nincs).

A források rövidítése:

BN: Sz. Bakró-Nagy, Marianne 1979: Die Sprache des Bärenkultes im Ob-ugrischen. Budapest, Akadémiai Kiadó.

LK: Ljudmila Kajukova saját gyűjtése. Legtöbbje J nyelvjárású, kivéve, amikor ő maga Szurg nyelvárást jelölt meg. LK (?): az adatközlő saját etimológiája, bizonytalan.

PV: Peszikova A. S.–Volkova, A. N. 2010: А. С. Песикова–А. Н. Волкова, Книга для чтения (сургутский диалект) 4 класс. Ханты-Мансийск, ИИЦ ЮГУ.

T: Tyerjoskin, N. I. 1981: Н. И. Терёшкин, Словарь восточнохантыйских диалектов. Ленинград, Наука.

A nyelvjárások rövidítései:

Ag	agani	Tra	tromagani
J	jugani	U-Ag	Agan torkolati (uszty-agan)
Szal	szalimi	U-J	Jugan torkolati (uszty-jugan)
Szurg	szurguti (ha nincs egyéb folyóvölgy kiemelve)	V	vahi
		Vj	vaszjugani

A medve elnevezései

1. *iγ* V Vj Szal ’medve; медведь’ < ’apa; отец’ (vö. *jəγ*) – T 52, BN 2/+, BN 11/–
2. *iki* J ’hím medve; медведь’ < ’apó; дядя’ – LK, BN 13/–
3. *imi* J ’nőstény medve; медведица’ < ’néni, anyó; тётя, старушка’ – LK
4. *opi* J ’nővér; старшая сестра’ < ’nőstény medve; медведица’ – LK
5. *jəγ* J ’hím medve; медведь’ < ’apa; отец’ – LK, BN 11/–
6. *jeji* J ’hím medve; медведь’ < ’báty; старший брат’ – LK
7. *jimpəs, jimpəs ŏt* U-Ag ’medve; медведь’ < ’szent valami’ – T 74, BN 104/–
8. *jəpəγ* Ag ’medve; медведь’ < V Vj Tra Ag J ’fülesbagoly; филин’ – T 96
9. *măńi* J ’hím medve; медведь’ < ’öcs; младший брат ’– LK, BN 241/+
10. *măńəli* J ’medvebocs; медвежонок’ < ’öcsike; братик’ – LK
11. *ńəŋi* J ’húg; младшая сестра’ < ’nőstény medve; медведица’ – LK, BN 275/–
12. *ńårəm wåjəγ* Szurg ’medve; медведь’ < ’mocsári állat; болотной зверь’ – LK, BN 278/–
13. *ťeť iki* Szurg ’medve; медведь’ < ’nagyapa; дедушка’ – PV 40
14. *wur iki* Szurg ’medve; медведь’ < ’ erdei öreg; таёжный мужчина’ – PV 40, BN 462, 463/–

Szakrális kontextusban kerülendő, (nem tabu) medvenevek

1. *ʌŏw* J, Tra *ʌŏw moķ* ’medvebocs; медвежонок на первом году’ – LK, T 210, BN 92/+
2. *måjpər* Ag Tra ’medve; медведь’ – T 246, BN 232/–
3. *memi* Szurg ’medve; медведь’ – LK
4. *naŋəm pupi* Tra ’nősténymedve; медведица’ – T 279, BN 258/+
5. *pupi* Szurg ’medve; медведь’ – T 384, LK, BN 306/+

A medve testrészeinek elnevezései

1. *umsip, pupi umsipəʌ* Tra ’hátulja vminek, medve ülepe; зад медведя’ < ’ül; сидеть’ – T 501
2. *uŋk̯ət* J, *uŋk̯əʌ* Tra, *iŋk̯ət* Ag ’medvefej; голова медведя’ – T 502, BN 39/+ (LK: ’állkapocs; челюсть’)
3. *aŋkəʌ, aŋkʌəlem* Szurg ’fül, fülecském; ухо медведя’ < ’fatönk; пень’ – PV 40, BN 38/+
4. *ăsəm* J ’csecs, молочная железа’ < ’emlő, tőgy; сосок, вымя’ – LK
5. *jăʌ* J Tra ’medveháj; медвежье сало’ – LK, T 58, BN 96/+
6. *k̯ăčəp, pupi k̯ăčəp* Tra ’medve bele; кишки медведя’ < V Vj Szurg ’kötél; верёвочный или ременный аркан’ – T 149, BN 150/+
7. *kaʌ́ək* Ag Tra J ’medve csontjai; кости медведя’ – T 97, BN 160/+
8. *kiʌ́ip, pupi kiʌ́ip* Tra ’medve nyelve; язык медведя’ < ? *kil* – T 111, BN 155/+ (’medve gyomra’)
9. *k̯i̯ʌ́tʹi̯p* U-Ag J ’medve hátsó fele; зад медведя, задница, крестец’ > V Vj Szurg < ’megmozdul, félrehúzódik; подвинуться, отодвигаться’ (*k̯i̯ʌ́tʹa)* – T 162, LK
10. *kalək* U-J ’medveborda; ребро медведя’ – T 97
11. *kŭn, pupi kŭn* Ag Tra U-Ag J ’medve szőre; шерсть медведя’ < V Vj Szurg ’fésül; чесать’ *(kŭnčta)* – T 128, LK, BN 165 (téves átírással, más etimológiával)
12. *kŭnintaɣ* J ’medvebunda; шкура медведя’, vö. *kŭn* – LK
13. *k̯ănčə* Ag U-J Tra, ’medve nyoma; след медведя’ < ’dísz, hímzés, rajz; узор, орнамент, рисунок’ – T 154 LK BN126/–
14. *k̯ånt, k̯åntəp* J ’hátsó láb; задняя лапа медведя’ < ’lábaskamra lába; ножка лабаза’ – LK, BN 128/+
15. *k̯åntɣən* Szurg. ’két hátsó láb; две задних лап’ < ’lábaskamra 2 lába; 2 ножки лабаза’, vö. *k̯ånt* – PV 40, BN 128/–
16. *kəpləkʹ(em)* Szurg. ’medve feje; голова медведя’; J ’koponya; череп’ – PV 40, LK, BN 174/–
17. *k̯ŏrintaɣ, pupi k̯ŏrintaɣ* Tra ’medvebunda; шкура медведя’ < Ag Tra J ’testfelszín; поверхность тела’ *k̯ŏr* + Sx – T 184, BN 177/+
18. *karəs* J ’mell; грудь’ – LK (LK magyarázata: *karesz iki* a sas neve, mitikus madár, az erő szimbóluma)
19. *k̯os* V Vj Ag Tra Szal ’medve szeme; глаз медведя’ < ’csillag; звезда’ – T 174, PV 40, BN 183/+
20. *k̯osʌip* U-Ag J ’medve szeme; глаз медведя’ < ’csillag; звезда’ – T 174, LK, BN 183/+

21. *katəʌ* U-Ag, *kŏtaʌ* J, *pupi kătaʌ* Tra ’medvemancs, mellső láb; передняя лапа медведя’ < ’keze; его рука’ – T 100, T 106, LK, BN 196/+
22. *kaťəŋ, pupi kaťəŋ, kačəŋ* Tra ’medve gyomra; желудок медведя’ < Ag Tra ’övre erősíthető zacskó a köszörűkőnek; кошелек или сумочка с точильным бруском, прикрепляемые к поясу с правой стороны’ – T 100, LK, BN 200/+
23. *лăγʌip* Ag U-Ag Tra ’medve foga; зубы медведя’ < V Vj Ag Tra J Szal ’rág; жевать’ *(лăγʌanta)* – T 200, BN 206/+
24. *ʌəŋkər* J ’váll; плечо’ < V ’váll; плечо’ – LK
25. *ʌuŋ̡ət tă̆ʌi əməʌ лăpas, kaʌtət tă̆ʌi əməʌ лăpas* Szurg ’medve teste, törzse; туловище медведя’ < ’istenekkel teli nagy lábaskamra, szellemekkel teli nagy lábaskamra; богами полный большой лабаз, духами полный большой лабаз’ – PV 40
26. *lăγip, pupi lăγip* Tra ’medve lapockája; лопатка медведя’ < ’húros hangszer; струнный мутыкальный инструмент’ (*lăw* T 228) – T 229, BN 207/+ (’szügye’)
27. *låk̡i, låk̡em* Szurg ’mellső láb, mancs; медвежья передняя лапа’ < ’tenyér; ладонь’ – PV 40, BN 209/+
28. *lasip* U-Ag ’medve torka/szája; пасть медведя’ – T 227
29. *mŏli, pupi mŏli,* Tra ’medve füle; медвежье ухо’ < ? V Vj Tra Ag J Szal ’zárt, tompa; глухой, тупой’ (*mŏləγ* T248) – T 265, BN 239/+
30. *mŭŋli, mŭŋklip* J ’medve füle; медвежье ухо’ < ? ’kinövés, bub; купол’ (*moŋli* BN 244) J, V Vj Tra ’agancstalan; комолый, безрогий’ (*mŭŋləγ* T 264); ? ’csomó; узел’ (*mŭŋkəl* LK) – T 272, LK, BN 244/+
31. *mäsəγ* Vj, *mesəŋ* Ag U-Ag Tra J, *mosəŋ* U-J ’medve farka; хвост медведя’ < ’nyúl, vadrén, jávorszarvas farka; копчик, хвостец, хвостик у зайца, оленя, медведя, и т.п.’ – T 245 BN 248/+
32. *măn̆čak* J ’medve farka; хвост медведя’ < ? *măsəγ* – LK
33. *nåγər* J ’vese; почка’ < ’cirbolyatoboz; кедровая шишка’ – LK
34. *naγrį̡ kerä* Vj ’medvevese; почка медведя’ < ’cirbolyatobozos fonott kosár; корзинка с кедровыми шишками’ – T 108, BN 255/+
35. *ńŏʌ* J Vj ’vér; кровь’ < Ag Tra J ’rőt színű víz a folyóban; fekete víz; вещество цвета ржавчины, скапливающееся у тихих берегов речек, и впадающих в них ручей; чёрная вода’ – T 317, LK, BN 270/+
36. *påčə̡k* J ’máj; печень’ – LK
37. *pŏčip(em)* J ’nyelv; язык’ < ’nyalint, felnyal; лизать’ *(nŏk̡ pŏťk̡imtəta)* – LK

38. *påʌ́ək* Szurg ’medve hátsó lába; задняя лапа медведя’ < manysi ’csizma; сапог’ – PV 40, BN 296/–
39. *pənək* J ’medve orrhegye; кончик носа медведя’ < ’pöcök a csapdán; язычёк капкана’ – LK, BN 299/+ (’medve szája’)
40. *pi̯r pewərt* J ’hát; спина’ < ’hátsó gerenda; заднее бревно’ – LK
41. *păt̓i̯kip* J ’nyelv; язык’ – LK
42. *pew* J, Tra, U-Ag, *jimpəs ŏt pew* ’medve szíve; сердце медведя’ < ’fenyőtoboz; шишка’ – LK, T 74, BN 325/+
43. *piwəʌ, pupi piwəʌ* Tra ’medve szíve; сердце медведя’ < V Vj ’heveder, kötél; лямка, шнур’ – T 385, BN 326/+
44. *pewərt* J ’gerinc; позвоночник’ < ’gerenda; бревно’ – LK
45. *suɣuʌ* J ’karom; коготь’ < ’kis fejsze éle; острие маленького топора’ – LK
46. *sŏj* Szal ’medveháj; медвежье сало’ – T 436
47. *sojəp* Szal ’medve torka / szája; пасть медведя’ < V Vj Szurg ’háló; невод’ (T 411) – T 433, BN 336/+
48. *šikip* Szurg ’orr; нос медведя’ – PV 40
49. *sar pewərt* J ’nyak; шея’ < ’elülső gerenda; переднее бревно’ – LK
50. *sårt moi̯̯* J ’bél; кишка’ < ’csukafióka; щучёнок’ – LK, BN 366/+ (’belső szervek’)
51. *waɣəʌ́* J ’gyomor; живот’ < T 507 ’kemény bőr; жесткая шкура’ – LK
52. *wajəɣ kil* V Vj ’medvegyomor; желудок медведя’ < ’állat bogyószedő edénye; набирушка, приспособление для сбора ягод’ – T 110, BN 154, 155/+
53. *wă̆nəp* Vj ’medvekarom; коготь медведя’ < V Vj Ag Tra J Szal ’horog; рыболовный крючок’ – T 532, BN 456/+
54. *war såɣəʌ* J ’borda; ребро’< T 410 ’halrekeszték sövénye; дранка для плетения запора’ – LK
55. *wă̆rəs* J ’szőr; шерсть, ворс’ < T513 ’lószőr; конский волос’ – LK, BN 466/–

A medveünneppel kapcsolatos egyéb kifejezések

1. *oɣət păn̆ta* Szurg ’imádkozik; молиться’ < ’fejet hajt; поклониться’ – PV 40
2. *ənəʌ тиʌəp* Szurg ’nagy ima; великая молитва’ – PV 40
3. *kaʌt* Szurg ’szellem; дух’ – PV 40
4. *kaʌt* Ag, Tra J ’medve eltemetett csontjai és a temetés helye; погребенные кости медведя и место их погребения’ < ’szellem; дух’ – T 97

5. *kəŋtip* J ’tánc; пляска’ < ’kopogás, csörömpölés; стучание, бренчание’ – LK (?)
6. *kəŋtipta* J ’táncol; плясать’ < ’kopog, csörömpöl; стучать, бренчать’ – LK (?)
7. *ķorəŋk* Tra ’cipő; обувь’ < V ’belül korhadt fatörzs; дерево, серцевина которого сгнила и стала пустой’ – T 173
8. *muγtəpsə kŏʌ, mŭwtəpsi kŏʌ* Tra, J ’tabuszó; тайное слово’ < ’valamilyen szó; какое-то слово’ – T 267, LK
9. *nŏķ ťŏrəmtəγəʌta* J ’kiugrik; вскинуться’ – LK
10. *nări* Szurg. ’föld; земля’ – PV 40
11. *pŏγrəm* Ag Tra J ’liszt; мука’ < ’porzik; подыматься пыль’ – T 374, LK
12. *pupi jekta* J ’medveünnepet tart; праздновать’ < ’medvét táncol; танцевать медведя’ – LK
13. *pătər* Tra, J ’kenyér; хлеб’ – T 353, LK
14. *sŏγ juγ* Szurg ’dárda; копьё’ < ’síbot; лыжная палка’ PV 40
15. *toŋəl* J ’ének; песня’ < ’pengetés; бренчание’ – LK (?)
16. *toŋəltəta, tăŋəlaγtəγəʌta* J ’énekel; петь’ < ’penget; перебирать струны’ – LK (?)
17. *təpəʌ* Tra ’étel; еда, пища’ – T 484, LK
18. *təpəlta* J ’medvehúst eszik; кушать медвежье мясо’ – LK
19. *tapəťťəp* Szal ’száj; рот’ < ’tápláló; кормитель’ – T 455
20. *ťăγiʌťətot* Tra ’étel; еда, пища’ < V Ag Tra ’megtölt; набить, натолкать’ – T 462, BN 412/–
21. *ťăγiʌtot,* J ’étel; еда, пища’ – LK
22. *ťăγta* J 1. ’medvehúst eszik; кушать медвежье мясо’; 2. ’zabál, eszik; жрать’ < ’betöm; затыкать’ (V, Vj, *tökitä,* Szurg *tăkita*) – LK, BN 412/–
23. *ťăkər* Ag, Tra *ťŏkər* J ’medvehús; медвежье мясо’ < ? komi ’gomba; грибы’ (*čak* BN 383) – LK, T 489, BN 439/+
24. *ťăkərta, ťŏkərta* J 1. ’medvehúst eszik; кушать медвежье мясо’; 2. ’zabál; жрать’ – LK
25. *ťŏķri* Szurg ’keskeny kés/ тонкий нож’ < ? vö. *ťŏkər* – PV 40
26. *wįγəʌtəp* J ’zsákmány; добыча’ < ’előhív, kihúz; спускать, спустить сверху вниз’ – LK
27. *wįγəʌtəta* V Vj Ag Tra J ’medvét öl, elejt; убить медведя’ < ’leeresz-kedik, előhív, kihúz; спускать, спустить сверху вниз’ – T 507, PV 40, LK, BN 485/+

Egyéb állatok

1. *ŏwər kŭrəp ŏt* Ag Tra J ’farkas; волк’ < ’magas lábú valami; высоконогое существо’ – T 132, T 325
2. *ķŏw kŭrəp ŏt* J ’farkas; волк’ < ’hosszú lábú valami; длинноногое существо’ – LK
3. *ʌəkkəŋ ŏt* J ’kutya; собака’ < ’farkas valami; с хвостом существо’ – LK, BN 413/–
4. *punəŋ ķo* Tra ’farkas; волк’ < ’szőrös férfi; волосатый мужчина’ – T 383, BN 303/– (’medve’)
5. *pŏr wåjəγ* Ag Tra ’farkas; волк’ < ’harapó állat; кусающий зверь’ – T 379, T 508, BN 312/– (’medve’)
6. *săwər wåjəγ*, Ag Tra J ’kígyó; змея’ < Ag Tra J ’darabokra vág; рубить’ (*săwərta* T 423) – T 424
7. *wåjəγ* J ’jávorszarvas; лось’ < ’állat; зверь’ – LK, BN 443/+ ’medve’

Irodalom

Ajpin, Jeremej 2008: A hantik avagy a Hajnalcsillag. Fordította: Nagy Katalin. Magyar Versmondásért Alapítvány, Budapest.

BN = Sz. Bakró-Nagy, Marianne 1979: Die Sprache des Bärenkultes im Obugrischen. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Csepregi Márta 2007: A kultúra hatása a nyelvre Északnyugat-Szibériában. In: Csepregi Márta–Virpi Masonen (szerk.), Grammatika és kontextus – új szempontok az uráli nyelvek kutatásában. Urálisztikai tanulmányok 17. ELTE Finnugor Tanszék, Budapest. 67–75.

Geraszimova, D. V. 2002: Д. В. Герасимова, Табуированные названия медведя в мансийском языке (по данным фольклорных названий Б. Мункачи). In: Молданова–Каксин (ред.) 2002: 81–90.

Kakszin, A. D. 2008: А. Д. Каксин, Лингвистический комментарий в статьях »Словаря хантыйской мифологии« (необходимость, объём и структура). In: Молданова (ред.) 2008: 12–21.

Meri, Lennart 1987: Toorumi pojad. YLE – Finnish Broadcasting Company.

Moldanov, Tyimofej 1999: Тимофей Молданов, Картина мира в песнопениях медвежьих игрищ северных хантов. Издательство Томского университета, Томск.

Moldanov, T.–Moldanova, T. 2000: Т. Молданов–Т. Молданова, Боги земли казымской. Издательство Томского университета, Томск.

Moldanova, T. A. (szerk.) 2008: Т. А. Молданова (ред.), Мифология хантов. Материалы научно-практического семинара. ОАО »Полиграфист«, Ханты-Мансийск.
Moldanova, T. A.–Kakszin, A. D. (szerk.) 2002: Т. А. Молданова–А. Д. Каксин (ред.), Материалы V Югорских чтений »Медведь в культуре обско-угорских народов«: Сборник научных статей. ГУИПП »Полиграфист«, Ханты-Мансийск.
PV = Peszikova A. S.–Volkova, A. N. 2010: А. С. Песикова–А. Н. Волкова, Книга для чтения (сургутский диалект) 4 класс. ИИЦ ЮГУ, Ханты-Мансийск.
Schmidt Éva 2011: Medvekultusz. Schmidt Éva Könyvtár 5. MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest.
T = Tyerjoskin, N. I. 1981: Н. И. Терёшкин, Словарь восточнохантыйских диалектов. Наука, Ленинград.

*

Духами полный большой лабаз
Язык-табу у восточных ханты

В настоящем исследовании мы собрали термины, связанные с культом медведя, которые до сих пор используются в речи сургутских ханты. Источниками послужили словарь Н. И. Терешкина (1981), Книга для чтения А. С. Песиковой и А. Н. Волковой (2010), а также личный материал Л. Каюковой. Данные сравнивались нами с материалами из монографии Марианне Бакро-Надь (1979) и нужно отметить, что было найдено много различий. В нашей базе данных собрано 108 выражений, среди которых 54 являются совсем новыми, а 19 – с точки зрения восточно-хантыйских данных. В целом наш лингвистический анализ совпадает с выводами Бакро-Надь. Нашей новой информацией является то, что из-за утраты традичии медвежьих игрищ своей прежней роли некоторые слова-табу получили новые значения. С тех пор, как их перестали использовать в сакральном контексте, в просторечии они получили оскорбительный, пренебрежительный оттенок.

МАРТА ЧЕПРЕГИ – ЛЮДМИЛА КАЮКОВА

DEBRECENI EGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK
FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 18.
DEBRECEN, 2011

Képző-e a finn *-kunta* és a *-(n)lainen*?[1]

ENDRESZ Brigitta

1. A grammatikalizáció a hagyományos felfogás szerint az a folyamat, amikor egy lexikai elem grammatikaivá válik, illetve a már kialakult grammatikai elemek újabb grammatikai funkciót töltenek be. Sokan úgy próbálták definiálni a grammatikalizációt, hogy a folyamat során lezajló szemantikai változásokat vették alapul. Ilyen például von Fintel (1994: 175) definíciója: ”Grammaticalization is the gradual historical development of function morphemes from content morphemes. Among the commonly identified characteristics of this process is what is often called ’semantic bleaching’: while becoming more and more functional the morpheme loses most of its meaning. (…) functional morphemes are not meaningless; their meanings are special however: they are permutation-invariant, have high types, and are subject to universal constraints; grammaticalization enriches the inventory of functional meanings of a language by composing pre-existing functional meanings with ’bleached’ lexical meanings.”

Az ilyen irányú kutatások első igazán jelentős állomásának a francia Antoine Meillet 1912-es cikkét *(L’evolution des formes grammaticales)* tartják. Bizonyította, hogy az önálló szó jelentése absztrahálódhat, ennek következtében hangalakja elkopik, elveszíti önálló jelentését, és egy másik, önálló jelentésű szó részévé válik szuffixumként (vö. Lehtinen–Laitinen 1997: 6). Ő vezette be a grammatikalizáció terminust.

Jerzy Kuryłowicztól (1965: 55–71) származik a grammatikalizáció klasszikus meghatározása, melynek lényege, hogy az adott elem a grammatikalizáció során a lexikálistól a grammatikai, a kevésbé grammatikaitól a grammatikaibb státusz felé tart.

Elizabeth C. Traugott a mai grammatikalizációkutatás egyik legjelentősebb vezéralakja. Hopperrel együtt szerkesztették a *Grammaticalization* című

[1] A publikáció elkészítését a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0024 számú projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

könyvet 1993-ban, melyben így határozták meg a grammatikalizáció fogalmát: „az a folyamat, amelynek során lexikális egységek és szerkezetek bizonyos nyelvi kontextusokban grammatikai funkciót kezdenek szolgálni, és miután grammatikalizálódtak, újabb grammatikai funkciót vesznek fel” (idézi: Dér 2005: 18). Az adott elem azáltal, hogy a folyamat során elveszíti önállóságát és képzővé, raggá válik, a nagyobból egy kisebb nyelvtani paradigmába kerülhet (pl. ige > segédige, főnév > névutó > rag), és ezzel együtt szintaktikai önállósága is csökken. Ugyanakkor egyre több lexémához kapcsolódhat, több kontextusban jelenhet meg, közben pedig fokozatosan erősödik az adott nyelvi elem pragmatikai és textuális jelentése.

A képzők esetében kisebb fokú grammatikalizáltságról beszélhetünk, mint a ragoknál, hiszen általában egyértelmű, miből alakultak ki. A folyamat általános menete: önálló szó > összetétel második eleme > képző. A morfológiai viszonyok megváltozásával a grammatikalizálódott elem egyre inkább engedelmeskedik a kongruencia kényszerének. Emellett fonológiai változások is bekövetkezhetnek: a képzővé váló elem elveszítheti korábbi fonológiai alakját, ezáltal függetlenségét is, hiszen hangalakja redukálódhat, elkophat, beleolvadhat más egységekbe. Ez nem szükségszerű velejárója a folyamatnak, például a kisebb finnugor nyelvekben nem lehet ennek alapján elkülöníteni a képzőket és az összetételi tagokat, mivel ezekben a nyelvekben a grammatikalizálódott képzők még viszonylag fiatalok, és (még) nem következett be hangtani változás. (Vö. Diewald 1997: 1–20; Hopper–Taugott 1993: 4–10, 38–50, 130–166; Lehtinen–Laitinen 1997: 10–11.)

Többek között akkor tekinthetünk egy elemet grammatikalizálódott képzőnek, amikor már teljesen elvesztette régi jelentését, azaz deszemantizálódott. Ha mindez még nem következett be, inkább összetételi utótagnak számít, ezt jelzi az is, ha az adott elem szemantikai mezeje még igen szűk, és csak behatárolt fogalmi körű névszóhoz kapcsolódhat.

A grammatikalizáció folyamata fokozatosan zajlik le, azonban a keletkező kategóriák közötti határ gyakran elmosódik, és sajátos nyelvtani alakok jönnek létre: például főnév és névutó közötti alakok (pl. fi. *tien päässä* ’az út végén’; *luolan suulla* ’a barlang szájánál’). A jelentések alakulása is lépcsőzetességet mutat: a lokális jelentések temporális, a temporálisok kauzális jelentéseket indukálnak (Lehtinen–Laitinen 1997: 11–12).

Bernd Heine egy három modellből álló eljárással igyekezett leírni a grammatikalizáció során bekövetkező szemantikai változásokat: 1) kifakulás modell: a lexikai elem jelentése fokozatosan elhalványul, majd eltűnik (ab > b); 2) veszteség és nyereség modell: a lexikai elem jelentése eltűnik, ugyanakkor új grammatikai funkciókat vesz fel (ab > bc); 3) implikatúra modell: új jelen-

téskomponenssel bővül az adott elem jelentésköre, azonban az eredeti komponens eltűnik, és a jelentések között egy idő után nincs semmilyen kapcsolat (ab > bc > cd) (Heine 2003: 591–592).

2. Az agglutináló típusú finnugor nyelvekben a képzők, képzőszerű utótagok grammatikalizációja általánosan ismert jelenség, de szerepe az egyes nyelvekben változó. A finnben viszonylag kevés példa van rá, és nem számít kifejezetten produktív jelenségnek, más rokon nyelvekben azonban gazdag e képzők tára. Nézzünk meg néhány példát: lapp *-vuotta;* vót *igà;* zj. *lun, ru, tuj;* md. *či, peľ, luv;* vog. *sup, wārmaľ, nak, ut;* osztj. *wer, ŏt;* m. *-ság/-ség, -né, -beli, -féle, -szerű, -kora, -nemű, fajta* stb. (részletesebben ld. Keresztes 2004: 76; 2009: 71–72; A. Kövesi 1965: 32; Lazar 1975: 61–64, 167–168, 177–182, 207–211; Maticsák 2005a: 8–13; 2005b: 71; 2006: 45–47; 2010: 33–44; Mészáros 1997: 237–239; Riese 2001: 149; Saarinen 2004: 334–339; Widmer 2004: 132).

3. A finnben eddig hat képzőszerű utótag keveredett a grammatikalizáció gyanújába. Ezek eltérő utat jártak be eddig a grammatikalizáció labirintusában, és különböző mértékben agglutinálódtak. Mára már egyértelműen képzőnek tekinthető a *-tar/-tär* (a szűkebb szemantikai használat ellenére is). Egyre szélesebb szemantikai körben használatos és szinte teljesen elszakadt alapszava jelentésétől a *-kunta*, de még nem következett be a hangtani megkülönböztetés. Még nem annyira széles jelentésmezejű a *-(n)lainen/-läinen*, a *-mainen/ -mäinen* és az *-omainen*, de egyre inkább bővülni látszik kapcsolódási értékük, ugyanakkor összetételi jellegüket mutatja, hogy nem indult meg a tényleges palatoveláris illeszkedés. A lista legvégén a *-moinen/-möinen* áll: esetében még sem a szemantikai kiüresedés, sem a hangtani változás nem ment végbe, a folyamat épphogy csak elkezdődött. (Hakulinen 2000: 88, 160–162, 16; ISK 179–180, 204, 211–214, 411; Lehtinen–Laitinen 1997: 15–16; Simon 2008a: 100–101.) – Dolgozatom további részében közülük kettővel, a *-kunta* és a *-(n)lAinen* elemekkel foglalkozom részletesebben.

3.1. *-kunta*

E lexéma mai jelentése önálló szóként ’község, település’. Etimológiailag többek között az észt *kond*, osztj. *χănti*, vog. *khant*, m. *had* szavakkal kapcsolható össze, alapnyelvi jelentése ’nemzetség, közösség’ lehetett (UEW 206; SSA 1: 438). A finn *kunta* megítélése a szakirodalomban ellentmondásos: egyesek agglutinációval keletkezett képzőnek, mások összetételi utótagnak tekintik.

Simon Valéria tanulmányozta a magyar *-i* képzős melléknevekkel alkotott szószerkezetek viszonyjelentéseit és finn megfelelőiket. Arra a részeredményre jutott a korpuszvizsgálat által, hogy az *-i* képzős melléknevek finn

megfelelőiben gyakran megjelenik a *-kunta*. Elsősorban akkor, amikor a magyar szószerkezetek második eleme ’testület’ jelentésű, az első elem pedig azt jelöli, kikből áll az adott testület. Például: *orvosi bizottság*. A finn ezt a jelentésviszonyt általában összetétellel fejezi ki, melynek előtagja nominatívuszi alakú, utótagja pedig a ’közösség, testület, szervezet’ jelentésű *kunta* (*lääkärikunta* ’orvosi bizottság’, *tuomarikunta* ’bírói testület’, *opettajakunta* ’tanári kar’) (Simon 2002: 253–255).

Az ISK ezt az elemet a gyűjtőnévképzők fejezetében tárgyalja. Ez az összefoglaló munka a gyűjtőnévképzők között a *-stO* (*neuvosto* ’tanács’), *-kkO* (*hyllykkö* ’polc(os állvány)’), *-Ue* (*puolue* ’párt’) elemeket sorolja fel, valamint említ néhány *-isO* (*nuoriso* ’fiatalság’), *-iO* (*yhtiö* ’vállalat’), *-(llisU)Us* (*runous* ’költészet’) végű szót is, melyek hasonló szerepet töltenek be a finn nyelvben. Ugyanakkor más elemekkel is kifejezhető ez a funkció: ’csoport, közösség’ stb. jelentésű alapszavakkal (*perhe* ’család’, *ryhmä* ’csoport’, *lauma* ’nyáj’), illetve az ezeket a szavakat tartalmazó összetételekkel, továbbá a *-kunta* ’csoport, közösség’, *-pari* ’pár’ stb. utótagú elemekkel is (*eläinkunta* ’állatvilág’, *aviopari* ’házaspár’) (ISK 2004: 204, 552).

A *-kunta* elemű szavak között elkülöníthetünk néhány fogalmi csoportot (ISK 2004: 557; Nykysuomen sanakirja 1: 590; Suomen kielen perussanakirja 1: 580; Kielitoimiston sanakirja 2.0 alapján):

vallási közösség:

arkkihiippakunta ’érsekség’
hiippakunta ’püspökség, egyházmegye’
kirkkokunta ’vallásközösség’
kristikunta ’kereszténység’
munkkikunta ’szerzetesrend’
nunnakunta ’apácarend’
seurakunta ’gyülekezet, egyházközség’
uskontokunta ’vallási közösség’
veljeskunta ’szerzetesrend’

katonai közösség:

armeijakunta ’hadtest’
esikunta ’törzs(kar)’
kadettikunta ’kadéttestület’
kenraalikunta ’tábornoki kar’
upseerikunta ’tisztikar’

államalakulat, közigazgatási egység:

keisarikunta ’császárság’
kuningaskunta ’királyság’
maakunta ’tartomány’
ruhtinaskunta ’fejedelemség’
siirtokunta ’gyarmat’
valtakunta ’birodalom’

állami élet, adminisztratív testületek:

diplomaattikunta ’diplomáciai testület’
eduskunta ’parlament’
henkilökunta ’személyzet’
johtokunta ’igazgatóság’

kansakunta 'nemzet'
lautakunta '(szak)bizottság'
neuvottelukunta 'tanácsadó testület'
ritarikunta 'lovagrend'
valtuuskunta 'küldöttség'
yhteiskunta 'társadalom'

emberi közösség, hétköznapi élet, iskola:

ammattikunta 'céh, testület'
asuntokunta 'lakóközösség'
kalastuskunta 'halászcéh'
lukijakunta 'olvasóközönség'
lääkärikunta 'orvostestület'
näyttelijäkunta 'színésztársulat'
opettajakunta 'tanári közösség'
oppilaskunta 'diákszervezet'
osakunta 'egyetemi ifjúsági egyesület'
palokunta 'tűzoltóság'
pariskunta '(házas)pár'
poliisikunta 'rendőrség'
pöytäkunta 'asztaltársaság'
retkikunta 'expedíció'
tiedekunta '(egyetemi) kar'
toimituskunta 'szerkesztőség'
työkunta 'brigád'
virkamieskunta 'közalkalmazotti közösség'

természet, világ:

aurinkokunta 'naprendszer'
ihmiskunta 'emberiség'
kasvikunta 'növényzet'
luomakunta 'teremtett világ'

A Nykysuomen sanakirja, a Suomen kielen perussanakirja és az ISK ezeket a szavakat egyértelműen összetételeknek tekinti. Mindezzel a felfogással vitába lehet szállni, ugyanis például az *aurinkokunta* jelentése nem 'nap + közösség', a *kuningaskunta* nem 'király + közösség', a *palokunta* nem 'tűz + közösség', a *retkikunta* nem 'kirándulás + közösség' stb. Véleményem szerint ezekben a szavakban a *kunta* már egyértelműen gyűjtőnévképzői funkciót lát el, tehát inkább tekinthetjük agglutinálódott (vagy legalábbis agglutinálódófélben lévő) képzőnek, semmint összetételi utótagnak. Tény ugyanakkor, hogy sem a deszemantizáció, sem pedig az alaki változás, a megrövidülés még nem ment végbe.

Egyértelműbben képző viszont a számnevekkel való használatában: *kymmenkunta* 'mintegy tíz', *satakunta* 'mintegy száz', *tuhatkunta* 'mintegy ezer' stb., hiszen itt már végbement a deszemantizáció (ISK 2004: §784).

3.2. *-(n)lainen*

A finn nyelvben két elem fejlődött ki a *-lainen* alakból. Ezek morfofonológiailag, jelentésük és kiindulási pontjuk tekintetében is különböznek egymástól. A *-lAinen* egyértelműen képző. Ez az általánosabb, gyakoribb szuffixum (vö. pl. *jättiläinen* 'óriás', *paholainen* 'ördög', *sukulainen* 'rokon', *kansalainen* 'állampolgár', *koululainen* 'tanuló', *hämäläinen* 'hämei', *mustalainen* 'cigány', *ruotsalainen* 'svéd', *helsinkiläinen* 'helsinki', *oululainen* 'oului' stb.). Két képző (*-la/-lä* + *-inen*) összetételéből alakult ki. Általában az alapszó

tővégi magánhangzójához kapcsolódik, és részt vesz a magánhangzó-harmóniában. Főleg főneveket képez, de helynevek képzővel ellátott alakjaként melléknéveket is. A vele képzett szavak a valamihez tartozást fejezik ki elsősorban (*savolainen* 'savói', *suomalainen* 'finn') (Rintala 2010: 219).

A másik, a grammatikalizáció útján létrejött *-(n)lainen* alak alapszava a *laji* 'fajta, minőség, osztály' (< sv. *slag*, nyj. *slāji*, vö. SSA 2: 39). Ez a finn nyelvjárásokban *lai* formában is él, sőt, a köznyelv is őrzi ezt a formát, vö. *lailla* 'módon, -képpen' (*aika lailla* 'alaposan', *sillä lailla* 'így, ekképpen'), *ei lainkaan* 'semmiképpen sem'. Genitívuszi tőhöz kapcsolódik, és nem illeszkedik.

A *-(n)lainen* megítélése már sokkal problémásabb, mint az előző képzőé. Ahlqvist összetételi tagnak tartja, ugyanakkor ingadozónak mellléknevekhez kapcsolódó toldalék és önálló szó között. Hakulinen képzőnek tekinti, de figyelmeztet az illeszkedés hiányára és a kivételes alakú alapszavakra is. Penttilä képzőként említi, de szerinte nem érte el még teljesen a képző szintet. Ma azt mondhatjuk, inkább képzőszerű utótagnak tarthatjuk, mint képzőnek. Úgy vélem, hogyha a magyar *-féle, -fajta, -szerű* esetében használjuk ezt a fogalmat, a *-(n)lainen*-t is tekinthetjük képzőszerű utótagnak (Rintala 2010: 219).

Ha mindezt tisztáztuk, felmerül a kérdés, hogyan lehet ezt a két elemet egymástól elkülöníteni?

A már említett magánhangzó-harmónia megléte vagy hiánya, valamint a tővégi magánhangzóhoz vagy a genitívuszi alakhoz való kapcsolódás kérdése egyértelmű kritérium. Rintala ugyanakkor más szempontokat is említ (2010). Mindkét alak megfelelői több balti finn nyelvben megtalálhatóak. Például a *-lAinen*-re Arvo Laanest minden nyelvből hozott példát, kivéve a lívet. Azonban a lívben is találhatunk ilyen szavakat (*kuràli* 'kuurinmaalainen' vagy *rāndali* 'rannan asukas, liiviläinen'). A *-(n)lainen* megjelenik például a karjalaiban és a lappban is (valószínűleg épp a finnből kerültek át), továbbá a lívben. Azonban a két elem közül az első elterjedtsége egyértelműen nagyobb. A *-(n)lainen* elterjedtsége elsősorban Finnországra korlátozódik, míg a *-lAinen* szinte az egész balti-finn területen megtalálható.

Másik szempont, hogy a *-lAinen* már kezdetektől jelen volt az írásbeliségben, és már akkor is az alapszó tővégi magánhangzójához kapcsolódott, a *-(n)lainen* viszont csak az 1800-as években jelent meg az írott szövegekben (Rintala 2010: 219–229).

A *-(n)lainen* mint képzőszerű utótag az alapszóhoz kapcsolódva melléknéveket hoz létre. Simon Valéria megvizsgálta a *-(n)lainen* képzős alakok előfordulási gyakoriságát. Az anyaggyűjtés bázisaként a *CSC Kielipankki* finn nyelvi adatbankját használta fel. Ennek alapján az előfordulás gyakorisága tekintetében a *-(n)lainen* főként névmási alapszókhoz (*samanlainen* 'ugyan-

olyan', *jonkinlainen* 'valamiféle'), ritkábban melléknevekhez (*pienenlainen* 'kicsi', *raskaanlainen* 'nehéz') vagy számnevekhez (*toisenlainen* 'másfajta', *monenlainen* 'sokféle') járul. Ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy a gyakoriságot nem szabad összekevernünk a produktivitással. Ha egy képzőelem gyakran előfordul az adott korpuszban, az még nem jelenti azt, hogy a morféma produktív is. Mivel a névmások és a számnevek zárt szóosztályokat alkotnak, a névmási és számnévi alaptagú alakokat nem tarthatjuk produktív szóalkotási folyamatnak (Simon 2008b: 683–692).

A *-(n)lainen* tehát melléknévi alapszóhoz járulva a legproduktívabb. Itt azonban el kell különítenünk a *-(n)lainen* funkcióit, hiszen a mellékneveken moderatív, képzett mellékneveken és névmásokon viszont inkább hasonlító szerepe érvényesül (*nykyisenlaisena* 'mostanihoz hasonlóan', *minunlaisiani* 'hozzám hasonlók'). Moderatív funkcióját – mely szerint megerősíti az alapszóban kifejezett tulajdonságot – az ISK is említi (2004: 288–289), ilyenkor a *-(n)lainen* nem csak kvalifikatív, hanem kvantitatív funkcióval is rendelkezik. Az ISK hangsúlyozza azt is, hogy ilyenkor a *-(n)lainen* alakok negatív attitűdöt fejezhetnek ki, annak ellenére is, hogyha maga az alapszó egyáltalán nem hordoz negatív töltetet (*aplodit olivat lyhyenlaiset, 5-6 minuuttia* 'a taps meglehetősen rövid volt, 5-6 perc') (idézi: Simon 2008b: 691).

A *-(n)lainen* hasonlító szerepe:

erilainen 'különböző'	*sellainen* 'olyan'	*monenlainen* 'sokféle'
jollainen 'amilyen'	*toisenlainen* 'másfajta'	*muunlainen* 'másfajta'
jonkinlainen 'valamiféle'	*tuollainen* 'olyan'	*tällainen* 'ilyen'
kahdenlainen 'kétféle'	*kahtalainen* 'kétféle'	*yhdenlainen* 'ugyanolyan'
samanlainen 'hasonló'	*kaikenlainen* 'mindenféle'	*yhtäläinen* 'egyforma'

Moderatív szerepe:

heikonlainen 'gyengécske'	*pahanlainen* 'rosszféle, rosszindulatú'
huononlainen 'elég rossz, rosszfajta'	*suurenlainen* 'elég nagy'
hyvänlainen 'elég jó'	*viisaanlainen* 'elég bölcs'

Vö. továbbá: *heikonlainen tuuli* 'gyenge szél'; *dollari on säilynyt heikonlaisena* 'a dollár gyenge maradt'; *vähän huononlainen* 'kicsit rossz'; *aika huononlainen* 'elég rossz'; *pahanlainen tulehdus* 'rosszindulatú gyulladás'; *yksi varsin pahanlainen ajatusvirhe* 'egy elég kellemetlen félreértés'.

Ez a képző a mai finnben gyakran kapcsolódik egytagú névmásokhoz, a genitívusz ragja ilyenkor eltűnik, és írásban jelölt teljes hasonulás következik be: *millainen* 'milyen', *sellainen* 'olyan', *tällainen* 'ilyen' (Rintala 2010: 222).

A *-(n)lainen* képzőnek az írott nyelvben csak a mély hangrendű változata használatos. A képző tehát még jelentős mértékben megőrizte önálló szó jel-

legét, mivel nem illeszkedik. Hakulinen szerint egyetlen kivétel van: *yhtäläinen* 'egyforma' (ez azonban egyes nyelvjárásokban *yhtälainen* alakú). Az összetétel jelleget erősíti az is, hogy az első elem inkább előtag, hiszen általában genitívuszban (*kahdenlainen* 'kétféle', *kaikenlainen* 'mindenféle' stb.), ritkábban partitívuszban (*kahtalainen* 'kétféle', *yhtäläinen* 'egyforma' stb.) áll (Hakulinen 2000: 160–162, 169; Lehtinen–Laitinen 1997: 15–16; ISK 2004: 211–214).

Azonban Rintala a *kahtalainen*, illetve az *yhtäläinen* alakokat nem is *-(n)lainen* alapúnak tekinti. A balti finn nyelvekben mutatott széles elterjedtségük, illetve az írásbeliség kezdetétől való jelenlétük miatt ezekben a szavakban a *-lAinen* képzőt véli felfedezni. Az *yhtäläinen* már Agricolánál is megjelenik, tizenkét alkalommal, a legtöbb példa az Újtestamentumban található. Jelentése általában 'hasonló, -szerű, azonos hosszúságú'. A rokon nyelvek közül jelen van például az észtben *(ühtlane)*, a karjalaiban, inkeriben és vótban pedig megőrződött az alapszó, és ma is az *yhte-* tővégi magánhangzójához kapcsolódik. A *kahtalainen*-t is használta már Agricola, nyolc alkalommal. Jelentése ugyanaz volt, mint a mai nyelvben: 'kétféle'. Előfordul a vótban *(kahtalain)*, az észtben *(kahtlane)* és a lívben is *(kõdli)* (Rintala 2010: 219–229).

Mindezekből látható, hogy a *-(n)lainen* megítélése nem véletlenül problémás. Véleményem szerint azonban moderatív funkciója miatt egyértelmű, hogy nem tekinthetjük pusztán összetételi utótagnak, annál többről van szó. Más adottságai miatt viszont (nem illeszkedik, genitívuszi tőhöz járul) nem jelenthetjük ki róla, hogy képző. Így talán az a leghelyesebb, ha a magyar grammatikák többségében megjelenő terminust itt is alkalmazva, képzőszerű utótagnak tekintjük.

Irodalom

Dér Csilla Ilona 2005: Grammatikalizációs folyamatok a magyar nyelvben – elméleti kérdések és esettanulmányok. Doktori (PhD-) disszertáció.

Diewald, Gabriele 1997: Grammatikalisierung. Eine Einführung in Sein und Werden grammatischer Formen. Niemeyer, Tübingen.

von Fintel 1994: The formal semantics of grammaticalization. In: Beckman Jill (ed.), Proceedings of the North East Linguistic Society (NELS) 25. GLSA, Amherst, Massachusetts: 175.

Hakulinen, Lauri 2000: Suomen kielen rakenne ja kehitys. 5., muuttamaton painos. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.

Heine, Bernd 2003: Grammaticalization. In: Joseph, Brian D.–Janda, Richard D. (eds), The Handbook of Historical Linguistics. Blackwell Handbooks in Linguistics. Blackwell Publishing, Oxford. 575–601.

Hopper, Paul J.–Traugott, Elisabeth Closs 1993: Grammaticalization. Cambridge University Press, Cambridge.

ISK = Hakulinen, Auli (päätoim.)–Vilkuna, Maria–Korhonen, Riitta–Koivisto, Vesa–Halonen, Tarja Riitta–Alho, Irja: Iso suomen kielioppi. SKST 950, Helsinki 2004.

Keresztes László 2004: Nyelvújítási törekvések és módszerek a Márk evangélium új vogul fordításában. FUD 11: 73–86.

Keresztes László 2009: A finnugor népek irodalmi nyelvének kérdései az újabb bibliafordítások tükrében. FUD 16: 57–90.

Kielitoimiston sanakirja 2.0. Kielikone Oy, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, 2008.

A. Kövesi Magda 1965: A permi nyelvek ősi képzői. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Kurylowicz, Jerzy 1965: The evolution of grammatical categories. Diogenes 51: 55–71.

Lazar, Oscar 1975: The Formation of Abstract Nouns in the Uralic Languages. Acta Universitatis Upsaliensis 10. Uppsala.

Lehtinen, Tapani–Laitinen, Lea 1997: Kieliopillistuminen. Tapaustutkimuksia suomesta. Kieli 12: 6–19. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.

Maticsák Sándor 2005a: Az agglutinációval keletkezett mordvin képzőkről. Nyelvtudományi Közlemények 102: 7–34.

Maticsák Sándor 2005b: A képzővé válás kora a mordvinban. FUD 12: 69–86.

Maticsák Sándor 2006: Képző vagy utótag-e a mordvin *pel'?* FUD 13: 41–54.

Maticsák Sándor 2010: Egy grammatikalizálódás első lépései (erza-mordvin *luv* 'rend'). FUD 17: 33–44.

Mészáros Edit 1997: Az erza-mordvin *-či* képzős absztrakt főnevek. Néprajz és Nyelvtudomány 38: 229–241.

Nykysuomen sanakirja I–VI. (Päätoim. Matti Sadeniemi.) WSOy, Helsinki–Porvoo, 1954.

Riese, Timothy 2001: Historische Nominalderivation des Wogulischen. Harrasowitz Verlag, Wiesbaden.

Rintala, Päivi 2010: *yhtäläinen* ja *kahtalainen*. In: Saarinen, Sirkka–Siitonen, Kirsti–Vaittinen, Tanja (toim.), Sanoista kirjakieliin. Juhlakirja Kaisa Häkkiselle. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki, 2010.

Saarinen, Sirkka 2004: Mordvalainen abstraktisubstantiivien johdin. In: Permiek, finnek, magyarok. Írások Szíj Enikő 60. születésnapjára. Szerk. Csepregi Márta –Várady Eszter. Urálisztikai tanulmányok 14: 334–341.

Simon Valéria 2002: A magyar *-i* képzős melléknevekkel alkotott szószerkezetek viszonyjelentései és finn megfelelőik. Nyelvtudományi Közlemények 99: 250–259.

Simon Valéria 2008a: Határsávban. A szóképzés és -összetétel érintkezésének egyes eseteiről a magyar és a finn nyelvben. In: G. Bogár Edit (szerk.), Kontrasztok. Ünnepi konferencia és kiállítás a pozsonyi Comenius Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének 50 éves évfordulóján. Pozsony. 92–104.

Simon Valéria 2008b: A *-(n)lainen* képzőszerű utótag jellemzőiről a CSC Kielipankki újságnyelvi korpuszadatai alapján. In: Bereczki András–Csepregi Márta–Klima László (szerk.), Urálisztikai Tanulmányok 18. Ünnepi írások Havas Ferenc tiszteletére. Budapest, 2008. 683–692.

SSA = Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja. (toim. Ulla–Maija Kulonen et al.) 1–3. Suomalaisen Kirjallisuuden Serura, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki, 1992, 1995, 2000.

Suomen kielen perussanakirja I–III. (Päätoim. Risto Haarala.) Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 55, Helsinki, 1990.

UEW = Uralisches etymologisches Wörterbuch (szerk. Rédei Károly). Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986–1988.

Widmer Anna 2004: „Menjetek el az egész világra, és hirdessétek az evangéliumot minden teremtménynek!" Az új suriskári osztják bibliafordításról. FUD 11: 127–129.

*

Are the Finnish *-kunta* and *-(n)lainen* derivational suffixes or not?

The present paper discusses the Finnish *-kunta* and *-(n)lainen* elements. I examine them from the aspect whether we can speak of grammaticalization in their case or not. First, grammaticalization as a process of language change is described in detail: how it is looked upon and what its characteristic features are. Other grammaticalizing Finno-Ugric forms are also mentioned for the sake of example. The *-kunta* and *-(n)lainen* elements are often simply considered to be second constituents of compounds; however, these are not just second constituents anymore, but suffix-like elements that have already begun to be grammaticalized, and are at different points in the process. Nevertheless, it is a fact that the changing process has not been finished yet. The *-kunta* element occurs in the Finnish language both as an independent word and sometimes as a collective suffix. The *-(n)lainen* element, similarly to the *-lAinen* form, has developed from *-lainen*. While *-lAinen* is definitely a suffix, the *-(n)lainen* element is more controversial, but we cannot consider it to be a simple second constituent, due to its moderative function.

BRIGITTA ENDRESZ

DEBRECENI EGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK
FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 18.
DEBRECEN, 2011

Translating shared metaphors of encountering: *face* and *eyes* in Finnish Bible translations compared with Erzya and Komi-Zyrian[1]

Maria KELA

Words corresponding *face* or *eyes* in different languages are widely used in phrases metonymically referring to encountering and interaction. This inevitably holds true in various languages with no genetic or contact-based relationship to each other. Some generally known European examples of this phenomenon are listed below.

English: *face to face, eyeball to eyeball*
Swedish: *ansikte mot ansikte, öga mot öga*
French: *face à face, nez à nez*
German: *Auge in Auge, von Angesicht zu Angesicht*
Estonian: *silm silma vastu, näost näkku, palgest palgesse, silmitsi*

Finnish:[2]

silmä-tysten,	*kasvo-tusten,*
eye-ADV.RECP	face-ADV.RECP
'eye to eye'	'face to face'
kasvo-kkain	*naama-kkain*
face-ADV.RECP	face(colloquial)-ADV.RECP
'face to face'	'face to face (casual style)'

The Finnish adverbs shown here all include a reciprocal suffix (*tUsten, kkAin*), expressing that "entities are in symmetrical physical position to each other" (VISK § 384).

[1] This article is based on my paper presented in CIFU-11 (Piliscsaba, Hungary, 2010).

[2] The morpheme-by-morpheme glossing used in this article follows the conventions of Leipzig Glossing Rules as indicated in http://www.eva.mpg.de/lingua/resources/glossing-rules.php. Other than standardized abbreviations are explained in footnotes or in the text.

Face or *parts of human face* have to do with encountering and interaction with obviously all languages, but it is up to the language, what part of the face is considered the centre of interaction. Sometimes many different variants occur in the same language (e.g. English *face* and *eyeball*), but the variants have different stylistic values. The dictionaries give a vague impression about the stylistic features of different variants, and often no information at all about the idiomatic usage of them. It is a generally accepted fact that, in order to be able to operate effectively from source language to target language and back in his/her translation process, a translator needs a special understanding of the language-specific metaphor magnets. Usually a literary translator is a native speaker of the target language who can intuitively produce idiomatic variants for the source-text metaphors.

The research question in this article is why did the old Finnish Bible translations (1642, 1776) choose *kasvot* (face, plural) instead of *silmät* (eyes) or *naama* (face, colloquial, singular) in metaphors of encountering. The counterparts of these nouns are compared with Erzya and Komi Bible translations.

Do the Finno-Ugric lexical systems share any metaphors of encountering?

This paper discusses the idea of whether the Finno-Ugric languages share any metaphors of encountering. First, we must consider whether the term "shared metaphors" can be legitimated. There is no axiomatic reason to assume similarities in metaphors between genetically related but culturally distant languages, because there is always a variety of variables in between. The most inevitable reasons for not expecting any sharedness between genetically related languages are that even the dialects of the same language may differ in their usage of bodily metaphors – and on the other hand the most common metaphors seem very much translatable. Languages are alive and intimately in contact with each other, and the "sharing" of discourse elements does not obey any borders, the genetic none the better.

But let us consider a hypothetic situation of a very influential cross-cultural subtext with a powerful metaphoric core that should be preserved untouched from a language to another language. This subtext would dictate the prestigious variants of certain metaphors in multiple languages' literary discourses – until the turning point when the great subtext would be juxtaposed with other influential texts and thus brought either into revaluation or devaluation. For the survival of the subtext, a new understanding of its core metaphors would be needed.

This could describe the present state in re-translating the Bible into many Finno-Ugric languages. Although the biblical tradition of Erzya and Zyrian is relatively short – the first Bible portions in Erzya were translated in 1821 and in Zyrian 1826, and the whole New Testament only recently (Erzya 2006, Zyrian 2008), the cultures were influenced by the Russian Orthodox church and the Russian Bible. The interaction with Orthodox culture inevitably includes introduction to the Christian religious core metaphors. The metaphors of encountering are central in the Bible, since it is the way of describing the very essence of religious discourse: the interaction between God and human. Thus, *coming before the face of God, seeing His face, lifting one's face/eyes to God* are some examples of the type of bodily metaphors used in metaphysical sense.

This specific genre in mind, it is interesting to observe the bodily metaphors of encountering in Finnish, Erzya and Komi-Zyrian. The first impetus for this observation is in the practises of Finnish: it would be more preferable in dialects to say *silmätysten* 'eye to eye' than *kasvotusten* 'face to face', since *kasvot* 'face' is based on literary use of language. I will return to this later in this article, after clarifying the metaphor theory behind my reasoning.

Is *God's face* a metaphoric or metonymic figure?

Another terminological legitimation needs to be done: why speak about metaphors in context of *God's face* – is it not a lucid metonymy? A reference to cognitive metaphor theory (Lakoff–Johnson 1980) will explain the non-classical usage of the term. In cognitive semantics the theory of metaphoric mappings often embraces the metonymic phenomena as well. If we say that *we come before God's face*, there is both metonymy in classical sense (pars pro toto: face pro God's personality) and metaphoricity in the sense of cognitive semantics (GOD IS A HUMAN BEING WITH FACE; FACE IS AN INSTRUMENT OF INTERACTION). Ever since Lakoff and Johnson in the 1980's it has become usual to call these phenomena – a bit loosely if juxtaposed with classical rhetorics – as "metaphoric". With further specifications we might also speak about "blend" (Fauconnier–Turner 1998), or "metaphtonymy" (Goossens 1990: 323, 338). I am holding to the classical definitions of metaphor and metonymy but – following cognitive semantics I am here including metonyms with conceptual metaphor GOD IS A HUMAN BEING under the term of metaphoricity.

This paper is theoretically based on the frame of reference of cognitive semantics, and the focus is on the cultural differences between bodily metaphors of interaction in religious discourse context. (For other researchers of

religious metaphors who have utilized the cognitive semantics framework see e.g. Boeve 2003 and Brown 2002). In my dissertation (Kela 2007: 141–143) I suggested, that a translator would benefit of an anthropomorphically justified principle. This can be called as "metaphoric awareness". Based on cognitive semantics (see Johnson 1987: 205–209), it can be reduced into two sentences: *The more corporal an image is, the more universally understandable it is. The less corporal an image is, the more cultural and contextual information is required.* (About *primary* and *complex metaphors* see Grady–Taub–Morgan 1996: 185–186.)

The anthropomorphic principle helps the translator to choose between straightforward source-language derivatives and more target-language-idiomatic alternatives. In the end of this article I will test this principle with new Finno-Ugric Bible translations of Erzya and Komi-Zyrian. Before that I will explain the origin of Finnish *kasvot*-metaphor through biblical literary examples.

Finnish nouns *kasvot* and *naama* in comparison

Finnish plural noun *kasvot* 'face' is of literary origin. In spoken Finnish 'face' is expressed by a singular noun, *naama,* which literally – in standard Finnish – means 'the frontal part of an animal's head' (see PS s. v. *naama*). But the spoken language and the dialects do not seem to comply with the pejorative stylistic value that the prescriptive dictionaries have always given to *naama*. This must be concluded based on the rich variety of metaphorical expressions with *naama:* the modern example is *Facebook* that is in everyday language translated colloquially as *naamakirja,* not as **kasvokirja.* In the frequency dictionary of Finnish dialects *naama* gets the ordinal 1113. whereas *kasvot* gets only 2664. (Jussila–Nikunen–Rautoja 1992).

The etymologies of these two nouns are different as well. Etymologically *kasvot* is a deverbal noun. Its verbal root is *kasvaa* 'grow', and the noun *kasvo* used to refer to 'something that had been grown'. It is not easy to see how the meaning 'face' was developed based on the verbal root for 'growing' in Finnish (and sometimes in Carelian too, though the primary noun for 'face' in Carelian is *ilve* or *roša*; also with a voiced sibilant *roža*). However, the dialectal usages (see SSA) give some light to the route: the singular *kasvo* has been used in dialects for 'growth, harvest' but also for 'the yearly growth of a tree' – which is round-shaped if the trunk is cut in half. The hypothetic semantic development thus could be as follows: 'growth' > 'yearly growth ring of a tree' > 'round shape of the face' > 'the face'. Also the meanings 'a

cheek, half of face' are found in dialects, and more abstractly the word meant 'the interest of money or loan'.

An interesting development is seen in the linguistic form of *kasvot.* In literary Finnish the word was at first singular: Agricola (1551) used the singular form in the Bible:

caswo-sta	*caswo-on*
faceSG-from	faceSG-to

'face to face'

The plural *kasvot* appears in 1642 Bible and is dominant in 1776 Bible. It is possible that, the plural is caused because of the Hebrew word *panim* is in plural (*pne* + *im*). In modern spoken Finnish both singular and plural are possible, but there is a noticeable difference in range of usage. The singular *kasvo* never refers to literal and concrete 'frontal part of the head' but always to the person as a whole:

hän	*on*	*täällä*	*uusi*	*kasvo*
he;she	is	here	new	faceSG

'he is a new face/fellow here'

Only the plural form *kasvot* bears the concrete meaning 'the frontal part of head', e.g. face:

jokaisen	*ihmisen*	*kasvot*	*ovat*	*erilaiset*
everybody-GEN	human-GEN	facePL	are	differentPL

'everybody's face is different'

Moreover we should remember that with possessive ending the difference between singular and plural is left unseen; intuitively it can be assumed that, the following metaphor includes plural form of *kasvot*:

puolue	*on*	*pessyt*	*kasvo-nsa*
party	beAUX	washPTCP	faceSG-ACC;3POSS

'the party has washed its face'

– since the meaning 'the party has washed itself' would not be expectable. The old singular *haamu* 'figure, ghost' or *hahmo* 'figure, outline' seems to follow semantically the singular form *kasvo*, whereas the plural *kasvot* is left to literal usages.

However, the etymology of *naama* is more transparent or at least it can be explained through metonymy. The noun is semantically derived from 'skin'. In old Finnish dialects *naamari* means both 'face' and 'mask'. In Saami the

metonymical process transfers the meaning to another direction: *namme* means 'the fur that covers reindeer's horns when the horns are growing'. (SSA 1995 s.v. *naama*.)

Due to wide dialectal usage, it is acceptable to state that, *naama* has grown into a magnet metaphor in spoken Finnish. Some idiomatic expressions including *naama* are listed below; synonymous or close phrases are shown in one row (NS s.v. *naama;* PS s.v. *naama;* Kivimies 1964: 54, 117; Kari 1993: 61, 117).

naama	*venäht-i,*	*naama*	*pitkä-nä*
face(coll.)	stretch-PST.SG3,	face(coll.)	long-as
'make disappointed faces',		'disappointed, reluctant'	

näyttää	*hapan-ta*	*naama-a,*	*hapan-naama*
show	sour-NRES[3]	face(coll.)-NRES,	sour-face
'show sour faces',			'grouch'

käydä	*näyttä-mässä*	*naama-a-nsa*
go	show-IPFV[4]	face(coll.)-PART-3POSS

'go and show one's face'

naama	*perus-lukem-i-lla*
face(coll.)	basic-figure-PL-on

'face shows the basic numbers', 'the person looks straight-faced'

nyt	*on*	*naama-ssa*	*vika-a*
now	is	face(coll.)-in	fault-PART

'now there is something wrong with the person'
(PART = Finnish partitive case expressing partiality)

sen	*näke-e*	*naama-sta*
it-ACC	see-3SG	face(coll.)-from

'it can be seen from the face'

vakavalla	*naamalla*
serious-INS	face(coll.)-INS

'with serious face'

[3] NRES (= non-resultative) is here for Finnish partitive case that expresses irresultative action.

[4] IPFV (impefective) is here for Finnish *MA-infinitive* (trad. *3rd infinitive*) *inessive*, that often expresses imperfective action.

ei tä-llä naama-lla saa edes kala-a
no this-INS face(coll.)-INS get even fish-PART
'with this face one does not even catch fish'

sanoa vasten naamaa, sanoa päin naamaa
say against face(coll.)-PART, say against face(coll.)-PART
'say things against somebody's face'

Naama kiinni!
face(coll.) shut
'Close your face!'

kovanaama
hard-face(coll.)
'roughneck'

valko-naama, kalpea-naama
white-face(coll.), pale-face(coll.)
'paleface'

maito-naama
milk-face(coll.)
'coward'

nähdä uus-i-a naamo-j-a
see new-PL-PART face(coll.)-PL-PART
'see new faces'

pistellä ruua-t naama-ansa
put-FREQ food-PL;ACC face(coll.)-into;3POSS
'eat'

tunne-n hänet naama-lta
know-1SG him; her face(coll.)-by
'I know him/her by face'

saada loka-a naama-lle-en
get mud-PART face(coll.)-DAT-3POSS
'get mud onto one's face'

As said, most of these idioms do not exist with *kasvot* variant, or if they do it is obvious that, *naama*-idiom is the original one and *kasvot*-idiom is a

latter sophistication of a spoken idiom. It would be unidiomatic to say **kasvot pitkänä, *nyt on kasvoissa vikaa, *vakavilla kasvoilla, *ei näillä kasvoilla saa edes kalaa, *kovakasvo, *maitokasvo* – and there is a stylistic difference between *tunnen naamalta* vs. *tunnen kasvoilta*, and *nähdä uusia naamoja* vs. *nähdä uusia kasvoja.* Interestingly enough, Finnish language does not produce idioms including *kasvot* as it produces idioms with *naama.* Still, the standardized translation of *face* would be *kasvot*, if the referent is human.

This means that, in standard language – especially when referring to physical gesture e.g. in medical or commercial cosmetic discourse *kasvot* is always the only correct alternative for *face.* In literary language, in fiction, the choice is more situational: Finnish writers do not seem to avoid the word *naama* referring to human face since it opens up some delicious idioms. But regarding religious language – if religious language is defined primarily as "talk to God" (i.e. prayer) and secondarily as "talk about God" (i.e. theology, sermons, Bible study groups, Christian literature) – the fact is that there is little room for spoken forms of language. Christian prayer discourse is nourished by biblical Psalms and other written prayers, and thus the discourse is of a very literate kind. This is not at variance with the observations made by recent conversation analytical researches by Lappalainen (2004) and Nissi (2010), which show that a lot of humorous speech and everyday reasoning take place in Finnish young adults' Bible study groups. Nissi remarks that, even the canonical subtext can be discussed informally and still defined as a holy text by the participants; but nevertheless the informal discussions include frequent citations from the Bible verses observed (Nissi 2010: 38, 83). Even the informal Bible discussions thus are intimately connected with the canonical biblical text.

The side-effect of *kasvot* to religious discourse

Obviously the divine face in Finnish is *Jumalan kasvot* and never **Jumalan naama.* If it is out of question that God would have *naama*, why even discuss this matter? The latter would probably be judged as pejorative if no more blasphemous even in informal conversation (although I have no ground to this claim but my intuition). Additionally, *Jumalan kasvot* is a considerably frequent phrase in biblical language, and often it is seen in the following mini formula:

tulla	*Jumala-n*	*kasvo-jen*	*ete-en*
come	god-GEN	face-PL;GEN	front-into

'enter in front of God's face'

This mini formula has been transferred from the biblical text into Christian prayers, and – in my experience – used as a prayer opening formula also in non-written and informal prayers among laymen in Bible study groups. Through it the praying person expresses the boundary line in between two different discourse types: the common and the sacred (Kela 2007: 105). It even opens the marital formula:

Kaikki-tietävä-n	*Jumala-n*	*kasvo-jen*	*ede-ssä*
all-knowing-GEN	god-GEN	face-PL;GEN	front-in

'in front of the face of God the Almighty'.

The standardized variant of 'face', *kasvot* thus belongs in a phrase that functions as a distinctive feature of Finnish religious language. It is distinctive, and the spoken or dialectal Finnish would not prefer *kasvot* in an idiom. It is even possible that, a common speaker of Finnish would regard this phrase as strange. This potential sense of alienation makes the translator ask, whether there are any other ways of expressing the same idea of 'being in God's presence' or somehow being altered to divine impact and feeling open to the holy atmosphere. Is there no other bodily metaphor that could convey the idea of facial encountering with God?

Muoto, ilve* and *silmät* as alternatives for *kasvot

Are there any old lexems in Finnish that would have been used for 'face'? In Old Literary Finnish (i.e. the time between Agricola's publications from 1540's and the start of the battle of dialects in 1810's) that was based on Western dialects of Finnish, we have the noun *muoto*; in Agricola's orthography *moto*. It means primarily 'shape, image' but sometimes also 'face'. Etymologically both *muoto* (in modern Finnish 'shape') and *muoti* (in modern Finnish 'fashion') are Germanic calques from the same root, in English *mode*, in Russian *мода* etc. There is one verse where Finnish Bibles starting from Agricola's Psalms (1551) and all others (1642, 1776, 1933) except the newest (1992) use *muoto* for Hebrew *panim*: that is in Psalm 104:30.

sinä	*uudista-t*	*maa-n*	*muodo-n*
you2SG	renew-2SG	earth-GEN	shape-GEN

'You renew the shape of the earth.'
(According to the NKJV translation: *You renew the face of the earth.*)

Later, in Finnish 1933 Bible *muoto* is used sporadically in some poetic verses for the Hebrew *panim* 'face': in Job 9:27 and 14:20. However, the

occurrences are sporadic and semantically this lexeme belongs to another type of mental mapping in modern Finnish.

Another interesting – although not either a problem-solving – lexeme is *ilve*, that in Carelian (also in Aunus and Lyde) means ‘appearance, face’ and also ‘colour’ or ‘figure, shape’. In Finnish it is restricted in meaning ‘joke, trick’ or ‘funny face’, but in Carelian the word seems to be often connected with sayings and idioms; which obviously means that this word functions as a magnet metaphor in Carelian. The word has been widespread and old, since also Norwegian Saami has a phonetical counterpart that means ‘appearance, figure of face’ (SKES s.v. *ilve*).

After considering the possible modern and old lexical alternatives there is still one choice left: shifting another part of face for the source domain of the metaphor. One candidate is available over others, and it is *silmät* ‘eyes’. *Silmät* does not carry a solemnly literary aura around. It is also a metaphorical centre in Finnish, with even no other lexical alternative. Some idioms are listed in the following:

katsoa *suoraan* *silm-i-in*
look straight eye-PL-into
’look straight into eyes, be honest’

silmä-stä *silmä-än*
eye-from eye-into
’eye to eye’

katsoa *hyvä-llä* *silmä-llä,* *katsoa* *paha-lla* *silmä-llä*
look good-INS eye-INS, look bad-INS eye-INS
‘look with good/bad eye, have good/ bad in mind’
(‘eye’ is often left elliptically out from this saying)

kauneus *on* *katsoja-n* *silmä-ssä*
beauty *is* *watcher-GEN* *eye-in*
‘beauty lies in the eye of beholder’

ilo *silmä-lle*
joy eye-INS
’joy for the eyes’

häivy *silm-i-stä-ni*
disappear eye-PL-from-SG1POSS
‘get away from my eyes’

sietää *silm-i-ssä-än*
tolerate eye-PL-in-SG3POSS
'tolerate in one's eyes'

In Bible translations this shift could possibly be utilised more often.

***Face* or *eyes* as the target domain – does it matter?**

Our next inevitable question is, would there be change in meaning if we would shift the source domain (Hebrew *panim* 'face') of the source language into another source domain (Finnish *silmät* 'eyes') in target language. The target domain would be preserved – it would still be 'the presence of God'. So the cognitive semantic's metaphor DIVINE FACE IS DIVINE PRESENCE would become DIVINE EYES IS DIVINE PRESENCE.

There are some verses in the Bible that suggest another function for divine eyes. The cognitive metaphor EYES ARE LIMBS seems to be presented in Psalms 32:8 *I will guide you with my eye* (NKJV; Kela 2007: 126). So maybe *eyes* are more active than *face* in biblical metaphoric discourse, and therefore there is an evident semantic change. But on the other hand, also *face* does get similar active role in Exodus 33: 14–15, *My Presence will go with you, If Your Presence does not go with us, do not bring us up from here* (NKJV). In Hebrew the word for *presence* here is *panim* 'face', as it is literally translated in old Finnish Bibles (1642, 1776, 1933). Still, the latter is a sporadic example but the active role for eyes does get more manifestations.

Another question is, if there is a real need to change the source language bound literal translation *kasvot* into a target language bound and more idiomatic *silmät* when referring to human or divine-human communication. The Finnish audience does well understand the word *kasvot* although *Jumalan kasvot* and *tulla Jumalan kasvojen eteen* always carry the high and alien sphere. Or is it good, after all, that the divinity is not by idiomatic phrases lowered onto common level? There might be a variety of answers to this question if it was posed to either theologians or laymen, but that would be outside of the scope of a translator's or a linguist's task.

The biblical metaphors of encountering in Erzya and Komi

Next I will turn to our distant language relatives in order to observe how these languages have reacted to the need of biblical metaphors of encountering. As mentioned, I will not be expecting similarities or straightforward semantic connections between Finno-Ugric languages. Still I do expect

that bringing languages with short biblical tradition could refresh the examination in some way.

My questions to the translators of Erzya and Komi Bible were:

1) What counterparts does the language have for ‘face’? Are there stylistic differences? Does some of the variants appear more frequently in idioms than the other(s)?

2) Is it possible to use counterparts for ‘eyes’ or some other facial parts in similar types of idioms?

3) How would you translate the biblical phrases

langeta *kasvo-i-lle-en*
fall face-PL-on-SG3POSS
’fall onto one’s face’

Jumala-n *kasvo-j-en* *ede-ssä*
god-GEN face-PL-GEN front-in
’in front of God’s face’

kätkeä *kasvo-nsa,* *peittää* *kasvo-nsa*
hide face-PL;3POSS, cover face-PL;3POSS
’hide one’s face’ (see Psalms 10:11; 13:2; 22:25; 27:9; 30:8; 44:25; 51:11; 69:18/19; 88:14/15; 102:2/3, 104:29; 143:7)

etsiä *Jumala-n* *kasvo-j-a*
look after god-GEN face-PL-NRES
’look after God’s face’

Herra *kirkasta-koon* *kasvo-nsa* *sinulle*
lord enlighten-IMP;3SG face-PL;3POSS you-DAT
’may the Lord enlighten his face onto you’ (see Psalms 31:16/17; 67:2; 80:4,8,20; 119:135)

Herra *kääntä-köön* *kasvo-nsa* *sinu-n* *puoleesi*
lord turn-IMP;3SG face-PL;3POSS SGyou-GEN side-SG;2POSS
’may the Lord turn his face onto you’

The translators Mirjam Makkonen (Erzya) and Anne Kuosmanen (Komi) kindly gave me the answers.[5] The answers here are thus reported according to their analyses, and naturally some other members of the Raamatunkään-

[5] The Erzya and Komi-Zyrian examples are given according to FU transcription. (Red.)

nösinstituutti Erzya or Komi Bible translation teams might have different ways to focus on my questions.

Case Erzya (Mordvin): *čama, čačo, śeľme*

Erzya has two alternatives for 'face': *čama* and *čačo*. Both are singular nouns and both belong to the standard Erzya, though the latter *(čačo)* is regarded slightly more literary and semantically wider than *čama.* According to Makkonen *čačo* refers to 'face' but also to 'figure' and 'appearance' in general.

It seems that phonetically at least *tšama* could be connected with Finnish nouns: the language history knows the change from affricate *č* into *h*. Finnish *haamu* 'ghost' thus appears as a phonetical parallel to *čama* (SSA 1992 s.v. *haamu*); its former meanings are 'ghost, shadow, soul shadow; face outline, shape, countenance, look'.

For 'eyes' Erzya has *śeľme.* And also Erzya language knows the idiom *silmien edessä: śeľme ikeľe* 'before eyes'. This would be more easily found idiomatic Erzyan than *čama ikeľe* 'before the face'. Interestingly this was a topical issue in the ongoing Old Testament translation into Erzya right during my interview: should the translation use *śeľme ikeľe* instead of *čama ikeľe* when talking about human-divine encountering.

The Erzya translators are now facing the same question that the Finnish translations reveal. Is it appropriate to shift the target domain of a metaphor from 'face' to 'eyes' when describing the human – divine interaction? Should the translator use *śeľme ikeľe* instead of *čama ikeľe* when talking about human – divine encountering? Would it be more understandable in Erzya culture to meet with God's eyes than to meet with God's face?

Case Komi-Zyrian: *ćužem, ćužemban, ban, nyr-vom, śin*

In Komi-Zyrian the alternatives for 'face' are varied. The lexem *ćužem* is used for 'face' but also for 'birth'. A derivative from *ćužem* is *ćužemban* – and this means only 'face'. Its stylistic value is regarded as more poetic than that of *ćužem.* But there are also two more colloquial words, the latter part of *ćužemban*, mere *ban* meaning 'cheek, side, face', and *nyr-vom*, which literally means 'nose-mouth', e.g. 'face' and that is colloquial.

The Komi word for 'eye' is *sin*, and it is singular by grammatical form. In biblical context the Hebrew phrase *lifne Elohim* 'before God' is in many translations "overtranslated" into metaphorical *before God's face*, but the Komi-Zyrian alternative would often be *jen śin voźyn* 'before God's eye'. This gives us a reason to conclude that, Komi-Zyrian translation revisers

seem to have relatively freely chosen a target language bound alternative instead of a literal alternative to Hebrew original.

Back to the anthropomorphic principle

The anthropomorphic principle suggests that, bodily metaphors are understandable universally if they are simply bodily: the more bodily a metaphor is, the more understandable it is. The more complex a metaphor is, the more cultural information is needed for understanding. (Kela 2007: 141–143.)

The conclusions of this principle regarding the Finnish, Erzya and Komi-Zyrian examples presented are the following.

1) First, the metaphor *Jumalan kasvot* 'God's face' is an understandable metaphorical reference to communication with God, even though it would be more idiomatic Finnish/Erzya/Komi-Zyrian to communicate with "God's eyes", *Jumalan silmät* instead, if *Jumalan naama* is not acceptable.

2) Second, the translator can choose between the metaphors *śeľme ikeľe* and *čama ikeľe* freely, giving no thought to the fear of being disloyal to the source text. According to the anthropomorphic model, we can understand literally translated source language specific bodily metaphors well enough.

There are some further consequences of source text oriented choices. If the literal Hebrew-related variant *kasvot* is chosen into Finnish Bible always, also in phrases where *silmät* would open the way up for an idiom (cf. *pysy kasvojeni edessä* > *pysy silmissäni* 'stay in my view, my presence'), the context is made sound distinctively "biblical".

Taking a positive view, cultivation of Hebrew-originated calques might serve as an instrument for constructing cross-cultural consensus or highlighting the originality of the source text. It is easier to compare the translation to any other Bible translation, if translating of metaphors has been literally source language oriented. This might be an advance if the Bible translations are wanted to create international (Christian) uniculture in some sense.

Using distinctively biblical phrases creates a stylistic gap in relation to other target-cultural texts. In Finnish, *kasvojen edessä* is known only in religious contexts, since the metaphor *before the face* is a hyper-literal translation from the source text (see Kela 2007) and non-idiomatic in Finnish. The distinctively religious metaphors might even be developed into a net of "biblical" metaphors inside their discourse context.

The problematic consequence of using a source language oriented alternative is that, regarding idioms derived from body part names languages obviously can be extremely resistant to calques and willing to preserve their old metaphorical magnets – particularly because the body part names form

the oldest substance of language. I have suggested this tendency as an explanation for the fact that, Finnish language resists the Hebrew-originated plural *kasvot* in sayings except in religious language where Hebrew calques are accepted as a natural discourse feature. The shift from singular *kasvo* into plural *kasvot* occurs first in the 1642 Bible and seems established in the 1776 Bible because of Hebrew influence. This plural was not fully accepted by spoken Finnish, and due to its literary etymology it does not flourish in idiomatic sayings, where the colloquial *naama* is preferred. The 1642 Bible also set a pattern for written language during the critical period of Old Literary Finnish, which makes it comprehensible how a literary noun *kasvo* in its Hebrew-influenced plural form *kasvot* could overcome the idiomatic spoken singular *naama* in standardized Finnish language. Analogical examples can undoubtedly be found in various languages if the history of first literary translations is analyzed.

Source or target?

Is it a lapse from loyalty to source text to find a target-specific idiom instead of source-specific calque? This questioning is an endless game. The idea of metaphoric awareness is formulated to allow the translator more space in his/her striving towards a stylistically satisfying result. My suggestion is that, it is not laziness from the translator's part to content with a simple source text oriented alternative (Finnish *kasvojen edessä,* Erzya *čama ikeľe,* Komi-Zyrian *ćužem̗ban vo̗ź̗in*). But I do not think that it would either be a lapse from loyalty to the source text to find a target-specific idiom (Finnish *silmissä,* Erzya *śeľme ikeľe,* Komi-Zyrian *śin vo̗ź̗in*) instead of a source-specific calque.

Both can be understood due to the anthropomorphic nature of human conception. However, there is another story: the literary tradition of a language, of genres. These different choices have different consequences. This is to be regarded – but never can it be predicted.

References

Agricola's Psalms 1551 = Psalttari 1551. Mikael Agricolan teokset (1543–1552). Vanhan kirjasuomen sähköiset kokoelmat. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.

BHS = Biblia Hebraica Stuttgartensia 1969–76. Deutsche Bibelgesellschaft, Stuttgart.

Bible 1642 = Biblia. Se on: Coco Pyhä Ramattu, Suomexi. [The Holy Bible in Finnish.] Henrich Keyser, Stockholm. Vanhan kirjasuomen sähköiset kokoelmat. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.

Bible 1776 = Biblia. Se on: Koko Pyhä Raamattu, Suomexi. [The Holy Bible in Finnish.] Alku-Raamattuin Hebrean ja Grekan jälkeen wastauudesta ojettu: Esipuhetten, Lukuin sisällepitoin, Yhtäpitäwäisten Raamatun paikkain osotuxen, ja lisättyin Registerein kanssa. Turusa, prändätty Kuning. Acad. Kirjanpräntäjäldä JOHAN CHRISTOPH FRENCKELLildä, W. 1776. Säilytteillä Kansalliskirjaston erikoislukusalissa.

Bible 1933 = Pyhä Raamattu. Vanha testamentti. [The Holy Bible. Old Testament.] XI yleisen Kirkolliskokouksen vuonna 1933 käytäntöön ottama suomennos.

Bible 1992 = Pyhä Raamattu. [The Holy Bible.] Suomen evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokouksen vuonna 1992 käyttöön ottama suomennos.

Boeve, Lieven 2003: Linguistica ancilla Theologiae: The interest of fundamental theology in cognitive semantics. In: Kurt Feyaerts (ed.), The Bible through metaphor and translation. A cognitive semantic perspective. Religions and Discourse 15. Peter Lang, Oxford. 15–35.

Brown, William P. 2002: Seeing the Psalms. A theology of metaphor. Westminster John Knox Press, Louisville, London.

Fauconnier, Gilles–Turner, Mark 2002: The way we think: Conceptual blending and the mind's hidden complexities. Basic Books.

Goossens, Louis 1990: Metaphtonymy: the interaction of metaphor and metonymy in expressions for linguistic action. In: Cognitive Linguistics 1–3, 323–340.

Grady, Joe–Taub, Sarah–Morgan, Pamela 1996: Primitive and compound metaphors. In: Adele E. Goldberg (ed.), Conceptual structure, discourse and language, 177–187. CSLI Publications, Stanford, California.

Johnson, Mark 1987: The body in the mind: the bodily basis of meaning, imagination, and reason. University of Chicago Press, Chicago.

Jussila, Raimo–Nikunen, Erja–Rautoja, Sirkka 1992: Suomen murteiden taajuussanasto. [Frequency lexicon of Finnish dialects.] Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 66. Helsinki.

Kari, Erkki 1993: Naulan kantaan. Nykysuomen idiomisanakirja. [Modern Finnish dictionary of idioms.] Otava, Helsinki.

Kela, Maria 2007: Jumalan kasvot suomeksi. Metaforisaatio ja erään uskonnollisen ilmauksen synty. [God's Face in Finnish. Metaphorisation and the emergence of a religious expression.] Jyväskylä Studies in Humanities 82. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.

Keresztes László 2010: The questions of Finno-Ugric literary languages in the light of the latest Bible translations. In: CIFU–11/I: 127–168.

Kivimies, Yrjö 1964: Näinkin voi sanoa: suomen kielen fraseologiaa. [Dictionary of Finnish phrases.] Tammi, Helsinki.

Lakoff, George–Johnson, Mark 1980: Metaphors we live by. University of Chicago Press, Chicago.

Lappalainen, Hanna 2004: Variaatio ja sen funktiot. Erään sosiaalisen verkoston jäsenten kielellisen variaation ja vuorovaikutuksen tarkastelua. [Variation and its functions. Observing linguistic variation and interaction in a social network.] Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

Nissi, Riikka 2010. Totuuden jäljillä. Tekstin tulkinta nuorten aikuisten raamattupiirikeskusteluissa. [In search of the truth. Text interpretation in young adults' Bible study conversations.] Jyväskylä Studies in Humanities 145. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä.

NKJV = New King James Version. Scripture taken from the New King James Version. Copyright © 1982 by Thomas Nelson, Inc. Used by permission. All rights reserved

NS = Nykysuomen sanakirja I–III. [Dictionary of Modern Finnish.] 1951–1961. WSOY, Helsinki.

PS = Suomen kielen perussanakirja. [The elementary dictionary of Finnish.] 1990–1994. Valtion painatuskeskus ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki.

RKI = Raamatunkäännösinstituutti. [Bible Translation Institute.] http://www.rki.fi

SKES = Suomen kielen etymologinen sanakirja I–VI. [The etymological dictionary of Finnish.] Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki 1955–1978.

SSA = Suomen sanojen alkuperä 1–3. Etymologinen sanakirja. [The origin of Finnish words. Etymological dictionary.] SKS ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki 1992, 1995, 2000.

VISK = Auli Hakulinen, Maria Vilkuna, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Riitta Heinonen ja Irja Alho 2004: Iso suomen kielioppi. [The extensive Finnish grammar.] Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Digital version, referred 11.5.2012. http://scripta.kotus.fi/visk

DEBRECENI EGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK
FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 18.
DEBRECEN, 2011

Pluratívák szintaktikai és szemantikai vizsgálata az északi lappban[1]

KELEMEN Ivett

1. Bevezetés

A *plurale tantum* (lat. *pluralis* 'többszörös', *tantum* 'csak') a világ számos nyelvében megtalálható nyelvi jelenség. Szerkezeti vizsgálata elsősorban azokban a nyelvekben tűnhet relevánsnak, amelyekben több, ezt a nyelvi formát létrehozó képző is létezik, ilyen pl. a lengyel *-iny, -ki, -ęta* (vö. Friedelówna 1968). Mivel az északi lapp nem rendelkezik ilyen képzőkkel, így a szerkezeti elemzés helyett sokkal inkább indokoltnak tűnik a szemantikai és a szintaktikai vizsgálat. Előbbi a plurale tantumok kutatásának jellemző módszere (vö. Baufeld 1979; Palo 1999), szinkrón és diakrón jellegű elemzést egyaránt magában foglalhat: a plurale tantumok jelentés alapján történő osztályozását, valamint a nyelv plurale tantum állományát érintő időbeli változások feltérképezését.

2. A plurale tantumok kutatása a lappban

A lappban a plurale tantumok vizsgálata – annak ellenére, hogy a nyelv szép számmal rendelkezik adatokkal – kevésbé hangsúlyos, elsősorban a számhasználattal és a kongruenciával kapcsolatban említik meg őket. Konrad Nielsen 1926-ban megjelent, máig alapműnek számító *Lærebok i Lappisk I. Grammatikk* című könyvében a szintaxisról szóló fejezetben tér ki a plurale tantumokra. Legelőször a szubjektum és a predikátum ismertetésekor (302), majd pedig a főnevet bemutató fejezetben, a numerus vizsgálata során taglalja a legismertebb plurale tantum csoportokat (ünnepek, két részből álló tárgyak, helynevek) (305–307).

[1] A publikáció elkészítését a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0024 számú projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

Asbjørn Nesheim *Der lappische Dualis mit Berücksichtigung finnisch-ugrischer und indogermanischer Verhältnisse* című 1942-es disszertációjában – bár elsősorban a lapp dualisra koncentrál – említést tesz a plurale tantumokról, vagy legalábbis olyan formákról, melyek a mai értelemben plurale tantumoknak tekinthetők. Az alany és az állítmány kongruenciájának vizsgálata során a két dolgot jelölő többes számú főneveket (pl. *váhnemat* 'szülők', ill. a páros testrésznevek) és az *áhčiš* 'apa és gyerek' (> *áhčežat*) típusú szerkezeteket mutatja be (Nesheim 1942: 64).

Knut Bergsland 1953-as, hosszabb lélegzetű *Numeral Constructions in Lapp* c. tanulmányának egy rövidke fejezetében (35) említést tesz a plurale tantumokról és azok predikátummal való kongruenciájáról.

A lapp nyelvészeti szakirodalom jelentős alkotása Klaus Peter Nickel könyve, amely 1990-ban jelent meg *Samisk grammatikk*[2] címmel. Ez az összefoglaló mű szintén a főnevet vizsgáló fejezetben, az egyes és a többes szám használatát tárgyaló részben említi a plurale tantumokat (503–508). A vizsgálat itt is, akárcsak Nielsennél, mindössze arra terjed ki, hogy ezek az alakok a szabályostól eltérően használatosak. Nickel ismerteti a legfőbb szemantikai kategóriákat: ünnepek, két részből álló tárgyak, helynevek. Külön kitér azokra a szavakra, melyek egyes és többes számban is állhatnak, ám jelentésük különbözik; ezek elsősorban anyagnevek, növénynevek, ill. helyhatározók.

A nyelvészeti terminológiai szótárak a plurale tantumok (és ugyanígy a singulare tantumok) definícióját jobbára egy mondatban határozzák meg (vö. Glück 1993: 472;[3] Bussmann 1996: 369[4]). Sammallahti 2007-ben megjelent lapp nyelvészeti terminológiai szótára szerint „azokat a névszókat, amelyek többes számban használatosak, például: *buvssat* 'nadrág', *Várggát* 'Vardø (város Norvégia északkeleti részén)', plurale tantumnak nevezik".[5] Ez a meghatározás (és vele együtt maga az elnevezés) azonban igencsak szűk, és

[2] Az említett munka revideált, bővített változata 2011-ben jelent meg immár *Nordsamisk grammatikk* címmel, azonban az általam vizsgált részek nem változtak a korábbi kiadáshoz képest, ezért tanulmányomban az 1990-es munkára hivatkozom.

[3] „Substantiv, das nur im Plural vorkommt, etwa als geograph. Eigenname (z.B. *die Alpen, die Antillen*), Zeitbez. (z.B. *die Ferien, Weinachten*), Krankheitsbez. (z.B. *die Masern, die Poken*), Kollektivbez. (*die Eltern, die Geschwister*)."

[4] „Noun which can only occur in the plural. In the English there are a number of such nouns: *scissors, glasses, measles, the Alps, shorts.*"

[5] „Nomen mii geavahuvvo máŋggaidlogus, omd. *buvssat, Várggát*; gohčoduvvo maiddái plurale tantum" (Sammallahti 2007: 108).

semmiképpen sem érvényes az összes plurale tantumként használatos szóra. Ebből kiindulva indokoltnak és szükségesnek tartok egy újabb megnevezést és a hozzá tartozó definíció megalkotását. Így – átvéve a finn *pluratiivi* (vö. Ingo 1978: 40) és a lapp *pluratiiva* (Sammallahti 2007: 108) terminusokat – az általam vizsgált jelenséget a továbbiakban *pluratíva*ként használom és az alábbiak szerint definiálom: a pluratívák olyan szavak, melyekben az egyes vagy kollektív jelentés többes számú formában valósul vagy valósulhat meg (vö. Ingo 1978: 42).

3. Pluratívák a szintaktikai szerkezetekben

A pluratíva kongruál az igével, vö. pl. ang. *the trousers were/*was torn* 'a nadrág el volt szakadva'. Ez abban az esetben érvényes, ha alaki egyeztetésről beszélünk. Ilyenkor ugyanis a forma a meghatározó, vagyis a pluratívához többes számú ige kapcsolódik. A többes forma és az egyes jelentés következtében viszont az alaki egyeztetés mellett megfigyelhető az értelmi egyeztetés is: ném. *die Masern sind **eine** (!) durch das Masernvirus hervorgerufene, hoch ansteckende Infektionskrankheit* 'a kanyaró az egyike a kanyaró-vírus által okozott rendkívül fertőző betegségnek', *Weihnachten **ist** das zweitwichtigste Fest in der Christenheit nach Ostern* 'a karácsony a második legfontosabb keresztény ünnep a húsvét után'; fi. *häät peruuntui**vat*** (Vx3Pl) 'az esküvő meghiúsult', de *häät **on*** (Vx3Sg) *yksi elämän merkittävimmistä juhlista.* 'az esküvő az élet legjelentősebb ünnepeinek egyike'. Ezekben az esetekben már nem grammatikai, hanem logikai/értelmi egyeztetésről beszélhetünk, ugyanis a forma helyett az egyeztetés során a jelentés kerül előtérbe. (Az egyeztetésre ld. Peneva 2010: 55–68.)

A lappban igen nehéz az értelmi egyeztetésre példát találni. Az általam gyűjtött adatokat felhasználva, az internetes keresés eredményeképpen elmondható, hogy ez a fajta egyeztetés a lappra csak nagyon kevéssé jellemző, mivel a pluratívák esetén az állítmány mindig többes számban áll: *Dávggát leat* [Vx3Pl] *nástegovva* 'a Nagymedve csillagkép', *heajat leat* [Vx3Pl] *feasta* 'az esküvő ünnep'. Az északi lapp pluratívák, szintaktikai szerkezetben jobbára többes számú alakokként viselkednek. Lássuk mindezt részletesebben!

3.1. Predikatív szintagma

A) Igei állítmányú szerkezetek

A pluratívák esetén, akárcsak a logikus többes szám esetén, a többes számban álló alany mellett többes számú állítmány használatos, még akkor is, ha jelentését tekintve egyetlen dolgot jelöl:

Logikus többes	Pluratíva
Biilat [NomPl] *leat* [Vx3Pl] *šilljus.* 'Az autók az udvaron vannak.'	*Skierat* [NomPl] *eai baste* [Vx3Pl]. 'Az olló nem vág.' 'Az ollók nem vágnak.'

B) Összetett állítmányú szerkezetek

A pluratíva és a logikus többes esetén is az összetett állítmány névszói része többes szám nominativusban áll:

Logikus többes	Pluratíva
Mánát [NomPl] *leat* [Vx3Pl] *nuorat* [NomPl]. 'A gyerekek fiatalok.'	*Diet skierat* [NomPl] *leat* [Vx3Pl] *váralaččat* [NomPl]. 'Ez az olló veszélyes.' 'Ezek az ollók veszélyesek.'

3.2. Attributív szintagma

A) Minőségjelzős szerkezetek

A lappban a minőségjelzői funkcióban álló melléknév esetén ún. félkongruenciával számolhatunk, ugyanis a melléknév általában – függetlenül a jelzett szó számától – egyes számban áll, viszont a *buorre* 'jó' melléknév jelzői pozícióban kongruál:

Logikus többes	Pluratíva
Doppe leat din čáhppes [NomSg] *beatnagat* [NomPl]. 'Ott vannak kettejük fekete kutyái.'	*Mus leat alit* [NomSg] *buvssat* [NomPl]. 'Kék nadrágom van.'
buorit guolit 'jó halak' [= *jók halak]	*Buriid* [Gen/AccPl] *juovllaid* [Gen/AccPl]! 'Kellemes karácsonyt!' [= *jókat karácsonyokat]

B) Mennyiségjelzős szerkezetek

Mennyiségjelző után a jelzett szó mindig egyes számban használatos. A pluratíva esetén viszont a számnév is többes számban áll:

'Több dolog'	Pluratíva
Mu vihtta [NomSg] *beana* [NomSg] *lea boaris.* 'Az öt kutyám öreg.'	*Viđat* [NomPl] *heajat* [NomPl] *ledje somát.* 'Az öt esküvő szép volt.' [= *ötök esküvők]

4. A pluratívák diakrón jellegű vizsgálata

A nyomtatott szótárak tanúsága szerint a pluratíva általános az északi lappban. A kétnyelvű szótárak mindenkori feladata egy adott nyelv szókincsének szinkrón leírása. Két, korban távolabb eső szótár lehetőséget biztosít diakrón vizsgálódásokra, a szókincsben bekövetkező változások megfigyelésére is. A vizsgálathoz ugyannak a szerzőnek, Pekka Sammallahtinak két szótárát használtam: az 1989-es lapp–finn szótárt *(Sámi–suoma sátnegirji)* és a 2006-os Klaus Peter Nickellel közösen megjelentetett lapp–német szótárt *(Sámi–duiská sátnegirji).* Habár ez a két szótár időben nem esik nagyon távol egymástól, mennyiségi mutatóik alapján mégis alkalmasak egyfajta diakrón elemzésre. A szótárválasztás azért is előnyös, mert ugyanannak a szerzőnek, a lapp nyelvtudomány meghatározó alakjának művéről van szó.

Míg az 1989-es szótárban 611 pluratíva található, addig a legújabb szótárban már 945-öt találtam. Az alábbiakban azt vizsgálom meg, hogy a két szótár adatai alapján milyen irányú változások figyelhetők meg.[6]

1) Ø → PT

Ebbe a csoportba olyan szavak tartoznak, amelyek a 1989-es szótárban még nem, de 2006-os szótárban már pluratívaként szerepelnek, pl. *alfasuotnjarat* 'Alphastrahlen | alfa-sugárzás'; *bassaladdanbulvarat ~ bassaladdanpulvarat* 'Waschpulver | mosópor'; *bálkášiehtadallamat* 'Tarifrunde, Tarifverhandlung | bértárgyalás'; *čállinbiergasat* 'Schreibzeug, Schreibwaren | irodaszer'; *dearvvašvuođaeiseválddit* 'Gesundheitsamt | egészségügyi hivatal'; *fágadieđut* 'Fachkenntnisse | szaktudás'; *hávvarrievnnat ~ hávvarievnnit* 'Haferflocken | zabpehely'; *jorggáldatjagit* 'Wechseljahre | klimax'; *lágastangolut* 'Prozesskosten | perköltség, előállítási költség'; *máksineavttut* 'Zahlungsbedingungen | fizetési feltételek'; *ortnetnjuolggadusat* 'die ordnungsbehörlichen Verordnungen | hatósági rendeletek'; *riektẹgieđahallamat* 'Gerichtsverhandlung | bírósági tárgyalások'; *rul'laráhpat ~ rul'laráhpát* 'Rolltreppe | mozgólépcső'; *sanitárarusttegat* 'die sanitären Anlagen | szaniterek'; *tuol'lọmearrádusat* 'Zollbestimmungen | vámszabályozások'; *vuođđọvuoigatvuođat* 'Grundrechte | alapvető jogok'.

2) Ø → sg + PT

A második csoportba olyan új szavak kerültek, melyek a korábbi szótárban nem szerepeltek, viszont teljes paradigmájúak, vagyis megvan az egyes és a többes számú alakjuk is, pl. *atta* 'Daten | adat' > *addagat* 'Daten |

[6] A vizsgálat szempontjából nem relevánsak azok a pluratívák, melyek mindkét szótárban megtalálhatók, így az azonos formák bemutatásától jelen dolgozatban eltekintek.

adat(ok)’; *bērošteaddji* ’Interessent | érdeklődés’ > *bērošteaddjit* ’Publikum | publikum’; *gáhtačuovga* ’Strassenlaterne | utcalámpa’ > *gáhtačuovggat* ’Strassenbeleuchtung | utcai világítás’; *journalista* ’Journalist(in) | újságíró’ > *journalisstat* ’Redaktion | szerkesztőség’; *stohpọgálvu* ’Möbelstück | bútordarab’ > *stohpọgálvvut* ’Möbel, Wohnungseinrichtung | bútorzat, lakásberendezés’; *váruhančuovga* ’Warnlicht | jelzőlámpa’ > *váruhančuovggat* ’Warnlichtanlage | jelzőlámpa-rendszer’.

3) sg → PT

Az egyik legjellemzőbb változás, amikor a korábbi egyes számú forma mellett a többes számú alak pluratívaként tűnik fel: pl. *attáldat* ’Geschenk, Gabe, Spende | ajándék’ > *attáldagat* ’Talent | tehetség’; *balva* ’Wolke, Schwarm | felhő’ > *balvvat* ’Bewölkerung | felhőzet’; *čuovga* ’Licht, Lichtschein, Beleuchtung | fény’ > *čuovggat* ’Beleuchtung | világítás’; *eal'li* ’Lebewesen, Tier | élőlény, állat’ > *eal'lit* ’Tierreich | állatvilág’; *gárvu* ’Kleidungstück | ruhadarab’ > *gárvvut* ’Kleidung | ruházat’; *koalla* ’Kohle | szén’ > *koalat* ’Kohle (zum Verbrauch) | szén (felhasználásra)’; *miestta* ’Busch | bokor’ > *miestagat* ’Gebüsche | cserjés’; *orgána* ’Organ | szerv’ > *orgánat* ’Organismus | szervezet’; *suolu* ’Insel | sziget’ > *sul'lot* ’Inselgruppe | szigetvilág’; *váttis* ’schwer, schwierig | nehéz’ > *váddásat* ’Schwierigkeiten | nehézségek’.

4) PT → sg

Olyan esetekre is találunk példát, amikor a korábban pluratívaként használt szót újabban már csak egyes formában használják, pl. *bálddalasčiegat* ’Nebenwinkels | mellékszögek’ > *bálddalasčiehka* ’Nebenwinkel | mellékszög’; *mágažat* ’Schwäger (unteinander) | sógorok (együtt)’ > *máhka* ’Schwager | sógor’; *noaidẹgoansttat* ’Hexerei | boszorkányság’ > *noaidẹgoansta* ’Hexenkunst | boszorkányság’.

5) PT → Ø

Előfordulnak olyan esetek is, melyek során a korábbi pluratíva teljességgel eltűnik,[7] pl. *áhčežat* ’isä ja lapsi | apa és fia, apa és lánya’; *čeavráruovddit* ’saukonraudat | vidrafogó-vas’; *diibmọláhkkit* ’kellonperä | óralánc’; *gáimmežat* ’kaimakset | névrokonok’; *leaipput* ’ritilä | rács’; *maŋibut* ’jälkeiset | hozzászólások’; *oahppásačča*t ’tuttavukset | ismerősök’; *riidensálat* ’ratsastussatula | lovaglónyereg’; *šloagit ~ šloagut* ’perkeet | forgács’.

[7] Fontosnak tartom megjegyezni, hogy ez a fajta változás nem jelenti feltétlenül azt, hogy adott szavak már nem használatosak a nyelvben, csupán annyit, hogy a szótáríró nem tartotta szükségszerűnek ezeknek a szavaknak szótárba történő felvételét.

A fentebb leírt változások gyakoriságát mutatja az alábbi összefoglaló táblázat:

PLURATÍVÁK VÁLTOZÁSA				
Ø → PT	**Ø → sg + PT**	**sg → PT**	**PT → sg**	**PT → Ø**
403	9	133	30	135

A legtöbb esetben tehát új pluratívák születtek (403). Ezt a változást semmi esetre sem tekinthetjük a nyelvben „önmagától", csak a meglévő pluratívák mintájára végbemenő, analóg folyamatnak: a háttérben tudatos nyelvészeti tevékenységet kell feltételezni. Mindezek mellett meglehetősen kevés az olyan új, teljes számparadigmájú szavak száma, melyek rendelkeznek pluratív jelentéssel (9). Jellemző viszont, hogy a már meglévő teljes számparadigmájú szavak pluratív jelentéssel egészülnek ki (133), míg számos pluratíva (135) eltűnt az új szótárból.

5. A pluratívák szinkrón vizsgálata[8]

5.1. Abszolút pluratíva. Olyan többes alakok tartoznak ebbe a csoportba, amelyeknek nincs meg az egyes számú paradigmája. Ezek alkotják a klasszikus értelemben vett plurale tantumok csoportját, pl. *beas'sážat* 'Ostern | húsvét'; *heajat* 'Hochzeit | esküvő'; *juovllat* 'Weihnachten | karácsony'; *vuoiŋŋašat* 'Gehirn | agy'. Ezeknek a szavaknak az egyes számú alakja csak bizonyos összetett szavak előtagjaként jelenhet meg, pl. *beas'sáš|njoammil* 'Osterhase | húsvéti nyúl'; *headja|mátki* 'Hochzeitsreise | nászút'; *juovla|beahci* 'Weihnachtsbaum | karácsonyfa'; *vuoiŋŋaš|cuozza* 'agyhártya'.

5.2. Részleges pluratíva. Olyan lexémák, amelyeknek van egyes és többes számú alakjuk is, de azok jelentése kisebb vagy nagyobb mértékben különbözik egymástól. Az ilyen típusú szavak esetén nem kaphatunk egyértelmű információt a numerusról, vagyis a *jor'ri* szó jelentése 'kerék', míg a *jor'rit* 'több kerék', 'egy jármű', 'több jármű' jelentésekkel rendelkezhet. Ez a kategória további alcsoportokra bontható:

a) Általánosító többes szám. Itt az egyes számú alak jelöl egy határozott dolgot, miközben a pluratíva az 'olyan dolgok, mint' jelentést hordozza. Vagyis az egyes számú alakhoz tartozó logikus többes szám mellett számolni kell egy pluratív jelentéssel is: *báhppa* 'Pastor, Pfarrer | lelkész, pap' > *báhpat* 'Geistlichkeit | klérus'; *borgár* 'Bürger(in) | polgár' > *borgárat* 'Bürgerschaft | polgárság'; *bos'su* '(hetula) valas | bálna, cet' > *bos'sut* 'hetulavalaat | szilás cetfélék'; *čuovga* 'Licht, Lichtschein | fény' > *čuovggat* 'Beleuchtung |

[8] A kategóriák megnevezéseit Wilhelm Saas *Pluralia tantum* c. munkájából vettem át, azonban sok esetben eltérő funkcióban, a lapp nyelv pluratíváihoz igazítva használom.

világítás’; *deahkki* ’Muskel | izom’ > *deahkit* ’Muskulatur | izomzat’; *eal'li* ’Lebewesen, Tier | élőlény, állat’ > *eal'lit* ’Tierreich | állatvilág’; *fanas* ’Boot, Schiff | csónak, hajó’ > *fatnasat* ’Flotte | flotta’; *gáhtačuovga* ’Strassenlaterne | utcalámpa’ > *gáhtačuovggat* ’Strassenbeleuchtung | utcai világítás’; *gárvu* ’Kleidungstück | ruhadarab’ > *gárvvut* ’Kleidung | ruházat’; *mieđušteaddji* ’Begleiter(in) | kísérő’ > *mieđušteaddjit* ’Gefolge | kíséret’; *njálggis* ’Bonbon | bonbon’ > *njálgát* ’Süssigkeiten | édességek’; *oahpaheaddji* ’Lehrer(in) | tanár’ > *oahpaheaddjit* ’Lehrerschaft | tanári kar’.

b) Konkretizáló többes szám. Egy általános jelentésű egyes számú főnév mellett használatos egy pontosító, konkretizáló többes számú alak, pl. *bērošteaddji* ’Interessent | érdeklődés’ > *bērošteaddjit* ’Publikum | publikum, közönség’; *beahtus* ’Betrug, Schwindel | csalás, árulás’ > *behttosat* ’Mikado (Stäbchenspiel) | Mikado (játék)’; *čikŋadiŋga* ’Schmuckgegenstand | dísztárgy’ > *čikŋadiŋggat* ’Nippsachen | nippek’; *glássa ~ klássa ~ lássa ~ lásse* ’Glass | üveg’ > *glásat ~ klásat ~ lásat ~ láset* ’Brille | szemüveg’; *guohpa* ’Schimmel | penész (ált.)’ > *guohppagat* ’Schimmel | penész (konkr.)’; *jáfu ~ jáf'fu* ’Mehl | liszt (ált.)’ > *jáfut ~ jáf'fut* ’Mehl | liszt (konkr.)’; *nagir* ’Schlaf | alvás (ált.)’ > *nahkárat* ’Schlaf | alvás (konkr.)’.

c) Átvitt (jelentésű) többes szám. Ebben az esetben az alap- és a mellékjelentésnek csak kevés közös vonása van (vagy egyáltalán nincs is). A mellékjelentés (vagyis a pluratív jelentés) az alapjelentésből vagy amellett alakult ki, olykor önkényes módon. Mindezek ellenére a két jelentés között található valamilyen kapcsolódási pont, pl. *bátnẹruovdi* ’Nagelklaue | karom’ > *bátnẹruovddit* ’Zahnspange | fogszabályozó’; *boahkku* ’Pocken | bárányhimlő’ > *boahkut* ’Impfung | oltás’; *gahčahat* ’Fall, Absatz, Wasserfall | vízesés’ > *gahčahagat* ’Schuppenfleche | pikkelysömör’; *heahpat* ’Schande | szégyen’ > *heahpadat* ’Genitalien | nemi szervek’.

d) Absztraháló többes szám. Ebben az esetben egy konkrét főnév mellett jelenik meg egy absztrakt alak: *aviissa* ’Zeitung | újság’ > *aviissat* ’Presse | sajtó’; *bustávva* ’Buchstabe | betű’ > *bustávat* ’Schrift | írás’; *čier'rá* ’Heulsuse | bőgőmasina’ > *čierrát* ’Weinen | sírás’; *čivga* ’Junge, Gör | fiú, poronty’ > *čivggat* ’Wurf | ellés’; *eaiggát* ’Eigentümer(in), Besitzer(in) | tulajdonos’ > *eaiggádat* ’Herrschaften | uralom, hatalom’; *girkọbiel'lu* ’Kirchenglocke | templomharang’ > *girkọbiellut* ’Geläut | harangozás’.

5.3. Fakultatív pluratíva. Az ebbe a csoportba tartozó szavak teljes paradigmával rendelkeznek, a jelentések között semmiféle különbség nincsen: a beszélő maga dönti el, hogy melyik formát kívánja használni: *bilda* ’teline | állvány, állványzat’ > *bilddat* ’teline | állvány, álványzat’; *dutkan* ’For-

schung, Untersuschung | kutatás, vizsgálat' > *dutkamat* 'Ermittlungen | kutatás, vizsgálat'; *gávnnas* 'Lachen | nevetés' > *gávnasat* 'Gelächter | nevetés'.

5.4. Potenciális pluratíva. Olyan szavak tartoznak ebbe a kategóriába, melyeknek van egyes és többes számú alakja, de ez utóbbi gyűjtőfogalom, amelynek az egyes részeit nem nevezi meg külön a nyelv, azaz a részekre ugyanannak a szónak egyes/többes számú alakját kell használni. A lappban – akárcsak a finnben (vö. Vilkuna 2003: 97) – ide sorolhatjuk a páros testrészneveket (*čalmmit* 'szem-plur.', *bealjit* 'fül-plur.' stb.) és a ruhadarabokat is: *gápmagat* 'cipő-plur.'. Ezeket tehát olyan szavaknak tekinthetjük, amelyek többes alakban egy párt fejeznek ki, míg egyes alakban egy darabot. Az abszolút pluratíváktól viszont abban térnek el, hogy a *buorit heajat* 'jó esküvő' ≠ két jó esküvő jelentéssel, viszont a *gáma* 'cipő' szó esetén a *buorit gápmagat* jelentése 'két jó cipő' (vö. Koski 1987: 32).

5.5. Korrelatív pluratíva. A pluratívák kategorizálása során szükségesnek találtam egy külön csoportba sorolni azokat a pluratívákat, melyek az 'emberek csoportja' jelentésű *-š* korrelatív képzővel jöttek létre (ld. Kelemen 2009). Ezeknek a szavaknak az egyes számú alakja képzett szó, de ez az egyes számú forma ma már nem vagy csak ritkán használatos: *áhčči* 'apa' > *áhčeš* 1. 'fiú és apa, lány és apa, '2. 'az apjával' > *áhčežat* 'apa és gyerek'; *guoibmi* 'barát, haver' > *gūimeš* 'társak, bajtársak, pajtások' > *gūimmežat* 'társak, bajtársak, pajtások'; *lávvi* 'barát' > *lāveš-* 'barátok, cimborák' > *lávežat* 'barátok, cimborák'; *viellja* 'fiútestvér' > *vieljaš* 1. 'fiútestvérek', 2. 'a fiútestvérével' > *vieljaža(ga)t* 'fiútestvérek'.

Irodalom

Baufeld, Christa 1979: Semantische Beschreibung der Pluraliatantum im Deutschen. Greifswald.

Bergsland, Knut 1953: Numeral Constructions in Lapp. In: Studia Septentrionalia. V. H. Aschehoug & Co (W. Nygaard). Oslo. 31–68.

Bussmann, Hadumod 1996: Routledge Dictionary of Language and Linguistics. London and New York.

Friedelówna, Teresa 1968: Kategoria plurale tantum w jezyku polskim. Toruń.

Glück, Helmut (szerk.) 1993: Metzler Lexikon Sprache. Verlag J. B. Metzler. Stuttgart-Weimar.

Ingo, Rune 1978: Suomen kielen pluratiivit eli monikkosanat. Numeeris-semanttinen tutkimus I. Väenkokouksia ja teknisiä laitteita tarkoittavat sanat. Åbo Akademi, Turku.

Kelemen Ivett 2009: Az -š korrelatív képző funkciói az északi lappban. FUD 16: 47–55.
Koski, Mauno 1987: Ihmisen ruuminosien nimitykset suomessa ja ruotsissa 1. In: Kontrastiivista kielentutkimusta. Fennistica 8. Åbo.
Lakó György 1986: Chrestomathia Lapponica. Tankönyvkiadó. Budapest.
Nesheim, Asbjørn 1942: Der lappische Dualis mit Berücksichtigung finnisch-ugrischer und indogermanischer Verhältnisse. Skrifter utgitt av Det Norske Videnskapsakademi i Oslo. II. Hist-Filos. Klasse. No. 5. Oslo.
Nickel, Klaus Peter 1990: Samisk grammatikk. Universitetsforlaget. Oslo.
Nielsen, Konrad 1926: Lærebok i Lappisk I. Grammatikk. I. Kommisjon: A. W. Brøggers Boktrykkeries Forlag. Oslo.
Palo, Triinu 1999: Suomen ja viron monikkosanojen semanttinen vertailu. (Szakdolgozat.) Tartu.
Peneva, Denica 2007: Egyeztetési típusok a magyarban, a finnben, az észtben és a lappban III. FUD 14: 87–101.
Peneva, Denica 2010: Egyeztetési típusok a magyarban, a finnben, az észtben és a lappban V. FUD 17: 55–68.
Saas, Franciscus Wilhelmus 1965: Pluralia tantum. Assen.
Sammallahti, Pekka 1989: Sámi–suoma sátnegirji. Saamelais–suomalainen sanakirja. Jorgaleaddji Oy, Ohcejohka.
Sammallahti, Pekka–Nickel, Klaus Peter 2006: Sámi–duiskka sátnegirji. Saamisch–deutsches Wörterbuch. Davvi Girji, Karasjok.
Sammallahti, Pekka 2007: Gielladutkama terminologiija. Davvi Girji, Kárášjohka.
Sammallahti, Pekka–Nickel, Klaus Peter 2011: Nordsamisk grammatikk. Davvi Girji, Karasjok.
Vilkuna, Maria 2003: Suomen lauseopin perusteet. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 90. Edita, Helsinki.

*

Syntactic and Semantic Analysis of *plurativas* in the Northern Saami

The purpose of this study is the analysis of the syntactic and semantic aspects of the plurale tantum (= *plurativa*) in the Northern Saami. The semantic way contains a synchron and a diachron analysis wich means the classification of the plurativs through meaning on one hand and the survey of the chronological changes in *plurativa* group of the language on the other hand.

IVETT KELEMEN

DEBRECENI EGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK
FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 18.
DEBRECEN, 2011

Morféma-alternációk a moksa-mordvin határozatlan névragozásban I.[1]

KERESZTES László

Az erza-mordvin névragozást Maticsák Sándor dolgozta föl és tette közzé magyarul (vö. Maticsák 2003: 143–164). Ugyanilyen szempontok szerint magam is gyűjtöttem anyagot a moksa névszóragozás kérdéseiről, és Ny. V. Butilov segítségével összeállítottam és alább közzé teszem a moksa-mordvin névragozás vázlatát. Ezenkívül felhasználtam az újabb moksa (nyelven írt) nyelvtant is (MK 2000), amely eligazított ugyan a mai irodalmi helyesírási gyakorlatot illetően, ám a részletkérdésekben egyáltalán nem jelentett segítséget. Megjegyzem, hogy a legtöbb kérdést M. Je. Jevszevjev leírása (1934/1963) alapján sikerült megoldanom.

Egyetértek Maticsák (2003: 143) megjegyzésével, miszerint „az oroszországi (mordvin) kézikönyvek, grammatikai összefoglalók a tő és a rag kapcsolódási szabályainak leírásában sokszor következetlenek". Ugyanez a helyzet a moksa nyelvtan leírásában is. A magyarországi szakirodalom általában az erza jelenségeket írja le (Mészáros 1998). Mindössze Keresztes (1990) és Zaicz (1998) összefoglalói térnek ki részletesebben a moksa toldalékolás kérdéseire is.

Az erza esetragok kapcsolódási szabályainak leírásához Maticsák (2003: 143) öt megkülönböztető jegyet vett figyelembe:

a) a tővéghangzó (magánhangzó, ill. mássalhangzó),
b) a mássalhangzós tő (egyszerű, ill. kapcsolat),
c) a tő (utolsó szótagjának) magánhangzója (palatális, ill. veláris),
d) a szóvégi vagy az utolsó szótagközi mássalhangzó minősége (palatális, ill. nem palatális, lágy, ill. kemény),
e) a szóvégi mássalhangzó szonoritása (zöngés, ill. zöngétlen).

Meg kell jegyeznem, hogy míg az erza irodalmi írás a fonematikus, a moksa főként a fonetikus átírási elven nyugszik. A két mordvin irodalmi nyelv

[1] A tanulmány második részét a következő számunkban közöljük. *(A szerk.)*

egységének jegyében magam itt is a fonematikus elveket próbálom érvényesíteni. Ugyanakkor megadom a jelenlegi moksa irodalmi nyelvi átírást (MK 2000), a nyelvészeti szakirodalomban használatos speciális kérdésekkel együtt. Az irodalmi transzkripcióval történő egybevetés alapján lehet a fonetikus realizációkat konstatálni. A cirill betűs átírásban a fonematikus elvekkel lehetne közelíteni a két irodalmi nyelv eltéréseit (vö. Keresztes 1995: 47–55). Tény, hogy a nagyfokú egyezések mellett vannak különbségek is a két nyelvjáráscsoport deklinációjában.

A fenti elvek alapján vázolom a tő és esetrag kapcsolatát én is. Megjegyzem azonban, hogy egy kissé eltérek Maticsák tárgyalási sorrendjétől, mert – a felesleges ismétlések elkerülése végett – a ragokat másképpen csoportosítom, és ennek megfelelően ismertetem a morféma-alternációkat. Másfelől nyilvánvaló, hogy a moksa fonetika eltér az erzától, ezért Maticsák szempontjait moksa oldalról ki kellett egészítenem újabbakkal.

A tövek és az esetragok kapcsolatát a következő sorrendben vázolom: határozatlan ragozás 1) nominativus, 2) genitivus(-accusativus), dativus(-allativus), 3) lativus, ablativus, 4) illativus, inessivus, elativus, 5) prolativus, abessivus, translativus, comparativus, causativus, 6) többes nominativus (vö. Keresztes 2011: 63–65).

A toldalékok kapcsolódásának és a tőtípusoknak a tárgyalása során a példákat először a finnugor fonematikus átírás szerint közlöm, ezt követően vagy párhuzamosan pedig a cirill betűs megfelelőiket hozom fel, amelyek alapján nyilvánvalóvá válnak a szóalakok fonetikai realizációi.

A szótárak rendszerint az egyes és a többes nominativust adják meg, amelyek segítenek eligazodni a tőalternációk néhány fontos kérdésében.

0. Nominativus *Ø*-morféma (szótári alapalak)

a) A tővéghangzó lehet teljes magánhangzó vagy mássalhangzó: *moda* ’föld’, *śorma* ’levél’, *pakśä* ’szántóföld’, *pŕä* ’fej’, *ši* ’nap’, *kino* ’mozi’ – *nal* ’nyíl’, *kud* ’ház’, *kal* ’hal’, *kaľ* ’fűzfa’, *kel* ’sógornő’, *käľ* ’nyelv’, *veď* ’víz’ | *мода, сёрма, пакся, пря – нал, куд, кал, каль, кел, кяль, ведь*. Látható, hogy a szóvégi nyílt magánhangzókat a cirill alapján nem lehet megkülönböztetni.

b) A tővéghangzó lehet teljes vagy redukált magánhangzó: *tunda* ’tavasz’, *š(ə)ra* ’asztal’, *uľćä* ’utca’ – *šuftə* ’fa’, *kizə* ’nyár, év’, *śeľmə* ’szem’, *veľə* ’falu’, *äŕkə* ’tó’ | *тунда, шра, ульця – шуфта, киза, сельме, веле, эрхке*.

Paasonen (1903, 1909) a cirill átírás különbségeit fonetikusan a következőképpen adja vissza: a szóvégi redukált hang színe veláris *a*, ill. palatális *ä*, fonetikusan *ă*, ill. *ĕ*. A genitivus rag utal arra, hogy a szóvégi magánhangzó re-

dukált, mert előtte ebben a változó tőtípusban redukált *ə* áll, tehát *šufta* [*ă*] : *šuftə́ń, veľä* [*ĕ*]: *veľə́ń.* Az irodalmi átírásban ez *a : o* alternációként jelentkezik *(шуфта : шуфтонь),* a palatális véghangzót viszont mindkét esetben *e*-vel jelölik *(веле : велень).* – A nyelvészeti szakirodalomban sokszor ъ keményjelet (твёрдый знак) találunk a redukált jelölésére.

c) Lappangó mássalhangzós tövek. A többtagú *i* és *u* végű névszók egy része – de nem mindegyik – a ragozás során bizonyos toldalékok előtt *j*-vel, ill. *v*-vel bővül: *śeďi* 'szív' : *śeďi-j-ə́ń, vani* 'őr, pásztor' : *vani-j-ə́ń, kelu* 'nyírfa' : *kelu-v-ə́ń* (GenSg). Az irodalmi megfelelők *седи : седиень, ваны : ваныень, келу : келувонь.* [A fenti a, b és c-pont megfelel az erza a-pontnak (Maticsák 2003: 143). Minthogy az erza irodalmi nyelvben nincsenek redukált magánhangzók, és a lappangó mássalhangzós tőtípus is marginális, az erza szempontjából mind a három moksa pont egyöntetűen viselkedik.]

d) A mássalhangzós tő végződhet egy mássalhangzóra vagy kapcsolatra: *sur* 'ujj', *on* 'álom', *kuz* 'lucfenyő', *kel* 'sógornő', *śvet* 'világosság', *riś* 'hiúz', *käď* 'kéz' – *jofks* 'mese', *aťakš* 'kakas', *keńčks* 'küszöb', *peńč* 'merőkanál', *puʀc* 'malac', *stuďent* 'diák' | *сур, он, куз, кел, свет, рысь, кядь – ёфкс, атякш, кенчкс, пенч, пурхц, студент.* [A d-pont megfelel az erza b-pontnak (Maticsák 2003: 143).]

e) A tő (utolsó szótagi) magánhangzójának (palatális, ill. veláris) az erzával ellentétben a moksában nincs jelentősége. Az erzával összevetve derül ki, hogy legfeljebb a nominativusi végmagánhangzók értelmezhetők az eredeti hangrend reliktumaiként. Az eredeti hangrendet tehát a nominativus képviseli. [Az e-pont megfelel az erza c-pontnak (Maticsák 2003: 143).] Fontos viszont a következő típus:

f) A szóvégi mássalhangzó minősége szerint vannak palatális, lágy vagy nem palatális, kemény tövű szavak: *j, ć, ď, ľ, ń, ś, ť, ź; č,* (sokszor) *š, ž – c, d, l, m, n, r, s, t, z; b, f, g, χ, k, p, v,* pl. *škaj* 'isten', *śeľ* 'öl', *maŕ* 'alma', *krovať* 'ágy'; *vrač* 'orvos', *meš* 'méh', *šuž* 'árpa' – *kud* 'ház', *ver* 'vér', *kuz* 'lucfenyő'; *kožf* 'levegő', *flag* 'zászló', *vek* 'évszázad', *pop* 'pópa', *ťev* 'dolog' | *шкай, сель, марь, кровать; врач, меш, шуж – куд, вер, куз; кожф, флаг, век, поп, тев.*

g) A főnév utolsó szótagközi mássalhangzójának (kemény, ill. lágy) ugyancsak szerepe van a magánhagzó végű főnevek ragozásában, bár jóval kisebb mértékben, mint az erzában: *pandə* 'hegy', *kizə* 'nyár, év', *pekə* 'has', *śeľmə* 'szem', *veľə* 'falu', *pińə* 'kutya', *kečə* 'merőkanál' | *пандa : пандонь, кизэ : кизонь, пеке : пеконь, сельме : сельмонь, веле : велень, пине : пинень, кече :*

кечень. Kemény mássalhangzó után fonetikailag [*ə̂*], lágy után pedig [*ə*] használatos. [Az f és g-pont megfelel az erza d-pontnak (Maticsák 2003: 143).]

h) A szóvégi mássalhangzó szonoritásának, azaz zöngétlen, ill. zöngés voltának is szerepe van egyes toldalékok alternánsai szempontjából. Párok: *p : b, t : d, ť : ď, k : g, s: z, ś : ź, š : ž, f : v*, pl. *kud* 'ház', *śeď* 'híd', *oš* 'város', *šuž* 'árpa', *gajf* 'lárma', *ťev* 'munka' | *куд, седь, ош, шуж, гайф, тев*. Nincs zöngés párja a *č*-nek: *peńč* 'kanál', *vrač* 'orvos' | *пенч, врач*. Csak zöngések, rezonánsok: *j, l, ľ, r, ŕ, m: vaj* 'vaj', *kal* 'hal', *lem* 'név' | *вай, кал, лем*. A szonoránsok közül két rezonáns nazális *(n, ń)* eltér a többitől: *jan* 'ösvény', *lomań* 'ember' | *ян, ломань*. Megjegyzem, hogy a moksában vannak más zöngétlen mássalhangzók is *(J, L, Ľ, R, Ŕ)*, ezek azonban abszolút szóvégen, tehát nominativusban nem fordulnak elő. [A h-pont lényegében megfelel az erza e-pontnak (Maticsák 2003: 143).]

1. Genitivus(-accusativus) *-ń, -ə́ń [-нь, -онь, -ень]* (Jevszevjev 1934/1963: 318–319, 323–327; Grammatika 1962: 97–99, 108–112; Grammatika 1980: 155, 161–163; MdChr 1990: 54; MK 2000: 52)

a) A szóvégi hang (magánhangzó, ill. mássalhangzó) megkülönböztető jegy. A szóvégi magánhangzó után ***-ń*** áll: *moda* 'föld' : *moda-ń, pakśä* 'szántóföld' : *pakśä-ń, pe* 'vég' : *pe-ń, ši* 'nap' : *ši-ń*. A jövevényszavakkal is ez a helyzet: *točka* 'pont' : *točka-ń, uľćä* 'utca' : *uľćä-ń, kino* 'mozi' : *kino-ń*. | Az irodalmi nyelvben is egyszerű a gyakorlat: *мода : мода-нь, пакся : пакся-нь, пе : пе-нь, ши : ши-нь точка : точка-нь, ульця : ульця-нь, кино : кино-нь*.

Mássalhangzó után a rag ***-ə́ń*** alakú: *nal* 'nyíl' : *nal-ə́ń, on* 'álom' : *on-ə́ń, sur* 'ujj' : *sur-ə́ń, veď* 'víz' : *veď-ə́ń, pej* 'fog' : *pej-ə́ń, jofks* 'mese' : *jofks-ə́ń, piks* 'kötél' : *piks-ə́ń*. Ugyanez érvényes a jövevényszavakban is: *angel* 'angyal' : *angel-ə́ń, bazar* 'piac' : *bazar-ə́ń, pop* 'pap' : *pop-ə́ń, vrač* 'orvos' : *vrač-ə́ń*. A fonetikus átírásban a redukált előhangzó színe a tővéghangzó minősége szerint ingadozik. Kemény mássalhangzó után *ə̂*, ill. lágy mássalhangzó után *-ə*. | Az irodalmi átírás ezt a különbséget fonetikus elvek alapján jelöli, tehát *нал-онь, он-онь, сур-онь, ёфкс-онь, ангел-онь, базар-онь, поп-онь, врач-ень*.

b) A szóvégi magánhangzó teljes vagy redukált volta a fonematikus átírásban nem releváns: *moda* 'föld' : *moda-ń, pakśä* 'szántóföld' : *pakśä-ń – kizə* 'nyár, év': *kizə-ń, pandə* 'hegy' : *pandə-ń, śeľmə* 'szem' : *śeľmə-ń, pičə* 'fenyő' : *pičəń, keńžə* 'köröm' : *keńžə-ń*. Ez az irodalmi átírásban a veláris hangrendű szavakban magánhangzó-váltakozás formájában jelentkezik: *киза : кизо-нь, панда : пандонь, сельме : сельмо-нь – пиче : пиче-нь, кенже : кенже-нь*.

c) A lappangó mássalhangzós tövekben leíró szempontból *-vəń, -jəń* toldalék látszik. Ezekben az allomorfokban a mássalhangzó történetileg a szótőhöz tartozik, így a toldalékok tulajdonképpen itt is *-əń* formában írhatók le: *kelu* 'nyírfa' : *kelu-v-əń, śeďi* 'szív' : *śeďi-j-əń, vani* 'pásztor' : *vani-j-əń.* A moksa irodalmi nyelvben: *келу : келув-онь, седи : седи-ень, ваны : ваны-ень.*

d) A szóvégi mássalhangzó-torlódás nem megkülönböztető jegy: *tol* 'tűz' : *tol-əń, käľ* 'nyelv' : *käľ-əń, karks* 'öv' : *karks-əń, keńkš* 'ajtó' : *keńkš-əń.* Irodalmi megfelelőik: *тол : тол-онь, кяль : кял-ень, каркс : каркс-онь, кенкш : кенкш-ень.*

e) A tő utolsó szótagi magánhangzójának az erzával ellentétben nincs jelentősége a ragok kapcsolódása tekintetében. (A nominativusról írottakat l. feljebb!)

f) Ehelyett a tő mássalhangzója releváns. A szóvégi mássalhangzó minősége szerint vannak palatális, lágy vagy nem palatális, kemény tövű szavak: *j, ć, ď, ľ, ń, ś, ť, ź; č, š, ž – c, d, l, m, n, r, s, t, z; b, f, g, χ, k, p, v.*

Veláris és palatális párok:

t – ť: *śvet* 'világ': *śvet-əń (свет-онь), krovať* 'ágy': *krovať-əń (кровать-ень)*
d – ď: *kud* 'ház' : *kud-əń (куд-онь), käď* 'kéz' : *käď-əń (кяд-ень)*
s – ś: *piks* 'kötél' : *piks-əń (пикс-онь), riś* 'hiúz' : *riś-əń (рыс-ень)*
z – ź: *kuz* 'lucfenyő' : *kuz-əń (куз-онь), ľivəź* 'verejték' : *ľivəź-əń (ливоз-ень)*
c – ć: *puʀc* 'malac' : *puʀc-əń (пурхц-онь), grać* 'varjú' : *grać-əń (граць-ень)*
n – ń: *san* 'ér' : *san-əń (сан-онь), lomań* 'ember' : *lomań-əń (ломан-ень)*
l – ľ: *kel* 'sógornő' : *kel-əń (кел-онь), kaľ* 'nyírfa': *kaľ-eń (кал-ень), śeľ* 'öl' : *śeľ-əń (сел-ень)*
r – ŕ: *ver* 'vér' : *ver-əń (вер-онь), maŕ* 'alma' : *maŕ-əń (мар-ень)*

Palatalizáltnak számítanak a M-ban még a következő mássalhangzók is:

j: *škaj* 'isten' : *škaj-əń (шка-ень)*
č: *vrač* 'orvos' : *vrač-əń (врач-ень)*
š: *meš* 'méh' : *meš-əń (меш-ень)*
ž: *šuž* 'árpa' : *šuž-əń (шуж-ень)*

Mindig kemények viszont a következők:

p – b: *pop* 'pópa' : *pop-əń (поп-онь), klub* 'klub' : *klub-əń (клуб-онь)*
k – g: *vek* 'évszázad' : *vek-əń (век-онь), flag* 'zászló' : *flag-əń (флаг-онь)*
f – v: *kožf* 'levegő' : *kožf-əń (кожф-онь), snav* 'borsó' : *snav-əń (снав-онь)*
χ: *gŕeχ* 'bűn' : *gŕeχ-əń (грех-онь)*

g) Ugyanez a helyzet az utolsó szótagközi mássalhangzó kemény, ill. lágy minősége tekintetében: *pangə* 'gomba' : *pangə-ń, pińgə* 'idő' : *pińgə-ń, pekə* 'has' : *pekə-ń, pińə* 'kutya' : *pińə-ń.* Az irodalmi nyelv a következőképpen jelöli e váltakozásokat: *панга : панго-нь, пиньге : пиньге-нь, пеке : пеко-нь, пине : пине-нь.* (Vö. b-pont!)

h) A szóvégi mássalhangzó zöngés, ill. zöngétlen volta sem releváns. Az előző pont példáiból ez nyilvánvaló, hiszen az előhangzó minőségét automatikusan a keménység, ill. a lágyság szabályozza: *p – b; t – d; k – g; s – z; f – v + -əń (-онь),* pl. *saraz/-s* 'tyúk' : *saraz-əń (сараз-онь);* ill. *ť – ď; ś – ź; š – ž + -əń (-ень),* pl. *kelaź/-ś* 'róka' : *kelaź-əń (келаз-ень).* Ugyanígy járnak el a szonoránsok után is: *l – ľ, r – ŕ, n – ń,* pl. *kal* 'hal' : *kal-əń (кал-онь) – kaľ* 'fűzfa' : *kaľ-əń (кал-ень).*

2. Dativus(-allativus) *-ńďi, -əńďi [-нди, -ондu, -ендu]* (Jevszevjev 1934/1963: 319, 323–327; Grammatika 1962: 97–98, 112–115; Grammatika 1980: 155–156, 163–164; MdChr 1990: 54; MK 2000: 52)

A dativus-allativus ragja tehát ***-ńďi, -ńďi,*** amely a genitivus kapcsolódási szabályainak ismeretében automatikusan megalkotható, pl. *pakśä* 'szántóföld' : *pakśä-ńďi (пакся : паксяндu), pandə* 'hegy' : *pandə-ńďi (пандa : пандондu), nal* 'nyíl' : *nal-əńďi (нал : налондu), veď* 'víz' : *veď-əńďi (ведь : вед-ендu), vrač* 'orvos' : *vrač-eńďi (врач : враченди)* stb. Történetileg névutós szerkezetre megy vissza, amely több más, főként a determinatív ragozásból ismert analitikus szerkezetek mintájára keletkezett: genitivus *-ń, -əń + ďi* (lativusi jelentésű névutó). A rag elég régi képződmény, hiszen a névutó zöngétlen mássalhangzója zöngés lett a genitivus hatására: *ďi < ťej < *teɣə < *tiŋe* < FV **tüŋe* 'tő' ~ fi *tyvi, tykö* (vö. Keresztes 2011: 66). A **lomań-əńďi* jelentése: 'ember hozzá, neki' > 'emberhez, embernek'. A névutó alapszava párhuzamosan használatos a személynévmások ragozásában is kiegészítőként: *ťejńə, ťejť, ťejənzə* 'nekem, neked, neki'; ez a névmástőből alkotott párhuzamos formákban ugyancsak megtalálható: *mońďejńə, tońďejť, sońďejənzə* 'énnekem, teneked, őneki'.

Az E-ban a M esetragnak megfelelő forma a determinatív ragozásban van meg: *moda-ńťeń, kudo-ńťeń < -ń + ťe-ń* (névutó dativusa). A M determinatív alak ezzel szemben a nominativushoz járuló névutóval képződik: *moda-ťi, kud-əťi.* A szabályos M dativus-allativus a következő lenne: determinatív genitivus *-ť + ťi* (lativusi névutó). Erre megoldásra vall, hogy Paasonen igen pontos fonetikai jelölése szerint a palatalizált *ť* félhosszú. Az ősi E *-ńeń, -neń*

dativus-allativus ragnak a M-ban mindenesetre nincs megfelelője. (Vö. Keresztes 2011: 66; másképpen Szerebrennyikov 1967: 18–19.)

3. Lativus *-v, -u, -i [-в, -у, -u]* (Grammatika 1980: 157–158, 172–174; MdChr 1990: 55; MK 2000: 53). A régebbi grammatikák ezt a korlátozott használatú esetragot vagy nem (Jevszevjev 1934/1963: 55 képzőnek veszi), vagy az illativus alatt tárgyalják (Grammatika 1962: 104, 146).

a) A szóvégi magánhangzó, ill. mássalhangzó releváns a toldalék alternánsainak kapcsolódásakor. Magánhangzó után ***-v*** áll: *moda* 'föld' : *moda-v, pe* 'vég' : *pev, ši* 'nap' : *šiv, kino* 'mozi' : *kino-v, kelu* 'nyírfa' : *kelu-v, śeďi* 'szív' : *śeďi-v*. Mássalhangzó után ***-u*** *vagy* ***-i*** használatos: *tol* 'tűz' : *tolu, bazar* 'piac' : *bazaru,* ill. *viŕ* 'erdő' : *viŕ-i, käľ* 'nyelv' : *käľ-i, śťiŕ* 'lány' : *śťiŕ-i*. Az irodalmi átírás e tekintetben nem különbözik a fonematikustól: *мода : мода-в, пе : пе-в, ши : ши-в, кино : кино-в, келу : келу-в, седи : седи-в – тол : тол-у, базар : базар-у, вирь : вир-и, кяль : кял-и, стирь : стир-и.*

b) A szóvégi magánhangzó teljes vagy redukált volta általában nem megkülönböztető: *śorma* 'levél' : *śorma-v, šuftə* 'fa' : *šuftə-v, äќkə* 'tó' : *äќkə-v,* ill. *сёрма-в, шуфта : шуфто-в, эрьхке-в*. Butilov közlése szerint vannak ingadozó alakok is, pl. a redukált magánhangzóra végződő szavakban: *kizə* 'nyár' : *kizə-v ~ kiz-u, kalmə* 'sír' : *kalmə-v ~ -kalm-u | киза : кизо-в ~ киз-у, калма : калмо-в ~ калм-у.*

A szóvégi teljes, nyílt magánhangzók közül az *ä* csak palatalizált mássalhangzó után abszolút szóvégen, ill. szó belsejében palatális mássalhangzók között található *(pŕä : pŕä-ń, uľćä : uľćä-ń).* A *-v* rag viszont nem palatalizált, ezért *ä* helyett *a* van: *pŕä* 'fej' : *pŕa-v, uľćä* 'utca' : *uľća-v*. A cirill betűs írás ezt nem tudja visszaadni, hanem mindkét esetben *я* betűt ír: *пря : пря-в, ульця : ульця-в.*

c) A lappangó mássalhangzós tövekben a lativus rag a magánhangzós alapalakhoz járul: *todu* 'párna' : *todu-v, ińži* 'vendég' : *ińži-v, vani* 'pásztor' : *vani-v,* ill. *моду-в, инжи-в, ваны-в*. E típus a rag kapcsolódása szempontjából tehát nem releváns.

d) A tő mássalhangzójának egyszerű vagy kapcsolat volta ugyancsak nem releváns: *tol* 'tűz' : *tol-u, kaľ* 'fűzfa' : *kaľ-i, karks* 'öv' : *karks-u, keńkš* 'ajtó' : *keńkš-i*. Irodalmi nyelvi megfelelőik: *тол-у, кал-и, каркс-у, кенкш-и.*

e) Az utolsó szótagi magánhangzó veláris, ill. palatális volta nem releváns a moksában, pl. *nal* 'nyíl' : *nal-u, ľem* 'név' : *ľem-u, viŕ* 'erdő' : *viŕ-i, kel* 'sógornő' : *kel-u*. Irodalmi nyelvi megfelelőik: *нал-у, лем-у, вир-и, кел-у.*

f) A tő utolsó mássalhangzójának veláris, ill. palatális volta viszont fontos szempont az *-u,* ill. *-i* rag használata tekintetében.

Veláris és palatális párok:

t – ť: *švet* 'világ': *švet-u (свет-у), krovať* 'ágy': *krovať-i (кровать-и)*
d – ď: *kud* 'ház' : *kud-u (куд-у), käď* 'kéz' : *käď-i (кяд-и)*
s – ś: *piks* 'kötél' : *piks-u (пикс-у), riś* 'hiúz' : *riś-i (рыс-и)*
z – ź: *kuz* 'lucfenyő' : *kuz-u (куз-у), ľivəź* 'verejték' : *ľivəź-i (ливоз-и)*
c – ć: *puʀc* 'malac' : *puʀc-u (пурхц-у), grać* 'varjú' : *grać-i (грацц-и)*
n – ń: *san* 'ér' : *san-u (сан-у), lomań* 'ember' : *lomań-i (ломан-и)*
l – ľ: *kel* 'sógornő' : *kel-u (кел-у), käľ* 'nyelv': *käľ-i (кял-и), śeľ* 'öl' : *śeľ-i (сел-и)*
r – ŕ: *ver* 'vér' : *ver-u ~ -i (вер-у ~ -и), mań* 'alma' : *mań-i (мар-и).*

Butilov a 'vér' jelentésű szóhoz alternatív ragokat kapcsolt, minden bizonnyal azért, mert a kiejtés nominativusban is nyelvjárásonként ingadozhat: *ver* (ir.) ~ *veŕ* (nyj.).

Mindig palatalizáltnak számítanak a M-ban még a következő mássalhangzók is:

j: *škaj* 'isten' : *škaj-i (шкай-и)*
č: *peńč* 'kanál' : *peńč-i (пенч-и), vrač* 'orvos' : *vrač-i (врач-и)*

Kivételesen – Butilov szerint – a genitivusi alakokkal ellentétben, mégis kemény tőként viselkednek a következők:

š: *meš* 'méh' : *meš-u (меш-у)*
ž: *šuž* 'árpa' : *šuž-u (шуж-у)*

Mindig kemények viszont a következők:

p – b: *pop* 'pópa' : *pop-u (поп-у), klub* 'klub' : *klub-u (клуб-у)*
k – g: *vek* 'évszázad' : *vek-u (век-у), flag* 'zászló' : *flag-u (флаг-у)*
f – v: *kožf* 'levegő' : *kožf-u (кожф-у), snav* 'borsó' : *snav-u (снав-у), ťev* 'dolog' : *ťev-u (тев-у)*
χ: *gŕeχ* 'bűn' : *gŕeχ-u (грех-у)*

g) A szótagközi mássalhangzó kemény, ill. lágy minősége releváns: *pangə* 'gomba' : *pangə-v, pińgə* 'idő' : *pińgə-v, pekə* 'has' : *pekə-v, pińə* 'kutya' : *pińə-v.* Az irodalmi nyelv a következőképpen jelöli a tővéghangzót: *панга : панго-в, пиньге : пиньге-в, пеке : пеко-в, пине : пине-в.* (Vö. a b-pontot!)

h) A szóvégi mássalhangzó zöngés, ill. zöngétlen volta nem releváns. Az f-pont példáiból ez nyilvánvaló, hiszen a magánhangzós toldalék *(-u, -i)* minőségét automatikusan a keménység, ill. a lágyság szabályozza: *p – b; t – d;*

k – g; s – z; f – v + -u (-y), pl. *saraz/-s* ’tyúk’ : *saraz-u (сараз-у),* ill. *ť – ď; ś – ź; š – ž + -i (-u),* pl. *kelaź/-ś* ’róka’ : *kelaź-i (келаз-и).* Ugyanez a helyzet a szonoránsok után is: *l – ľ, r – ŕ, n – ń,* pl. *kal* ’hal’ : *kal-u (кал-у) – kaľ* ’fűzfa’ : *kaľ-i (кал-и).*

4. Ablativus *-də, -tə [-да, -ма]* (Jevszevjev 1934/1963: 319, 323–327; Grammatika 1962: 99–101, 115–123; Grammatika 1980: 156, 164–166; MdChr 1990: 55; MK 2000: 52)

a) A tővéghangzó lehet teljes magánhangzó vagy mássalhangzó. Teljes magánhangzó után ***-də*** használatos, mássalhangzó után ***-də, -tə:*** *ava* ’anya’ : *ava-də, varma* ’szél’ : *varma-də, ši* ’nap’ : *ši-də, kino* ’mozi’ : *kino-də, kelu* ’nyírfa’ : *kelu-də – kal* ’hal’ : *kal-də, käľ* ’nyelv’ : *käľ-də, oš* ’város’ : *oš-tə, piks* ’kötél’ : *piks-tə* | *ава-да, варма-да, ши-да, кино-да, келу-да, кал-да, кяль-да, ош-та, пикс-та.*

b) A tővéghangzó teljes, ill. redukált volta lehet megkülönböztető jegy: *pakśä* ’szántóföld’ : *pakśa-də, pe* ’vég’ : *pe-də, pińə* ’kutya’ : *pińə-də, kizə* ’nyár’ : *kizə-də, śeľmə* ’szem’ : *śelmə-də, pandə* ’hegy’ : *pand-tə, ťäšťə* ’csillag, jel’ : *ťäšť-tə* | *накся-да, пе-да, пине-да, киза : кизо-да, сельме : сельмо-да, пандə : панд-та, тяште : тяшть-та.* De Jevszevjevnél (1934/1963: 323–327) még: *пандə : пандо-да, тяште-да* alakok találhatók.

c) A lappangó másalhangzós tő nem releváns, hiszen e szavak a magánhangzó végű szavak szerint ragozódnak: *kuću* ’kanál’ : *kuću-də, śeďi* ’szív’ : *śeďi-də* | *куцю-да, седи-да.*

d) A mássalhangzós tő végződhet egy vagy több mássalhangzóra. Ez a különbség az ablativus szempontjából nem releváns: *unək* ’unoka’ : *unək-tə, puʀc* ’malac’ : *puʀc-tə, jofks* ’mese’ : *jofks-tə* | *унок-та, пурхц-та, ёфкс-та.*

e) A tő utolsó magánhangzójának veláris vagy palatális volta sem releváns: *veď* ’víz’ : *veď-tə, kuz* ’lucfenyő’ : *kuz-tə* | *ведь-та, куз-та.*

f) A szóvégi mássalhangzó veláris vagy palatális volta hasonlóképpen nem releváns: *kud* ’ház’ : *kud-tə, käď* ’kéz’ : *käď-tə, kel* ’sógornő’ : *kel-də, käľ* ’nyelv’ : *käľ-də* | *куд-та, кядь-та, кел-да, кяль-да.*

g) A főnév utolsó szótagközi kemény, ill. lágy mássalhangzójának nincs szerepe a toldalék kapcsolódásában: *kal* ’hal’ : *kaldə, kaľ* ’fűzfa’ : *kaľ-də, šuftə* ’fa’ : *šuft-tə, ťäšťə* ’csillag, jel’ : *ťäšť-tə* | *кал-да, каль-да, шуфт-та, тяшть-та.* Jevszevjev (1934/1963: 324) szerint nyelvjárásilag vannak *-ďə,*

-ťə variánsok is palatális szavakban: *тяштя : тяшт-тя, пильгя* ’láb’ : *пильк-тя, вирь* ’erdő’ : *вирь-дя.*

h) A szóvégi mássalhangzó zöngétlen vagy zöngés voltának megkülönböztető szerepe van:

p – b: *pop* ’pópa’ : *pop-tə (поп-та), klub/-p* ’klub’ : *klub-tə (клуб-та)*
t – d: *śvet* ’világ’: *śvet-tə (свет-та), kud* ’ház’ : *kud-tə (куд-та),*
ť – ď: *krovať* ’ágy’: *krovať-tə (кровать-та), käď* ’kéz’ : *käď-tə (кядь-та)*

A zöngés *d-* és *t*-végű tövek után *-də* alternáns várható, ám ilyenkor a kiejtésben zöngétlenedik a geminá*ta (-tt-, -ťt-).* Fonematikusan ezért *-dt-, -ďt-* szerepel.

k – g: *vek* ’évszázad’ : *vek-tə (век-та), flag* ’zászló’ : *flag-tə (флаг-та)*
s – z: *saraz/-s* ’tyúk’ : *saraz-tə (сараз-та)*
ś – ź: *kelaź/-ś* ’róka’ : *kelaź-tə (келазь-та)*
š – ž: *meš* ’méh’ : *meš-tə (меш-та), šuž* ’árpa’ : *šuž-də (шуж-да)*
f – v: *kožf* ’levegő’ : *kožf-tə (кожф-та), ťev* ’dolog’ : *ťev-də (тев-да)*
χ: *gŕeχ* ’bűn’ : *gŕeχ-tə (грех-та)*

Ugyanez a helyzet a szonoránsok után is: *l – ľ, r – ŕ, n – ń,* pl. *kal* ’hal’ : *kal-də (кал-да) – kaľ* ’fűzfa’ : *kaľ-də (каль-да).*

5. Illativus *-s, -c [-c, -ц]* (Jevszevjev 1934/1963: 320, 323–327; Grammatika 1962: 104, 137–146; Grammatika 1980: 157, 170–172; MdChr 1990: 54; MK 2000: 53). Elöljáróban megállapítjuk, hogy az *s*-kezdetű helyhatározóragok (illativus *-s*, inessivus *-sə*, elativus *-stə*) teljesen hasonló szabályok szerint, egyöntetűen kapcsolódnak a különböző tövekhez.

a) A tővéghangzó lehet teljes magánhangzó vagy mássalhangzó. Az ***-s*** teljes magánhangzóhoz és mássalhangzóhoz egyaránt közvetlenül kapcsolódik. Magánhangzó után: *varma* ’szél’ : *varma-s, kši* ’kenyér’ : *kši-s, ve* ’éj’ : *ve-s, kino* ’mozi’ : *kino-s* | *варма-с, киши-с, ве-с, кино-с.* Mássalhangzóhoz ugyanígy: *käď* ’kéz’ : *käď-s, kuz* ’lucfenyő’ : *kuz-s* | *кядь-с, куз-с.*

b) A szóvégi magánhangzó teljes vagy redukált volta általában nem megkülönböztető jegy: *śorma* ’levél’ : *śorma-s, pińə* ’kutya’ : *pińə-s* | *сёрма-с, пине-с*.

A szóvégi teljes, nyílt magánhangzók közül a palatális *ä* csak palatalizált mássalhangzó után abszolút szóvégen, ill. szó belsejében palatális mássalhangzók között található *(pakśä : pakśä-ń).* Az *-s* rag viszont nem palatalizált, ezért *ä* helyett *a* van: *zaŕä* ’hajnal’ : *zaŕa-s, uľćä* ’utca’ : *uľća-s.* A cirill betűs írás ezt nem tudja megkülönböztetni, hanem mindkét esetben *я* betűt ír:

заря : заря-с, ульця : ульця-с. Ezzel szemben a nem palatalizált mássalhangzó utáni tőhangot már tudja *a*-val jelölni, pl. *vaľmä* 'ablak' : *vaľma-s, ӑ́rvä* 'asszony, feleség' : *ӑ́rva-s* | *вальмя : вальма-с, рьвя : рьва-с*.

c) A lappangó mássalhangzós tövek nem jelentenek relevanciát az illativus kapcsolódásában: *kelu* 'nyírfa' : *kelu-s, śeďi* 'szív' : *śeďi-s, vani* 'pásztor' : *vani-s* | *келу-с, седи-с, ваны-с*.

d) A mássalhangzós tő végződhet egy vagy több mássalhangzóra. A különbség nem releváns: *saraz/-s* 'tyúk' : *saraz-s, piks* 'kötél' : *piks-s, meš* 'méh' : *meš-s, keńkš* 'ajtó' : *keńkš-s, aťakš* 'kakas' : *aťakš-s* | *сараз-с, пикс-с, меш-с, кенкш-с, атякш-с*.

e) A tő utolsó szótagi magánhangzójának sincs jelentősége.

f) Az illativus egyalakú toldalék, így nincs jelentősége a tőhangzó kemény vagy lágy voltának sem:

t – ť: *švet* 'világ': *švet-s (свет-с), krovať* 'ágy': *krovať-s (кровать-с)*
d – ď: *kud* 'ház' : *kud-s (куд-с), käď* 'kéz' : *käď-s (кядь-с)*
s – ś: *piks* 'kötél' : *piks-s (пикс-с), riś* 'hiúz' : *riś-s (рысь-с)*
z – ź: *kuz* 'lucfenyő' : *kuz-s (куз-с), ľivəź* 'verejték' : *ľivəź-s (ливозь-с)*
c – ć: *puʀc* 'malac' : *puʀc-s (пурхц-с), grać* 'varjú' : *grać-s (граць-с)*
l – ľ: *kel* 'sógornő' : *kel-s (кел-с), käľ* 'nyelv': *käľ-s (кяль-с)*
r – ŕ: *ver* 'vér' : *ver-s (вер-с), mаŕ* 'alma' : *mаŕ-s (марь-с)*

Palatalizáltnak számítanak a M-ban még a következő mássalhangzók is:

j: *škaj* 'isten' : *škaj-s (шкай-с)*
č: *peńč* 'kanál' : *peńč-s (пенч-с), vrač* 'orvos' : *vrač-s (врач-с)*
š: *meš* 'méh' : *meš-s (меш-с)*
ž: *šuž* 'árpa' : *šuž-s (шуж-с)*

Mindig kemények viszont a következők:

p – b: *pop* 'pópa' : *pop-s (поп-с), klub* 'klub' : *klub-s (клуб-с)*
k – g: *vek* 'évszázad' : *vek-s (век-с), flag* 'zászló' : *flag-s (флаг-с)*
f – v: *kožf* 'levegő' : *kožf-s (кожф-с), snav* 'borsó' : *snav-s (снав-с), ťev* 'dolog' : *ťev-s (тев-с)*
χ: *gŕeχ* 'bűn' : *gŕeχ-s (грех-с)*

g) A redukált hangzós tövekben a redukált magánhangzó kieshet, ha a szó belsejében mássalhangzó-kapcsolat van: *pandə* 'hegy' : *pand-s (пандa : панд-с), šuftə* 'fa' : *šuft-s (шуфта : шуфт-с), äќkə* 'tó' : *äќk-s (эрьхке : эрьхк-с).*

Ellenkező esetben megmarad: *pińə* ’kutya’ : *pińə-s (пине : пине-с), kečə* ’merőkanál’ : *kečə-s (кече : кече-с).*

h) A szóvégi mássalhangzó zöngés, ill. zöngétlen voltának sincs relevanciája: *p – b; t – d; k – g; s – z; f – v + -s (-c),* pl. *saraz/-s* ’tyúk’ : *saraz-s (сараз-с);* ill. *ť – ď; ś – ź; š – ž + -s (-c),* pl. *kelaź/-ś* ’róka’ : *kelaź-s (келазь-с).* Ugyanez a helyzet a szonoránsok után is: *l – ľ, r – ŕ:* pl. *kal* ’hal’ : *kal-s (кал-с) – kaľ’* ’fűzfa’ : *kaľ-s (каль-с).*

Egyetlen szonoráns, a rezonáns nazálispár, amely után a rag affrikálódik *(-c): n – ń: san* ’ér’ : *san-c (сан-ц), lomań* ’ember’ : *lomań-c (ломань-ц).* Az affrikálódás az új jövevényszavakban is végbemegy: *rajon* ’járás’ : *rajon-c (район-ц).* Fonematikusan elég lenne *-s*-szel toldalékolni, ebben a helyzetben ugyanis a *-c* nem fonéma értékű!

6. Inessivus *-sə, -cə [-ca, -ца]* (Jevszevjev 1934/1963: 319, 323–327; Grammatika 1962: 123–131; Grammatika 1980: 156–157, 166–168; MdChr 1990: 54; MK 2000: 53). Minthogy az inessivus releváns kapcsolódási szabályai azonosak az illativuséival, itt az előző fejezet példáit igyekszem más példákkal helyettesíteni.

a) A tővéghangzó lehet teljes magánhangzó vagy mássalhangzó. Az ***-sə*** teljes magánhangzóhoz és mássalhangzóhoz egyaránt közvetlenül kapcsolódik. Magánhangzó után: *moda* ’föld’ : *moda-sə, ki* ’út’ : *ki-sə, pe* ’vég’ : *pe-sə, kino* ’mozi’ : *kino-sə* | *мода-са, ки-са, пе-са, кино-са.* Mássalhangzóhoz ugyanígy: *käľ’* ’nyelv’ : *käľ-sə, ťev* ’munka’ : *ťev-sə* | *кяль-са, тев-са.*

b) A szóvégi magánhangzó teljes vagy redukált volta általában nem megkülönböztető jegy: *śorma* ’levél’ : *śorma-sə, pekə* ’has’ : *pekə-sə* | *сёрма-са, пеке : пеко-са.* Az *ä*-végű tövekre példák: *pŕä* ’fej’ : *pŕa-sə, vaľmä* ’ablak’ : *vaľma-sə, ərvä* ’asszony, feleség’ : *ərva-sə* | *пря : пря-са, вальмя : вальма-са, рьвя : рьва-са.* (Igazodására vö. az illativus alatt írottakat!)

c) A lappangó mássalhangzós tövek nem jelentenek relevanciát az inessivus kapcsolódásában: *kuću* ’kanál’ : *kuću-sə, ińži* ’vendég’ : *ińži-sə, vani* ’pásztor’ : *vani-sə* | *куцю-са, инжи-са, ваны-са.*

d) A mássalhangzós tő végződhet egy vagy több mássalhangzóra. A különbség nem releváns: *tarad/-t* ’faág’ : *tarad-sə, jofks* ’mese’ : *jofks-sə, gripp* ’nátha’ : *gripp-sə, aťakš* ’kakas’ : *aťakš-sə* | *марад-са, ёфкс-са, грипп-са, атякш-са.*

e) A tő utolsó szótagi magánhangzójának sincs jelentősége: *kal* ’hal’ : *kal-sə, kel* ’sógornő’ : *kel-sə, käľ* ’nyelv’ : *käľ-sə* | *кал-са, кел-са, кяль-са.*

f) Az inessivus egyalakú toldalék, így nincs jelentősége a tőhangzó kemény vagy lágy voltának sem:

t – ť: *stuďent* 'diák' : *stuďent-sə (студент-ca), vlašť* 'hatalom' : *vlašť-sə (власть-ca)*
d – ď: *kud* 'ház' : *kud-sə (куд-ca), veď* 'víz' : *veď-sə (ведь-ca)*
s – ś: *karks* 'öv' : *karks-sə (каркс-ca), riś* 'hiúz' : *riś-sə (рысь-ca)*
z – ź: *ruz* 'orosz' : *ruz-sə (руз-ca), kelaź/-ś* 'róka' : *kelaź-sə (келазь-ca)*
c – ć: *tańəc* 'tánc' : *tańəc-sə (танац-ca), grać* 'varjú' : *grać-sə (граць-ca)*
l – ľ: *kal* 'hal' : *kal-sə (кал-ca), kaľ* 'fűzfa': *kaľ-sə (каль-ca), śeď* 'híd' : *śeď-sə (седь-ca)*
r – ŕ: *bazar* 'piac' : *bazar-sə (базар-ca), šťiŕ* 'lány' : *šťiŕ-sə (стирь-ca).*

Palatalizáltnak számítanak a M-ban még a következő mássalhangzók is:

j: *pej* 'fog' : *pej-sə (пей-ca)*
č: *peńč* 'kanál' : *peńč-sə (пенч-ca), vrač* 'orvos' : *vrač-sə (врач-ca)*
š: *keńkš* 'ajtó' : *keńkš-sə (кенкш-ca)*
ž: *šuž* 'árpa' : *šuž-sə (шуж-ca)*

Mindig kemények viszont a következők:

p – b: *gripp* 'nátha' : *gripp-sə (грипп-ca), klub* 'klub' : *klub-sə (клуб-ca)*
k – g: *unək* 'unoka' : *unək-sə (унок-ca), flag* 'zászló' : *flag-sə (флаг-ca)*
f – v: *počf* 'liszt' : *počf-sə (почф-ca), snav* 'borsó' : *snav-sə (снав-ca), ťev* 'dolog' : *ťev-sə (тев-ca)*
χ: *gŕeχ* 'bűn' : *gŕeχ-sə (грех-ca)*

g) A redukált hangzós tövekben a redukált magánhangzó sokszor kiesik, ha a szó belsejében mássalhangzó-kapcsolat van: *pangə* 'gomba' : *pang-sə (панга : панг-ca), kalmə* 'sír' : *kalm-sə (калма : калм-ca), šuftə* 'fa' : *šuft-sə (шуфта : шуфт-ca), äŕkə* 'tó' : *äŕk-sə (эрьхке : эрьхк-ca).* Ellenkező esetben megmarad: *kizə* 'nyár' : *kizə-sə (киза : кизо-ca), kečə* 'merőkanál' : *kečə-sə (кече : кече-ca).*

h) A szóvégi mássalhangzó zöngés, ill. zöngétlen voltának általában nincs relevanciája: *p – b; t – d; k – g; s – z; f – v + -sə,* pl. *saraz/-s* 'tyúk' : *saraz-sə (сараз-ca);* ill. *ť – ď; ś – ź; š – ž + -sə,* pl. *kelaź/kelaś* 'róka' : *kelaź-sə (келазь-ca).* Ugyanez a helyzet a szonoránsok után is: *l – ľ, r – ŕ:* pl. *kal* 'hal' : *kal-sə (кал-ca) – kaľ* 'fűzfa' : *kaľ-sə (каль-ca).*

Egyetlen szonoráns, a rezonáns nazálispár, amely után a rag affrikálódik *(-ca): n – ń: san* 'ér' : *san-cə (сан-ца), lomań* 'ember' : *lomań-cə (ломань-ца).* Az affrikálódás az új jövevényszavakban is végbemegy: *rajon* 'járás' : *rajon-cə (район-ца).*

7. Elativus *-stə, -ctə [-cma, -ɥma]* (Jevszevjev 1934/1963: 320, 323–327; Grammatika 1962: 102–103, 131–137; Grammatika 1980: 157, 169–170; MdChr 1990: 54; MK 2000: 53). Minthogy az elativus releváns kapcsolódási szabályai azonosak az illativuséival és az inessivuséival, itt igyekszem más példákat idézni.

a) A tővéghangzó lehet teljes magánhangzó vagy mássalhangzó. Az ***-stə*** teljes magánhangzóhoz és mássalhangzóhoz egyaránt közvetlenül kapcsolódik. Magánhangzó után: *vaľma* 'ablak' : *vaľma-stə, kši* 'kenyér' : *kši-stə, ve* 'éj' : *ve-stə, kino* 'mozi' : *kino-stə* | *вальма-cma, кши-cma, ве-cma, кино-cma.* Mássalhangzóhoz ugyanígy: *käď* 'kéz' : *käď-stə, kuz* 'lucfenyő' : *kuz-stə* | *кядь-cma, куз-cma.*

b) A szóvégi magánhangzó teljes vagy redukált volta általában nem megkülönböztető jegy: *śorma* 'levél' : *śorma-stə, pińə* 'kutya' : *pińə-stə* | *сёрма-cma, пине-cma.*

A szóvégi teljes, nyílt magánhangzók közül a palatális *ä* csak palatalizált mássalhangzó után abszolút szóvégen, ill. szó belsejében palatális mássalhangzók között található *(pŕä : pŕä-ń, uľćä : uľćä-ń)*. Az *-stə* rag viszont nem palatalizált, ezért *ä* helyett *a* van: *pŕä* 'fej' : *pŕa-stə, uľćä* 'utca' : *uľća-stə* | *пря : пря-cma, ульця : ульця-cma.*

c) A lappangó mássalhangzós tövek nem jelentenek relevanciát az elativus kapcsolódásában: *kelu* 'nyírfa' : *kelu-stə, śeďi* 'szív' : *śeďi-stə, vani* 'pásztor' : *vani-stə* | *келу-cma, седи-cma, ваны-cma.*

d) A mássalhangzós tő végződhet egy vagy több mássalhangzóra. A különbség nem releváns: *saraz/-s* 'tyúk' : *saraz-stə, piks* 'kötél' : *piks-stə, meš* 'méh' : *meš-stə, keńkš* 'ajtó' : *keńkš-stə, aťakš* 'kakas' : *aťakš-stə* | *сараз-cma, пикс-cma, меш-cma, кенкш-cma, атякш-cma.*

e) A tő utolsó szótagi magánhangzójának sincs jelentősége: *kal* 'hal' : *kal-stə, kel* 'sógornő' : *kel-stə, käľ* 'nyelv' : *käľ-stə* | *кал-cma, кел-cma, кяль-cma.*

f) Az elativus egyalakú toldalék, így nincs jelentősége a tőhangzó kemény vagy lágy voltának sem:

t – ť: *salat* 'saláta' : *salat-stə (салат-cma), krovať* 'ágy': *krovať-stə (кровать-cma)*
d – ď: *kud* 'ház' : *kud-stə (куд-cma), iď* 'gyermek' : *iď-stə (идь-cma)*
s – ś: *piks* 'kötél' : *piks-stə (пикс-cma), riś* 'hiúz' : *riś-stə (рысь-cma)*
z – ź: *kuz* 'lucfenyő' : *kuz-stə (куз-cma), ľivəź* 'verejték' : *ľivəź-stə (ливозь-cma)*

c – ć: *puʀc* 'malac' : *puʀc-stə (пурхц-ста), grać* 'varjú' : *grać-stə (граць-ста)*
l – ľ: *kel* 'sógornő' : *kel-stə (кел-ста), śeľ* 'öl' : *śeľ-stə (сель-ста)*
r – ŕ: *ver* 'vér' : *ver-stə (вер-ста), maŕ* 'alma' : *maŕ-stə (марь-ста).*

Palatalizáltnak számítanak a M-ban még a következő mássalhangzók is:

j: *ľäj* 'folyó' : *ľäj-stə (ляй-ста)*
č: *veńč* 'csónak' : *veńč-stə (венч-ста), vrač* 'orvos' : *vrač-stə (врач-ста)*
š: *meš* 'méh' : *meš-stə (меш-ста)*
ž: *šuž* 'árpa' : *šuž-stə (шуж-ста)*

Mindig kemények viszont a következők:

p – b: *pop* 'pópa' : *pop-stə (поп-ста), klub* 'klub' : *klub-stə (клуб-ста)*
k – g: *unək* 'unoka' : *unək-stə (унок-ста), flag* 'zászló' : *flag-stə (флаг-ста)*
f – v: *gajf* 'lárma' : *gajf-stə (гайф-ста), kov* 'hónap, hold' : *kov-stə (ков-ста)*
χ: *gŕeχ* 'bűn' : *gŕeχ-stə (грех-ста)*

g) A redukált hangzós tövekben a redukált magánhangzó kiesik, ha a szó belsejében mássalhangzó-kapcsolat van: *pangə* 'gomba' : *pang-stə (панга : панг-ста), oftə* 'medve' : *oft-stə (офта : офт-ста), äŕkə* 'tó' : *äŕk-stə (эрьхке : эрьхк-ста).* Ellenkező esetben megmarad: *kämə* 'csizma' : *kämə-stə (кяме : кямо-ста), jožə* 'bőr; érzés' : *jožə-stə (ёжа : ёже-ста).*

h) A szóvégi mássalhangzó zöngés, ill. zöngétlen voltának általában nincs relevanciája: *p – b; t – d; k – g; s – z; f – v + -stə,* pl. *tarad/-t* 'faág' : *tarad-stə (марад-ста), iŕďəz/-s* 'borda' *(ирдез-ста),* ill. *ť – ď; ś – ź; š – ž + -stə,* pl. *kelaź/-ś* 'róka' : *kelaź-stə (келазь-ста).* Ugyanez a helyzet a szonoránsok után is: *l – ľ, r – ŕ:* pl. *val 'szó' : val-stə (вал-ста), pejəľ* 'kés' : *pejəľ-stə (пеель-ста).*

Egyetlen szonoráns, a nazálispár, amely után a rag affrikálódik *(-ctə): n – ń: jon* 'irány' : *jon-ctə (ён-цта), narməń* 'madár' : *narməń-ctə (нармоньцта).* Az affrikálódás az új jövevényszavakban is végbemegy: *rajon* 'járás' : *rajon-ctə (район-цта).*

*

A tanulmány második részét, a további határozatlan névszói toldalékok (9. Abessivus, 10. Translativus, 11. Comparativus, 12. Causativus és 13. Nominativus pluralis) kapcsolódásának szabályait következő számunkban közöljük.

Irodalom

Babuskina et al. 1987: Р. В. Бабушкина, В. Р. Горбунова, О. Е. Поляков (отв. ред. М. А. Келин), Мокшень орфографическяй словарь. Саранск, Мордовскяй книжнай издательствась.

Bartens, Raija 1999: Mordvalaiskielten rakenne ja kehitys. MSFOu 232. Helsinki, Suomalais-Ugrilainen Seura.

Bubrih 1953: Д. В. Бубрих, Историческая грамматика эрзянского языка. Саранск, Мордовское Книжное Издательство.

EK 2000 = Д. В. Цыганкин (ред.), Эрзянь кель. Саранск, Красныий Октябрь.

Feoktyisztov 1966: А. П. Феоктистов, Мокшанский язык. Языки народов СССР III. Финно-угорские и самодийские языки. Москва, Наука. 199–220.

Grammatika 1962 = М. Н. Коляденков (ред.), Грамматика мордовских языков. Часть I. Фонетика и морфология. Саранск, Мордовское Книжное Исдательство.

Grammatika 1980 = Д. В. Цыганкин (ред.), Грамматика мордовских языков. Саранск, Мордовский Государственный Университет.

Jevszevjev 1934/1963: М. Е. Евсевьев, Основы мордовской грамматики. Избранные труды. Том третий. Саранск, Мордовское Книжное Издательство.

Keresztes László 1995: On the Question of the Mordvinian Literary Language. In: Zaicz 1995: 47–55.

Keresztes László 2010: Adalék az uráli fosztóképző eredetéhez. In: Hári Gy. (szerk.), „Végetlen a tér, mely munkára hív”. Köszöntő kötet Révay Valéria 60. születésnapjára. A Pannon Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai II. Veszprém 2010. 116–120.

Keresztes László 2011: Bevezetés a mordvin nyelvészetbe. Debrecen University Press, Debrecen.

Maticsák Sándor 2003: Névszói morféma-alternációk az erza-mordvinban. FUD 10: 143–164.

MdChr 1990 = Keresztes László, Chrestomathia Morduinica. Tankönyvkiadó. Budapest.

MdWb 1990–1996 = H. Paasonens Mordwinisches Wörterbuch. I–IV. Zusammengestellt von Kaino Heikkilä, unter Mitarbeit von Hans-Hermann Bartens, Aleksander Feoktistow und Grigori Jermuschkin, bearbeitet und herausgegeben von Martti Kahla. Helsinki, Suomalais-Ugrilainen Seura.

Mészáros Edit 1998: Erza-mordvin nyelvkönyv kezdőknek és középhaladóknak. JATEPress, Szeged.

MK 2000 = Н. С. Алямкин (ред.), Мокшень кяль. Морфология. Красный Октябрь типографиясь. Саранск.

MRV 1998 = Б. А. Серебренников, А. П. Феоктистов, О. Е. Поляков, Мокшень–рузонь валкс. Мокшанско-русский словарь. Русский язык, Дигора, Москва.

MSS 1998 = Eeva Herrala–Aleksandr Feoktistov, Mokšalais–suomalainen sanakirja. Publications of the Department of Finnish and General Linguistics of the University of Turku 58. Turku.

Ornatov 1938: П. Орнатов, Мордовская грамматика, составленнная по наречию мордвы-мокши. Москва.

Paasonen, Heikki 1903: Mordvinische lautlehre. MSFOu 22. Helsingfors.

Paasonen, Heikki 1909: Mordwinische chrestomathie mit glossar und grammatikalischem abriss. Helsingfors.

Sahmatov 1910: А. А. Шахматов, Мордовский этнографический сборник. Ст. Петербург.

Szerebrennyikov 1967: Б. А. Серебренников, Историческая морфология мордовских языков. Наука, Москва.

Zaicz Gábor (ed.) 1995: Zur Frage der uralischen Schriftsprachen. Linguistica, Series A, Studia et dissertationes 17. Budapest.

Zaicz Gábor 1998: Mordva. In: Daniel Abondolo (ed.), The Uralic Languages. London–New York, Routledge. 184–218.

Zaicz Gábor 2000: Az egységes mordvin irodalmi nyelv kérdése. FUD 7: 109–131.

Morpheme alternations in the Moksha-Mordvin indefinite declension I.

With the help of N. V. Butylov, I prepared an outline of the Moksha-Mordvin indefinite declension in the above paper. I utilized the newer Moksha (-language) grammar as well (MK 2000), which was a great help in providing exact information about the present-day orthographical practice. In the majority of the issues, however, it was M. Ye. Yevsev'ev's paper (1934/ 1963) that served as a basis for clarification.

Sándor Maticsák differentiates between five distinctive features that determine the linking rules of the Erzya case endings (Maticsák 2003: 143). I used his system to describe the relationship between the stem and the case endings in Moksha. The order of discussion is somewhat modified here, however, since I applied a different kind of classification for the case endings. On the other hand, it is obvious that Moksha phonetics differs from Erzya phonetics, and therefore it was necessary to add some further features to the system. In addition, I studied the linking rules of the plural nominative in both of the dialects.

I differentiated between eight distinctive features in Moksha, instead of the five features applicable in Erzya, but one of these is only relevant in Erzya, therefore, only seven of the features were needed for the description of the Erzya morpheme alternations. Items 'a', 'b' and 'c' in the Moksha description correspond to item 'a' in the Erzya description, 'd' corresponds to the Erzya 'b', 'f' and 'g' to the Erzya 'd', and 'g' to the Erzya 'e'. The eighth, 'e', item of the Moksha description is a feature only relevant in Erzya (item 'c' in the Erzya description), and not in Moksha.

The relationship between the stem and the case endings is discussed in the following order, general suffixes: 1) nominative, 2) genitive(-accusative), dative(-allative), and locative suffixes: 3) lative, ablative, 4) illative, inessive, elative. [5) prolative, abessive, translative, comparative, causative, and finally, the linking rules of the plural nominative are to be published in the next issue of the journal.]

In the discussion of the linking rules and the stem types, examples are first given in a Finno-Ugric phonematic transcription, and then the Cyrillic equivalents are provided, which clarify the phonetic realization of the forms.

LÁSZLÓ KERESZTES

DEBRECENI EGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK
FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 18.
DEBRECEN, 2011

A mordvin írásbeliség kezdetei: a XVII–XVIII. század nyelvemlékei[1]

MATICSÁK Sándor

A mordvin írásbeliség a többi finnugor nyelvhez hasonlóan rövid, mindössze három évszázados múltra tekint vissza. Az első nyelvemlékek külföldi utazók által lejegyzett szólisták és a papneveldékben, elsősorban a Nyizsnyij Novgorod-i szemináriumban használatos többnyelvű, vallási tartalmú könyvekben megörökített mordvin prózarészletek, verstöredékek voltak.

Az Orosz Birodalom a XVII–XVIII. században egyre délebbre és keletebbre terjeszkedett, ezzel párhuzamosan megnőtt az igény az óriásira nőtt ország tudományos feltérképezésére. A művelt cárok, I. Péter és II. Katalin által szervezett expedíciók – az 1725-ben alapított akadémia hathatós támogatásával – elkészítették a birodalom földrajzi-topográfiai leírását, rendszerezték a növény- és állatvilágot, s mindezek mellett óriási mennyiségű néprajzi és nyelvi anyagot is gyűjtöttek a keleti végek korábban ismeretlen népeiről, többek között a mordvinokról.

A mordvin nyelvemlékekkel a nyelvtudomány viszonylag keveset foglalkozott: tudomásom szerint monografikus igénnyel csak a neves moksa-mordvin nyelvész, A. P. Feoktyisztov mutatta be ezeket a szövegeket (1968, 1968a, 1971, 1975, 1976). (Feoktyisztov 1968-as monográfiájának értékelését ld. Zaicz 1969.) A magyar és finn nyelvészek összefoglaló munkáikban, monográfiáikban csak nagyon röviden szólnak erről a nyelvtörténeti korszakról (Keresztes 1987: 15–20; 1990: 9–10; Bartens 1999: 23–24).

Jelen írásomnak hármas célja van: egyrészt szeretném magyar nyelven közreadni a mordvin írásbeliség kezdeteiről szóló legfőbb információkat, másrészt a Feoktyisztov által fellelt és elemzett anyagokat egységes kronológiai és újfajta tematikus formában igyekszem rendszerezni. (Feoktyisztov külön

[1] A publikáció elkészítését a TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0024 számú projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

tárgyalja a kéziratos és nyomtatott emlékeket, s szétbontva mutatja be az erza és moksa anyagokat. Mivel felfogásom szerint a mordvin egységes nyelv, semmi okát nem látom a mesterkélt szétválasztásnak.) Harmadrészt – köszönhetően annak, hogy az interneten az utazók, expedícióvezetők szótárai, könyvei már javarészt elérhetőek – igyekeztem a teljes mordvin anyagot áttekinteni, s Feoktyisztov elemzéseit, megállapításait ezek alapján kiegészíteni, pontosítani.

I. Szójegyzékek, szótárak, szórványemlékek

1. Az első lépések egy holland tudós, ***Nicolaes Witsen*** (1641–1717) nevéhez fűződnek. Witsen 1664 és 1667 között Moszkvában, a holland követség munkatársaként az akkori orosz birodalom népeiről gyűjtött néprajzi és nyelvi információkat, számos levelezőtársa segítségével, emellett az ő nevéhez fűződik az első hiteles nyugat-európai térkép Szibériáról. Hazatérve politikusi pályára lépett (Amszterdam polgármestere is volt), de a könyv kiadásának gondolata nem hagyta nyugodni, s 25 (!) év múlva sikerült is megjelentetnie az időközben újabb, frissebb adatokkal, ismeretekkel felduzzasztott művét, *Noord en oost Tartarye* címmel,[2] holland nyelven (Amszterdam, 1692). Ekkortájt már ő volt hazája egyik legelismertebb orosz-szakértője, akit „az északkeleti világ úttörőjének" neveztek, s aki még Nagy Péter cárral is kapcsolatban állt. A könyve még két kiadást ért meg, 1705-ben és 1785-ben is napvilágot látott,[3] s közben megjelent franciául, angolul és olaszul is (Bartens 1978: 414–416; Mikola 1975; Zsirai 1994: 483–848).

A kétkötetes mű első részében Witsen a régi forrásokat mutatja be, a másodikban viszont új ismereteket közöl Oroszország népeiről, a Fekete- és

[2] A mű teljes címe a kor szokásaink megfelelően hosszú és informatív: Noord en Oost Tartarye, ofte bondigh ontwerp van eenige dier landen, en volken, zo als voormaels bekent zyn geweest.Beneffens Verscheidetot noch toe onbekende, en meest noit voorheen beschreve Tartersche en nabuerige gewesten, lantstreken, steden, rivieren, en plaetzen, in de Noorder en oosterlykste gedeelten van Asia en Europa, zo buiten en binnen de rivieren Tanais en Oby, als omtrent de Kaspische, Indische-Ooster, ez Swarte Zee gelegen; gelyk de lantschappen Niuche, Dauria, Jesso, Moegalia, kalmakkia, tangut, Usbek, Noorder Persie, georgia, Cirkassia, Crim, Altin, enz. mitsgaders Tingoesia, Siberia, Samojedia, en andere aen hare zaerze Majesteiten Kroon gehoorende heerschappyen: Met der zelver Lant-Karten: Zedert nauwkeurigh onderzoek van veel jaren, en eigen ondervindige beschreven, getekent en in't licht gegeven. Amsterdam, 1692.

[3] Ezek a kiadások már interneten is elérhetőek: http://books.google.hu/books?id=_LbLQAAACAAJ&dq=Noord+en+oost+Tartarye&hl=hu&sa=X&ei=bR02T4riIMKe0QWn2Ym7Ag&ved=0CD8Q6AEwAg

Kaszpi-tengertől a Volga-vidéken át Szibériáig és a Csendes-óceán partvidékéig. Ebben a kötetben a szerző a mordvinokkal is foglalkozik, szokásaik, életmódjuk leírása mellett (tudjuk róla, hogy az egyik adatközlője a mordvin nemzetiségű Nyikon patriarcha volt) nyelvészeti információkat is közöl: korát jócskán megelőzve arról tudósít, hogy a mordvinok és a cseremiszek rokonságban állnak egymással (ezt ő az al- és felnémetek rokonságához hasonlította). Minket jelen esetben azonban művének 325 szócikket tartalmazó holland–mordvin szójegyzéke érdekel a legjobban. Ebben a részben a szólisták nem ábécérendben, hanem tárgyi-fogalmi csoportokban (évszakok, égitestek, növények, állatok, testrészek stb.) követik egymást. Witsen a mordvin adatokat latin betűs átírásban közli, a holland (német) helyesírást követő transzkripciója – főleg a szibilánsok és affrikáták lejegyzése során – gyakran következetlen, pl. az *ſ* betű egyaránt jelölheti az /s/, /ś/, /š/ és /z/ hangot is, pl. *piſime* (mai alakok: E *piźeme,* M *piźəm*)[4] 'eső', *toſero* (E *tovźuro,* M *tovu śora)* 'búza', *pſy* (EM *pśi*) 'meleg', *jakſouuma* (*E jakšamo,* M *jakšama)* 'hideg'; az *s* betű jelölheti az /s/ és /š/ hangot egyaránt: *sevrug* (EM *śevŕuga*) 'tokhal', *sobda* (M *šobda*) 'sötét'. Az /š/ hangot *sh*-val, *ſch*-val, *sch*-val és *ſh*-val adja vissza: *shufta* 'fa' (M *šufta*), *peſchte* 'mogyoró' (E *pešťe,* M *päšťä), schumbas* 'nyúl' (M *šumbas*), *meſhte* 'mell' (E *mešťe,* M *mäšťä*); a /č/ hang jelölésére a *cz* és az *ſz* is szolgálhat: *kaczama* 'füstös (M *kačama*), *uſza* 'juh' (M *učа*); a /c/-t a *tſ, cz, tz* és *ts* betűkapcsolatokkal írja: *tſocks* 'csalogány' (E *čokov*), *oczuved* 'tenger' (M *oću* 'nagy' + *veď* 'víz'), *loftze* 'tej' (E *lovso,* M *lofca), kutskan* 'sas' (E *kućkan*) stb. – A palatalizációt Witsen nem jelöli.

Feoktyisztov vizsgálatai szerint a szójegyzék moksa nyelvjárású (vagy legalábbis a szavainak jelentős része moksa), erről hangtani, mondattani és lexikai bizonyítékok is árulkodnak. A hangtani kritériumok között elsősorban a szókezdő *š-* meglétét hozhatjuk fel (az erza dialektusban *č-* áll), pl. Witsennél *shufta* 'fa' – M *šufta,* E *čuvto.* Mondattani bizonyíték az *af* tagadószó használata (E *avoľ*), de legfőképpen a lexikai eltérések miatt valószínűsíthető a moksa forrásnyelv: W[itsen] *ozu* 'nagy' – M *oću,* E *ińe, pokš;* W *jomla* 'kicsi' – M *jomla,* E *viška;* W *unx* 'tő' – M *unks,* E *jur;* W *stir* 'lány' – M *śťiŕ,* E *ťejťeŕ;* W *scholka* 'orr' – M *šaLka,* E *sudo;* W *schobdava* 'reggel' – M *šobdava,* E *valske;* W *kelas* 'róka' – M *kelaź,* E *ŕiveź;* W *schumbas* 'nyúl' – M *šumbas,* E *numolo* stb. Összességében Feoktyisztov arra a következtetésre jut, hogy az elsősorban moksa „interjúalanyok" származási helye a mai Mordvin Köztársaság déli része, ill. a Penzai terület északi fertálya lehetett.

[4] Az erza adatokat E, a moksákat M rövidítéssel jelölöm. Ha nem szerepel nyelvjárási hovatartozás, az adatok az erza dialektusból valók.

A szótáracska mintegy 30 orosz eredetű lexémát is tartalmaz (ez arról tanúskodik, hogy ez idő tájt már jelentős lehetett az orosz nyelv befolyása), illetve néhány török jövevényszó is akad az anyagban. Mivel Witsen gyűjtésének időszaka egybeesett a Volga-vidéket meghódító orosz hadak erődépítési munkálataival (ez az ún. засечная черта) és keresztény hittérítő tevékenységével, így cseppet sem meglepő, hogy az orosz jövevényelemek között harcászati és közigazgatási-vallási terminusok is található, pl. *baſne*'torony' (< *башня*), *puška* 'ágyú' (< *пушка*), *val* 'földsánc' (< or. *вал*), *hram* 'templom' (< *храм*), *sudja* 'bíró' (< *судья*), de olyan szavak is felbukkannak, mint pl. *piva* 'sör' (< *пиво*), *verblud* 'teve' (< *верблюд*). (Feoktyisztov 1963: 3–11; 1968a: 107–108; 1971: 13; 1976: 10–15; Mikola 1975: 15–25.)

2. A neves német orvos és természettudós, ***Daniel Gottlieb Messerschmidt*** (1685–1735) I. Péter kérésére 1720 és 1727 között expedíciót szervezett Szibériába, főként Tobolszk, Krasznojarszk és Irkutszk vidékén gyűjtött felbecsülhetetlen értékű anyagot. A térség állatvilágának feltérképezése, elsősorban a madárvilág rendszerezése mellett sok értékes lelettel (még két mamutfoggal is) gazdagította az akkori idők ismerettárát. A természet világa mellett érdekelték az emberek is, számos néprajzi adatot gyűjtött a szibériai népek szokásairól, hitvilágukról, munkakörülményeikről, ruházatukról stb. Utazását naplóban örökítette meg, amit csak 250 évvel később, 1962 és 1977 között adtak ki Berlinben *Forschungsreise durch Sibirien* címmel.

Messerschmidt nyelvészeti adatokat is gyűjtött, ezt *Specimen der Zahlen und Sprache Finiaer Orientalischen und Siberischen Völker* című, kéziratos művében örökítette meg, melyben magyar, finn, zürjén, votják, vogul és osztják adatok mellett az utazásai során (Nyizsnyij Novgorodban vagy Kazanyban, utazása elején, 1719 szeptemberében) gyűjtött mordvin szavakat is közreadja, egytől tízig jegyezte fel a számneveket. Leírása latin betűs, a transzkripció egyértelműen német indíttatású: *wäxe* 'egy' (mai E *vejke,* M *fkä*), *wite* 'öt' (E *veťe,* M *veťə*) *ssisſim* 'hét' (E *śiśem,* M *śiśəm*), *kaime* 'tíz' (E *kemeń,* M *kemə́ń*). A kevés nyelvi anyagból nem lehet meghatározni, melyik nyelvjárásból gyűjtött (Feoktyisztov 1971: 14–15; 1976: 15–16).

3. A nagy északi háború (1700–1721) döntő ütkezete, a poltavai csata (1709) a svédek számára nagyhatalmi álmaik elmúlását hozta, de a (későbbi) finnugor nyelvtudomány nagymértékben gazdagodott általa. A sok svéd hadifogoly egyike, ***Philipp Johann von Strahlenberg*** (eredeti nevén Tabbert, 1676–1747) Tobolszkba került, itt élt 1711-től 1721-ig. Ez idő alatt óriási mennyiségű történelmi, földrajzi, néprajzi és nyelvészeti anyagot gyűjtött

Kelet-Oroszország népeiről, amit hazatérte után, 1730-ban adott ki német nyelven Stockholmban *Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia* címmel[5] (műve 1736-ban angolul, 1757-ben franciául és 1780-ban spanyolul is megjelent).[6] Strahlenberg munkájában az általa „boreo-orientalis"-nak nevezett népeket mutatja be. A vizsgált nyelveket, népeket hat csoportba osztja, melyek közül az elsőbe a finn, magyar, vogul, osztják, mordvin, cseremisz, zürjén és votják, a harmadikba pedig a szamojéd „nyelvosztály" tartozik (erről részletesebben Munkácsi 1882: 289–292; Setälä 1892: 257–259; Zsirai 1994: 484–490).

Strahlenberg nem a Leibniz-féle elvet részesíti előnyben, amely elsősorban a Miatyánk-fordításokra helyezi a hangsúlyt, hanem – mondván, hogy a pogány népek nem tudják a keresztény fogalmakat megnevezni – inkább az alapszókincs elemeit (számnevek, testrésznevek stb.) szedi össze. Gyűjtése a *Tabula Polyglotta* vagy *Harmonia linguarum gentium boreo-orientalium vulgo tatarorum* címet viseli, ebben 60 szót mutat be 32 nyelven. Adattára, sajnos, rengeteg hibát rejt magában, pl. finn *sade* 'eső' ~ magyar *saude* (?), fi. *sydan* 'szív' ~ m. *sziwu* stb., emiatt fenntartásokkal kell kezelni. A mordvin anyag hiányos, csak 28 szó szerepel benne (vogul és osztják csak 16, csuvas 17, votják 20). Ennek oka, hogy 1723-ban, Tobolszkból Moszkvába tartva elvesztette egyik füzetecskéjét. A kevés mordvin szó alapján nem lehet teljes biztonsággal megállapítani nyelvjárási hovatartozásukat, de Feoktyisztov véleménye szerint inkább erzák, olyan dialektusból, amelyben ismeretes volt az *ä* hang.

A mordvin szavak egy része számnév egytől tízig, a többi testrésznév és egyéb alapvető fogalmak megnevezése. E lexémák lejegyzése nem pontos, a

[5] Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia, in so weit solches das ganzte Russische Reich mit Siberien und der grossen Tatarey in sich begreiffet, in einer Historisch-Geographischen Beschreibung der alten und neuern Zeiten, und vielen andern unbekannten Nachrichten vorgestellet, nebst einer noch niemahls ans Licht gegebenen Tabula Polyglotta von zwey und dreyszigerley Arten Tatarischer Völcker Sprachen und einem Kalmuckischen Vocabulario, sonderlich aber einer grossen richtigen Land-Charte von den benannten Ländern und andern verschiedenen Kupfferstichen, so die Asiatisch-Scythische Antiquität berteffen; Bey Gelegenheit der Schwedischen Krieges-Gefangenschaft in Russland, aus eigener sorgfältigen Erkundigung, auf denen verstatteten weiten reisen zusammen gebracht und ausgefertiget von Philipp Iohann von Strahlenberg. Stockholm, in Verlegung des Autoris. Stockholm, 1730.

[6] A mű interneten is elérhető: http://books.google.hu/books/about/Das_Nord_und_ Ostliche_ Theil_von_Europa_u.html?id=EPMOAAAAQAAJ&redir_esc=y – Ld. még a Studia uralo-altaica 8. kötetét (1975).

német ortográfia hatását mutatja. A számnevek *(wäte, kaffta, kollma, nille, wytzs, kuta, zfifim, kaukfim, weixim, kaime)* csak nyomokban emlékeztetnek a (mai) irodalmi alakokra, de nem jobb a többi példa lejegyzése sem: *pelli* 'láb' (ma: *piľge*), *pills* 'fül' *(piľe), katti* 'kéz' *(keď), pretzier* 'haj' *(ṕračeŕ).* A palatalizációt nem jelöli: *loman* 'ember' (mai alak: *lomań*), *nille* 'négy' *(ńiľe), silms* 'szem' (ma: *śeľme*) stb. (Feoktyisztov 1963: 11–12; 1971: 13–14; 1976: 16–18.)

4. A XVIII. század elején a hatalmassá nőtt Oroszország népeiről egyre több információ látott napvilágot, egyre többen jutottak el a birodalom távoli, egzotikusnak tűnő helyeire. Az ismeretlen helyek, népek és nyelvek leírásában döntő jelentősége volt a Pétervári Tudományos Akadémia megalapításának 1725-ben.[7] Nagy Péter külföldi szakembereket, elsősorban természettudósokat hívott be az országba, akik 1719-től számos expedíciót indítottak a távoli végek felé.

Az ún. második kamcsatkai expedíció (1733–43) a finnugrisztika szempontjából is fontos volt (az első, 1725–28 közötti vállalkozáshoz hasonlóan ezt is a dán Vitus Bering vezette, akiről később az Oroszország és Alaszka közötti szorost is elnevezték). A felfedezők eljutottak Amerikába, de a mi szempontunkból lényegesen fontosabb, hogy az expedíció egyik ún. szárazföldi részlege a Volga-vidéki és szibériai népektől gyűjtött anyagokat, Kazanytól Szibéria felé haladva. Ennek a csoportnak a tagja volt 1733 és 1738 között ***Gerhard Friedrich Müller*** (1705–1783), aki 1733 őszén érkezett Kazanyba, s a helyi kormányzóság jó szervezésének köszönhetően rövid idő alatt jelentős nyelvi és néprajzi anyagot gyűjtött a környéken élő finnugor és törökségi népektől, amit 1743-ban foglalt könyv formába, de csak 1791-ben látott napvilágot nyomtatásban *Описания живущих в Казанской губернии языческих народов* címmel.[8] A kötet második része egy cirillbetűs, nyolc-

[7] S ugyancsak fontos volt a könyvnyomtatás elterjedése: Moszkvában 1583 óta nyomtak könyveket; Pétervárott 1711-ben alapították a Szentpétervári Tipográfiát; majd ennek utódjaként 1727-ben nyílt meg az akadémia nyomdája.

[8] Описания живущих в Казанской губернии языческих народов, яко то черемис, чуваш и вотяков, с показанием их жительства, политического учреждения телесных и душевных дарований, какое платье носят, от чего и чем питаются, о их торгах и промыслах, каком языке говорят, о художествах и науках, о естественном и вымышленном их языческом законе, також о всех употребительных у них обрядах, нравах и обычаях, с приложением многочисленных слов на семи разных языках, как-то: на казанско-татарском, черемисском, чувашском, вотяцком, мордовском, пермском и зырянском, и приобщенным переводом господней молитвы Отче наш на черемисском и чувашском языках. СПб., 1791.

nyelvű – az orosz címszavak mellett tatár, cseremisz, csuvas, votják, komi-permják, komi-zürjén és mordvin – szótár, (mindig két oldalon) nyolc hasábba rendezve. – Müller 1738-ban, betegsége miatt, visszatért Pétervárra. Expedíciója eredményét *Sammlung Russische Geschichte* című nagyívű művében foglalta össze, ami megalapozta történészi tekintélyét.

Müller szótárának mordvin anyaga 313 szót tartalmaz,[9] javarészt erza adatokat, az /ɳ/ hangot ismerő nyelvjárásból: *килингъ* 'nyírfa' (mai irodalmi erza: *килей*, nyelvjárási *киленг*), *тенгзера* 'búza' *(товзюро, тонгзюро)*. (Feoktyisztov 1963: 12–22; 1971: 16–17; 1976: 85–88.)

A listát átolvasva a következő ortográfiai megjegyzéseket tehetjük. A mordvin szavakat alapvetően a cirill betűkészletre támaszkodva, az orosz helyesírás elvei szerint jegyzi le: a mordvinban is használja a keményjelet, pl. *атякшъ* 'kakas' (mai alak: *атякш*), *ярмакъ* 'pénz' *(ярмак)*, *венчъ* 'csónak *(венч)*, még a palatalizált mássalhangzó után is: *ломанъ* 'ember' (mai alak: *ломань*), *тейтеръ* 'lány' *(тейтерь)*. Néha a mordvinban is használja az orosz *ѣ* betűt: *пакзѣ* 'mező' *(пакся)*, *понедѣльникъ* 'hétfő'. A palatalizációt Müller a szó elején igyekszik jelölni, még az ún. páratlan mássalhangzók után is, beiktatva egy lágyságjelet vagy éppenséggel egy *i* betűt: *вьедъ* 'víz' (mai alak: *ведь*), *вьете* 'öt' *(вете)*, *кьевъ* 'kő' *(кев)*, *пьенге* 'hasábfa' *(пенге)*, *сьедей* 'szív' *(седей)*; *кіель* 'nyelv' *(кель)*, *піель* 'felhő' *(пель)* – de ez néha elmarad: *пиле* 'fül' *(пиле)*, *пильге* 'láb' *(пильге)*, vagy keményjel lesz belőle: *съе* 'ezüst' *(сия)*. A szóeleji palatalizációt mássalhangzó-kettőzéssel jelzi: *ссьельме* 'szem' *(сельме)*, *ссизимъ* 'hét' *(сисем)*, *ссъяда* 'száz' *(сядо)*.

Ami a szókincset illeti, a témakörök változatosak: természeti jelenségek, térszínformák, napszakok, a hét napjai, fémek, ásványok emberek megnevezése, rokoni viszonyok, testrészek, ruhadarabok, háztartási eszközök, bútorok, állatnevek, növénynevek; néhány ige (inf. és Sg1, egy két paradigma ind. presensben), néhány melléknév, a végén pedig a számnevek egytől húszig, majd a tízesek és a kerek számok millióig. Az anyagban viszonylag kevés orosz jövevényszó található.

5. Müller munkáját ***Johann Eberhard Fischer*** (1697–1771) folytatta, aki 1739 és 1747 közötti gyűjtőmunkájának eredményét, a finnugor népek leírá-

[9] A szótár az interneten is elérhető: http://international.loc.gov/cgi-bin/ampage?collId=mtfxtx&fileName=txg/g331929031//mtfxtxg331929031.db&recNum=93&itemLink=r%3Fintldl%2Fmtfront%3A@field%28NUMBER%2B@od1%28mtfxtx%2Bg331929031%29%29&linkText=0

sát *Sibirische Geschichte* néven[10] adta ki (Szentpétervár, 1768; oroszul 1774). Ebben, más finnugor nyelvek lexémái mellett, 24 mordvin szó kapott helyet. Schlözer 1770-ben, Göttingenben megjelentette Fischer cikkgyűjteményét, *Quaestiones Petropolitanae* címmel[11] (Fischer munkásságáról részletesebben: Munkácsi 1882: 292–296; Zsirai 1994: 492–494). Ennek első, *De origine ungrorum*[12] címet viselő részében, a *Tabula harmonica linguae Ungricae cum ceteris linguis Scythicis* című fejezetében nyolc nyelv, nyelvjárás (Ungrica, Vogulica, Kondinica, Fennica, Syranica, Permica, Votica, Tscheremissica, Mordvanica) szólistái is szerepelnek. Ebben 23 mordvin szó szerepel.

A két műben – átfedésekkel együtt – 38 mordvin lexéma fordul elő. Ezek alapszókincsbeli fogalmi köröket ölelnek fel (számnevek, testrésznevek, természeti jelenségek, néhány állat- és növénynév). A gyűjtés valószínűleg erza nyelvjárási anyagon alapul, erre utal a *suda* 'orr' (mai E *sudo*, M *šaLka*), *pjel* 'felhő' (E *peľ*, M *kovəl*), *katka* 'macska' (E *katka*, M *kiska*), *weigke* 'egy' (E *vejke*, M *fkä*), de inkább moksa típusú a *toschen* 'ezer' (M *ťožäń*, E *ťoža), schufta* 'fa' (M *šufta*, E *čuvto).*

A szavak legjegyzéséről: az *e* és *ä* betűt egyaránt használja a szerző: *pjel* 'felhő' (ma: *peľ*), *wjete* 'öt' *(veťe),* de: *ssielmä* 'szem' *(śeľme), kjäw* 'kő' *(kev).* A *ks* hangkapcsolatot a szerző *x* betűvel adja vissza: *kauxa* 'nyolc' *(kavkso), weixa* 'kilenc' *(vejkse);* az *ś*-t hangkettőzéssel jelöli: *ſsiſim* 'hét' *(śiśem), ſsjäda* 'száz' *(śado),* hasonlóan a *ľ*-t: *nille* 'négy' *(ńiľe).* A szóeleji palatalizációt Fischer már igyekszik jelölni: *ssielmä, kied* 'kéz' *(keď), kjel* 'nyelv' *(keľ), pjel, wjete;* a szó belsejit azonban még nem. Sajátosan német ortográfiai megoldás a *toschen* és a *schufta sch*-ja, ill. a *weigke, wete, weixa* 'kilenc', *wei* 'éj' *w*-je. (Feoktyisztov 1963: 22–23; 1971: 17–18; 1976: 19–21.)

[10] Sibirische Geschichte von der entdekkung Sibiriens bis auf die Eroberung dieses Lands durch die russische Waffen, in den Versamlungen der Akademie der Wissenschaften vorgelesen, und mit genehmhaltung Derselben aus Licht gestellt von Johann Eberhard Fischer. St-Petersburg, 1768, Bd. I–II.

[11] Eberhardi Fischeri Quaestiones Petropolitanae I de origine ungrorum, II de origine tatarorum, III de dicersis Shinarum imperatoris nominibus titulisque, IV de hyperboreis. Edidit Aug. Ludvicus Schloezer. Göttingen–Gotha (Gottingae et Gothae), imp. Dietrich, 1770.

[12] http://books.google.hu/books?id=hOtLAAAAcAAJ&pg=PA14&hl=hu&source=gbs_toc_r&cad=4#v=onepage &q&f=false

Fischer szótára, a *Vocabularium Sibiricum*[13] csak nemrég jelent meg nyomtatásban,[14] sokáig csak kéziratos formában létezett. Ez a szótár több mint 50 nyelvből és nyelvjárásból tartalmaz szóanyagot, nyelvenként mintegy 300 szót; összességében több mint 12 ezer szó fordul elő benne. A latin címszavakat tartalmazó szótárban az uráli nyelvek közül helyet kapott a finn, észt, magyar, mordvin, cseremisz, komi-zürjén, komi-permják, votják, vogul, osztják, nyenyec (ez utóbbi háromból több nyelvjárás is), szölkup és az akkor még élő kamassz. A Müller munkáját folytató Fischer részletes útmutatót örökölt elődjétől-mesterétől, nemcsak az etnográfiai gyűjtésre vonatkozóan, hanem a szótár szerkesztési elveit – sőt, latin szócikkeit – illetően is. A szótár anyagát Schlözer kérésére Fischer átadta a göttingeni egyetemnek. Ez a kéziratos anyag szolgált aztán Schlözer nyelvészeti munkáinak egyik forrásául. (A szótárról bővebben Gulya 1983; Zaicz 1997.)

A szótár latin betűs transzkripcióval lejegyzett mordvin anyaga 277 tételt tartalmaz, javarészt erza adatokat. Az anyagot Fischer a német helyesírás szerint adta közre, pl. *kümen-toscht* 'tízezer' (ma: *kemeńťožat*), *tschudi-wied* 'folyó-víz = folyó' *(čuďi veď)*, *sűwel* 'hús' *(śiveľ)*, *wälä* 'falu' *(veľe)* (Feoktyisztov 1968: 86–88). Az anyagot átnézve megállapítható az is, hogy – Müller szótárához hasonlóan – az /ŋ/ hangot ismerő nyelvjárásból is szerepelnek benne szavak: *kiling* 'nyírfa', *tongsöra* 'búza'. Néhány moksa típusú lexéma is felbukkan: *loftza* 'tej' (M *lofca*, E *lovso*), *schufta* 'fa' (M *šufta*, E *čuvto*). A palatalizáció jelölésében sem következetes, ld. *inne-vied* 'tenger' (E *ińe* + *veď*). Mordvin írásos formában itt fordul először a Volga helyi neve, a Rav, *Rau* formában.

6. Az Orenburgi Kormányzóság abban az időben igen nagy kiterjedésű volt, Baskíriától a Kaszpi-tengerig, Tobolszktól a Volgáig húzódott, sok nép lakta ezt a területet. Az orenburgi kormányzói hivatalban dolgozó ***Pjotr Ivanovics Ricskov*** (1712–1777)[15] – később a pétervári akadémia első levelező tagja – 1752 és 1755 között végezte el a térség történeti-földrajzi leírását, s

[13] Vocabularium continens trecenta vocabula triginta quatuor gentium maxima ex parte Sibericarum. 1747.

[14] Vocabularium Sibiricum (1747). Der etymologisch-vergleichende Anteil. Bearbeitet und herausgegeben von János Gulya. Frankfurt am Main etc. 1995. (Opuscula Fenno-Ugrica Gottingensia VII.)

[15] http://kraeved.opck.org/lichnosti/issledovateli_orenburjya/richkov.php

jelentette meg mindezt *Топография Оренбургская*[16] című művében, 1762-ben. A mordvinokról és a cseremiszekről együtt szól szerző a 8–9. fejezetben,[17] lakóterületük, hovatartozásuk és vallási szokásaik leírása során néhány mordvin szót is megemlítve: *Шкай, Трякштай Боасъ, Тряктонъ Вактонъ*. Ricskov magyarázata szerint a *Шкай* a mordvin istenség neve. Ez a szó utal, hogy a moksáknál gyűjthetett (vö. M *шка* 'isten ' + *й* vocativus; míg E *шка* 'idő', *паз* 'isten'). Feoktyisztov elemzése alapján a *Трякштай Боасъ* első elemében elírás van, a helyes alak *Тряк шкай* lenne. A *тряк* a *тря-* 'etet' ige Sg2. imperativusi alakja, a *Боасъ* mai moksa alakja *паваз* 'boldogság; szerencse' (vö. E *паз* 'isten'). A két szó tagolása *Тряк Шкай-Боасъ* lenne, utóbbi pedig voltaképpen az első lejegyzett mordvin összetett szó, 'Isten-boldogság' jelentésben. A *Тряктонъ* helytelenül van egybeírva, első eleme szintén az 'etesd' ige, a második pedig az egyes szám 2. személyű névmás (mai alakja: *тон*). Szintén hibás a *Вактонъ:* első eleme helyesen *ванк* 'nézd', ezt a *тонъ* névmás követi. (Feoktyisztov 1976: 21–24.)

7. A tudományos expedíciók a felvilágosult uralkodónő, II. Katalin idején is folytatódtak szerte Oroszországban: 1768 és 1774 között a Volga-vidék, az Urál, Szibéria, a messzi Észak vagy éppenséggel a Kaukázus vidékének feltérképezése, a birodalom valódi értékeinek megismerése kiemelt célkitűzése volt a pétervári akadémiának. A gazdag földrajzi és biológiai anyaggyűjtés mellett ezek az utazások a néprajz, a történelem és a nyelvészet terén is óriási fellendülést hoztak. A gyűjtőmunka egyik kiemelkedő egyénisége a berlini születésű ***Peter Simon Pallas*** (1741–1811), aki eredetileg természettudós, zoológus volt, de jelentős munkát végzett a finnugor nyelvek kutatása terén is. Ő az ún. orenburgi expedíció vezetőjeként tevékenykedett a Volga mentén. Szimbirszk, Orenburg, Dél-Urál, Dél-Szibéria és a Bajkál-tó vidékén tett utazásának összefoglalása a *Reise durch verschiedene Provinzen des Russischen Reichs*[18] (1771–76; oroszul *Путешествие по разным провинциям Российской империи*, 1773–1788). Pallas számos mordvin települést felkeresett, köztük a mai fővárost, Szaranszkot, de járt a penzai és a szimbirszki kormányzóság erzák és moksák lakta falvaiban is.

[16] Топография Оренбургская, то есть обстоятельное описание Оренбургской губернии, сочиненное коллежским советником и императорской Академии наук корреспондентом Петром Рычковым. СПб., 1762.

[17] http://epr.iphil.ru/faily-publikacii/Rychkov_1762.pdf (a mordvin szavak a 182. oldalon fordulnak elő)

[18] http://books.google.hu/books/about/Reise_durch_verschiedene_Provinzen_des_r.html ?id= R68UAAAAQAAJ&redir_esc=y

A mi szempontunkból az út során gyűjtött nyelvi anyag a lényeges: Feoktyisztov az orosz nyelvű változatból 22 mordvin szót (szósort), kifejezést adatolt. Ezek egy része (13) gyógyfű: E *пижелаома тикшедъ* (Carduus heterophyllus), M *ейдалопартъ* (Rubus Saxatilis), *парма-крандасъ* (Comarum paluftre), *мушкар-тише* (Betonica), *урумбулутъ* (Adonis Verna); egy része (6) ruházati termék: M *панга* 'női fejdísz', *шуркасъ* 'mellcsat', *цивксъ* 'nyakék', *каркссъ* 'öv'; egy vallási terminus: E *пасъ*, M *шкай* 'isten'. Egy helyütt a mordvin menyasszonyok neveit sorolja fel: *тятей, мезей, пивей;* egyszer pedig mondattöredéket ír le: M *вотъ тетъ вергасъ уча* 'itt van neked, farkas, egy juh'. Az orosz változat a cirillbetűs ortográfia jegyeit követi, a németről, Feoktyisztov elemzése alapján elmondható, hogy a német ortográfiai elveket alkalmazza: *schkai* 'isten' *(škaj)*, *tiksche* 'fű' *(ťikše)*, *warma* 'szél' *(varma)*, *zifks* 'nyakék' *(ćifks)* (Feoktyisztov 1963: 31–33; 1971: 19–22; 1976: 43–50).

Pallas nyelvtudományi munkásságának kiemelkedő eredménye a II. Katalin cárnő kezdeményezésére összeállított *Linguarum totius orbis vocabularia comparativa. Сравнительные словари всех языков и наречий* (1786–87),[19] amelyben 200 (51 európai, 149 ázsiai) nyelven adja meg 285 tárgy, fogalom nevét. Tárgykörei: emberek megnevezése, rokoni viszonyok, testrészek, elvont fogalmak (pl. szerelem, erő, munka, lélek), természeti jelenségek (szél, eső, tűz), napszakok, földrajzi alapfogalmak (folyó, hegy, völgy), növénynevek, állatnevek, színnevek, melléknevek (jó, rossz, gyors, csendes), alapigék (van, eszik, iszik, alszik, visz, szeret), névmások, határozók (itt, most, nélkül), s végül a számnevek.

A kétszáz nyelv között számos finnugor és szamojéd is szerepel: a magyar, finn és észt mellett a karjalai (nyelvjárásokkal), zürjén, votják, cseremisz, vogul és osztják (dialektusokkal) és természetesen a mordvin. Pontosabban két mordvin, mert a 61. nyelvként a mordvin, 62.-ként a moksa van feltüntetve, tehát mordvin néven az erza nyelvjárás szerepel. A kétszáz szóból Pallas csak néhánynak nem adja meg a mordvin megfelelőjét, pl. 'föld', 'homok' (erza), 'tenger', 'erő' (moksa), ill. kissé furcsa módon az évszakok közül csak a 'nyár' megfelelőit tudta kideríteni.

A mordvin adatokat cirill betűkkel, az orosz helyesírási elveknek megfelelően jegyzi le. A kemény- és lágyjelet részben következetesen használja, azaz nem palatális szóvég után az előbbit (*сазоръ* 'lánytestvér', ma: *сазор*;

[19] http://commons.wikimedia.org/w/index.php?title=File:Linguarum_totius_orbis_1.pdf és …_2.pdf

суртъ ’ujjak’, ma *сурт*), palatális szóvég után az utóbbit (*вирь* ’erdő’, *минь* ’mi’). Sőt, Pallas a szóbelseji palatalizációt is jelöli: *сяльме* ’szem’, *гулька* ’galamb’. Néhol azonban következetlen: *техтеръ* ’lány’ (ma: *тейтерь*), *ломанъ* ’ember’ *(ломань),* ill. *толь* ’tűz’ *(тол), карксь* ’öv’ *(каркс), мастырь* ’föld’ *(мастор).* Ugyancsak lágyjelet használ az infinitivus lejegyzése során: *симемсь* ’iszik’ (ma: *симемс*), *сокамсь* ’szánt’ *(сокамс)* stb.

Pallas a kor orosz ortográgiai szokásainak megfelelően használja a *ѣ*-ot: *лѣмъ* ’név’ *(лем), тештѣ* ’csillag’ *(теште), иѣ* ’év’ *(ие).*

Az erza adatok valószínűleg *ä*-ző nyelvjárásból (is) származnak, amit Pallas az orosz *я* betűvel ad vissza: *вя* ’éj’ (mai alak: *ве*), *кявь* ’kő’ *(кев), пяй* ’fog’ *(пей), мирдя* ’férfi’ *(мирде),* vö. még E *кедъ,* M *кядъ* ’kéz’ (mai alak: E *кедь,* M *кядь*) – E *кядъ,* M *кедъ* ’bőr’ (mai alak: EM *кедь).* Az erza szókezdő *ч*-nek a moksában szabályosan *ш-* felel meg (E *чи,* M *ши* ’nap’), de Pallasnál néha fordítva jelentkezik: E *шома,* M *чама* ’arc’ (ma E *чама,* M *шама*). Mindezek arról árulkodnak, hogy a szótár anyag különféle nyelvjárásokból tevődött össze.

A szótárban számos összetett szó is szerepel, ezeket Pallas következetesen egybeírja: *покшьварма* ’vihar’ (nagy + szél), *чувтокядь* ’fakéreg’ (fa + bőr), *сельметурва* ’szempilla’ (szem + ajak).

Ami az alaktant illeti, a névszók néhol többes számban állnak (*суртъ* ’ujjak’, *лопатъ* ’falevelek’), néha birtokos személyragot kapnak (*низа* ’felesége’, M *аваць* ’anyja’), s néhányszor a vocativusi forma is szerepel (*авай* < *ава* ’anya’, *тятяй* < *тятя* (ma: *тетя*) ’apa’). Az igék sorában ritkán ragozott formák is felbukkannak. (Feoktyisztov 1975: 117–125; 1976: 89–93.)

Pallas szótára összeállítása során sok segítséget kapott a kollégáitól. A neves történész, nyelvész, könyvtáros és újságszerkesztő, L. I. Backmeister 1773-ban, a Nyizsnyij Novgorod-i akadémiai gimnázium inspectoraként felhívást intézett az orosz tudósokhoz, kérve, hogy küldjenek neki minél több „új” nyelven fordításokat az általa megadott mintaszövegek alapján. Backmeister ezzel akart hozzájárulni Pallas szótárkészítő munkájához. A *Речи для переводу* című anyag mordvin része *ä*-ző erza nyelvjárásban készült. E szójegyzék egyrészt számneveket, másrészt olyan „előregyártott” mondatokat tartalmaz, mint pl. (Feoktyisztov transzkripciójával) *paz a kuli, lomań eŕi avoľ kuvať* ’az isten nem hal meg, az ember nem sokáig él’; *mińek kavto piľgeńek, eŕva käce väťeń-väťeń surt* ’két lábam van, mindkét kezemen öt-öt ujj’; *sudo kuńčka čamaso* ’az orr az arc közepén van’ stb. (Feoktyisztov 1968: 25–32).

Az 1783-ban kinevezett Nyizsnyij Novgorod-i kormányzó, Johann Rehbinder is küldött Pallasnak egy kéziratos szójegyzéket,[20] amely 287 orosz lexémának adja meg a tatár, cseremisz és erza-mordvin megfelelőjét. Ugyanő moksa anyagot[21] is továbbított, amelyet Pallas szintén bedolgozott szótárába (Feoktyisztov 1968: 23–25, 92–93).

8. *Ivan Ivanovics Lepjohin* (1740–1802), az ún. II. orenburgi expedíció vezetője 1768 és 1772 között dél felé indulva a Volga-vidéket és az orenburgi területet járta be, majd északnak fordulva a Fehér-tengerig, Arhangelszkig jutott. Útja során sok népről készített etnográfiai feljegyzéseket, ezeket négykötetes naplójában jelentette meg (részben posztumusz), *Дневные записки* címmel[22] (1771–1805). Ezt később kiadták németül, és egyes részeit franciául is.

Lepjohin érdeme, hogy az erzák és moksák mellett – elsőként a szakirodalomban – megkülönbözteti a karatájokat is. A mordvinok életmódjának és szokásainak bemutatása kapcsán közel két tucat mordvin szót és három rövidebb szöveget is közreadott, ezeket Feoktyisztov részletesen elemezte 1963-as munkájában (23–30). Ennek a szókincsnek jelentős része „ruházati szakszókincs": E *пилексъ* 'fülbevaló', *панаръ* 'női ing', *кексъ* 'karkötő' (ma: *кедькс*), *каркъсъ* 'öv'; *сюрлакъ* 'női öv', E *сюлгама*, M *щурка* 'mellcsat', M *каргаужна* 'nyakék' stb., de a listában szerepel vallási kifejezés, a mára a mordvinból eltűnt, de a cseremiszek által használt *кереметъ* 'áldozati hely', ill. a mordvin nők megnevezése: a legidősebb fiú felesége a *мезява*, a középsőé a *сернява*, a legkisebbé pedig a *вежава*.

A moksa nyelvjárásban íródott szövegek: (1) *Трязя, вардя шкабасъ, макстъ чаче зiора калдасъ живота, куцъ семья, шумара уляза миръ ингалканю монь, мигакъ ста трямястъ*. 'Táplálóm, jó égi isten, adj növekvő gabonát, udvarba jószágot, házba családot, egészséges legyen a világ a jövőben is, így táplálj engem, minket is!' (2) *Кебеди валюги каубавасъ, тряда, винда, шибавасъ, кувапасъ*. 'Felkelő, lemenő holdisten, tápláljatok, óvjatok, napisten, holdisten.' (3) *Кебеди, валюги шибавасъ, тряда, ванда, кубавасъ*. 'Felkelő, lemenő napisten, tápláljatok, óvjatok, holdisten.'

[20] Перевод нижеобъявленных слов теми языками и диалектами, кои употребляются между народами губернии Нижегородскую и Пензенскую населяющими (слова российские по-татарски, по-черемисски, по-мордовски).

[21] Перевод нижеобъявленных слов мордовским разговором, каков употребляется в Пензенском наместничестве.

[22] Дневные записки путешествия доктора и Академии наук адъюнкта Ивана Лепёхина по разным провинциям Российскогогосударства. С-Пб., 1771–1805. I–IV.

9. Az 5. orenburgi expedíció vezetője, ***Johann Peter Falck***, svéd botanikus (1732–1774) az út során Kazanyban meghalt, addigi feljegyzéseit a helyébe lépő neves kollégája, ***Johann Gottlieb Georgi*** (1729–1802) adta közre három kötetben németül (1785–86, majd 1824–25-ben megjelent oroszul is).[23] Falk anyaga tizennyolc erza-mordvin szót is tartalmaz, kétharmadrészben növényneveket (*куяръ* 'uborka', *росъ* 'rozs', *пинеме* 'zab', *снау* 'borsó', *капста* 'káposzta' stb.), s néhány állatnevet (pl. *аигеръ* 'csődör', *реву* 'juh', *пина* 'kutya') (mai alakok: *куяр, рось, пинеме, кснав, капста, айгор, реве, пине*). A szavak egy része orosz és tatár jövevényelem. Az adatok néhol hibásak, pl. *ксагуманъ* 'retek' (*кшуманъ* helyett). (Feoktyisztov 1963: 33–34; 1976: 33.)

Georgi naplója 1775-ben jelent meg *Bemerkungen einer Reise im Russischen Reiche* címmel Szentpétervárott, majd nem sokkal utána négy kötetben napvilágot látott másik, a néprajztudomány egyik fontos művének számító könyve is, a *Beschreibung aller Nationen des Russischen Reichs*[24] (1776–80; ez megjelent oroszul,[25] franciául és németül is). Minket leginkább Georgi 1774-es Volga-vidéki utazása érdekel. Könyveiben részletesen szól a mordvinok etnográfiai jellemzőiről, megkülönbözteti az erzákat, a moksákat és a karatájokat, de az első kettő különbségét nem látja nagynak. Kevés nyelvi anyaga van: mintegy három tucatnyi mordvin szót ad közre, elsősorban a szokásaikról, ruházatukról, isteneikről, s néhány pogány nevet is közöl. Ezeket a szavakat javarészt a német ortográfiai elvek szerint jegyzi le: a *č* helyett például *tsch*-t ír (*tschi* = *či* 'nap'), *aj* helyett *ei* (*skei* 'isten' = *škaj*), *v* helyett *w* (*wel* 'falu' = *veľe, wergas* 'farkas' = *vergiź*) áll. A palatalizációt nem jelöli, sem a szóvégen (*kar* 'bocskor' = *kaŕ*), sem a szó belsejében (*initschi* 'húsvét' = *ińeči, atä* 'öreg' = *aťa, Nikolai*) stb. Példaanyagában erza és moksa szavak egyaránt szerepelnek, a nyelv(járás)i hovatartozás egy részét ő maga is jelzi.

[23] Herrn Iohann Peter Falk Professors der Kräuterkunde beym Garten des Russisch-Kayserl. Medizinischen Kollegiums, auch Mitglieds der freyen Oekonomischen Societät in Petersburg Beyträge zur Topographischen Kenntniß des russischen Reichs. St. Petersburg. Internetes elérhetősége: http://books.google.co.za/books/about/Beytr%C3%A4ge_zur_topographischen_Kenntniss.html?id=KvMOAAAAQAAJ; oroszul: Записки путешествия академика Фалька. С-Пб. Interneten: http://runivers.ru/bookreader/book58687/#page/118/mode/1up

[24] Beschreibung aller Nationen des Russischen Reichs, ihrer Lebensart, religon, Gebräuche. Wohnungen, Kleidungen und übrigen Merkwürdigkeiten. Sankt-Peterburg.

[25] Описание всех в Российском государстве обитающих народов, также их житейских обрядов, вер, овыквенный, жилищ, одежд и прочих достопамятностей. СПб., 1776–77. I–III.

Anyaga értékes részét képezik a férfi *(Trena, Kazai)* és női *(Lopai, Raksa, Lumsur)* nevek, valamint a pogány istenek megnevezései (Feoktyisztov 1963: 34–35; 1976: 33–51).

10. II. Katalin, a felvilágosult cárnő Oroszország térképének összeállítása érdekében is szervez(tet)ett expedíciókat. 1782-ben a szimbirszki kormányzóság feladatául kapta a térség topográfiai leírását, ezt egy bizonyos ***T. G. Maszlenyickij*** készítette el. Kézirata[26] 1785-re készült el, s a rengeteg földrajzi információ mellett sok anyagot tartalmaz a térség népeinek – mordvinok, csuvasok, tatárok és kalmükök – életviteléről, vallásáról. A mordvin anyagban a vallás tárgyköréből felbukkan pl. az E *пас* (ma: *паз*) és M *шкаи* (ma: *шкай*) 'isten', *иничи пас* 'az isten fia' (szó szerint 'húsvét-isten'), *мастер пас* 'a föld középpontjában élő istenség', *баба озакс* 'az isten anyja' (szó szerint: 'az imádkozás anyja'), *kereť ozaks* 'a szántás istene', *тумо пас* 'a tölgyfa istene' stb.; a természeti jelenségek, növények közül: *варма* 'szél', *пиче* 'fenyő', *келу* 'nyírfa' stb. (Feoktyisztov 1968: 90–92.)

A XVIII. századi mordvin szójegyzékek, szótárak egy része kéziratban maradt. Ezek között vannak olyan szólisták, amelyek háttéranyagként készültek Pallas és Müller szótáraihoz (ezeket ld. korábban), vannak néhány száz szavas (két- vagy többnyelvű) anyagok és vannak komolyabb, többezer szócikket tartalmazó munkák is.

11. A XVIII. sz elejéről származik egy magyar „alapnyelvű" kéziratos szójegyzék,[27] amelyben osztják, vogul, zürjén, tatár és mordvin megfelelők vannak, latin kiegészítéssel. Érdekessége, hogy a rokon nyelvi adatok is latin betűs lejegyzéssel készültek. A listában húsz magyar–erza-mordvin szópár bukkan fel, pl. *menil* (ma: *meńeľ*) 'menny', *wied (veď)* 'víz', *kjaw (käv, kev)* 'kő', *ssjelm (śeľme)* 'szem', *kjed (keď)* 'kéz', *ssiedei (śeďej)* 'szív', *wjargess (vergiź)* 'farkas' stb. (Feoktyisztov 1968: 86). A szójegyzék összeállítója is-

[26] Топографическое описание губернии Симбирской вообще и порознь городов и уездов и обитающих в ней иноязычных народов по запросным пунктам от кабинета ее импер. величества 1784 г. Сочиненное из доставленных сведений о городах от городовых магистратов обще с комендантами и городничими, об уездах от нижних земских судов и от разных присутственных мест с приобщением историческим, касательным до страны здешней надорным советником Тимофеем Масленицким 1785 г.

[27] Сходство венгерского с остяцким и вогуьским, с пермским и зырянским; и с татарскими языками.

meretlen, de a mordvin szavak lejegyzése, főként a szóeleji palatalizáció jelölése ugyanazt az ortográfiát követi, amellyel az „expedíciós szótárak" kapcsán foglalkoztunk.

12. A neves orosz történész és földrajztudós, az *Oroszország története* c. korszakos mű alkotója, az Ural meghódítója (és névadója), Sztavropol, Perm és Jekatyerinburg megalapítója, ***V. N. Tatiscsev*** (1686–1750) nyelvészeti kérdésekkel is foglalkozott: tervei között szerepelt egy nagyszabású szótár összeállítása is, amely Oroszország minden nyelvét magába foglalta volna; erről 1739-ben számolt be az Akadémiának. Ennek a műnek az „előfutára" az a mintegy 500 szavas kézirat, amely csuvas, cseremisz és mordvin anyagot tartalmaz, orosz címszavakkal. A mordvin szavak *ä*-ző erza dialektusból származnak, pl. *мякш* (ma: *мекш*) 'méh', *вяли (веле)* 'falu' *тяхтирь (тейтерь)* 'lány' (Feoktyisztov 1968: 83; 1971: 15–16).

13. Ezeken kívül a XVIII. század második felében készült még két rövidebb, kéziratos szójegyzék. Az egyik egy bizonyos ***Mendier Bekdorin*** munkája, melyben 357 orosz címszó kapott helyet, cseremisz, csuvas és erza fordítással; a másik egy 84 szavas erza-mordvin–német szójegyzék (Feoktyisztov 1968: 79, 83).

14. Mintegy 2000 szót tartalmaz az a kéziratos orosz–erza-mordvin szójegyzék, amely a *Слова, взятые из разговоровъ* címet[28] viseli. A szólistát a Nyizsnyij Novgorod-i szeminárium diákja, ***Grigorij Szimilejszkij*** készítette, s 1790–91 körül küldhette el Damaszkin püspöknek. A 130 leckére osztott lista tanítási célokra készült, és a mindennapi élet szókincsét öleli fel. Az anyag sok neologizmust is tartalmaz, például: *максозь тявъ* 'adott munka = lecke', *инязоронь кардазъ* 'a nagyúr udvara = cári udvar', *олго вядь* 'szalma víz = sör', *тонавтли ава* 'tanító anya = tanítónő', *ашо маций* 'fehér liba = hattyú', *нилице пель иень* 'negyed része az évnek = negyedév', *ине вядь* 'nagy víz = tenger'. A szólistában rengeteg az orosz jövevényszó, Feoktyisztov adatai szerint több mint 160 szó tartozik ide (Feoktyisztov 1968: 47–52).

15. Ennél is nagyobb terjedelmű a mintegy 2500 szót tartalmazó orosz–erza szójegyzék *(Словарь языка мордовского)* a XVIII. sz. végéről. Szerző-

[28] Слова, взятые из разговоровъ для переводу на мордовской языкъ. Валтъ саизь кортамста путумксъ ярзя кель ланксъ.

je ismeretlen. Ez is az *ä*-ző nyelvjárásból származik (de vannak benne moksára jellemző vonások is, pl. *ши* 'nap', *шочко* 'gerenda', *содаф* 'ismerős', *кошф* 'levegő'). Sok archaikus, ma már csak egyes nyelvjárásokban használatos szó lelhető fel benne; viszont kevés orosz jövevényszót tartalmaz (Feoktyisztov 1968: 52–58).

16. A korabeli mordvin lexikográfia csúcsteljesítménye ***Damaszkin*** (1737–1795) soknyelvű szótára, a *Словарь языков разных народов*.[29] Damaszkin (eredeti neve Dimitrij Szemjonov, de iskolai évei alatt Rudnyevként ismerték) nyelvészeti tehetsége már a moszkvai szláv–görög–latin iskolában is megmutatkozott. Ennek elvégzése után, 24 évesen a retorika és a görög nyelv tanára lett. Néhány év múlva, 1765-ben Szentpétervárra hívták, majd egy évre rá Göttingenbe küldték, négy fiatal diák felügyelőjeként. Itt ő is egyetemi előadásokat hallgatott, megtanult németül és franciául, elsajátította az óhébert is, s közben még a Nesztor-krónikát is lefordította németre. Hazatérése után, 1772-ben kinevezték professzorrá. Életének új fejezete 1775-ben köszöntött rá, amikor szerzetesnek állt, felvéve a Damaszkin nevet. Rövidesen a szláv–görög–latin iskola rektora lett, majd püspökké nevezték ki. 1783-tól ő irányította a Nyizsnyij Novgorod-i püspökséget. A helyi szemináriumban jelentős változásokat vezetett be: nagy hangsúlyt fektetett a környék nyelveinek, a tatárnak, a mordvinnak és a csuvasnak az oktatására. A szemináriumban ő indította el az ún. disputákat, melynek során egyházi szövegeket olvastak oroszul, latinul, görögül, németül, franciául és az előbb említett három helyi nyelven. Damaszkin maga is igyekezett elsajátítani ezeket a nyelveket, főleg a mordvinnal foglalkozott behatóan. 1794-ben kegyvesztetté vált, Moszkvába költözött, ott halt meg.

Damaszkin működése egybeesett a már többször emlegetett felvilágosult cárnő, II. Katalin uralkodásának idejével (1762–1796). Katalin szívügyének tekintette Oroszország feltérképezését (ld. az expedíciókat), a birodalom népeinek és nyelveinek leírását. A cárnő Damaszkint kérte fel arra, hogy készítsen szótárt a Nyizsnyij Novgorod-i püspökség népei által beszélt nyelvek-

[29] Словарь языков разных народов в Нижегородской епархии обитающих, именно россиян, татар, чувашей, мордвы и черемис. По высочайшему соизволению и повелению ее императорского величества премудрой государыни, Екатерины Алексеевны, императрицы и самодержицы всероссийской. По алфавиту российских слов расположенный и в Нижегородской семинарии от знающих оные языки священников и семинаристов, под присмотром преосвященного Дамаскина епископа Нижегородского и Алаторского сочиненный 1785-го года.

ről. A püspök ennek eleget is tett, 1785-ben elkészítette igen vaskos, kétkötetes szótárát. A mű első kötete orosz–tatár–csuvas–erza-mordvin szótár 1038 oldalon, a második rész pedig orosz–cseremisz szójegyzék 746 oldalon. A szóanyag 54 füzetet tesz ki. Az anyag nagyon sokáig kéziratban maradt, két példánya ismeretes, az egyiket Nyizsnyij Novgorodban, a másikat Pétervárott őrzik. A szótár mordvin részét a mordvin írásbeliség kezdeteinek kiváló kutatója, A. P. Feoktyisztov 1971-ben rendezte sajtó alá.[30]

A szótár mindössze hét hónap alatt készült el, ami nemcsak Damaszkin felkészültségére, gyakorlott lexikográfusi tevékenységére utal, hanem valószínűsíti azt is, hogy már meglévő orosz szótármintákat használhatott fel műve összeállítása során, s az is meglehet, hogy az akadémia tagjaként egyéb, még publikálatlan anyagokhoz is hozzájuthatott.

A négyhasábos szótár első oszlopában az orosz (cím)szavak szerepelnek ábécérendben, ezt a tatár, csuvas és erza megfelelők követik. A szótárban mintegy 11 000 szócikk szerepel, közülük kb. 150-nek nincs mordvin megfelelője.

Damaszkin szólistája a legterjedelmesebb XVIII. századi mordvin nyelvemlék. Az akkori orosz helyesírási elvek alapján készült. A helyesírás kiforratlanságát jelzi, hogy a /g/ hang lejegyzésére a cirill mellett a latin *g* betű is felbukkan, az /e/ hang lejegyzésére a cirill *e* és э betű egyaránt szolgál, az /ä/ fonémát a szó belsejében a *я* betű jelöli, pl. *пяй* 'fog' (ma: *пей*), *кявь* 'kő' (ma: *кев*), a szó elején azonban háromféleképpen is előfordul: *ачкелма* 'vastagság' (ma: *эчкелма*), *ярамо* 'élet' *(эрямо)*, *йарявекс* 'szükséges' (ma: *эрявикс*). Természetesen használatos a keményjel is. A palatalizációt Damaszkin a kor helyesírását messze meghaladó pontossággal jelöli: *сюро* 'gabona', *ломанень* 'ember-Dat.', *якиця* 'járó' (a mai alakok ugyanezek), ill. *ярцы* 'eszik', *алтыма* 'ígéret', ahol a kemény mássalhangzót az utána következő *ы*-vel jelöli.

A mordvin szóanyag egyik grammatikai jellemzője, hogy az infinitivus képzője *-мекс, -мкс* és a (mai irodalmi) *-мс*. Feoktyisztov egy érdekes szókép-

[30] Русско–мордовский словарь. Из истории отечественной лексикографии. Москва. Feoktyisztov a mű elején röviden áttekinti az egyes finnugor nyelvek nyelvemlékeit, majd bemutatja a mordvin írásbeliség kezdeteit. A szótári részben, híven megtartván Damaszkin rendszerét, füzetenként adja közre az anyagot, de összedolgozta a két fellelhető kéziratot, a Nyizsnyij Novgorod-it és a pétervárit. Az orosz címszót a mordvin megfelelő(k) követi(k), majd ezek latin betűs transzkripciója, a szó szerinti orosz fordításuk, s szükség esetén magyarázatuk. A szócikkeket más címszavakra történő utalások zárják. Az utolsó füzet Damaszkin 287 szavas orosz–moksa–erza szójegyzéke. A kötetet Feoktisztov nagyon hasznos mordvin szómutatóval zárja.

zési sajátosságra is felhívja a figyelmet: a ma már kevésbé produktív *-лма, -лмо* képző itt még gyakran előfordul: *мазылма* 'szépség', *покшолма* 'nagyság', *псилма* 'hőség', *сюдолма* 'szitkozódás', *томбалмо* 'mélység', *тустолма* 'sűrűség', *шождылма* 'könnyűség' – a mai irodalmi alakok: *мазычи, покшолма, пси, сюдома, домкачи* 'mélység', *тусточи* 'sűrűség' (*тустолма* 'sűrítmény'), *шожачи.*

A szótárban sok lexikai innovációt is fellelhetünk, pl. or. *ад* 'pokol' ~ md. *марка чопуда* 'sötét hely', *адвокат* 'ügyvéd' ~ *тявъ мялга якиця* 'dolog után járó', *орел* 'sas' ~ *тумо атякш* 'tölgy kakas', *пиво* 'sör' ~ *олга вядъ* 'szalma víz', *женский пол* 'nőnem' ~ *авань сыме, мужский пол* 'hímnem' ~ *цёрань сыме* stb. (Feoktyisztov 1968: 58–77; 1971.)

A szótár előszavában egy hosszabb mordvin szöveg is szerepel. Ez a szöveg Feoktyisztov transzkripciója szerint a következőképpen kezdődik: *Ińeške pas, vanimiź, ińeške pas, iľamak kad. Tuka mońäń lamo ćorat i ťäjťeŕť. Ińeške pas, tuka mońäń lamo pandot śuroda i pešček śuro utomot.* 'Isten, óvj minket. Isten, ne hagyj el minket. Hozz nekünk sok fiút és lányt. Isten, hozz nekünk sok hegynyi gabonát és töltsd meg búzával a magtárat.' (Feoktyisztov 1976: 65–66.)

*

II. Vallási szövegek

A XVIII. századi hittérítés, a keresztény egyház terjeszkedése nyelvi szempontból egyértelműen „nyereséges" volt a finnugor és a törökségi népek számára. A hittérítőket errefelé nem látták szívesen, még annak ellenére sem, hogy a megkeresztelkedőknek adókedvezményeket ígértek. Az erőszakos, gyors ütemű térítést sok helyütt komoly ellenállás fogadta, a Nyizsnyij Novgorod-i járásban élő mordvinok például 1743–44-ben és 1804–1810 között fel is lázadtak ez ellen. A keresztény hit terjesztői azzal szembesültek, hogy az óorosz nyelvű istentiszteletek iránt a pogány lakosság semmiféle fogékonyságot nem mutat, ezért a század vége felé elkezdtek különféle liturgikus szövegeket fordítani a helyiek nyelvére. A hittérítés másik „csapásiránya" az iskolák létesítése volt: az első nem orosz nyelvű iskola Kazanyban jött létre 1707-ben. Az intézmény kétéves működés után felfüggesztette tevékenységét, de 1722-ben, több mint két tucat diákkal újraindult. A diákok tatár, csuvas, cseremisz, mordvin és kalmük nemzetiségűek voltak. A kazanyi és később a Nyizsnyij Novgorod-i tanintézménynek rendkívül nagy szerepe volt a mordvin írásbeliség kialakulásában, fejlődésében (Fábián 2003: 91–92; Feoktyisztov 1976: 115–117).

A Pétervári Akadémia **1769**-ben kiadott egy kötetet *Духовная церемония* címmel,[31] ezek egyházi szövegeket tartalmaztak orosz, latin és görög nyelven, de helyet kapott benne néhány cseremisz, votják, mordvin, csuvas és tatár versrészlet és prózatöredék is.

Az első mordvin szövegemléket olyan erza nyelvjárásban írták, amelyben volt *ä* hang és a determinatív genitivus az irodalmi *-nť* helyett *-śť* alakú. A nyelvemlék szövegének latin betűs transzkripciója – A. P. Feoktyisztov (1976: 55–57, 236) olvasatának néhány korrekciójával – a következő: *Väśe miń eŕčiste kšnasińek väśe ojmsiń soń śinze pazośť i tink ińazorośť: son, mińďäńek vańkeksnim tiń, ińazoroavaś, pek partado. Tiń lažatado väśemeń mińek pŕävejste täjme: väśe miń bu paz ikeľe, vaďŕasto eŕavoľńek i jala ućaskavsto uľeveľńek.* Magyar fordításban: „Mi mindannyian minden nap dicsőítjük teljes lelkünkkel (ő)magát az istent és Önt,[32] cár. Ő nekünk szent, és Ön, cáranya, nagyon jó. Ön óv mindnyájunkat, hogy okosan cselekedjünk, hogy mi isten előtt mindannyian jól éljünk és mindig boldogok legyünk." (A szöveg elemzését ld. a FUD következő kötetében.)

1782-ben Moszkvában jelent meg egy hasonló kötet, mordvin, cseremisz, tatár, votják, csuvas és kalmük anyaggal, *Сочинения в прозе и стихах* címmel.[33] Ennek mordvin része hat nyomtatott sorból áll, ez az első mordvin (rímes) vers, moksa nyelvjárásban. Ennek az oroszból fordított szövegnek a szerzője gyengén tudhatott mordvinul, ugyanis a vers értelmezése még a kérdéskör (moksa anyanyelvű) szakértőjét, A. P. Feoktyisztovot is nehéz feladat elé állította: csak egy részét tudta interpretálni (1968a: 109–110; 1976: 57–58).

A Nyizsnyij Novgorod-i szeminárium ünnepi kötete *(Торжество Нижегородской семинарии)*[34] **1787**-ben látott napvilágot, ugyancsak Moszkvá-

[31] Духовная церемония, производившаяся во время всевожделеннейшего присутствия ее императорского величества великой государыни премудрейшей монархиии по печительнейшей матери Екатерины Второй в Казани, с приложенным при том словом о несравненном великодушии августейшей императрицы самодержицы Всероссийской, получившей благополучное от прививания оспы выздоровление.

[32] A többes szám második személyű névmás (ill. a későbbiekben a Pl2 igealakok) használata valószínűleg az orosz szövegkörnyezet hatásának az eredménye (önözés, esetleg a fejedelmi többes kifejezése).

[33] Сочинения в прозе и стихах на случай открытия Казанского наместничества в публичном собрании на разных языках говоренные в тамошней семинарии декабря 26 дня, 1781 года.

[34] Торжество Нижегородской семинарии о вступлении на всероссийский престол ее императорского величества благочестивейшей государын императрицы Ека-

ban. A korábbiakhoz hasonló felépítésű, az orosz, latin és görög mellett német, francia, ill. tatár, csuvas és mordvin nyelvű szövegeket tartalmaz. Feoktyisztov (1976: 59–60) ezt az erza szöveget a XVIII. századi mordvin irodalom legsikerültebb alkotásának tartja. Ebben a – viszonylag kevés hibával lejegyzett – szövegben néhány neologizmus is található, pl. *микшиця* 'eladó = kereskedő, kupec', *рузъ мода* 'orosz föld = Oroszország', *тонавтыця* 'tanár', *тонавтлиця* 'tanuló', *сіормасъ кол* 'írásra alkalmas = bölcs'. Elég sok orosz jövevényszó van benne, pl. *уцяска* 'szerencse, boldogság', *солдатсь* 'katona', *слава* 'dicsőség', *церкува* 'templom'. A szöveg ortográfiai sajátossága az /ä/ hang lejegyzése *ia* betűkombinációval: *іарямсь* 'élni' (ma: *эрямс*).

A 133 szavas szöveg eleje Feoktyisztov átírásában: *mäźeń večkev tarkaso, mäźeń paroń ućaskaso äŕćiť ńe lomať, konańeń paro ińeške-pas maksne väľť pŕäveń śormas koleń i eŕva ťäveń sodićań iń-azoroń.* Magyar fordításban: „milyen szép [= szeretett] helyen, milyen jó szerencsében vannak azok az emberek, akiknek a jó úristen ad nagyon okos, bölcs és minden dolgot tudó cárt".

Kéziratos formában maradt fenn egy, az eddigiekhez hasonlatos szöveggyűjtemény *Действие Нижегородской духовной семинарии* címmel,[35] **1788**-ból. Az orosz, görög, latin, német és francia imák, versek és énekek mellett tatár, csuvas, mordvin és cseremisz szövegeket is lehet olvasni benne. A mordvin szöveg 55 szóból áll, erza nyelvjárásban íródott, a cirill szövegben az /ä/ fonémát *я* betűvel jegyezték le: *вяльть* 'nagyon' (ma: *вельть*) stb. Az orosz *ѣ* nem fordul elő. Az akkori orosz helyesírásnak megfelelően a nem palatalizált szóvégi mássalhangzókat keményjel *(ъ)* követi, a palatalizációt nem jelölik (Feoktyisztov 1968: 8–12).

Ugyancsak **1788**-ból származik a katekizmus orosz szövege, erza-mordvin fordítással, két hasábba szerkesztve *(Краткій катихизись).*[36] Ennek a szintén kéziratban megőrződött fordításnak ismerjük a szerzőjét, a szöveg vé-

терины Алексеевны, самодержицы всероссийской, по двадцатипятилетнем царствовании ее величества происходившее в оной семинарии июня 30 дня, 1787 года.

[35] Действие Нижегородской духовной семинарии, происходившее во оной при окончании годичного учения в присутствии Дамаскина, епископа Нижегородского и Алаторского, генерала-губернатора Нижегородского и Пензенского Ивана Михайловича Ребиндера, и прочих знаменитых особ 1788-го года июня 30-го дня.

[36] Краткій катихизись, переведенный на мордовскій языкъ съ наблюденіем россійскаго и мордовскаго просторѣчія, ради удобнѣйшаго онаго познанія во пріявшихъ святое крещеніе.

gén meg van nevezve a mordvin származású Ivan Tyihov, a Nyizsnyij Novgorod-i szeminárium hallgatója. Feoktyisztov értékelése szerint ez a szöveg a régi mordvin fordításirodalom egyik kiemelkedő teljesítménye. Az orosz *ѣ* nemcsak az orosz jövevényszavakban bukkan fel (*отвѣтямо* 'felelet'), hanem a mordvin lexémákban is (*нѣвезь* 'látva'); az /ä/ fonémát *я* betűvel adják vissza: *мяйле* 'után' (ma: *мейле*). A keményjel használata megfelel az orosz szabályoknak. Az infinitivus alakja *-мс/-мокс/-мекс/-мкс*.

Néhány kérdés a 32 oldalas szöveg mordvin részéből: *Кода эряви шачтьцянень эйкакшонзо марто тяйнемксъ?* 'Hogyan kell a szülőknek bánni a gyerekekkel?', *Кода эряви эрямксъ мирьденень козяйканзо марто?* 'Hogyan kell élnie a férjnek a feleségével?' (Feoktyisztov (1968: 12–18.)

Szintén nagyon fontosnak ítéli Feoktyisztov (1968: 32–43) a *Священная исторія*[37] mordvin fordítását. Készítője a Nyizsnyij Novgorod-i szeminárium hallgatója, Szemjon Berezovszkij volt, **1790**-ben. A kéziratban fennmaradt mű kérdések és felelet formájában íródott, két hasábban, az elsőben van az orosz, a másodikban a mordvin szöveg, amely az /ä/ fonémát ismerő erza dialektusban készült. A mű legfőbb értéke a sok új szó, melyek egy része ma is használatos. Néhány példa a neologizmusokra: *ванькс* 'szent' (eredetileg: 'tiszta'), *вясе ломать* 'világ' (szó szerint 'minden ember'), *кучиця* 'küldött = apostol', *пазонь уре* 'isten szolgája = angyal'), *паро коинь ломань* 'jó szokású ember = keresztény', *поки тяв* 'nagy dolog = csoda', *чинь стямо* 'nap kelet' stb.

A *Символъ вѣры* című,[38] kéziratban maradt anyagot a Nyizsnyij Novgorod-i szeminárium korábban már említett diákja, Grigorij Szimilejszkij készítette **1791**-ben. A kéthasábos mű bal oldali részén az orosz, jobbján pedig az *ä*-ző dialektusban íródott erza-mordvin szöveg található. Ugyanennek az orosz szövegnek a mordvin fordítását egy retorika szakos diák, Grigorij Novoverov is elkészítette ugyanabban az évben. Szintén *ä*-ző nyelvjárásban íródott (Feoktyisztov 1968: 43–47).

A Nyizsnyij Novgorodi szeminárium ünnepi kötetéhez hasonló felépítésű a kazanyi szeminárium **1795**-ben kiadott könyve *(Торжество Казанской*

[37] Священная исторія. Краткими вопросами и отвѣтами сочиненная и переведенная на мордовской языкъ 1790 года марта 14 дня.

[38] Символъ вѣры. Переведенъ на мордовской языкъ. Кирдима кямимань, путозь эрзя кель ланксъ.

семинарии),[39] orosz, latin, csuvas, tatár és mordvin szövegekkel. Feoktyisztov (1976: 61–62) vizsgálata szerint ennek moksa nyelvezete a Tatárföldön beszélt kildjusevo-kirtelinszkiji dialektushoz áll legközelebb. A szöveget, úgy tűnik, egy írástudásban tapasztalatlan ember (talán a szemináriom egyik diákja?) jegyezte le, aki nem volt jártas a mordvin grammatika rejtelmeiben, ezért, ahogy Feoktyisztov fogalmaz: „ennek a szövegnek a mordvin írásbeliség szempontjából semmiféle jelentősége nincs".

1798 májusában I. Pál cár Nyizsnyij Novgorodba látogatott, ennek tiszteletére adták ki a *Всерадостное торжество* című kötetet,[40] amelyben a korábbiakban megismert módon, orosz, latin, görög és német vallási szövegek mellett csuvas és mordvin anyag is szerepel. A mordvin szövegben, amely az /ä/ hangot nem ismerő erza nyelvjárásban íródott, több hiba fordul elő (*аксякъ* áll *анcяк* 'csak' helyett, *ой мeть* pedig *ойметь* 'lelketek' helyett stb.). Mivel ez az orosz szöveg szolgai fordítása, nincs különösebb irodalmi értéke, ennek ellenére néhány terminológiai újítást fedezhetünk fel benne, pl. 'jogar' jelentésben áll a *судямо тарка* 'ítélethely', 'cárság' jelentésben az *инязоро тарка* 'nagyúr hely'; ugyanakkor sok russzizmussal is találkozhatunk: *судямс* 'ítél' < *судить, сякой* 'minden' < *всякий, ощо* 'még' < *ещё* stb. (Feoktyisztov 1976: 62–64).

A XVIII. század végefelé készíthette el a kazanyi akadémia retorika hallgatója, Feodor Beljajev a *Miatyánk* mordvin fordítását *(Молитва* Отче нашъ *на мордовском языкъ).* A szöveg olyan erza dialektusban íródott, amelyben ismerték az /ä/ hangot, amelyet itt is *я* betűvel jegyeztek le. A szöveg eleje, Feoktyisztov átiratában: *ťäťaj mińek kona eŕat mäneľ lankso, uľeza śvatoj lämeť tońť*…(Feoktyisztov 1968: 20–23).

[39] Торжество Казанской семинарии, приносящей святейшего правительствующего синода члену, великому господину высокопреосвященнейшему Амвросию, архиепископу казанскому и свияжскому, милостивому архипастырю, отцу и покровителю своему, в день тезоименитсва усерднейшее поздравление 1795 года.

[40] Всерадостное торжество, которым благочестивейшего, самодержавнейшего, великого государя импертора Павла Первого по свяшенном миропомазании и короновании на всероссийский императорский престол, совершившемся в 5 день апреля 1797 года, всемилостивейше посещающего Нижний Новград, благоговейнейше приветствует Нижегородская семинария мая дня 1797 года. Москва, 1797.

A fentebb bemutatott szövegek általános jellemzője a szolgai, néha szó szerinti fordítás, orosz szintaxissal. Másik vonásuk, hogy sok bennük a helyesírási-tipográfiai hiba (Feoktyisztov 1976: 65). Meg kell ugyanakkor jegyeznünk, hogy Feoktyisztov átírása sem mindenütt pontos, emiatt (is) szükségszerűnek tűnik elvégezni a korai mordvin nyelvemlékek filológiai elemzését.

Irodalom

Bartens, Hans-Hermann 1978: N. Witsens Berichte über die uralischen Völker. Nyelvtudományi Közlemények 80: 413–416.

Bartens, Raija 1999: Mordvalaiskielten rakenne ja kehitys. MSFOu 232. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.

Fábián Orsolya 2003: A mordvin bibliafordítás terminológiájáról. Folia Uralica Debreceninesia 10: 91–102.

Feoktyisztov 1963: А. П. Феоктистов, Мордовские языки и диалекты в историко-этнографической литературе XVII–XVIII. вв. In: Очерки мордовскых диалектов II. Мордовское книжное издательство, Саранск. 3–36.

Feoktyisztov 1968: А. П. Феоктистов, Истоки мордовской письменности. Наука, Москва.

Feoktyisztov 1968a: А. П. Феоктистов, Первые текстовые записи на мордовскых языках. In: CIFU-2/1: 106–114.

Feoktyisztov 1971: А. П. Феоктистов, Русско–мордовский словарь. Из истории отечественной лексикографии. Наука, Москва.

Feoktyisztov, A. P. 1971–72: A mordvin irodalmi nyelvek létrejöttének kérdése. Néprajz és Nyelvtudomány 15–16: 13–19.

Feoktyisztov 1975: А. П. Феоктистов, „Linguarum totius orbis vocabularia comparativa” в его мордовской части. In: Finno-ugristica 1. Tartu. 117–127.

Feoktyisztov 1976: А. П. Феоктистов, Очерки по истории формирования мордовскых письменно-литературных языков. Наука, Москва.

Gulya János 1983: XVIII. századi etimológiák. Mutatvány J. E. Fischer „Vocabularium Sibiricum”-ának készülő kiadványából. In: Uralisztikai Tanulmányok 1: 163–171.

Keresztes László 1987: Geschichte des mordwinischen Konsonantismus I. Studia uralo-altaica 27. Szeged.

Keresztes László 1990: Chrestomathia Morduinica. Tankönyvkiadó, Budapest.

Korhonen, Mikko 1986: Finno-Ugrian Language Studies in Finland 1828–1918. Helsinki.

Mikola Tibor 1975: N. Witsens Berichte über die uralischen Völker. Aus dem Niederländischen ins Deutsche übersetzt von Tibor Mikola (Mit einem Anhang). Studia Uralo-Altaica VII. Szeged.

Munkácsi Bernát 1882: Az ugor összehasonlító nyelvészet és Budenz szótára. Magyar Nyelvőr 11: 241–255, 289–296, 342–350, 385–393, 433–445, 481–486, 531–541.

Setälä, Eemil Nestor 1892: Lisiä suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen historiaan. Suomi 3: 181–350.

Zaicz Gábor 1969: А. П. Феоктистов, Истоки мордовской письменности. Nyelvtudományi Közlemények 71: 187–190.

Zaicz Gábor 1997: Johann Eberhard Fischer: Vocabularium Sibiricum (1747). Der etymologisch-vergleichende Anteil. Folia Uralica Debreceniensia 4: 224–227.

Zsirai Miklós 1994 [1937]: Finnugor rokonságunk. Az uráli nyelvrokonainkkal kapcsolatos legújabb ismeret- és forrásanyag rövid összegzésével közreadja Zaicz Gábor. Trezor Kiadó, Budapest.

Internetes források:

http://en.wikipedia.org/wiki/Nicolaes_Witsen
http://www.vostlit.info/Texts/rus5/Vitsen/pred.phtml?id=271
http://en.wikipedia.org/wiki/Daniel_Gottlieb_Messerschmidt
http://de.wikipedia.org/wiki/Zweite_Kamtschatkaexpedition
http://en.wikipedia.org/wiki/Philip_Johan_von_Strahlenberg
http://en.wikipedia.org/wiki/Gerhard_Friedrich_M%C3%Bcller
http://de.wikisource.org/wiki/ADB:M%C3%BCller,_Gerhard_Friedrich_von
http://russiapedia.rt.com/foreigners/gerhard-friedrich-muller/
http://de.wikisource.org/wiki/ADB:Fischer,_Johann_Eberhard
http://en.wikipedia.org/wiki/Peter_Simon_Pallas
http://renhirek.blogspot.com/2009/01/peter-simon-pallas-mordvinokrol.html
http://sv.wikipedia.org/wiki/Johan_Peter_Falck
http://en.wikipedia.org/wiki/Johann_Gottlieb_Georgi
http://www.ogugauo.ru/biografiya.html
http://www.rulex.ru/01050030.htm
http://www.ncknigaran.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=137%3Adamaskin&catid=3&Itemid=26
http://www.nne.ru/bishops/b_13.php
http://renhirek.blogspot.com/2008_11_21_archive.html

The Beginnings of Mordvin Literacy: Linguistic Records from the 17–18th Century

Mordvin literacy, similarly to the linguistic records of other Finno-Ugric languages, dates back only three centuries. The first records found were glossaries written by foreign travellers, and Mordvin prose passages and poem fragments included in multilingual books with religious content having been used in divinity schools like the Nizhny Novgorod seminary.

Linguists have studied the Mordvin written records relatively to a little extent until now: to my knowledge, it was the renowned Moksha-Mordvin scholar A. P. Feoktistov alone who has described these texts in a monographic manner.

The present paper has a tripartite objective. First, it intends to deliver the most important information available about the beginnings of Mordvin literacy in Hungarian. Second, it provides the reader with a unified chronologic and new thematic classification of the data found and analyzed by Feoktistov. Finally, the paper tries to supplement and refine Feoktistov's analysis and observations, making use of the complete Mordvin material accessible, with the help of dictionaries and books of travellers and expedition leaders now largely available on the internet.

SÁNDOR MATICSÁK

DEBRECENI EGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK

FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 18.
DEBRECEN, 2011

Javítások Reguly térképének első olvasatához

B. SZÉKELY Gábor

1983-ban 50 példányban az ELTE Sokszorosítóüzemében jelent meg Stegena Lajos szerkesztésében Reguly Antal Észak-Ural térképe (1846) címmel egy kiadvány, amelyikben elsőként próbálták meg rendszeresen elolvasni a térkép helyneveit (Hidas 1983). Az előszót valószínűleg Stegena Lajos írta, az angol nyelvű előszó alá van odaírva a neve, a magyar után nincs ott. Ezen kívül a kiadvány lektoraként van feltüntetve. A helyneveket Hidas Gábor térképész olvasta el. A földrajzi nevek felsorolása előtt a cím pontosan a következő: *Földrajzi nevek Reguly Antal térképén (Hidas Gábor térképész olvasata)* (Hidas 1983: 5). A kiadványban Hidas 605 olvasatot közöl, közülük 246 helyes, ezzel elsőként adja meg a szakirodalomban a térkép helyneveinek pontos olvasatát. A vállalkozása döntő lépésnek bizonyult abban, hogy Reguly első publikációjának tudományos értékét bemutassa. A többi 359 olvasási javaslata azonban pontatlannak bizonyult saját kutatásaim alapján (B. Székely 2008, 2009a, 2009b). Ezért döntöttem úgy, hogy bemutatom Hidas olvasati javaslatait, és mellé dőlt betűkkel odaírom az én olvasatomat. Az olvasatok sorrendje követi a kiadvány sorrendjét, az általam összevont földrajzi koordináták segítik az azonosítást.

A címben szereplő földrajzi nevet ma a helyesírási szabályzat szerint *Északi-Urál*nak írjuk, de az *Urál* szót már 1983-ban is így kellett volna írni és nem *Ural*nak cirillből átírva. Reguly térképének címét is pontatlanul adja meg, erről lásd (B. Székely 2009b: 115). Itt kell helyesbítenem magamat is abban, hogy Reguly pesti térképének a cikkemben megadott évszáma nem 1846, ez a pétervári kézirat évszáma, hanem 1847, így a pesti térkép pontos hivatkozása (Reguly 1847). A Stegena szerkesztette kötet címében szereplő évszám (1846) valószínűleg az 1847-es pesti litografált térképre vonatkozik, és nem a pétervári 1846-os kéziratra, mert biztos, hogy nem ebből dolgoztak, különben nem írták volna, hogy „Térképének egy példánya (74x110cm) fennmaradt a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában; talán egy másik példány is létezik a leningrádi akadémián.” (Hidas 1983: 3). A keleti

hosszúság Reguly térképén a ferrói hosszúság, amely 18 fokkal több, mint a mai koordináta. Ezt a bevezetőben egy földrajzi témájú munkában meg kellett volna említeni, mert a helynevek olvasása foktrapézonként halad előre, így ellentmondás van az előszó (58°–70° északi szélesség és 55°–73° keleti hosszúság) és az olvasatok koordinátái (58°–70° északi szélesség, de 76°–89° keleti hosszúság) között.

A kiadványban valóban mintegy 500 települést olvas el Hidas, ez a szám terjedt el a térképre vonatkozó későbbi szakirodalomban, ennek a számnak a forrása azonban valószínűleg Toldy Reguly-Albumából való („Több mint ötszáz helyiséget mutat fel, a föld népe, tehát a vogulok, osztyákok és szamojédek elnevezéseivel." CXIV), erre nem hivatkozik Stegena. Saját olvasatom szerint 527 településnév van a térképen az 1677 adatból. Fontosak azonban számunkra az egyéb helynevek is, mert például hegyneveket szinte alig olvas el Hidas, azok jellegében is kételkedik, pedig ebből 414 van Karelin listája szerint is (Karelin 1991). Arra ki sem tér, hogy egy hegységet a nevében viselő térképről miért nem olvas el hegyneveket. Ezt még ki lehetne védeni azzal, hogy a belső címben, a *Földrajzi nevek Reguly Antal térképén*-ben a földrajzi nevek szerkezet úgy értendő, hogy mutatványokat közlök a térkép földrajzi neveiből, de nem készítek teljes listát. Az előszóban még elgépelés is van, terra incoguita terra incognita helyett, ahogyan az már az angol fordításban helyesen van.

Bibliográfia helyett néhány forrásmunkát ad meg Regulyról, de a térképével kapcsolatos szakirodalomról nem tesz említést (Hidas 1983: 3). Amiket ajánl, az is tele van pontatlanságokkal. Az oroszos szerzői név megadása helyett kiírhatta volna a keresztneveket, nem csak Pápay J., Németh I., Kodolányi J. rövidítéssel élhetett volna. Még ebben is van hiba: Kodolányi J.: ifj. Reguly Antal. Az ifj. rövidítés átcsúszott Reguly nevére. Hunfalvy (az angol fordításban Hunfalvi gépelési hiba szerepel) Reguly könyve nem az MTA Évkönyvében, hanem az MTA megbízásából jelent meg, és nem 1896-ban, hanem 1864-ben, Hunfalvy 1891-ben meghalt. Valószínű, hogy (Hunfalvy 1864)-re gondolt. Hiányzik az Ethnographia (az angol fordításban gépelési hibával Etnographia) kötetszáma és lapszáma, a könyvrészlet lapszáma, a kiadó neve a két Kodolányi-hivatkozásból. Mint térképész meg sem említi Pápay (1906) és Borbély (1955) alapvető munkáit. Ez annál is furcsább, mert a térképet Pápay kérésére a Magyar Földrajzi Társaság adta ki újrarajzoltatva, kétharmados méretcsökkentéssel a Földrajzi Közlemények gyakran elkallódó mellékleteként. Az angol fordításban is több gépelési hiba van: poth path helyett, shurch church helyett, hunting hat hunting hut helyett, Caracter Character helyett.

Általában jellemző Hidas olvasatára, hogy a térkép középső részén lévő uráli hegyneveket, folyóneveket, patakneveket, faluneveket, kunyhó neveket indoklás nélkül nem olvassa el. Az egyes foktrapézokon belül sem olvas el mindent, így csak azokat a helyneveket tudom szembesíteni, amelyeket ő is elolvas. A nagy kérdés természetesen az, miért nem kísérelte meg a lehető legtöbb helynevet elolvasni. Az első, állóbetűs helynév Hidas olvasata, a második, dőltbetűs az én olvasatom. Az összevont koordináták közül az első szám az északi szélességet, a második szám a keleti hosszúságot jelenti, például 6977 azt a foktrapézt jelenti, amelynek koordinátái a következők: északi szélesség 69°, keleti hosszúság 77°. Ez összevont koordináta, a foktrapéz teljes megadása 69°–70° és 77°–78° lenne.

6977: Ostrow Waigtsch *Ostrow Waigtsch*, ez betű szerint helyes olvasat, de tudjuk, hogy pétervári másolási hibáról van szó *Ostrow Waigatsch* helyett.
6978: Belkov noss ili Turnssäljä *Belkov noss ili Jarn Ssäljä* helyett. Ssamsäljä *Ssarn säljä* helyett, Ssokolki noss ili Lakam Ssäljä *Ssokolni noss ili Lakkorn Ssäljä* helyett.
6979: Mafnoi noss *Masnoi noss Japta Ssäljä* helyett, Tapta Ssäljä *Japta Ssäljä* helyett, Takinje *Jarenje* helyett.
6872: Guba Balwanszkaja *Guba Balwanskaja* helyett,Guba Pogantschenszkaja *Guba Pagantschenskaja* helyett, R. Tschornaja ili Pui jaha *R. Tschornaja ili Pai jaha* helyett, R. Uror *R. Urer* helyett, R. Isareda *R. Ssareda* helyett.
6876: O. Pimendai *O. Pimondai* helyett, Os. Jälnjä *Os. Pilnja* helyett.
6877: Guba Hainudirszkaja *Guba Haipudirskaja* helyett, Ssinki Noss ili Njanko Ssäljä *Ssinki Noss ili Njauko Ssäljä* helyett.
6879: R. Jov. jaha *R. Jor=jaha* helyett, R. Hujjaha *R. Hejjaha* helyett, R. Ssabun jaha *R. Ssadun jaha* helyett, R. Njabej jaha *R. Njadej jaha* helyett.
6880: R. Njambaj jaha *R. Njamduj jaha* helyett, R. Lomin *R. Lominje jaha* helyett, R. Habinske *R. Hadinsche* helyett.
6886: R. Torkutta *R. Jorkutta* helyett, R. Tova *R. Tara* helyett.
6771: R. Patumbov *R. Patumboi* helyett.
6772: R. Pejtschanka ili Neroto jaha *R. Pestschanka ili Neroto jaha* helyett.
6775: R. Noijaka *R. Noijaka*, de ez másolási hiba *R. Noijaha* helyett, R. Harness *R. Harnass* helyett, R. Hirtanwiss ? *R. Kütanwiss* helyett, R. Wisserwiss ? *R. Wisserwiss* helyett. Ebben a két olvasatban, és majd a következőkben, nincs megmagyarázva a ? jelentése, a második kérdőjeles helynév olvasata jó, csak a kérdőjelet nem kellett volna odaírni.
6776: R. Pjalimboe ? *R. Pjamboi* helyett.

6778: R. Gussinaja ili Tarei jaha *R. Gussinaja ili Parei jaha* helyett, R. Jizmilk ? *R. Pilmill* helyett.
6789: R. Tobe *R. Jodi* helyett, de ez másolási hiba *R. Jadi* helyett.
6790: R. Pouwrotnaja *R. Poworotnaja* helyett.
6672: R. Ssofura *R. Ssoswa* helyett, de ez másolási hiba *R. Ssozwa* helyett.
6673: R. Denijovka *R. Denisovki* helyett.
6675: R. Kotwa ili Totschijaha *R. Kolwa ili Tosch jaha* helyett, R. Sidu jaha *R. Lidujaha* helyett, R. Sartinowa *R. Ssandrowa* helyett.
6678: R. Rogowaja ili Hushermor *R. Rogowaja ili Hushumor* helyett, R. Kotschmasz *R. Kotschmas* helyett, Isba Isztomina *Isba Istomina* helyett.
6679: R. Pahajaha *R. Paha jaha* helyett.
6680: Isba Amkin *Isba Akakia* helyett.
6686: R. Lavan jogan *R. Laran jogan* helyett.
6688: Tamanjälfväj ? *Hamanjälskij* helyett.
6572: R. Borowaju *R. Borowa ju* helyett.
6574: D. Ssonolov *D. Ssokolov* helyett, R. Krassnoi jar *R. Krassnoi ju* helyett, D. Usst Liska *D. Usst Lisha* helyett.
6576: R. Ssimja *R. Ssinnja* helyett, R. Kufras *R. Kuzras* helyett.
6577: R. Kossija *R. Kossjja* helyett.
6579: R. Gruhe *R. Grube* helyett.
6583: Milokfim *Miloksim* helyett, Pararatfa *Paravatski* helyett, R. Pitter jogan *R. Pitlär jogan* helyett.
6585: R. Polni *R. Polui* helyett.
6473: R. Ssakowa *R. Isakowa* helyett.
6475: D. Domid Wassja *D. Demed Wassja* helyett, D. Konjarborszkaja *D. Konjezborsskaja* helyett, L. Usst Ssoplessa *D. Usst Ssoplessa* helyett, R. Dshadpatik *R. Üdshüdpatek*. helyett.
6476: R. Itschedpatik *R. Itschedpatek* helyett.
6479: Jinnja *weg nach der Sinnja* helyett (ez nem folyó, mint a Jelleg táblázatban van, hanem út a Szinjához), Aurje *r. Aurje* helyett, Jasuntiki *Jasuntski* helyett, Chäschläch ili Käjsiläch *Chăschlăch ili Kässilăch* helyett, R. Ssarichja *R. Ssărăchja* helyett, R Aurje *r. Aurje* helyett.
6481: R. Njosojogan *r. Njos=jogan* helyett.
6483: Kuschwat *Kuschewat* helyett, Tschuilgord *Tschuil gord* helyett, Pugorszki *Pugorski* helyett.
6484: R. Kuljjogan *R. Kulj jogan* helyett, Kulj jogansla *Kulj joganski* helyett, Os. Murgel tur *Os. Mungel tur* helyett, R. Wunshaut jogan *R. Wunschaut jogan* helyett.
6488: Os. Taromlar *Os. Tăromlăr* helyett.

6373: R. Udsched tobuh *R. Üdsched tobuk* helyett, Mitrofanova *Mitrofanowa* helyett.

6374: R. Ljom *R. Ljem* helyett, Butov *Dutov* helyett, Kuszdibosh *Kussibosh* helyett, Wosimszkaja *Wosinskaja* helyett, Dshemino *D. shernyino* helyett, R. Kütim *R. Külim* helyett, Joowinborszkaja *Ssawinborskaja* helyett.

6376: Päljeminja *Päljemi njär* helyett. A Jelleg oszlopban a hegy? megjegyzés van, ez azonban tényleg hegy.

6378: Sserkiruh paul *Sserkinch paul* helyett, Rochtjeriortmit ? *Rochtje uontmet* helyett (ez nem hegy?, hanem rénterelő út).

6379: R. Ssäréltjä *R. Sărătije* helyett, Ssurodjei ili Ssäräti *Ssorodjei ili Ssaräti* helyett, Njehling *Njehling*, de ez másolási hiba *Njalting* helyett, Posselja *R. Posselja* helyett, R. Rachlej *R. Rachtje* helyett, Ruchtje *Rachtje* helyett, Posoldin ili Posseltill paul *Posoldin ili Posseltitt paul* helyett, Luŏjka *Luoska* helyett.

6380: Hohenki ili Hohongpaul *Hohanki ili Hohongpaul* helyett.

6381: R. Anje *R. Anjä* helyett, Anje *Anjä* helyett, Toboldin *Toboldini* helyett, s. Ssortingje ili …..... *S. Ssortingjä ili Ragakar* helyett.

6382: Beresow *Beresov* helyett, Ljaljikar *Ljaljikar*, de ez másolási hiba *Ljulikar* helyett, Besimo *Resimowa* helyett, Ssei paul *Ssujpaul* helyett, Lapaloskie *Lapalaskie* helyett.

6383: Tschemaschevszki *Tschemaschevski* helyett, R. Tschemaschevszka *R. Tschemaschevska* helyett, Kioltisch paul *Kuoltisch paul* helyett, Kumdlamowa *Kumdlanowa* helyett, Woschakarszki *Weschakorski* helyett, Surpiszkie *Surisskie* helyett, Naipugorszki *Naipugorski* helyett, Repansskie *Resansskie* helyett.

6384: R. Polme jogan *R. Polne jogan* h., Njaurem gord *Njauremp gord* helyett.

6385: Jeobigorsski ili Tibogord *Jeibigorsski ili Jilp gord.* helyett, Kunlaesski ili Kulărdgard Kunlarsski ili *Kulăr gord* helyett.

6273: R. Kofsju *R. Kossju*, de másolási hiba *R. Rossju* helyett, R. Sooiva *R. Ssoiwa* helyett, R. Sserwernaja Mulwa *R. Ssewernaja Milwa* helyett.

6274: Poktschinszkaja *Poktschinskaja* helyett, S. Troinkoe *S. Troizkoe* helyett, D. Usst. Goshega *D. Usst Poshega.* helyett, Prisstan Sakschinsskaja *Prisstan Jakschinsskaja* helyett, R. Kagil *R. Kogil* helyett.

6273: R. U. Ssotsch *R. U. Ssotsch* helyett, R. O. Ssotsch *R. O. Schotsch* helyett, D. Kagildün *D. Kogildün* helyett, Ssarju *D. Ssarju* helyett, Andjug *R. Augnje* helyett, R. Sscharlansska *R. Schaitanowka* helyett.

6276: R. M. Schifin *R. M. Schisin* helyett, R. M. Schifin *R. bol. Schisin* helyett (a két különböző helynevet kétszer szerepelteti ugyanolyan alakban), R. Kossia *R. Kossja* helyett, R. Katsch ili …..... *R. Ilitsch ili Ăls* helyett.

6278: R. Palatija *R. Palatije* helyett, R. Apfja *R. Apsja* helyett.
6279: R. Wilfura *R. Wisma* helyett, Kuranszäch paul *Kurumsăch paul* helyett, R. Taplia *R. Taplia*, de másolási hiba *R. Tapsja* helyett, Njiniss *Njiruss* helyett.
6280: Käpijcu paul *Kăpijeu paul* helyett, R. Kunje *R. Kurje* helyett, R. Lahszi *R. Läinje* helyett.
6281: R. Psisskwanssijö *R. Ssisskwonssijä* helyett, Tuschganszki ili Tanjokiggord *Tuschgorski ili Tansching gord* helyett, Schautogorszki ili Ssuchtergrod *Schautogorski ili Ssuchter gord* helyett.
6283: Kalepinszki *Kalepinsski* helyett, Novinj *Nowie j.* helyett, Poludjemaja Proteka *Poludjemaja protoka* helyett.
6284: m. Atlim *M. Atlim* helyett.
6173: R. Nam R. *Nem* helyett.
6174: R. Wolosznize *R. Wolosniza* helyett, D. Kurcinaja *D. Kurejnaja* helyett.
6175: D. Solotaschinsskaja *D. Solotschinsskaja* helyett, R. Selim *R. Lelim* helyett, R. Koliva *R. Kolwa* helyett, D. Uss. Unjinszkaja *D. Usst Unjinsskaja* helyett.
6176: R. Urja *R. Unja* helyett, R. Rondisch *R. Berdisch* helyett, R. Mischursk *R. Mischurai* helyett.
6178: Arkapipaul *Aikapi paul* helyett, Mischki *Mischkin* helyett, R. Taata *R. Toata* helyett.
6179: R. Liratije *R. Liratije*, de másolási hiba *R. Lirätije* helyett, Schirteltett *Schäteltitt paul* helyett, Käläling paul *Kăläling paul* helyett, R. Paua *R. Pauje* helyett, R. Korohije *R. Kalalingja* helyett, de másolási hiba *R. Kälälingje* helyett.
6180: Efsunt paul *Essunt paul* helyett, R. Njahlapor *R. Njochsape* helyett, R. Cssjo ? *R. Essja* helyett, Os. Ajotun *Os. Esjeturr* helyett, Anajagorszki ili Jonihggord? *Juomgorski ili Jeming gord* helyett, R. M. Isofura ili manj Tau *R. M. Ssoswa ili manj Tait* helyett.
6182: R. Komgagorszki ili Komgagord *Kangagarski ili Kongagord* helyett (az R. elmaradása másolási hiba), R. Jomdin *R. Jendir* helyett.
6183: Jendirszkie *Jendirskie* helyett, Lotbirszki *Lolbirski* helyett.
6185: Kawasch *Kewasch* helyett, Woramei *Woronei* helyett, Elisarowa *Elisarewa* helyett, S. Troiskoe *S. Troizkoe* helyett.
6074: R. Wischwa *R. Wischera* helyett, Ifkorszkoe *Iskorskoe* helyett, Tuhardin *Tscherdin* helyett, Gubdosszkoe *Gubdorskoe* helyett.
6076: R. Ulnui *R. Ulssui* helyett.
6078: Penithini *Perschini* helyett.
6079: R. Tachtjonje *R. Tachtimje* helyett, Pärtäch paul *Pärtăch paul* helyett.

6080: R. Kätlje *R. Kătlje*, de másolási hiba *R. Kăutje* helyett, Ssoltich ili Sseilting paul *Sseltich ili Sseilting paul* helyett, Schiratalo ili Njongtschio paul *Schimtalo ili Nyingtschiä paul*, de másolási hiba *Schimtal ili Nyingtschiä paul* helyett helyett, Worch Pelim *Werch Pelim* helyett.

6081: R. Aulumje *R. Ăulumje* helyett, Tau paul *Pau paul* helyett, Umelje paul *Umetje paul* helyett, Jurszumpaul *Turrsuntpaul* helyett.

6082: R. Samje *R. Sämje* helyett, Uschenach ili Usingaeht paul *Uschenach ili Using acht paul* helyett, Schämjin ili Sämjepaul *Schämjiu ili Sämje=paul* helyett.

6083: R. Lårje *R. Lärje* helyett.

6084: R. Sogam *R. Sogom* helyett, Schemlisski *Schemlinsski* helyett, Njjrkoiszki *Njurkoisski* helyett.

6085: S. Repalowskoe *S. Repalowsskoe* helyett, Kelsoinsski *Kelssinsski* helyett, Poibilnsski *Poibilinsski* helyett.

6086: Ssatnikovsskie *Ssotnikowsskie* helyett, Ssargazkie *Ssargatzkie* helyett, Ssemeisski *Ssemeiski* helyett, Jaminszkoe *Zaminskoe* helyett.

5974: W. Uszolka *S. W. Usolka* helyett.

5975: R. Hati *R. Katj* helyett, Jaiwenszkoe *Jaiwenskoe* helyett, R. Jaiwa *R. Zaiwa* helyett.

5960: R. Tilze *R. Tilai* helyett, Konshakovszki *Konshakovski K.* helyett, Kofusinszki *Koswinski K.* helyett (a két hegynév jellegét nem ismeri fel, kérdőjelet tesz a helyébe).

5977: Kirlim *Burtim* helyett, K. Magnatinki *K. Magdalinski* helyett (ezt a hegynevet sem ismeri fel, kérdőjelet kap), Sspajszkoe *S. Sspajskoe* helyett, Pavdinszkoe *Pavdinskoe* helyett, R. Tulwa *R. Jalwa* helyett, R. Lata *R. Latje* helyett, Latinszkoe *Latinskoe* helyett.

5978: R. Jiveljje *R. Jivelje* helyett, Jingje *Ätingje*, de *R. Ätingje* helyett, Tonkwitschewij *Tonkwitschewi j.* helyett.

5979: Waglinszki *Waglinski* helyett, R. Tapuje *R. Tapaje* helyett, Molubo *Malhtelski*, de másolási hiba *Mahtelski* helyett, R. Tafsona *R. Tassma* helyett, Joremina *Jeremina* helyett, Tuchlunszki *Tachtanski* helyett, Porkina *Porkino* helyett, Ortgunhkini *Artyuschkini* helyett, R. Woronjina *R. Woronyina* helyett, Garlofka *Garinska* helyett, R. Wowbina *R. Jeremina* helyett.

5980: Joremina *Jeremina* helyett, R. Szulja *R. Ssulja* helyett, R. Vlinja *R. Otinja* helyett.

5982: Utschinsski *Utschinsski*, de másolási hiba *Uschinsski* helyett, R. Kantje *R. Konda* helyett, Takehoani paul *Tahelwani paul* helyett, Cuparski *Saporsski* helyett, Kewusch *Lewusch* helyett, Auchtpaul *Rachtpaul* he-

lyett, Ssotnjikovssk *Ssotnjikovsski* helyett, Kaminsski *Aminsski* helyett, Tersska *Tersspaul* helyett, R. Wlachje R. Utlăchje helyett.

5983: Kpilkinki *Krilkizki* helyett, R. Jägersünnje *R. Jăgerssän je* helyett, Jeleikinssk *Jeleikinsski* helyett, R. Jåülje *R. Jăulje* helyett, Karansski *Karmski* helyett, Jädesski *Jäelesski* helyett, Lengutsski *Lengursski* helyett, Kamssinsski *Kamsinsski* helyett, Jemassinsski *Jomassinsski* helyett, Os. Jauntunov *oz. Jounturr* helyett, Os. Auttuinen *Os. Auttumen* helyett, Osurni *Oserni* helyett, Kataschunss *Kataschinsski* helyett, Kturjepaul *Kaurje paul* helyett, Schanatjanss *Schakatjinsski* helyett, R. Juonda ili Jagwa *R. Jukonda ili Jagwa* helyett.

5984: R. Njårajoga *R. Nyăra jega* helyett, R. Tschotischjoga *R. Tschebisch jega* helyett, Jäväjoga *Täuä jega* helyett, Tschusanakovszki *Tschessnakovski* helyett, Monrowsski *Mokrowsski* helyett, Nahratschinszki *Nahratschinski* helyett, Kusstschinss *Pustschinsski* helyett, R. Kimje *R. Kömje* helyett, R. Wajsze *R. Wej je* helyett, S. Bottscharov *S. Boltscharovskoe* helyett.

5985: Turondai *Turundai* helyett, Worlimszki *Warlimski* helyett, Juroeszkoe *Jurovskoe* helyett, Kominszki *Korinski* helyett, Kokniszki *Kokuiski* helyett, R. Kirgeljega *R. Kirges jega* helyett, Koschjelewa *Koschelewa* helyett, Sselanszki *Sselanski* helyett, Chatlaktur *Chatlak torr* helyett, Kilwazkoe *S. Uvatzkoe* helyett.

5986: Denschtschitovszkaja *Denschtschikowskaja* helyett, Ssubotzki *Ssubozki* helyett, Mursinszki *Mursinski* helyett, Demianszk *Demiansk.* helyett, R. Bobowka *R. Bobrovka* helyett, Jatschianszk *Jatschinskoe* helyett.

5874: R. Tschuszowaja *R. Tschusowaja* helyett.

5875: R. Lissva *R. Lisswa* helyett, R. Njer *R. Njar* helyett, R. Usonva *R. Usswa* helyett, R. Besumnaja *R. Bessegonaja* helyett.

5876: R. Woshni *R. Wishai* helyett, R. Ssilwika *R. Ssilwiza* helyett.

5877: Barantschinszk Ssawod *Barantschinsk Ssawod* helyett, R. Wisza *R. Wija* helyett, R. Isz *R. Is* helyett, G. Katschkana *G. Katschkanar* helyett (a hegy jellege kérdőjel), Nish. Turinszk *Nish Turinski Sav* helyett.

5878: R. Wisza *R. Wija* helyett, R. Wiga *R. Wija* helyett, R. Ssaldinszkoe *Ssaldinskoe* helyett (nem folyó, hanem település), Werhoturje *Werchoturje*. helyett.

5879: Novjanszkoe *Nevjanskoe* helyett, Tagilszkoe *Tagilskoe* helyett, Bogotikowa *Bogatschewa* helyett.

5881: Turinszk *Turinsk* helyett, R. Toborinka *R. Tabarinka* helyett, Satnikowo *Ssotnikowa* helyett, R. Umscha *R. Umschäi* helyett, Tabarinszkoe *Tabarinskoe* helyett, Matschina *Motschkina* helyett.

5882: Tagilszka *Tagilska* helyett, R. Pogolka *R. Posolka* helyett, Gorodischtschevo *Gorodischtsche* helyett, Tschandratschenka *Tschaindretschanka* helyett, oz. Korobvinika *Oz. Korobeinika* helyett, Torinok *Gorodok* helyett, Koschazkoe *S. Koschazkoe* helyett, Jepzoikowa *Jepzeikowa* helyett, Kus.....enowa *Kusnetzowa* helyett, Tiltjina *Piltjina* helyett, R. Ssamanka *R. Ssaranka* helyett, R. Ikfke *R. Iksje* helyett, Sormitpaol *Tormih păol* helyett, R. Asangje *R. Azangje* helyett, R. Kuratkowa *R. Karatunka* helyett.

5883: Schaitanszkoe *Schaitanskoe* helyett, Os. Schaitanszkoe *os. Schaitanskoe* helyett, Tardinszkoe *Tavdinskoe* helyett, Untropowa *Antropowa* helyett, R. Karaba *R. Karabaschka* helyett, Gufejewa *Gusejewa* helyett, Gasut *Janit*, de másolási hiba *oz. Janitschkoe* helyett.

5884: Os. Tschaldruk *Os. Tschaldisch* helyett, R. Nofska *R. Nesska* helyett, Os. Turkul *Os. Turkul*, de másolási hiba *Os. Kurkul* helyett, Os. Kasimtur *Os. Kasimtur*, de másolási hiba *Os. Kazimtar* helyett, Watschirtaj *Watschiri j* (nem ismeri fel a falu jelleget, ?) helyett, Rindjinykij *Rindjinski j*. helyett, Os. Pereszovszkoe *Os. Andrejevskoe* helyett, Os. Masgidaschszkoe *Os. Mazgidatschskoe* helyett, Os. Jarischjan *Os. Jarischkano* helyett, Ssagantigakiljurt *Ssaguntigski jurt* helyett, Os. Sangul *Os. Ssangul* helyett, R. Isimelj *R. Isimetj* helyett, Tipovszkoe *S. Lipovskoe* helyett, Pabanszki *Patschenjki* helyett.

5885: R. Olimka *R. Alimka* helyett, R. Rindia *R. Rindin* helyett, Nefkimszka *Neskinski j*. helyett, Poduklam *R. Suklem* helyett, Os. Schutscha *Os. Schtschutsche* helyett, R. Neszka *R. Nesska* helyett, Isimatjszur *Isimetj jurt* helyett, Makadowo *Makodonova* helyett.

5886: Nowoe *S. Nowoe* helyett, Kardinszkoe *Kardinskoe* helyett, Nadzinszkia *Nadzinskia* helyett, Brownszikovszkoe *Bronnikovskoe* helyett, Aramsanszkia *Aremsanskia* helyett, R. Turtar *Taimia prok*, de kis másolási hiba *Taima protok* helyett.

5776: Ostjansskaja Poisstoln? *Osljansskaja Prisstan* helyett, Sserebrjanszki Sawoe *Sserebrjansk sawod* helyett.

Hidas mint földrajzos a foktrapézonkénti bemutatást választja, de nem mondja meg, hogy miért hiányoznak egyes foktrapézok: például 6277, 6881–85, 6781–85, 6681–86, ráadásul még az Ob torkolatvidéke és a jól olvasható *Obdorsk* is hiányzik. Mindez terra incognita maradt Hidas és Stegena számára. A foktrapézok uráli hegyneveket is tartalmaznak. Néha csodálkozik, hogy hegynév van az Urálban: hegy?. Nem sorban közli a neveket, többször más koordinátáknál van a helynév, vagy átnyúlik, nem egyértelmű a határ, hol délről északra, hol északról délre halad az olvasással. A térképen szereplő dátumokat nem olvassa el. Az utolsó oszlop Jelleg névvel felesleges, mert a

felsorolásnál megadja a rövidítések feloldását: R., O., néha az R.-et sem olvassa, a Jelleg oszlopban helyesen folyónak minősíti a helynevet, de már összekeveri a folyót a faluval: R. Kelmessje szerinte falu. Városnevet folyónak azonosít: R. Ssaldinskoe folyó. Néhány hegynévben ott szerepel a G. és a K. betű, nem világos, mért nem azonosította hegynévként, pedig ekkor még az orosztudás széleskörű volt (*gora* 'hegy', *kameny* 'kő, hegy'). A j jurti-t nem ismeri (jurták): Watschirta j Watschirtaj ?, ezért nem is tudhatja, hogy ez falu. Ebben az oszlopban nincs megmagyarázva a ? jelentése sem.

Ugyanazt a folyót kétféleképpen olvassa: Wischwa Wishera, egy folyót kettőnek vesz, vagy két olvasata van egynek, nem világos: R. Wija és R. Wisza. Olvasható településnevek hiányoznak: Bogoslovsk, TurinskiRudnjik, egymás mellett lévőből csak az egyiket olvassa el: Pavdinskoe, de nincs Pavdinsk. K., várost folyónak olvas rosszul: Kuschwa R. Wisza. Még ha jól is olvassa, de néha nem veszi észre az összefüggéseket: R. Lisha de D. Usst Liska, R. Haipodera de Guba Hainoderszkaja. Egybeolvassa a folyónevet: R. Suklem Poduklam, és mert mellette egy névtelen tó van, tónak gondolja. A német irányjelző szerkezetet sem olvassa el weg nach Sinnja helyén Jinnja. Az r.-t nem veszi észre r. Aurje Aurje, még a korábban beazonosított gord 'falu' szót is gard-nak olvassa: Kulärd gord Kulärdgard.

A tartalmi hibák mellett sokkal jelentősebbek a betűolvasási tévesztései. Ezeket több helyen is kemény kritikával illeti Radomski a nagy hanti helynévszótárának bibliográfiájában: „zahlreiche fehlerhafte Lesungen" (Radomski: 25), de a szöveges részben is. A tévesztések a magánhangzós betűkkel kapcsolatban kisebb számban fordulnak elő. Az *ä* és az *ă* mellékjeles betűk mellékjelei gyakran még a térkép pétervári másolásakor is lemaradtak, ezeket nem tartottam súlyos hibának, de jeleztem. Tévesek viszont a következők: hárombetűs olvasási lehetetlenség: *R. Ssoiwa* helyett R. Sooiwa, *e* o: *Jeremina* Joremina, *e* a: *R. Nem* helyett R. Nam, *O* V: *R. Otinja* R. Vlinja, *u* n: *Kokuiski* Kokniszki, a település karika jelét o-nak nézi: *Gorodischtsche* Gorodischtschevo.

A mássalhangzós betűk tévesztésével alakulnak ki a legváltozatosabb pontatlanságok. A fonetikai képtelenség: *Njurkoisski* Njjrkoiszki mellett sok zavart okoz, hogy nem ismeri fel a hosszú *s* grafikus jelét (erről lásd B. Székely Gábor 2009b: 108, ehhez még azt teszem hozzá, hogy valószínűleg a görög nagybetűs szigma három vonásának régi kézírásos íráshagyománya, hangértéke nem hosszú ssz hanem rövid sz, de a térképen ezt a betűt írják; hogy ragaszkodjam az eredeti írásmódhoz, két ss-szel írom ezeket a helyneveket). A legtöbb hiba ebből származik: *s* f: *Koswinski* Kofusinszki, *Gusejewa* Gufejewa, *Essunt paul* Efsunt paul, *R. Nesska* Nofska, *R. Wisma* R. Wilfura, a legfurább a *R.*

M. Ssoswa ili manj Tait R. M. Isofura ili manj Tau olvasata. Néha *s* j: *Ssavinborskaja* Joowinborszkaja, *S* I: *R. Ssareda* R. Isareda, *S* C: *Saporsski* Cuparski.

Nem tisztázza, hogy az írásképet adja vissza, vagy a kiejtés szerinti magyaros írásmódot: *s* sz: *Tagilskoe* Tagilszkoe (ilyen orosz végződéseknél -koje lenne a kiejtés szerint írás), *R. Ssulja* R. Szulja. Vegyes olvasás *s* sz: *Mursinski* Mursinszki, de nem mindig *S. Repalowsskoe* S. Repalowskoe, itt csak abban vét, hogy nem kétbetűs -*ss*-et olvas, *R. Is* R. Isz, *R. Kotschmas* R. Kotschmasz. A *w*-t v-nek írja sokszor: *Mitrofanowa* Mitrofanova és fordítva *Beresov* Beresow.

Az alul kétsoros egyvonalkás *j* is számos tévesztésre ad alkalmat: *j* sz: *Isimetj jurt* Isimatjszur, *j* s: *Ujing* Using, *j* t: *R. Jalwa* R. Tulwa, *j* i: *R. Jäitje* R. R. Jäitie. A felül kétsoros egyvonalkás *l* is hibaforrás: *l* s: *R. Lelim* R. Selim, *l* t: *S. Boltscharovskoe* S. Bottscharov, *L* T: *Lipovskoe* Tipovszkoe. A felül kétsoros áthúzott *t* hibái: *t* l: *R. Umetje* Umelje paul, *T* J: *Turrsuntpaul* Jurszumpaul (itt -*nt* -m- tévesztés is van), egyéb *t* tévesztések: *r* t: *Lengursski* Lengutsski, *w* t: *R. Kolwa* R. Kolta. az egysoros kétvonalkás *v*, *r*, *n*, *w* is hibaforrás: *v* r: *Tavdinskoe* Tardinszkoe, *r* e: *Kunlarsski* Kunlaesski, *n* w: *Bronnikovskoe* Brownszikovszkoe (itt -*s*- sz- félreolvasás is van), *n* r: *R. Unja* R. Urja. Különös hiba, hogy a *d* visszahurkát i pontnak nézi: *Gorodok* Torinok (itt *G* T tévesztés is van). Jóval több, de rendszerezhetetlenebb hibák is vannak az olvasatok között, ezek a részletes bemutatásból kiolvashatók.

A fenti pontatlanságok nem kisebbítik Hidas Gábor úttörő érdemét abban, hogy elsőként próbálta meg elolvasni Reguly litografált térképét. A hibák jó része azonban elkerülhető lett volna, ha a földrajzos a nyelvész filológus segítségét kéri, mert a helynevek jó része jelentéses szó az adott területen élők nyelvében. Ehhez akkor még nem állt rendelkezésére Kálmán Béla vogul szótára, de ma már el lehet végezni a helynevek hangtani és jelentéstani elemzését a szótár alapján (Munkácsi–Kálmán 1986). Értelmetlen betűsorokat helynévként megadni nem érdemes. Reguly térképe sokkal fontosabb számunkra annál, hogy azt a látszatot keltsük, értelmetlen helynevek vannak a térképén. A nyelvészeti források ismerete nélkül nem lehet pontosan elolvasni a térkép helyneveit.

Irodalom

Borbély Andor 1955: Reguly Antal térképének szerepe az Észak-Urál megismerésében. Földrajzi Közlemények 79: 231–242.

Hidas Gábor 1983: Reguly Antal Észak-Urál térképe (1846). ELTE Sokszorosítóüzeme, Budapest, Lektorálta Dr. Stegena Lajos. A kötet szerkesztésében közreműködtek: Ifj. Barta Lajos, Hidas Gábor, dr. Tiderle Lajos.

Hunfalvy Pál 1864: A vogul föld és nép. Reguly Antal hagyományai, A Magyar Tudományos Akadémia megbízásából kiadta Hunfalvy Pál, I. kötet, Eggenberger Ferdinánd Akadémiai könyvárusnál, Pest, Reguly Antal hagyományaiból kidolgozta Hunfalvy Pál.

Karelin, V. G. 1991: Hegynevek Reguly Antal Északi-Urál térképén. Földrajzi Közlemények 115: 37–47.

Munkácsi Bernát–Kálmán Béla 1986: Wogulisches Wörterbuch. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Pápay József 1906: Reguly Antal urali térképe (Ide tartozik a XIV. tábla). Földrajzi Közlemények 34: 349–370.

Reguly Antal 1847: Ethnographisch-geographische Karte des nördlichen Ural Gebietes entworfen auf einer Reise in den Jahren 1844 und 1845 von Anton v. Reguly. St. Petersburg 1846, MTAK Kézirattár, Tört. Földr. 4. r. 1. sz. A régi katalógusban Földl. 4.drét I. Szám. Térkép. Földr. 4. r. 1. Reguly Antal Abrosza az éjszaki Uralról. MAcad 1847, litografált kézirat, 760 x 1040 mm.

Radomski, Rosemarie 1994: Ortsnamen des ostjakischen Wohngebietes. Ars Ob-Ugrica, Verlag Dr. Eberhard Schiefer, München, Congregatio Ob-Ugrica Nr. 13.

B. Székely Gábor 2008: Schmidt Éva északi vogul térképvázlata és Reguly térképének adatai. Folia Uralica Debreceniensia 15: 135—142.

B. Székely Gábor 2009a: Reguly Antal Északi-Urál térképének lozvai helynevei. In: Fancsaly Éva (szerk.), Tanár és tanítvány. Írások Györke József és Hajdú Péter tiszteletére 2002–2007. Dialóg Campus Kiadó, Pécs, 235–241.

B. Székely Gábor 2009b: Reguly kéziratos térképvázlatai és térképe (filológiai vizsgálatok). Folia Uralica Debreceniensia 16: 99–119.

Toldy Ferenc (szerk.) 1850: Reguly-Album. Kiadta a Reguly Társaság, Pesten, Emich Gusztáv bizománya.

*

Исправления в чтении карты Регули

Первым исследователем, который попытался систематично прочитать карту Регули, был Gábor Hidas (1983), ему удалось прочитать 605 топонимов. По результатам исследования, проведенного автором статьи, 246 из них оказались правильными и 359 ошибочными. Автор предлагает свои исправления на основе разных источников и современных географических атласов России.

ГАБОР Б. СЕКЕЙ

DEBRECENI EGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK
FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 18.
DEBRECEN, 2011

Az égtájmegnevezések szemantikai vizsgálata a finnben és az észtben

TÓTH Anikó Nikolett

1. A balti finn nyelvekben az égtájnevek kutatása nem nyúlik vissza hosszú időre, átfogó munka sem született ebben a témában, azonban időről időre mégis feltűnik ez a kérdéskör a nyelvészek körében. Saara Antila diplomamunkájában (1952) a finn nyelvjárások égtájneveit gyűjtötte össze. Kisebb mértékben, esetleg részkérdések tekintetében érintette a témát a finnben Arvo Inkilä (1938), Lauri Hakulinen (1975), Jaakko Sivula (1986) és Osmo Ikola (1990). Helmi Neetar az észtben (1991, 2000) vizsgálta az égtájmegnevezések kérdéskörét (elméleti szempontból is), s ugyanő gyűjtötte és rendszerezte az ALFE számára ezt a szókincset. Munkájáról, szerkesztési elveiről az Eesti keele instituut *Studia ad geographiam linguarum pertinentia* kötetében (2000) ír részletesebben.

Dolgozatomban elsősorban a finn és észt égtájmegnevezések szemantikai vizsgálatával foglalkozom, olyan kérdésekre keresve a választ, hogy egy égtájhoz hány megnevezés társulhat, milyen jelentésfejlődésen mentek/mennek keresztül, és vajon mennyire fontos a környezet ezekhez a meghatározásokhoz. Ezenkívül összevetés céljából karjalai, vepsze, izsór, lív és vót példákat is hozok, azonban ezeknek a nyelveknek a vizsgálata további kutatásokat igényel.

A balti finn égtájmegnevezések összegyűjtéséhez elsősorban Antila 1952-es munkájára, Beöthy *Die Bezeichnungen für Himmelsrichtungen in den finnisch-ugrischen Sprachen* művére, továbbá az ALFE ide vonatkozó adataira támaszkodtam. A vepszéhez Airila–Turunen–Raino (1945), az izsórhoz Nirvi (1971), a lívhez Kettunen (1938) munkáit használtam, ezek főként az adatgyűjtésben voltak segítségemre.

Az égtájmegnevezések vizsgálata során elsősorban azt kell meghatároznunk, hogy mit tekintünk égtájneveknek. A fogalommeghatározás során, ha a földrajzi terminusokat vesszük figyelembe – ami megegyezik az angolban használatos *cardinal direction* kifejezéssel –, négy fő égtájat (és ezzel együtt

négy fő égtájnevet) különíthetünk el. Ezek a csillagászati (vagy földrajzi) észak, dél, kelet és nyugat, amelyek kijelölésének alapja a földi forgástengely iránya. Adatgyűjtés közben azonban a balti finn nyelvekben számtalan olyan kifejezést találtam, amelyek mind egy-egy főégtájra vonatkoznak, s noha a beszélők nem tekintik őket hivatalosan égtájneveknek, mégis használják ezeknek az irányoknak a megnevezésére. Ezek között a különbség sokszor stilisztikai vagy nyelvjárási eltérésekből adódik, de sokszor az irányokra vonatkozóan pontosítást, többletjelentést is tartalmazhatnak. Egyes esetekben együtt él az önálló elnevezés és a jövevényszó is, ilyenek például a vót orosz jövevényszavai: *seeveri* 'észak', *vostokka* 'kelet', *juuga* 'dél', *zaapadi* 'nyugat'. Fontos megjegyezni, hogy egy adott kifejezéshez több jelentés is tartozhat – ugyanúgy, mint a lapp nyelvjárások esetében is, ld. Tóth 2009 –, például izsór *ettēlä* 'dél; délnyugat'. Az égtájnevek szemantikai vizsgálatába éppen ezért a fő égtájak megnevezései mellett ezeket a szinonimákat is fontosnak tartom beemelni, mivel ezek a kifejezések adhatnak pontosabb választ arra, hogy egy adott égtáj/irány milyen szemantikai kategóriákkal párosítható.

2. Égtájmegnevezések a balti finn nyelvekben

2.1. A főégtájak nevei a balti finn nyelvekben:

	észak	**kelet**	**dél**	**nyugat**
finn	*pohjoinen*	*itä*	*etelä*	*länsi*
észt	*põhi*	*ida*	*lõuna*	*lääs*
karjalai	*pohjani*	*itä*	*suvi*	*länsi*
vepsze	*pohjaine*	*päivnouzm*	*suvi*	*päivlaskm*
izsór	*pohjain*	*iDä*	*luone*	*länz*
lív	*pu'oi̯*	*ùo̯mə̂G*	*jedàl*	*õõdõg*
vót	*põhja*	*itä*	*lõunad*	*länsi*

2.2. Az égtájakhoz társítható egyéb megnevezések:

ÉSZAK: **fi.** *emäpohjoinen, emintimä, halkipohjoinen, hallanloukko, kaarnapohjoinen, katve, keskipohjoinen, korkeapohjoinen, kotasola, kotaveräjä, kotiperä, kuivaperä, kuivapuoli, kylmäperä, kylmäpuoli, kylmäsija, leivätön Lappi, linnunnenä, lintu, pääpohjoinen, päivätön Lappi, päivätön pohjoinen, pakkasenpuoli, peräpohjoinen, pilvistö puoli, pimeäpuoli, pohja, pohja(n)maa, pohjoinen, pohjola, poikkipohjainen, rautapohjoinen, reuhkaetelä, suora pohjoinen, turja, tyvipäivä, vanhapohjoinen, varjon-*

puoli, veräjäsovi; **é.** *päeva pool, põhi, põhine, põhja maa, põhjak, põhjakaar, põhjala, põhjapool(ne).* Vö. továbbá ve. *pohď(eine), pohjij, pohpoľ;* lív *puoi;*vót *põhja, seeveri.*

KELET: **fi.** *aamiainen, aamupäivä, alahaisies, auringonnousu, ilmanpuoli, itä, kevätpäivännousu, koi, koillinen, koillispuoli, koillispuoline, koillissokka, liide, liidetšura, meri, merinen, nousemapuoli, öüstä, päivännousu, päivännousupuoli, päivännousuranta, perälle, sadeperä, stokka, suuruspäivä, syyspäivännousu;***é.** *hommik, hommikukaar, hommikumaa, ida, idakaar, idamaa, idapool, maa kaar, päeva tõus/e, -mine, päeva tõuseng, täisida, tõus(e), (päeva) tõusengu pool.* Vö. továbbá ve. *peinuuzm, päivanouzem, talveľine, vostok;*lív *moogõr, uomõg;* vót *itä, vostokka.*

DÉL: **fi.** *emäetelä, etelä, halkietelä, kesämoa, kesäpuoli, keskipäivä, keskipäivänranta, kohtimeri, korkeaetelä, korkeinpäivä, lämminpuoli, latvapäivä, linnunlento, linnunnenä, lintu, lintuetelä, lintujen suunta, lounas, meri, murginapäivä, pääetelä, päivä, päivällispäivä, päiväpuoli, päivär, päivytšura, puolipäivä, söyttä, suursuvi, suvi, suvimua, suvipuoli, täysietelä, vanhaetelä, vesietelä, vetelä;* **é.** *edel, keskedel, lõuna, lõunakaar, lõunamaa, lõunang(u), täislõuna.* Vö. továbbá ve. *jug, louna, mägi, poľpäivad, suvi;* lív *jedaal, lünnug, pääva südam puoľ, pääva(š)-sidam, puolst pääva;* vót *junga, lõunad.*

NYUGAT: **fi.** *auringonlasku, iltapäivä, iltaranta, kesäiltapäivä, kevätpäivänlasku, kohtimaa, länsi, laskema, luode, luotehinen, meri, päiväizee laskze, päivänlasku, päivänsijavo, poikki, suora luode, täysi länsi;* **é.** *läänekaar, läänepool, lääs, loe, merekaar, õddango pool, õhtu kare pool, õhtukaar, õhtumaa, päeva mine/k, -ma, päeva minemine, päeva veer, päeva veerandus, vesikaar;* Vö. továbbá ve. *lodeh, päivalaskem, zapad;* lív *ežar, mer, vežgõr, õõdõg, õõdõg-puoľ;* vót *länsi, zaapadi.*

3. Szemantikai kategóriák

Az égtájmegnevezések szemantikai vizsgálatához elengedhetetlen az egyes kifejezések kialakulásának és jelentésfejlődésének, ill. az elnevezések motivációinak a megértése. Az ezzel foglalkozó szerzők azonban általában megelégedtek 2–3 főbb kategória felállításával.

Sz. Kispál kétféleképpen csoportosít. Először a jelentés alapján tárgyalja az egyes égtájnevek kifejezéseit, majd az „ugor-nyelvi tájékozódási elvek” csoportjait az „elnevezésekben megnyilvánuló különböző szemlélet” alapján alkotja meg (Sz. Kispál 1950: 201–204). Csoportjai a következők: mitikus

világszemléletet mutató kifejezések (*észak* 'ég-táj'; *kelet* 'fény-táj'); a nap állásával összefüggő kifejezések (*dél; estéjszak* 'északnyugat'); térszíni viszonyokon alapuló elnevezések (*német szél* 'nyugati szél'); társas berendezkedésen alapuló elnevezések (*juhászdél* 'délkelet').

Beöthy szempontjai – melyeket módosítva vett át Tallqvisttől – a következők: földrajzi tájékozódás („Lokalgeographisches Orientierung"): folyó, magas és mély szembeállítása, tenger, országok szerinti megnevezés, meteorológiai tulajdonságok, évszakok, szélirány, madarak vándorlási iránya; az elsődleges irány szerinti tájékozódás („Qibla-Orientierung"); szoláris tájékozódás („Solare Orientierung"); poláris tájékozódás („Polare Orientierung") (Beöthy 1967: 206–213).

Az ALFE az elnevezéseket eredeti jelentésük szerint ún. motivációs térképeken jelzi, utalva röviden azok jelentésfejlődésére. Cecil Brown (1983) és Bernd Heine (1997) kognitív nyelvészeti alapon több kisebb csoport felállítására tesz kísérletet, ezeket főleg az indoeurópai nyelvekben adatolt égtájnevek kategorizálására használják.

A balti finn nyelvek égtájmegnevezéseinél indokoltnak tartottam egy új, tíz csoportból álló szemantikai rendszer megalkotását. A szinonimák felvételével az elnevezési módok variabilitása jól kimutatható.

1) Nap. Ebbe a csoportba a Nap mint égitest megnevezése és az ehhez kapcsolódó mozgás leírásai tartoznak. A Nap mozgásához köthető égtájmegnevezések a kelet–nyugat irányoknál és a dél (mint legmagasabb pont) esetében figyelhetők meg. Az északi irány, mint ahogy Neetar is megállapítja (2000: 93–94), nem esik egybe az égitest által leírt ív egyetlen pontjával sem, ezért a Naphoz viszonyítva csak körülírással fejezhető ki.

ÉSZAK: fi. *päivätön pohjoinen* 'naptalan észak', *päivätön Lappi* 'naptalan Lappföld', *tyvipäivä* 'napvég'; é. *päeva pool* 'Nap oldal';

KELET: fi. *auringonnousu* 'napfelkelte', *nousemapuoli* 'felkelő oldal', *päivännousu* 'napkelte', *päivännousupuoli* 'napkelte oldal', *päivännousuranta* 'napkelte horizont'; ve. *päivanouzem* 'napkelte';

DÉL: fi. *päivä* 'nap', *päiväpuoli* 'napoldal', *korkeinpäivä* 'magas nap', *keskipäivä* 'középnap', *puolipäivä* 'félnap'; lv. *pääva südam puoļ* 'a nap mélyebb oldala'; *puolst pääva* 'félnap';

NYUGAT: fi. *auringonlasku* 'naplemente', *päivänlasku* 'napnyugta', *päivänsijavo* 'napereszkedés', *laskema* 'ereszkedés'; ve. *päivalaskem* 'napnyugta'.

2) Napszakok. Az égtájak napszakokkal való megnevezésére több nyelvben is találunk példát (mint a magyar, lengyel vagy litván esetében). Ide tartoznak még a balti finn nyelvekben az étkezések megnevezése is: a balti finn nyelvekben a *louna(s)* szó 'dél (égtáj)', 'dél (idő)', 'délnyugat' és 'ebéd' jelentésekben figyelhető (ld. Maticsák 2006: 20), vö. pl. izsór *luone* 'päivällinen, päivällisen aika (n. klo 14:n maissa)' (Nirvi 1971: 275b). Az észak égtájra vonatkozó kifejezések hiányát valószínűleg az előző csoportban vázolt okokkal magyarázhatjuk.

KELET: fi. *koi, koillinen* 'hajnalodik', *koillispuoli*(*ne*) 'hajnal oldal', *koillissokka* 'hajnal orca', *aamupäivä* 'reggeli nap', *aamiainen* 'reggeli', *suuruspäivä* 'egyszerű reggeli, reggeli étel'; é. *hommik* 'reggel', *hommikumaa* 'reggelföld'; lív *uomõg* 'reggel';
DÉL: fi. *murginapäivä* 'reggeli nap';
NYUGAT: fi. *iltaranta* 'estehorizont', *iltapäivä* 'estnap', *kesäiltapäivä* 'tavaszestnap', é. *õhtukaar, õhtumaa* 'esti föld', karj. *iltaranta* 'esti part'.

3) Évszakok. Ezt a megnevezést az indokolja, hogy a Nap mozgása évszakonként nagymértékben eltérhet, mivel az égitest elliptikus pályán mozog, ezáltal a napkelte szélső irányai között több fokos eltérés is lehet. Mivel az égtájak megnevezése régen nem egyezett az iránytűről leolvasható irányokkal, ezeknek a megnevezése a Nap mozgásával változhatott. Az évszakok jelzőként való használata is gyakori a fő égtájnevek előtt. A kínai nyelvben a négy égtájhoz társítják a négy évszakot; az észak tél, a kelet tavasz, a dél nyár és a nyugat ősz jelentésárnyalatokban (Tokaji 2002: 59).

KELET: fi. *kevätpäivännousu* 'tavaszi napfelkelte', *syyspäivännousu* 'őszi napfelkelte'; ve. *talvelińe (pol')* 'téli (oldal)';
DÉL: fi. *suvi* 'nyár', *suursuvi* '(nagy)nyár', *suvipuoli* 'nyároldal', *kesäpuoli* 'tavaszi oldal'; karj. *suvi*, ve. *suvi* 'nyár';
NYUGAT: fi. *kevätpäivänlasku* 'tavaszi naplemente', *kesäiltapäivä* 'tavaszi napest'.

4) Fényviszonyok. A Naphoz, a szoláris elnevezésmódhoz szorosan kapcsolódó természeti jelenség a fény. Az északi irányt a finn a fény hiányával nevezi meg: *pimeäpuoli* 'sötét oldal', *varjonpuoli* 'árnyék oldal', *päivätön pohjoinen* 'naptalan észak', *päivätön Lappi* 'naptalan Lappföld', *katve* 'árnyék'.

5) Időjárási körülmények. Az égtájakat gyakran azonosítják időjárási viszonyokkal, amikor az észak hideg, a dél meleg jelentésekkel párosul, vö. pl. erza-mordvin *jakšamo jon(ks)*'észak' < *jakšamo* 'hideg' + *jon* 'oldal, *ľembe jon(ks)* 'dél' < *ľembe* 'meleg' + *jon* 'oldal'.

ÉSZAK: fi. *kylmäpuoli* 'hideg oldal', *kylmäsija* 'hideg hely'; *kylmäperä* 'hideg vég', *pakkasenpuoli* 'fagyos oldal', *hallanloukko* 'éjfélifagy búvóhely/csapda', *kuivaperä* 'száraz vég', *kuivapuoli* 'száraz oldal';
KELET: fi. *ilmanpuoli* 'levegő oldal', *sadeperä* 'esővég';
DÉL: fi. *lämminpuoli* 'melegoldal'.

6) Irányok. A deiktikus irányok, illetve a fent–lent, elől–hátul, jobbra–balra stb. rendszerek gyakran képezik az égtájnevek alapját. A germán nyelvekben ennek a nyoma pl. az ang. *north* 'észak'; no. *nord* < ósk. *norðr* < ieur. **nr̥to-* ~ *nr̥tro-* 'balra/alatt' = kelethez képest balra-lent' (KLUGE 1967: 591).

ÉSZAK: fi. *pohjoinen*, *pohja*, *pohjola* 'fenék, alja', *tyvipäivä* 'gyökér/vég/tő nap', *pohja(n)maa* 'alsó föld'; é. *põhi*, *põhjak*, *põhjala*, *põhine* 'fenék, alja', *põhja maa* 'fenék, alja föld', *põhjakaar* 'alsó égbolt', *põhjapool*(*ne*) 'alsó oldal';
KELET: fi. *perälle* 'hátra';
DÉL: fi. *etelä* 'elő', *keskipäivä* 'középnap'; é. *edel* 'elő'.

7) Pontosság. Ennél a csoportnál a legelterjedtebb elnevezési módok a 'teljes', 'egyenes', 'fő' jelzőkkel ellátott kifejezések. A pontosítás az egyértelmű iránymeghatározás miatt volt fontos. Tekintetbe véve, hogy egy megnevezés több irányt is jelölhetett, elképzelhető, hogy ezek az irányok sokszor nem pontos „mettől meddig" terjedelemmel rendelkeztek, így az átmenetek is okozhattak eltérő jelentéseket.

ÉSZAK: fi. *suora pohjoinen* 'egyenes, közvetlen É', *pääpohjoinen* ' fő É', *vanhapohjoine* 'öreg (tkp. eredeti) É', *korkeapohjoine* 'magas É', *keskipohjoine* 'közép É', *peräpohjoine* 'hátsó É', *halkipohjoinen* 'északon át', *emäpohjoinen* 'anyaészak';
KELET: é. *täisida* 'teljes';
DÉL: fi. *täysietelä* 'teljes D', *korkeaetelä* 'magas D', *pääetelä* 'fő D', *vanhaetelä* 'régi (igazi) D', *emäetelä* 'anya (igazi) D'; é. *täislõuna* 'teljes D', *keskedel* 'középdél';
NYUGAT: fi. *täysi länsi* 'teljes nyugat'.

8) Térszínformák. A környezeti adottságok viszonyítópontként szolgálhattak az irányok meghatározásához. Ide tartoznak a a domborzati jegyek, ill. a tenger (víz) és a szárazföld viszonya. A lapp nyelvjárásoknál ez az elnevezési mód a legproduktívabb az égtájak megnevezésében, miközben a balti finn nyelvekben kisebb mértékben fordulnak elő ilyen kifejezések, s azok is leginkább a tengerhez való iránymeghatározásként szolgálnak. Ebben az eltérő földrajzi viszonyok játszanak szerepet, mivel a délebben élő népek égtájmegnevezésében a Nap szerinti elnevezésmód is lehetséges, sőt, releváns.

KELET: fi. *meri* 'tenger', *merinen* 'tengeri'; lív *moogõr* 'földív';
DÉL: ve. *mägi* 'hegy';
NYUGAT: fi. *meri* 'tenger'; é. *vesikaar* 'a víz íve', *merekaar* 'a tenger íve'; lív *vežgõr* 'a víz íve'; *meŗ* 'tenger'.

9) Természet. Általános jelenségként a szelet szokták meghatározónak tartani a természeti jelenségek körében. A balti finn nyelvekben mégis a madár, a madárvonulás vált meghatározóvá, olyannyira, hogy sokszor ezekhez kötődnek az észak–dél irányvonalak leírásai is.

ÉSZAK: *lintu* 'madár', *linnunnenä* 'madárcsőr';
DÉL: fi. *lintu* 'madár', *lintujen suunta* 'madarak iránya', *lintuetelä* 'madárdél', *linnunlento* 'madárrepülés'.

10) Egyéb. Az északi irány megnevezésére a finnben találtam még néhány olyan kifejezést, amelyet egyik szemantikai csoportba sem tudtam beilleszteni: *leivätön Lappi* 'kenyértelen Lappföld', *emintimä* 'mostoha', *reuhkaetelä* 'kucsmadél'.

Az egyes égtájak különböző elnevezési módjai eltérő arányokat mutatnak. A számok természetesen nem feltétlenül azt jelentik, hogy egyes nyelvekben több égtájmegnevezés él, az adatok mennyiségét sokszor nagymértékben befolyásolja a források száma és nagysága. Összevetve azonban az indoeurópai nyelvek (ld. Brown 1983, Heine 1997) és a lapp nyelvjárások (ld. Tóth 2010) égtájnevei körében végzett kutatásokat a jelen vizsgálattal, úgy tűnik, hogy az észak–dél irányok leírására sokkal több szinonima létezik, miközben az elnevezési módok közül a Nappal, annak mozgásával és az ehhez kötődő természeti jelenségekkel kapcsolatos motivációk dominálnak.

Nagyon fontos tényező az is, hogy ezek a kifejezések vajon mennyire gyakoriak elterjedésüket és használatukat tekintve. Ennek megválaszolására egy folyamatban lévő, beszélt nyelvi adatokat tartalmazó kutatás eredményeinek feldolgozása után teszek kísérletet. Bizonyára sok kifejezés lehet egyszeri

vagy szépirodalmi körülírás, de valószínűsíthető az is, hogy sok adatot napjainkban is használnak. Erre példa az észt nyelvben a *hommikumaa* 'kelet (tkp. reggelföld)' és *õhtumaa* 'nyugat (tkp. esteföld)' elnevezés, melyeket nemcsak ismernek és használnak az észt beszélők, de jelentőségüket mutatja, hogy a főégtájak mellett Mägiste (1982–1983) ezeket a kifejezéseket is felvette és hosszan elemzi etimológiai szótárában, mindennapos használatot tulajdonítva nekik.

Irodalom

Airila, Kaarlo Martti–Turunen, Aino–Raino, Jussi 1945: Vepsän opas. Helsinki.

ALFE 1. = Atlas linguarum Fennicarum. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 800. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 118. Helsinki, 2004.

Antila, Saara 1952: Ilmansuuntien nimityksistä suomen murteissa. Helsinki. (Gradutyö).

Beöthy Erzsébet 1967: Die Bezeichnungen für Himmelsrichtungen in den finnisch-ugrischen Sprachen. Bloomington, The Hague, Indiana University Publications. Uralic and Altaic Series 84.

Brown, Cecil 1983: Where do Cardinal Direction Terms Come From? Antropological Linguistics 25/2: 121–161.

Hakulinen, Lauri 1975: *Kaakko* ilmansuunnan nimityksiä. Virittäjä 79: 364–370.

Heine, Bernd 1997: Cognitive Foundations of Grammar. Oxford University Press, New York–Oxford. 35–65.

Ikola, Osmo 1990: Kielen elämää ja käyttöä. WSOY, Porvoo–Helsinki–Juva.

Inkilä, Arvo T. 1938: Vuorokauden ositus ja ilmansuunnat vanhojen juvalaisten tietämyksessä. Virittäjä 42: 21–39.

Kettunen, Lauri 1938: Livisches Wörterbuch. Lexica Societatis Fenno-Ugricae 5. Helsinki.

Sz. Kispál Magdolna 1944–1948: Világtájak nevei az ugor nyelvekben I. NyK. 52: 50–56.

Sz. Kispál Magdolna 1949: Világtájak nevei az ugor nyelvekben II. NyK. 52: 130–136.

Sz. Kispál Magdolna 1950: Világtájak nevei az ugor nyelvekben III. NyK. 52: 185–207.

Kluge, Friedrich 1967: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 20. Auflage, bearbeitet von Walther Mitzka. Walter der Gruyter. Berlin.

Maticsák Sándor 2006: Vándorló napok. A hét napjainak elnevezése az európai nyelvekben. Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
Mägiste, Julius 1982–1983: Estnisches etymologisches Wörterbuch I–XII. Finnisch-ugrische Gesellschaft, Helsinki.
Neetar, Helmi 1991: Ilmakaared rahvasuus. Keel ja Kirjandus 11: 656–665.
Neetar, Helmi 2000: Ilmakaared keeleatlases. Atlas Linguarum Fennicarum (ALFE 1). – Studia ad geographiam linguarum Pertinentia. Eesti Keele Instituudi toimetised 6. Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn. 87–98.
Nirvi, Ruben Erik 1971: Inkeroismurteiden sanakirja. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVIII. Suomalais-ugrilainen Seura, Helsinki.
Sivula, Jaakko 1986: Kansanomaisista ilmansuunnista ja niiden nimistä. In: Sanallo sanoen. Pakinoita suomen kielestä (toim. Maija Länsimäki). WSOY, Porvoo–Helsinki–Juva. 231–234.
Tokaji Zsolt 2002: Kínai jelképtár. Szukits Könyvkiadó, Szeged.
Tóth Anikó Nikolett 2009: A lapp égtájnevek kialakulásának kérdéséhez. Folia Uralica Debreceniensia 16: 121–132.
Tóth Anikó Nikolett 2010: Földrajzi viszonyok és égtájmegnevezések a lappban. Folia Uralica Debreceniensia 17: 167–180.
Tsvetkov, Dmitri 1995: Vatjan kielen Joenperän murteen sanasto. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XXV. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
Virtaranta–Koponen 1968–97: Karjalan kielen sanakirja I–VI. (Päätoim. Pertti Virtaranta–Raija Koponen.) Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVI. Suomalais-ugrilainen Seura, Helsinki.

*

A semantic study of the cardinal directions in Finnish and Estonian

This paper carries out a semantic investigation of Finnish and Estonian (with examples from Karelian, Veps, Livonian and Votic) names for cardinal directions. Central questions are: how many names are associated with a cardinal point, what is the nature of the semantic development they have gone/ are going through, and how important is the environment for a description of these processes.

A novel semantic categorization system is proposed here for the cardinal directions of the Baltic-Finnic languages, containing ten categories. By the inclusion of all the different names associable with each direction, the variability of the naming methods applied is clearly demonstrable.

ANIKÓ NIKOLETT TÓTH

DEBRECENI EGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK
FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 18.
DEBRECEN, 2011

Ditransitiivien vaihtelua mansin itämurteissa

Susanna VIRTANEN

1. Johdanto

Tässä artikkelissani tarkastelen mansin kielen itämurteissa esiintyviä kolmipaikkaisia transitiivirakenteita sekä niiden välistä vaihtelua. Keskityn elollisen vastaanottajan omaaviin ns. *caused possession* -rakenteisiin eli olen jättänyt ns. *caused motion* -rakenteet (ks. Rappaport–Hovav–Levin 2008) aineistoni ulkopuolelle. Pyrin esittämään eri rakenteiden esiintymisfrekvenssit sekä eri rakenteiden väliseen vaihteluun vaikuttavat syyt.

Seuraavissa luvuissa esittelen kaksi aktiivirakennetta ja yhden passiivin, joilla kaikilla voi ilmaista ditransitiivista tapahtumaa. Käytän aktiivirakenteista nimityksiä *PO/SO* -rakenne (Primary Object – Secondary Object; ks. Dryer 1986) ja *DO/*IO -rakenne (Direct Object – Indirect Object; ks. Dryer 1986). Sisällytän esitykseeni myös passiivin sekä agentin kanssa että ilman. Tulen esittelemään, missä tilanteessa ja ympäristössä kukin mainituista rakenteista esiintyy, sekä sen, kuinka informaatiorakenteelliset ja syntaktiset funktiot korreloivat keskenään. Oman aineistoni valossa jokaisen syntaktisen roolin *(subjekti/objekti/obliikvi)* täyttää tietty informaatiorakenteellinen funktio *(fokus/primaaritopiikki/sekundaaritopiikki).*

Aihetta ja sen osa-alueita on kyllä sivuttu alan tutkimuksissa ennenkin, mutta tähän mennessä tyhjentävää kuvausta kolmipaikkaisten rakenteiden variaatiosta juuri itämansin osalta ei ole luotu. Tutkimukseni on siis tarkoitus täyttää aukko alan tieteellisessä tuntemuksessa.

Luvussa 2 esittelen lyhyesti mansin kielen murteineen ja sen tutkimukseni kannalta tärkeimmät typologiset piirteet. Tutkimusaineisto on esitelty luvussa 3, ja luvussa 4 esittelen tutkimuksen teoreettiset lähtökohdat. Tutkimuksen tulokset esittelen luvussa 6 ja loppupäätelmät luvussa 7.

2. Mansin kieli ja sen itämurteet

Mansi on uralilainen kieli, joka yhdessä lähimmän sukukielensä hantin kanssa muodostaa kielikuntamme obinugrilaisen haaran. Hantia ja mansia

puhutaan Länsi-Siperiassa Venäjän federaation alueella Hantien ja mansien autonomisessa piirikunnssa. Mansi on erittäin uhanalainen kieli: tällä hetkellä mansiksi itsensä määritteleviä kansalaisia on 11.400, ja heistä n. 25% puhuu äidinkielenään mansia.

Mansilla on neljä päämurretta: pohjoinen, itäinen, läntinen ja eteläinen. Nyt jo sukupuuttoon kuolleita mansin itämurteita on puhuttu piirikunnan länsiosissa Konda-joen varrella: murteet on myös nimetty Konda-joen mukaan. Kondan yläjuoksulla puhuttiin yläkondaa, keskijuoksulla keskikondaa ja alajuoksulla alakondaa. Itäiseen murreryhmään kuuluu myös läheinen Jukondan murre. Jatkossa tulen viittaamaan mansin itämurteisiin sanalla itämansi.

Kuten kaikki uralilaiset kielet, myös mansi on typologiselta luonteeltaan agglutinatiivinen kieli: kieliopillisia suhteita ilmaistaan ensi sijassa päätteillä ja liitteillä. Verbit ja nominit taipuvat kolmessa luvussa: yksikössä, kaksikossa eli duaalissa ja monikossa. Verbeillä on kaksi eri taivutuskategoriaa: subjekti- ja objektikonjugaatio, mutta menneen ajan muotoja on vain yksi. Subjektikonjugaatio taipuu subjektin luvun ja persoonan mukaan:

(1) *suj-nø* *kööl-ååm,* *suj-sot* *oos-øm*
nummi–LAT astella–1SG nummi-valtias olla –1SG

’Astelen nummelle, olen nummen valtias.’

Objektikonjugaatio ilmaisee lisäksi suoran objektin lukua:

(2) *sos-mø* *uus* *köält-øs-tø*
hirvi–ACC taas säikäyttää–PST –SG<3SG

’Hän säikäytti hirven uudestaan.’

Objektikonjugaatio esiintyy kielikuntamme kielistä mansissa, hantissa, unkarissa ja mordvassa.

Itämansi voidaan luokitella ns. DOM-kieleksi (DOM = Differential Object Marking, ks. Bossong 1985, Aissen 2003): vain osa suorista objekteista on eksplisiittisesti merkitty. Objektinmerkintään osallistuu useita morfologisia elementtejä: sekä verbintaivutuksella että nominien sijataivutuksella on oma roolinsa suoran objektin merkinnssä. Mansi ei kuitenkaan edusta Aissenin (2003) määrittelemiä kaikkein tyypillisimpiä DOM-kieliä, koska elollisuuhierarkialla ei ole vaikutusta objektinmerkintään.

3. Tutkimusaineisto

Koska itämansista ei ole uutta ajantasaista aineistoa saatavilla, tutkimukseni on tehty kirjallisten aineistojen perusteella. Itämansista on myös verrattain vähän kirjallista aineistoa, koska kyseisille murteille ei ehditty luoda kirjakieltä sen eläessä. Kieltä on tallennettu ja analysoitu kirjallisessa muodossa lähinnä tieteen käyttöön. Kulonen (2007) julkaisu itämansin kieliopin tässä luvussa esiteltyjen aineistojen perusteella vasta itämurteiden hiivuttua.

Tutkimukseni pääasiallisena lähteenä toimii Artturi Kanniston vuosina 1901–1905 keräämä kansanrunouskokoelma *Wogulische Volksdichtung*, joka koostuu kuudesta tekstiosasta I–VI ja sanasto-osasta VII:

I *Texte Müthischen Inhalts* [Mytologisia tekstejä]
II *Kriegs- und Heldensage* [Sota- ja sankaritarinoita]
III *Märchen* [Satuja]
IV *Bärenlieder* [Karhulauluja]
V *Aufführungen beim Bärenfest* [Karhunpeijaisten kulku]
VI *Schicksalslieder* [Kohtalolauluja]
VII *Wörterverzeichnis zu den Bänden I–VI* [Niteiden I–VI sanasto].

Kokoelmasta löytyy yhteensä 74 mansin itämurteilla kirjoitettua tekstiä, joiden laajuus on yhteensä noin 720 sivua. Näistä olen käynyt läpi sivumäärältään noin 50% eli niteet I, III ja IV kokonaan sekä niteen II osittain: yhteensä noin 50 erillistä tekstiä. Näin ollen aineistossani on edustettuna sekä monentyyppistä proosaa että lyriikkaa.

Mainituista teksteistä olen poiminut kaikki transitiivisuutta semanttisessa mielessä ilmaisevat lausekkeet: koko aineistoni kattaa n. 1200 lause-esimerkkiä, joista noin 200 on ditransitiivi- eli kolmipaikkaisia rakenteita. Aineiston keruussa olen noudattanut Hopperin ja Thompsonin (1980) sekä Kittilän (2002) määritelmiä transitiivisuudesta: transitiivisuus on semanttinen ilmiö, jossa toiminta siirtyy agentilta patientille. Näin ollen olen sisällyttänyt aineistooni sekä aktiivi- että passiivirakenteet, mikä on myös riittävän kokonaiskuvan luomiseksi välttämätöntä.

Seuraavissa luvuissa esitellyt aineistoesimerkit on muutettu Ulla-Maija Kulosen luomaan yksinkertaistettuun transkriptioon, joka on suunniteltu nimenomaan itämansin tarpeita varten. Kulonen on käyttänyt kyseistä transkriptiota ensimmäistä kertaa itämansin kieliopissaan 2007. Alkuperäiset Kanniston kokoelmissa julkaistut tekstit on kirjoitettu suomalais-ugrilaisella tarkekirjoituksella.

4. Teoreettiset lähtökohdat

Tutkimukseni teoreettisena kehyksenä toimii informaatiorakenteen analyysi. Informaatiorakenteella tarkoitetaan tuotetun puheen leksikaalis-kieliopillista rakentumista sen perusteella, kuinka puhuja olettaa kuulijan suhtautuvan välitettyyn informaatioon (Lambrecht 1994: 6). Puhujalla on tietty ennakko-oletus siitä, mikä on kuulijan kannalta vanhaa ja mikä uutta informaatiota, ja puhuja rakentaa viestinsä sen mukaan. Typologisesti katsottuna informaatiorakenne voi ilmetä eri kielissä eri tavoin, esim. morfologisena merkitsemisenä tai sanajärjestyksenä. Se, kuinka paljon informaatiorakenne viime kädessä vaikuttaa pintarakenteeseen, vaihtelee kielikunta- ja kielikohtaisesti.

Perinteisesti informaatiorakennetta on tarkasteltu kaksijakoisen *topic–focus* -opposition pohjalta lähtien siitä, kuinka uutta tai tunnettua informaatio keskustelutilanteen tai tekstin etenemisen kannalta on. Tyypillistä on, että vanha ja tunnettu informaatio on morfologisesti merkittyä kun taas uusi, ennalta tuntematon informaatio ei saa eksplisiittistä merkintää.

Topiikki (engl. *topic*) edustaa kuulijan kannalta vanhaa, tunnettua tietoa: topiikilla viitataan siihen, mitä lause käsittelee (Lambrecht 1994: 118): englannin kielessä käytetään topiikin yhteydessä termiä *aboutness.* Kuten Lambrecht (1994: 118), toteaa, topiikin määritelmä on pitkälti sama kuin syntaktisen subjektin määritelmä mutta näitä kahta käsitettä ei saa automaattisesti liittää toisiinsa. Topiikki ilmaisee pragmaattisia suhteita, subjekti taas syntaktista funktiota. Myöhempien lukujen myötä tulemme huomaamaan, että mansin kielessä topiikki ja subjekti pyrkivät yleensä kohtaamaan yhdessä ja samassa sanamuodossa.

Fokus (engl. *focus*) taas edustaa tilanteesta annettua uutta informaatiota. Perinteisesti fokus on määritelty mm. topiikkia täydentäväksi elementiksi, mitä vastaan Lambrecht kuitenkin argumentoi jyrkästi mm. siksi, ettei kaikissa lauseissa edes ole topiikkia. Lambrect määrittelee topiikin lauseen *ennakoimattomaksi ja pragmaattisesti palautumattomaksi* elementiksi (Lambrecht 1994: 207). Hän korostaa fokuksen olevan se osa lausetta, joka on tavalla tai toisella odotuksenvastainen: fokus on osa lausetta kuitenkaan samaistumatta siihen.

Kuten Nikolaeva (1999: 2) on todennut, topic–focus -kahtiajako ei aina riitä. Tällöin on tarkennettava jakoa ja tehtävä ero esim. primaari- ja sekundääritopiikin välille. Primaaritopiikki on lauseen topikaalisin argumentti, ja sekundaaritopiikki toiseksi topikaalisin. Sekä Nikolaeva että Skribnik (2001) ovat soveltaneet tällaista jaottelua obinugrilaisiin kieliin.

5. Aiemmat tutkimukset aiheesta

5.1. Skribnik 2001

Skribnik sivuaa kolmipaikkaisten rakenteiden tilannetta artikkelissaan, joka käsittelee informationrakenteen vaikutusta objektinmerkintään. Skribnikin mukaan objektikonjugaatio, passiivi ja datiivinsiirto (engl. *dative shift*, ks. 6.1.) kuuluvat kaikki pohjoismansissa samaan pragmaattiseen ilmiöön muodostaen osan informaatiorakennetta (Skribnik 2001: 222). Kaikki nämä kolme morfologista elementtiä liittyvät kiinteästi myös kolmipaikkaisten rakenteiden väliseen vaihteluun.

Skribnik päättää artikkelinsa seuraavanlaiseen päätelmään: Subjekti on lausetasolla primaaritopiikki ja suora objekti sekundaaritopiikki, riippumatta näiden argumenttien semanttisista rooleista. Jos mikä hyvänsä patienttia alempi argumentti edustaa sekundaaritopiikkia, se nousee suoran objektin asemaan (Skribnik 2001: 236). Seuraavissa luvuissa tulen esittämään, kuinka nämä pohjoismansia koskevat päätelmät ovat sovellettavissa myös itämansiin ja kolmipaikkaisten rakenteiden vaihteluun itämansissa.

5.2. Kulonen 1989, 2007

Kulonen (1989) puolestaan sivuaa kolmipaikkaisten rakenteiden vaihtelua passiivin yhteydessä. Kulosen mukaan obinugrilaisten kielten passiivin yksi pääfunktio on osoittaa jonkin muun argumentin kuin agentin topikaalistuminen: annettu argumentti korotetaan subjektin paikalle (Kulonen 1989: 288). Komipaikkaisten rakenteiden yhteydessä tämä tarkoittaa, että aina Patientin tai R-argumentin ollessa topiikki se kohoaa subjektiksi ja koko lause on passiivissa. Mahdollinen agentti merkitään latiivilla.

(3) *jäg-øtään* *ontør-jaak-øng* *jälpøng*
isä–LAT.3SG vatsa-nahka–ADJ pyhä

toågl-øl *mäj-w-øs*
vaate–INSTR antaa–PASS –PST

’Hän sai isältään vatsanahasta ommellun pyhän vaatteen.’

Kulonen korostaa passiivin poikkeuksellisen suurta roolia myös itämansin kielioppissaan (2007): passiivi on aktiivin käänteinen pääkategoria, ja myös R-argumentti voi kohota passiivilauseen subjektiksi (Kulonen 2007: 165). Myöhemmin datiivinsiirron yhteydessä hän myös toetaa, että R-argumenttikin usein asettuu subjektin paikalle (Kulonen 2007: 54–55).

Seuraavissa luvuissa tulen esittelemään kolmipaikkaisia rakenteita ja sitä, kuinka niiden välinen vaihtelu itämansissa perustuu yllä esitettyihin väittämiin. Koko kolmepaikkaisten rakenteinen vaihtelu on seurausta tarpeesta nostaa subjektin asemaan jokin muu argumentti kuin agentti.

6. Kolmipaikkaisten rakenteiden esiintyminen aineistossani

6.1. PO/SO -rakenne

PO/SO -rakenne (Primary Object – Secondary Object; ks. Dryer 1986) tunnetaan myös nimellä *datiivinsiirto,* engl. *dative shift* (ks. esim. Kulonen 1989). Lauseessa on sekä suora että epäsuora objekti: R-argumentti on nostettu suoran objektin paikalle, kun taas patientti taipuu obliikvisijassa. Itämansin osalta tämä tarkoittaa akkusatiivimuotoista R-argumenttia ja instrumentaalilla merkittyä patienttia:

(4) *am* *nää-n* *tat-øs-løm* *nee-l*
1SG 2SG–SG2SG tuoda–PST –SG<1SG nainen–INSTR

’Minä toin sinulle vaimon.’

Omassa aineistossani PO/SO -rakenne edustaa korkeinta frekvenssiä: 45% kaikista kolmipaikkaisista lauseista on PO/SO -rakenteita. PO/SO -rakennetta voi aineistoni perusteella pitää primaarisena aktiivin ditransitiivirakenteena.

Usein agentti on lauseen topikaalisin argumentti ja näin ollen ottaa lausessa subjektin paikan. Oman aineistoni perusteella PO/SO -rakennetta käytetään agentin ollessa primaaritopiikkina subjektin paikalla ja R-argumentin edustaessa sekundaaritopiikkia. Johtuen suoran objektin topikaalisuudesta predikaattiverbi taipuu aina objektikonjugaatiossa. R-argumenttiin viitataan usein vain verbin objektikonjugaation päätteellä eli käytetään nolla-anaforaa. Patientti edustaa aina fokusta ja merkitään instrumentaalilla.

Esimerkit (5) ja (6) havainnollistavat edellä todettua:

(5) *söät* *lont* *wöänt-øtääm* *jöänk-øm-wooj-øl*
seitsemän hanhi parvi–ACC.SG3SG jää–PTPC-fat–INSTR

pooly-øm-wooj-øl *tøxt-iitø*
jäätyä–PTPC-rasva –INSTR ruokkia–SG<3SG

’Hän ruokkii seitsemän hanhen parvensa kylmällä rasvalla, jäisellä rasvalla.’

(6) *äj-n-øl* *wöär-øs-tø,* *tee-n-øl*
juoda-AKT–INSTR tehdä–PST–SG<3SG syödä–AKT–INSTR

wöär-øs-tø
tehdä–PST–SG<3SG

’Hän laittoi tälle syötävää ja juotavaa.’

Yhteenvetona voidaan siis todeta, että prototyyppisessa PO/SO -rakenteessa semanttiset, pragmaattiset ja syntaktiset funktiot ja morfologinen merkintä korreloivat keskenään seuraavalla tavalla:

Taulukko 1:

Semanttinen funktio:	**Pragmaattinen funktio:**	**Syntaktinen funktio:**	**Sijamerkintä:**
Agentti	Primaaritopiikki	Subjekti	Nominatiivi (Ø)
R-argumentti	Sekundaaritopiikki	Suora objekti	Akkusatiivi
Patientti	Fokus	Obliikvi	Instrumentaali

6.2. DO/IO -rakenne

19% aineistostani edustaa DO/IO -rakennetta (Direct Object – Indirect Object; ks. Dryer 1986), joka tunnetaan myös englanninkielisellä nimellä *oblique strategy* (Margetts ja Austin 2007: 402–403). Tämäntyyppisessä lauseessa patientti asettuu suoran objektin paikalle, ja R-argumentti taipuu obliikvisijassa. Itämansin osalta tämä tarkoittaa akkusatiivimuotoista tai merkitsemätöntä (nominatiivi) patienttia ja latiivissa taivutettua R-argumenttia. Predikaatti taipuu joko subjekti- tai objektikonjugaatiossa riippuen siitä, onko patientti fokus vai sekundaaritopiikki.

(7) *om* *kurøm* *lyõx* *äk°* *näg-nöän* *tåt-s-øm*
1SG kolme viesti vain 2SG –LAT tuoda –PST –1SG

’Toin sinulle kolme viestiä.’
(Ovelle koputetaan, ja koputtaja haluaa päästä sisään. Isäntä kehottaa häntä poistumaaan, mutta tulija selittää tuoneensa isännälle viestejä.)

Myös tässä rakenteessa subjekti edustaa aina primaaritopiikkia. Prototyyppisessä tilanteessa DO/IO -rakenteen patientti edustaa sekundaaritopiikkia ja asettuu näin suoran objektin paikalle, kun taas R-argumentti on fokus ja esiintyy obliikvina. Myös tässä rakenteessa verbi on usein (mutta ei aina) taivutettu objektikonjugaatiossa.

(8) *moot* *sõõn-toågøl* *keeløp-mø* *wø-s-tø,*
toinen kuppi-täynnä veri–ACC ottaa–PST–SG<3SG

kõõp-posøm-øt *püw-øtään* *tow-mø-s-tø*
vene-perä-LOC poika –LATSG3SG PREF-antaa–PST –SG<3SG

'Hän otti toisen täyden kupillisen verta ja antoi sen pojalleen veneen perään.'

(9) *ton* *kuuly-tõõt-pööl-mø* *eek°ø*
se kauhtana-hiha-puoli–ACC eukko

wisy-kom-nø *kuuly-tågl-ii* *junt-øs-tø*
nuori-mies–LAT kauhtana-täysi–TRANSL ommella-PST-SG<3SG

'Nainen ompeli siitä kauhtanan hihasta pojalleen kokonaisen kauhtanan.'

Jälleen voimme nähdä selvää korrelaatiota semanttisten, pragmaattisten ja syntaktisten finktioiden sekä morfologisen merkinnän kesken, mikä on esitetty taulukossa 2:

Taulukko 2:

Semanttinen funktio:	**Pragmaattinen funktio:**	**Syntaktinen funktio:**	**Sijamerkintä:**
Agentti	Primaaritopiikki	Subjekti	Nominatiivi (Ø)
Patientti	Sekundaaritopiikki	Suora objekti	Akkusatiivi Nominatiivi (Ø)
R-argumentti	Fokus	Obliikvi	Latiivi

Yllä oleva taulukko kuitenkin esittelee vain kaikkein prototyyppisimmät tapaukset. Kuten esimerkeistä (10) ja (11) käy ilmi, aineistostani löytyy myös esimerkkejä, jotka eivät istu edellä esitettyyn prototyyppiin. Nämä eivät ole niinkään poikkeuksia vaan ainoastaan harvinaisempia esiintymiä.

(10) *pås-øng-kom* *jäg-äänøl-nø* *söät*
valo–ADJ-mies isä–SG3PL –LAT seitsemän

sør *jor* *nok-oåjg-øs-t*
sortti uhri PREF-huutaa–PST–3PL

'Huusivat seitsemän erilaista veriuhria valoisalle miehelle, isälleen.'

Esimerkissä (10) on kaksi fokusta: sekä patientti että R-argumentti ovat fokaalisia, minkä vuoksi myös predikaatti taipuu subjektikonjugaatiossa. Agentti on ainoa topikaalinen argumentti ja ottaa näin luonnollisesti subjektin paikan lauseessa. Tarinan henkilöt ovat ensin muissa askareissa, ja jumalille uhraaminen mainitaan kyseisen lauseen muodossa ensimmäistä kertaa: se on siis tilanteen kannalta uusi käsite. Jumalaa tai seitsemää uhria ei kumpaakaan ole aiemmin mainittu.

(11) *om-nöän* *pøl* *eep-øng* *öänø,* *eep-øng*
1SG-LAT PARTIC höyry–ADJ astia steam–ADJ

tööäs *öät* *wott-aat*
kulho NEG panna–3PL

'He eivät laita minulle (uhriksi) yhtään höyryävää astiaa,
yhtään höyryävää kulhoa.'

Myös esimerkissä (11) sekä patientti että R-argumentti ovat molemmat fokaalisia: vaikka R-argumentti onkin ilmaistu yksikön ensimmäisen persoonan persoonapronominilla, se tuodaan keskusteluun uutena elementtinä. Pragmaattisten funktioiden jakauma ei vastaa taulukossa 2 esitettyä, minkä vuoksi myöskään syntaktinen rakenne ei vastaa prototyyppiä.

6.3. Passiivi

36% aineistostani edustaa passiivia. Aineistossani passiivi esiintyy tilanteissa, joissa R-argumentti on primaaritopiikki ja näin ollen oikeutettu ottamaan subjektin paikan. Patientti esiintyy instrumentaalisijaisena obliikvina, ja mahdollinen agentti taipuu latiivissa. 75%:ssa tapauksista aineistossa passiivilausen myös sisältää agentin.

Omassa aineistossani ei esiinny kolmipaikkaisia rakenteita, joissa patientti olisi nostettu subjektin paikalle, mikä selittyy kyseisten rakenteiden matalalla frekvenssillä ja oman aineistoni suhteellisella suppeudella. Kulonen (1989: 197–199) kuitenkin osoittaa myös sellaisten rakenteiden olevan mahdollisia: tällöin R-argumentti taipuu latiivissa kuten vastaavassa aktiivirakenteessakin. Kaikissa oman aineistoni tapauksissa, joissa passiivirakenne on kolmipaikkainen, R-argumentti ottaa subjektin paikan, ja patientti on merkitty instrumentaalilla. Predikaattiverbi kongruoi R-argumentin kanssa.

(12) *k°åtøm* *pøl* *wås* *eel-oolii* *meen-k*
varmasti PARTIC SUPERL ennen 2DU–STRESS
mõõ-l *låw-w-äämøn*
maa–INSTR luvata–PASS–1DU
'Varmasti meille ensin annetaan maata.'

7. Lopuksi

Syntaktisten ja pragmaattisten funktioiden välillä on siis havaittavissa selvä korrelaatio. Syntaktiset funktiot muodostavat hierarkian, ja mitä topikaalisempi argumentti on, sitä korkeammalle se asettuu syntaktisten funktioiden hierarkiassa.

Skribnikin (2001) mukaan pohjoismansissa kaikkein topikaalisin argumentti asettuu aina subjektin paikalle. Edelleen Nikolaevan (1999) mukaan hantissa fokus esiintyy obliikvina sekundaaritopiikin ollessa suora objekti. Aineistoni perusteella itämansin tilanne on hyvin samanlainen: kulloinenkin lauserakenne riippuu aina siitä, mikä argumenteista on kaikkein topikaalisin (primaaritopiikki) ja saa subjektin paikan. Edelleen toiseksi topikaalisin argumentti (sekudaaritopiikki) esiintyy aktiivilauseessa suoran objektin paikalla, ja fokus taipuu obiikvisijassa.

Passiivissa on subjektin lisäksi kaksi obliikvisijaista argumenttia. Aktiivin ja passiivin välinen vaihtelu määräytyy puhtaasti primaaritopiikin olemuksen mukaan: primaaritopiikki ottaa lauseessa subjektin paikan semanttisesta funktiostaan riippumatta.

Pragmaattisesti motivoitunutta vaihtelua voidaan siis kuvata seuraavasti:

	PO/SO (45%)	**DO/IO (19%)**	**Passiivi (36%)**
Agentti	Primaaritopiikki	Primaaritopiikki	Sekundaaritopiikki
	Subjekti	Subjekti	Obliikvi
Patientti	Fokus	Sekudaaritopiikki	Fokus
	Obliikvi	Objekti	Obliikvi
R-argumentti	Sekundaaritopiikki	Fokus	Primaaritopiikki
	Objekti	Obliikvi	Subjekti

Lyhenteet

ACC	akkusatiivi	NEG	kieltopartikkeli
AKT	aktio	PARTIC	partikkeli
ADJ	adjektiivi	PL	monikko
DU	duaali	PREF	prefiksi
IMP	imperatiivi	PST	preteriti
INF	infinitiivi	SG	yksikkö
LAT	latiivi	TRANSL	translatiivi
LOC	lokatiivi		

Kirjallisuutta

Aissen, Judith 2003: Differential Object Marking: Iconicity vs. Economy. Natural Languages & Linguistic Theory 21: 435–483.

Bossong, Georg 1985: Differentielle Objektmarkierung in den neuiranischen Sprachen. Empirische Universalienforschung. Gunter Narr Verlag, Tübingen.

Dryer, Matthew S. 1986: Primary Objects, Secondary Objects, and Antidative. Language 62: 808–845.

Hopper, Paul J.–Thompson, Sandra A. 1980: Transitivity in grammar and discourse. Language 56/2: 251–299.

Kannisto, Artturi 1951: Wogulische Volksdichtung I. Texte Mythischen Inhalts. Bearbeitet und hrsg. von Matti Liimola. MSFOu 101. Helsinki.

Kannisto, Artturi 1955: Wogulische Volksdichtung II. Kriegs- und Heldensagen. Bearbeitet und hrsg. von Matti Liimola. MSFOu 109. Helsinki.

Kannisto, Artturi 1956: Wogulische Volksdichtung III. Märchen. Bearbeitet und hrsg. von Matti Liimola. MSFOu 111. Helsinki.

Kannisto, Artturi 1958: Wogulische Volksdichtung IV. Bärenlieder. Bearbeitet und hrsg. von Matti Liimola. MSFOu 114. Helsinki.

Kannisto, Artturi 1959: Wogulische Volksdichtung V. Aufführungen beim Bärenfest. Bearbeitet und hrsg. von Matti Liimola. MSFOu 116. Helsinki.

Kannisto, Artturi 1963: Wogulische Volksdichtung VI. Schicksalslieder. Bearbeitet und hrsg. von Matti Liimola. MSFOu 134. Helsinki.

Kittilä, Seppo 2002: Transitivity: Towards a comprehensive typology. PhD thesis. University of Turku.

Kulonen, Ulla-Maija 1989: The Passive in Ob-Ugrian. Helsinki.

Kulonen, Ulla-Maija 2007: Itämansin kielioppi ja tekstejä. Suomalais-Ugrilainen Seura. Helsinki.
Lambrecht, Knud 1994: Information structure and sentence form. Cambridge University Press.
Margetts, Anna–Austin, Peter K. 2007: Three-participant events in the languages of the world: towards a cross-linguistic typology. Linguistics 45/3: 393–451.
Nikolaeva, Irina 1999. Object agreement, grammatical relations, and information structure. Studies in Language 23: 341–386.
Petrovna, Svetlana–Solf, Michael 2009: On the Methods of information-structural analysis in historical texts: A case study on old German. In: Information Structure and Language Change: New Approaches to Word Order Variation in Germanic. Mouton de Gruyter, Berlin.
Rappaport Hovav, Malka–Levin, Beth 2008: Reflexions on Manner/Result Complementarity. In: Syntax, Lexical Semantics, and Event Structure. Part I. Oxford Studies in Theoretical Linguistics. 21–58.
Skribnik, Elena 2001: Pragmatic structuring in Northern Mansi. In: CIFU-9/6: 222–239.

*

Variation in ditransitive constructions in Eastern Mansi

According to my data and earlier studies, variation in Mansi three-participant constructions is based on information structure. There is certain correlation between pragmatic and syntactic functions: each syntactic role *(subject, object, oblique)* is usually occupied by a certain information structural function *(focus, primary topic, secondary topic).* The syntactic functions form a hierarchy, and the more topical the constituent is, the higher position it gets in the syntax hierarchy. The subject slot is always occupied by the primary topic, whilst the place of the direct object of an active clause is occupied by the secondary topic. When the Agent is the primary topic, we use an active construction, where the Agent takes the place of subject. Whenever the Patient or the Recipient is the primary topic, it is promoted to Subject, and the whole clause is turned into the passive voice.

SUSANNA VIRTANEN

DEBRECENI EGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK

FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 18.
DEBRECEN, 2011

Ismertetések – Rezensionen – Reviews Katsauksia – Рецензии

Paula Kokkonen–Anna Kurvinen (toim.):
Kenttäretkistä tutkimustiedoksi
Uralica Helsingiensia 4. Helsinki 2010. 240 l.
ISBN 978-952-5667-19-6

A *Kenttäretkistä tutkimustiedoksi* az *Uralica Helsingiensia* nevű sorozat 4. számában jelent meg. A sorozat a Helsinki Egyetem kiadványa, amely monográfiákat, tematikus cikkgyűjteményeket tartalmaz, az uráli nyelvek vizsgálatával kapcsolatos kutatásokat, kutatási eredményeket közvetíti.

A könyv tartalomjegyzékkel indul, ebből kiderül, hogy nyolc cikk található a kiadványban. Ezt követik a szerkesztők olvasókhoz szóló szavai finn (6–9), illetve angol nyelven (10–13). A mű annak a szemináriumnak az anyagát öleli fel, amelyet 2008. november 15-én tartottak Helsinkiben. A rendezvény apropója a Finnugor Társaság (Suomalais-Ugrilainen Seura) megalapításának 125 éves évfordulója volt. A szeminárium a *Kenttäretkistä tutkimustiedoksi* (From Expeditions in the Field to Research Knowledge) címet viselte.

A kiadvány bevezető cikkében (*Matkueita tai yksityisiä tutkijoita: Suomalais-Ugrilaisen Seuran keruuretkien tausta ja tavoitteet*, 17–56) Riho Grünthal a különböző gyűjtőutak hátteréről, céljairól, az egyénileg, illetve csoportban dolgozó kutatókról értekezik. Ezekről az utakról a 125 év alatt a SUS végig tájékoztatta olvasóit. Az expedíciók elsősorban Oroszország belső területeit, Szibériát és Mongóliát érintették. Bemutatja a 19. század előtti tudományos utakat, azok jelentőségét, a kutatóelődök (Sjögren, Castrén, Reguly, Ahlqvist, Wiedemann) munkásságát, illetve az általuk bejárt területeket. Olvashatunk az utakat megelőző felkészülésről, a nyelvközösségekről tett megfigyelésekről, az eredményekről, illetve azok megítéléséről. A cikk érdekességét növelik a régi beszámolókból vett idézetek, képek, feljegyzések, a vizsgált területekről szóló bemutatók, a könyv egészét tarkító térképek, amelyek segítségével nyomon követhetjük a kutatók útjait.

A következő cikk szerzője Merja Salo (*Heikki Paasonen – mittavan aineiston kerääjä ja keräyttäjä sekä jälkipolvien työllistäjä,* 57–106). Rendkívül alapos munkája Heikki Paasonen életéről, munkásságáról, kutatóútjairól, munkáinak másokra gyakorolt hatásáról szól. Paasonen nagy mennyiségű anyagot gyűjtött össze. A mordvinokat és hantikat egyaránt érintő expedícióinak részletei, egyes stádiumai felkeltették az őt követő kutatónemzedék érdeklődését. Salo bemutatja a vizsgált területeken eltöltött mindennapokat, a kutatás egyes periódusait is. Paasonen számos mordvin nyelvi vezetőt, tanácsadót, adatközlőt, illetve a mordvin nyelvet tanulmányozó szakembert foglalkoztatott. Az általa gyűjtött mordvin anyag jelentős kutatási eredménynek számított, illetve számít a mai napig. Ugyanakkor a törökségi nyelvek iránt is érdeklődött, és ezek körében is végzett helyszíni vizsgálatokat. Salo cikkéből az e témakörben összegyűjtött anyagról is világos képet kapunk. Habár Paasonen nem készített kutatási naplót, de az útjai során szerzett tapasztalatairól beszámolt a SUS különböző számaiban. Nagy erénye ennek a tanulmánynak, hogy valóban rendkívül részletes, még Paasonen anyanyelvi segítőinek nevét, származását stb. is közreadja (például Ignatyij Zorin, Andrej Suvalov). Az írott sorokat érdekes képek tarkítják népviseletbe öltözött mordvinokról, tájakról. Nagyon hasznosnak tartom azt is, hogy Salo összegyűjtötte Paasonen munkáit, és csoportosította azokat: külön vette a mordvin gyűjtéssel kapcsolatos kiadványokat (76–85), a más finnugor nyelveket érintő műveit (85–88), illetve a turkológia témaköréhez kapcsolódó publikációkat (88–90).

Sirkka Saarinen Tyimofej Jevszevjevről, a legendás mari népiskolai tanító életéről, a finn kutatókkal közösen végzett munkásságának jelentőségéről ír *(Timofei Jevsevjev – marilaisen perinteen tallentaja,* 107–122). Meghatározó szerepet töltött be többek között Yrjö Wichmann életében is, hiszen a kutató nyelvmestere volt az 1900-as évek elején. Továbbá számtalan értékes néprajzi, illetve nyelvészeti cikk szerzője is egyben, amelyek meg is jelentek a társaság kiadványaiban. Az 1920-as években pedig a marik területi múzeumának vezetőjeként tevékenykedett. A cikk a portrék által megszemélyesíti előttünk Jevszevjevet. Már nem csupán egy nevet kapunk, hanem arcot is a név mellé. Láthatunk még általa készített rajzokat, mari nőket ábrázoló fotókat is.

Irene Wichmann Yrjö Wichmannról ír (*Yrjö Wichmann – kentällä ja kammiossa,* 123–138), aki mindkét permi nyelv, a komi és az udmurt kapcsán is nagy mennyiségű, értékes anyagot gyűjtött össze. Emellett a mari nyelv kutatója is volt, és az általa gyűjtött adatok gyakorlatilag szinte az összes mari nyelvjárást felölelik. Miután Wichmann visszatért hazájába az

orosz területekről, csak néhány hétig pihent otthonában, majd magyar feleségével, Júliával Romániába indultak, hogy a csángók nyelvét és kultúráját tanulmányozhassák. Irene Wichmann még az eddigieknél is részletesebben mutatja be Yrjö Wichmann munkáját azáltal, hogy a kutató családjához szóló üzeneteit is felidézi gyűjtőútjaival kapcsolatban. Ugyanígy járt el korábban *Matkamuistiinpanoja* című 1987-es művében is. Irene Wichmann cikkében sok családi képet láthatunk, valamint egy térképet, amely Yrjö Wichmann expedícióinak legfontosabb állomásait tartalmazza. A cikk szerzője összegyűjtötte és felsorolja a nyelvész munkáit is.

Az ötödik cikk Artturi Kannisto vogul gyűjtéséről szól (*Artturi Kannisto vogulilaisaineistot, niiden käyttö ja merkitys*, 139–151). Vuokko Eiras ennek a gyűjteménynek a felhasználásáról, illetve jelentőségéről számol be. Maga a cikkíró egy élet munkáját fordította arra, hogy kiadjon egy olyan vogul szótárt, melynek alapja Kannisto gyűjtése. Az anyag a szótár elkészítésének ideje alatt is elérhető a kutatók számára, így többek között a magyar tudósok munkáját is megkönnyítheti. A Kannisto által összeszedett vogul anyag mostanában is jelentős kiadványok alapjául is szolgál. Ilyen például a 2007-es *Vogulien (mansien) kansankulttuuri*, vagy a szintén 2007-ben megjelent *Itämansin kielioppi ja tekstejä*.

A következő tanulmány szerzője Paula Kokkonen (*Jatkosodan komilaiset sotavangit kielenoppaina*, 155–177). Rámutat arra, hogy általában igen keveset tudunk a kutatásban résztvevő anyanyelvi adatközlőkről. Ilyen forrásként szolgáltak a kutatók számára például a háborúk folyamán elfogott, különböző finnugor nyelveket beszélő hadifoglyok. Segítségüket felhasználva T. E. Uotila például közel nyolcvan komi beszélőt interjúvolhatott meg a finn munkatáborokban a második világháború idején. Az anyaggyűjtés eredménye az ötkötetes *Syrjänische Texte* című kiadványban látott napvilágot. Az 1990-es években a Komi Köztársaságban igencsak megnőtt az érdeklődés Uotila adatközlői iránt; különböző újságokban közölték neveiket, majd hatalmas szenzáció történt: a kiadók Vorkutából komi földre hívtak egy volt elítéltet, aki megélhette azt, hogy nyomtatásban láthatta az ötven évvel korábban elmesélt történeteit. A második világháború folyamán bebörtönzött anyanyelvi beszélők, adatközlők életének nehézségeiről, viszontagságos sorsukról szól ez a cikk.

Ildikó Lehtinen az etnográfusok helyszíni tevékenységéről, munkájáról értekezik (*Kalastuksesta kansanpukuihin – kansatieteilijät kentällä*, 179–211). Nyomon követi az egyes folklórtárgyak útját származási helyüktől egészen a múzeumokig. A Finn Nemzeti Múzeum finnugor gyűjteményének mérete az expedícióknak köszönhetően folyamatosan gyarapodott az első dara-

bok több mint száz évvel ezelőtti bekerülése óta, és ez a szerencsés tendencia a mai napig folytatódik. Ezek az értékek kiemelik a kulturális különbségeket, és felhívják a figyelmet a kultúrák közti kommunikációra. A szerző részletesen ír U. T. Sireliusról, és érdekes képekkel, illusztrációkkal tarkítja beszámolóját.

A kötet utolsó, egyetlen angol nyelvű cikke Florian Siegltől származik (*How to prepare for fieldwork – a Forest Enets based retrospective,* 213–240). Igazából egy visszatekintést olvashatunk saját expedícióiról, amelyeket a Jenyiszej folyó mentén tett. Az olvasó nyomon követheti a túrákat megelőző felkészülést, a terepmunkát, valamint az izgalmas utazásokat minden viszontagságukkal együtt. Amikor az időjárás miatt nem lehetett repülni, a jégtakaró miatt pedig hajóval közlekedni, a kutatók számára Kai Donner majdnem száz évvel korábbi megoldása tűnhetett a legelfogadhatóbbnak: rénszarvasok húzta szánnal közlekedni. Talán meglepte őket, a mai modern kor embereit, hogy Donner sokkal könnyebben közelítette meg akkoriban ugyanazt a célt, ahova most ők is igyekeztek.

Ez a kötet valóban tisztelgés a Suomalais-Ugrilainen Seura előtt, amely meg is érdemli mindezt, hiszen az elmúlt 125 év alatt folyamatosan szolgálta és támogatta az uráli népek, nyelvek kutatását, megismerését és a világgal való megismertetésüket. Ajánlom mindazoknak ezt a kiadványt, akik érdeklődnek elődeink munkái, valamint a történelem és a múlt emlékei iránt. Talán a terepmunkákról szóló beszámolók, az érdekes képek, a kutatók gyűjtőútjaiból származó, mai napig értékesnek tartott eredmények bennünket, ifjabbakat is arra motiválnak, hogy mi magunk is felfedezzük a terepmunka szépségeit, és útnak induljunk. Én magam nagyon szívesen végigjárnám Kannisto útját, és úgy vélem, ezzel az érzéssel biztosan nem vagyok egyedül.

ENDRESZ BRIGITTA

Cecilia Hedlund–Lars-Gunnar Larsson:
Ii dušše duoddaris! Lärobok i nordsamiska
FU Läromedel 24. Institutionen för moderna språk,
Uppsala universitet 2011. 373 l.
ISBN 978-91-506-2232-4

A számi nyelv gyakorlati elsajátításának igénye elsősorban azokban az országokban jellemző, amelyek területén a számi mint kisebbségi nyelv is jelen van (Norvégia, Svédország, Finnország, Oroszország). Az első északi számi tankönyvek között található Knut Bergsland 1961-es *Laerbok i samisk* című norvég nyelvű[1] és Israel Ruong 1970-ben megjelent svéd nyelvű nyelvkönyve *(Lärobok i samiska).* A sort Pekka Sammallahti finn nyelvű tankönyvei folytatják, melyek többszöri kiadást követően nyerték el végleges formájukat (*Lapin kielen oppikirja I–II,* 1972; *Lapin kielen oppikirja III,* 1973; *Saamen kielen oppikirja I–II,* 1974; *Saamen peruskurssi I-II,* 1981). A számi tankönyvek sorát bővítette Inga Guttorm, Johan Jernsletten és Klaus Peter Nickel négyrészes tankönyve, a *Davvin 1–4* (1983–1985) is. 1989-ben Hans-Hermann Bartens a lapp nyelv tanulásának lehetőségét a fentiektől szélesebb körre kívánta kiterjeszteni azáltal, hogy tankönyvét német nyelven írta *(Lehrbuch der saamischen (lappischen) Sprache).*

Közel 30 éves szünet után 2011-ben az Uppsalai Egyetem Finnugor Intézetének lektora, Cecilia Hedlund és professzora, Lars-Gunnar Larsson által készített *Ii dušše duoddaris!* [= Nem csak a hegyen!] című svéd nyelvű tankönyvvel gazdagodott a fent említett tankönyvek listája.

A könyv elején a szerzőpáros szót intéz a számi nyelv tanulóihoz (*Till studenten,* 3–4), és a számi nyelvet oktató tanárokhoz (*Till läraren,* 4–5) egyaránt. Gazdag nyelvi formái, megoldásai és hangrendszerének rendkívüli összetettsége miatt a számi nem tartozik a könnyen elsajátítható nyelvek közé, s a helyzetet tovább súlyosbítja az a tény is, hogy a finnugor nyelvcsaládhoz tartozó, agglutináló számi nyelv alapjaiban különbözik az indoeurópai, flektáló svéd nyelvtől. Mindezeken túl a számik egy egészen másfajta kultúrát képviselnek, amely megismeréséhez viszont ez a tankönyv kiváló nyelvi alapot biztosít, ahol a kezdeti nehézségeket a nyelv szépsége kompenzálja. Ezért aztán a szerzők kitartást és szorgalmat kérnek tanulóiktól.

A tanárokhoz intézett szavakból kiderül, hogy a könyv az Uppsalai Egyetemen tartott számi nyelvórák összegyűjtött anyaga, amely kezdő szinten

[1] A tankönyv 1976-ban, Werner Dontenwill fordításában németül is megjelent, *Lappische Grammatik mit Lesestücken* címmel.

gyors és biztos tudást kíván adni a számi nyelvet tanulók számára. Különös figyelmet szenteltek a páros és a páratlan igék és névszók ismertetésének, hiszen a páros és páratlan tövek kettősége az egyik legjellemzőbb sajátossága a számi nyelvnek. A szövegekkel is szerettek volna frissíteni a számi nyelvtankönyvek hagyományain, és igyekeztek elkerülni a „Rénszarvas az erdőben van." típusú példamondatokat. A szerzőpáros célja már a címmel is az volt, hogy megtörje a hegyen rénszarvast őrző számik sztereotípiáját, s olyan szókinccsel dolgozzon, mely már nem a számik hagyományos, hanem modern, urbánus életéhez köthető.

A nyelvkönyv 20 fejezete két nagyobb egységre osztható: az elsőben (1–10. lecke) a hangrendszer, a névszóragozás és a jelen idejű igeragozás áll a középpontban, míg a másodikban (11–20. lecke) a múlt idejű igeragozás és a birtoklás kapja a fő szerepet.

A tartalomjegyzéket követően az első, számozatlan fejezetben (*Ljudsystem och skriftbild*, 15–35) az északi számi hangállomány, hangjelölés sajátosságainak bemutatása történik. A hangsúly és hanglejtés ismertetését követően a tanuló megismerkedhet az északi számi magán- és mássalhangzórendszerrel és a kiejtéssel kapcsolatban felmerülő problémákkal: a *b, d, g* zöngétlen zárhangokat jelöl, vagyis ejtésük [p], [t], [k]. Ebben a fejezetben kezdődik meg a számi nyelv másik legjellegzetesebb sajátságának, a fokváltakozás mennyiségi és minőségi változásainak tanítása is.

A tényleges nyelvtani anyagot a számozott leckék tartalmazzák (37–260). Ezeknek a fejezeteknek a felépítése a már megszokott tankönyvi struktúrát követi: a fejezet elején található egy hosszabb-rövidebb szöveg, ezt követi a szójegyzék, majd a nyelvtani rész. A fejezet végén a nyelvtan elmélyítésére szolgáló gyakorlatok várják a tanulót. Lássuk ezeket az egységeket részletesebben!

Szövegek (Text). Kezdőknek írt tankönyvekben (így ebben is) elkerülhetetlenek a *Ki vagy? A róka ragadozó. Elle és Ánne barátok.* típusú mondatok. Rendkívül hasznos újításnak tartom viszont – mint ahogy fentebb már utaltam rá –, hogy a tankönyv szövegei kilépnek a hegyen élő rénszarvaspásztorok életének illusztrálása mögül, és a szövegek alapján olyan mai, modern életet élő számikkal ismerkedhetünk meg, akik egyetemen tanulnak, nyaralni vagy moziba mennek, egy kávézóban beszélgetnek a napi hírekről, vagy éppenséggel kipróbálják az indiai konyhát. A hagyományos számi szókincs elemei (pl. rokonság-, növény- és állatnevek, napnevek, hónapok nevei) mellett így megjelennek olyan szavak is, mint *dihtor* 'számítógép', *oađđasat* 'hírek', *politihkar* 'politikus', *suorbmamearka* 'ujjlenyomat', *šurnalista* 'újságíró' stb.

Nyelvtan (Grammatik). A számi nyelv nyelvtana rendkívül összetett és annak elsajátítása nem kis energiát kíván meg a tanulóktól. A könyv nyelvtani anyagának tudatos szerkesztésével irányadó kíván lenni e nehéz feladat teljesítésében.

A számiban az ige és a névszóragozás szempontjából alapvető és elkerülhetetlen a tövek (páros, páratlan, összevont tő) megtanulása. A könyv nagy hangsúlyt fektet ezek megismertetésére, s azt logikus sorrendben mutatja be a nyelvet tanulók számára.

Az általam ismert számi tankönyvek nyelvtani anyagának felosztását induktív irány jellemezte, azaz külön-külön, fejezetekre tagolva ismertették a névszói eseteket, és azon belül is külön történt az egyes és a többes forma tanítása. E hagyománnyal szakít a szerzőpáros; nyelvtanukat inkább a deduktív megközelítés jellemzi. Ezzel az a céljuk, hogy a tanuló már elsőre is rendszerben lássa az adott nyelvtani jelenséget. Így érthető az is, hogy a névszói esetek (Nominativus, Genitivus-accusativus, Illativus, Locativus, Comitativus, Essivus) ismertetése nem tagolódik külön fejezetekre, hanem egyetlen leckében, egyszerre történik meg (2. lecke), s kerül bemutatásra a páros szótagú főnevek (2. lecke), páratlan tövű főnevek (5. lecke) és az összevont főnevek (6. lecke) egyes és többes számában is.

A névmások ismertetése a személyes névmásokkal kezdődik (nominativus: 1. lecke; függő esetekben 7. lecke), és a könyv második felében jelennek csak meg a mutató, kérdő és vonatkozó névmások (15. lecke), valamint a visszaható névmás (16. lecke).

Az északi számiban nagy figyelmet érdemel a melléknévragozás (7. lecke) is, ugyanis a melléknév alakja attól függően változhat, hogy predikatív vagy attributív pozícióban van-e. Predikatív helyzetben a melléknévre számkongruencia jellemző: *mánná lea nuorra* 'a gyerek fiatal' ~ *mánát leat nuorat* 'a gyerekek fiatalok'. Jelzői pozícióban viszont nincs ilyen jellegű egyeztetés: *nuorra mánát* 'fiatal gyerekek'. Kivétel ez alól a *buorre* 'jó' és a *nubbi* 'másik' melléknév (*buorit guolit* 'jó halak') – ezt a 15. lecke mutatja be.

Jól érezhető hangsúly van a számok (2. lecke) és sorszámok (7. lecke) ragozásának leírásán is, és helyet kapott ezek között az ún. gyűjtőszámnevek (*guovttis* 'két személy') bemutatása is (5. lecke).

Az igeragozás ismertetése is következetesen (az állító és tagadó ragozás egyszerre) történik: a páratlan tövű igék (1. lecke) és a páros tövű igék (3. lecke) jelen idejű ragozását a múlt idő (perfectum, imperfectum tagadás) (4. lecke), végül az imperfectum és plusquamperfectum (11. lecke) bemutatása követi. A harmadik igetípus, az összevont tövű ige (6. lecke) után történik a potentialis (9. lecke); imperativus (14. lecke) és conditionalis (17. lecke) is-

mertetése. Ezek közben a tanuló megismerkedik a passzív igeragozással (12. lecke); és a 11. és 13. leckében a számiban használatos igenevekkel (supinum, participium presens, módhatározói igenév, gerundium, igei abessivus). Bemutatásra kerülnek a különböző igetípusok is: a folyamatos (kontinuatív) ige: *borrat* 'eszik' > *boradit* 'eszeget' (8. lecke) és a kezdő (inchoatív) ige: *čuoigat* 'síel' > *čuoigát* 'síelni kezd' (10. lecke).

A birtoklás kifejezése a habeo-szerkezet ismertetésével (4. lecke) kezdődik, és az utolsó fejezetben, a birtokos személyragozás bemutatásával zárul.

A könyv nem tartalmaz külön szintaktikai és mondattani fejezeteket, az adott nyelvtani elemek bemutatásakor kerül tárgyalásra a szintagmában, mondatokban betöltött szerepe, viselkedése is.

A nyelvtani részt érintően két kisebb kritikai megjegyzésem van. A múlt idők tanítása során a könyv perfectum, imperfectum (tagadó), imperfectum (állító), plusquamperfectum sorrendje helyett én az imperfectum (állító), imperfectum (tagadó), perfectum, plusquamperfectum sorrendet preferáltam volna jobban. Ennek a szerkezeti hasonlóság az oka, mert véleményem szerint a perfectum *(lean muitalan)* szerkezetből könnyebben érthető a plusquamperfectum *ledjen muitalan* formája, vagyis célszerűbbnek látom ezeknek, és nem az imperfectumnak plusquamperfectummal történő párosítását. Habár ennek a felosztásnak a logikája is érthető, azonban a nyelvoktatásban szokatlan eljárásnak tartom, hogy a tanulási folyamatban először jelenjen meg a tagadó ragozás és ezt kövesse az állító.

A másik észrevételem, hogy a birtokos személyragozás előrébb is kerülhetett volna, hiszen használatát általánosabbnak és szélesebb körűnek érzem, mint például a jóval specifikusabb igenevekét.

Szótár (Vokabulär). Az 5. leckétől a 15. leckéig szójegyzék is található a fejezetek végén, amelyben a *sáhttit* 'tud (lehetősége van)' ~ *máhttit* 'tud (képes rá)' segédigék, a *nubbe* 'másik', *iežá* 'saját' és *eará* 'más' jelentésű szavak használatának, az *Íme, itt…* *Íme ott…* típusú kifejezések használati szabályainak, vagy a színek, hónapok, bogyók nevei, számi idiómák, köszönési formák ismertetése történik.

Gyakorlás (Övningar). A fejezetek végén minden esetben a megtanulandó anyag elmélyítésére szolgáló feladatsor vár a számi nyelvet tanulóra. Ezek legtöbb esetben behelyettesítő, transzformációs feladatok és svédről számira történő fordítások. Külön pozitívum, hogy a szerzők gondoltak az önszorgalomból, tanári irányítás nélkül tanulókra is, így a tankönyv végén (331–363) a fent említett feladatok megoldókulcsa is megtalálható.

Nyelvészeti terminusok (Språkvetenskapliga termer). Mivel a nyelvtan tanulása során óhatatlanul szembekerül a tanuló bizonyos nyelvészeti terminusokkal, jelen tankönyv 36 nyelvészeti terminus technikusa a nem nyelvészeti beállítottságú tanulók számára is jelölve (csillaggal és kiskapitálissal szedve: pl. *FONEMATISK) és magyarázva (261–264) van.

Szókincs. Az egyes fejezetek szövegeit követő szólisták kb. 1000 szavának betűrendes felsorolása a kötet végén található a számi–svéd (265–297), svéd–számi (299–330) szójegyzékben.

A *Checklista inför tentamen i nordsamiska* című fejezetekben a szerzőpáros segítséget nyújt a vizsgára való felkészüléshez, vagyis a megszerzett tudás rendszerezéséhez, átláthatóságához is. Ehhez a könyv legvégén, az 1–10. lecke anyagának főbb pontjaira hívja fel a figyelmet (365–367), majd a 11–20. lecke anyagának rendszerezése történik meg (369–373).

A kötettel szembeni elfogultságomat erősíti a CD melléklet is, ami a magyarországi számi nyelvoktatásban igencsak fontos előrelépés, hiszen az „egzotikumnak” számító számi hanganyaggal a magyar hallgatók csak ritkán találkozhatnak. A CD kiváló lehetőséget biztosít a helyes kiejtés megfigyelésére és begyakoroltatására, valamint a leckék szövegei is elhangzanak valódi számi nyelven.

Összességében tehát elmondható, hogy Cecilia Hedlund és Lars-Gunnar Larsson kiváló munkát végzett, amikor összeállította tankönyvét. Jóllehet a könyv érezhetően a nyelvtanra fókuszál – így inkább nyelvtankönyvként definiálnám – ettől függetlenül értékéből mit sem veszít. Feladatuk már csak azért sem volt könnyű, mivel a svédtől mind tipológiailag, mind logikáját tekintve merőben eltérő nyelv oktatására vállalkoztak. Rendkívül hasznosnak tartanám a tankönyv angol nyelven történő megjelentetését, mely szélesebb körű használatot biztosítana. Ettől függetlenül a mű hiánypótló mivolta megkérdőjelezhetetlen, minden szempontból óriási segítséget jelent nemcsak a számi nyelvet oktatni vagy tanulni szándékozóknak (beleértve a magyarországi finnugor szakosokat is), hanem azoknak is, akik pusztán nyelvészeti szempontból érdeklődnek a számi nyelv iránt. Ezek után mi lehet a legfrappánsabb végszó: *Lihkusávaldat!*

KELEMEN IVETT

Klaus Peter Nickel–Pekka Sammallahti:
Duiskka–sámi sátnegirji. Deutsch–saamisches Wörterbuch
Davvi Girji, Karasjok 2008. 769 l.
ISBN 978-82-7374691-7

Egy északi lapp–német szótár megírásának az ötlete már 1983-ban megfogalmazódott a Nickel–Sammalahti szerzőpáros fejében. Eredetileg csak egy kisebb (5–6000 szócikket tartalmazó) szótár összeállítása lett volna céljuk, de hosszú évek munkájának gyümölcseként végül a 2006-ban megjelent lapp–német szótár *(Sámi–duiská sátnegirji)*[2] jóval meghaladta az eredeti terveket. 35 600 szócikkével a szótár kiválóan alkalmassá vált a lapp nyelvvel dolgozók (tanárok, nyelvtanulók, fordítók, kutatók) munkájának segítésére, amelyhez nem kis mértékben járult hozzá közvetítő nyelvként a német. A közös, kemény munka viszont nem állt meg ezen a ponton, így 2008-ban az olvasó már kezében tarthatta a második részt, a német–lapp szótárt is.

A szótár német és lapp nyelvű előszóval kezdődik, melyből kiderül, hogy a kb. 30 000 szócikk elsősorban a német nyelv alapszókincsét fedi le, ezek mellett helyet kaptak a lappok életének jellemző szavai, vagyis a réntenyésztéssel, a nomád életformával kapcsolatos szavak, kifejezések is. Számos olyan eset is előfordul, amikor a német szónak nincsen közvetlen lapp megfelelője, ilyenkor körülírással történik az adott szó jelentésének tisztázása. A lapp szavak a jelenleg érvényben lévő helyesírási normáknak megfelelően íródtak. A tartalom után találjuk a rövidítések listáját, melyet a német ábécé és a németben szereplő hangok kiejtésének bemutatása követ, majd ugyanez ismertetésre kerül az északi lapp nyelvben is. A bevezető fejezet további szótárhasználati instrukciókkal zárul, amelyben a szerzők azoknak a jeleknek a feloldását adják meg, amelyekkel a lapp szavak esetén számolhatunk: pl. (') jel jelöli az extrahosszú mássalhangzókat; # jel után szerepel a melléknév attributív formája stb.

A szócikk felépítése során igen nagy szerepet kapnak a grammatikai megjegyzések, hiszen két, tipológiailag eltérő nyelv szótáráról van szó. A szócikkek szerkezete követi a német–idegen nyelv szótárakra jellemző nemzetközileg használatos formát, vagyis a főnevet követi a névelő, a birtokos személyrag és a többes végződés (pl. Abfall *der -(e)s, -fälle*); az igét a tranzitivitás *(vt)* és intrazitivitás *(vi)* jelölése és kötelező vonzata is. Minden más szófaj esetén külön jelölik az adott szófajt. Ahol szükséges, a kiejtés fonetikus átírá-

[2] Ismertetését ld. Christina Armutlieva: FUD 13 [2006]: 221–222.

sa is megtalálható: pl. *Aids* [eıts]. A többes alakok (plurale tantumok) jelölésére a *(pl)* használatos. A lapp jelentés megadásakor a szófaj, valamint főnév esetén a szám (amennyiben plurale tantumról van szó), ige esetén pedig a vonzat bemutatására kerül sor.

A szótár teljes mértékben megfelel a modern szótárakkal szemben támasztott igényeknek, hiszen nem pusztán szavak listájáról van szó, hanem a mindennapi életben használt kifejezések, frázisok is megtalálhatóak benne.

A jelentések megadása során érzékelhetők igazán a két nyelvet beszélő nép kulturális különbségei. Például a német *Rentier* 'rénszarvas' szóra nyolc különböző lapp szóalakot ad meg a szótár. Ez érthető is, hiszen míg a németek számára a rénszarvas kevésbé jelentős állat, addig a lappok életének szerves részét képezik, elválaszthatatlanok a lapp hagyományoktól, így aztán különböző elnevezésekkel illetik a házi rénszarvast *(boazu)*, a felnőtt, hím rénszarvast *(sarvvis)*, a hím heréltet *(gáskkit)*, a felnőtt nőstényt *(váža)*, a hófehér állatot *(gabba)* stb. Hasonló különbségek figyelhetőek meg a hó megnevezésekor, amelyre több mint tíz különböző elnevezés használatos a lappban attól függően, hogy milyen mély, milyen állagú, ember vagy állat lábnyoma van-e rajta stb.

A szótár elején a szerzők utalást tesznek arra, hogy amennyiben az adott szó nem létezik a lappban, így annak jelentését körülírással határozzák meg (pl. *Exkremente* 'baika ja gožža'). Bizonyos esetekben viszont ez a körülírás nem történik meg, pl. az *Omnibus* 'omnibusz' szó lapp megfelelője a *bus'se* 'busz' lett, ami azonban megtévesztő lehet az esetlegesen Németországba utazó lappok számára, hiszen ez egy speciális ló vontatta jármű, amire manapság már hiába várnának az 'omnibuszmegálló'-ban, ami szintén a szótár elemei közé tartozik.

A kisebb finnugor nyelvek szótárainak vizsgálata során az egyik leghangsúlyosabb rész a szókincs elemzése. Ezeknél a nyelveknél ugyanis manapság azzal a problémával állunk szemben, hogy a nyelv szókincse nem fejlődik együtt a modern élet nyújtotta újításokkal, aminek következtében a nyelv nem tudja betölteni funkcióját, s ez végső soron az adott nyelv sorvadásához, rosszabb esetben kihalásához is vezethet.

Apró hiányosságként ítélem meg, hogy a szakszókincs-kategóriák nincsenek feltüntetve, maximum a jelentés megadásakor zárójelben történik utalás rá. Így aztán a szótár használójának „random" kell keresnie, ha egyes tudományterületek szavait kívánja összegyűjteni. Lássunk néhány példát! Az informatika, a számítástechnika területéről: *Handy* 'giehtatelefovdna, mobiili-

telefovdna | mobiltelefon' (nincs meg viszont az *sms*), *laptop* 'askedihtor', *Speicherung* 'vurken | mentés (a számítógépen)', *emaillieren* 'emaljeret | ímélezni'. Katonai szókincs: *Wehrpflich* 'vearjogeatnegasvuohta | hadkötelezettség', *abrüsten* 'vearjjohuhttit | leszerel', *Oberst* 'evearsta | ezredes', *marscieren* 'marsēret | menetel'. Orvosi szaknyelv: *Symptom* 'symptoma | tünet', *Diagnose* 'diagnosa | diagnózis', *Krebs* 'boras | rák'. Politika: *Mandat* 'mandáhta | mandátum'; *Wahllokal* 'jienastanbáikki | választóhelyiség'. Nagyfokú következetlenségnek érzem viszont, hogy jóllehet az 'euro' és az 'euroövezet' szerepel a szótárban, addig az *Európai Unió* már nem. Megtalálható viszont hat „európai" növény neve: *Europäische Alpenhelm* 'kántusfű', *Europäische Korallenwurz* 'korállgyök'; *Europäische Meersenft* 'tengeri mustár'; *Europäische Nacktried* 'gyékénysás'; *Europäische Siebenstern* 'hegy ékessége'; *Europäische Straussenfarn* 'struccpáfrány'.

Ezzel el is jutottunk a következő „problémához": akárcsak a lapp–német szótárban, itt is igen szembetűnő a növénynevek nagyszámú adatolása.[3] Különösen nagy számban (115) fordulnak elő a biológiából ismert rendszertani kategóriák: *Herzblattgewächse* 'beaivẹčalbmẹšattut | fehérmáj-virágfélék (Parnassiaceae)'; Mohngewächse 'ajẹrásseẹšattut | mákfélék (Papaveraceae)'; *Primelgewächse* 'giđđačalbmẹšattut | kalinkafélék (Primulaceae)'. Jóllehet a szótár a tudós társadalom munkáját is hivatott segíteni, véleményem szerint e szakszókincs ilyen hangsúlyos felvétele a szótárba talán kevésbé volt indokolt és szükségszerű.

A szótárt végül a lapp–német szótárból is ismert német és lapp ragozási táblázatok (729–765), az irodalomjegyzék (766), illetve a lapp–német szótár hibajegyzéke (767) zárja.

Összességében tehát elmondható, hogy minden kritikai megjegyzés ellenére a szerzők közel negyedszázados, példaértékű munkájának köszönhetően a lapp szótárirodalom újabb mérföldkőnek számító munkával gazdagodott, amely elősegíteni hivatott a lapp nyelv tudományos életbe való bekapcsolódását.

KELEMEN IVETT

[3] A növény- és állatvilág túlzott hangsúlyozása más nyelvek szótáraiban sem ismeretlenek, például a mordvin esetén ld. Maticsák FUD 6 [1999]: 172–179.

В. И. Вершинин: Этимологический словарь мордовских (эрзянского и мокшанского) языков

Том V (Фала – Яштерь). Стринг, Йошкар-Ола 2011. 81 l.

Váratlanul, egy cseremiszföldi látogató hozományaként a szerzőtől megkaptam a mordvin etimológiai szótár régóta várt befejező füzetét (az első négy füzetről l. FUD 12: 154–161; 14: 190–192; 16: 188–190). A Budapesten doktori képzésre járó ifjú munkatárs szerint Valerij Ivanovics Versinyin tatárföldi származású cseremisz, és a joskar-olai Nyelvi, Irodalmi és Történelmi Intézet munkatársa.

A teljes szótár 547 lapos; az ötödik füzet mindösszesen 81 oldal ([2] + 469–547). Ez a rész is a megelőző füzetek tartalmával kapcsolatos kiegészítésekkel, javításokkal indul (469–473), majd ezt követi az Ф, Х, Ц, Ч, Ш, Щ, Э, Ю, Я kezdetű szóállomány szófejtési kísérlete (474–527). Ezután az ötrészes etimológiai szótár cseremisz, votják és zürjén anyagát tartalmazó szómutató következik (528–546). Sajnos a szócikkeken belüli mordvin szavak mutatója – amit szívesen vettünk volna (vö. FUD 16: 189) – elmaradt. A füzet a felhasznált szakirodalom jegyzékével zárul; itt (547) Versinyin egy sor tatár forrás mellett végre közli J. Janhunen szamojéd etimológiai szótárát is.

E mordvin szótár összesen több mint ötezer mordvin szóelem (füzetenként 1100 + 850 + 870 + 1480 + 780) etimológiáját tartalmazza. Ez eddig a legteljesebb mordvin szófejtő szótári mű! D. V. Cigankin és M. V. Moszin 1998-ban kiadott erza-mordvin etimológiai szótára ugyanis mindössze 1835 szócikket tartalmaz (vö. FUD 6: 190), azaz jórészt megbízhatatlan szófejtései – tartalma – mellett az a mű terjedelmileg is alig 40%-át nyújtja Versinyin szótára címszóanyagának.

A szerző személyéről és a szótár jellegzetességei közül – értelem szerint az előző füzetek észrevételeire is utalva – néhányat megemlítek:

1. Versinyin eddigi munkássága. Fontos műve a cseremisz toponímiai szótár. Sajtó alá rendezi (vagy rendezte) a Káma vidéki cseremisz nyelvjárások szótárát. Érdekes lenne cseremisz szófejtő szótárának a folytatása és kiadása is.

2. Nyelvtudása. Kiindulás a cseremisz és az orosz. Egyik levelében ír a SKES feldolgozásához szükséges és elégséges finn nyelvtudásáról. A német nyelvű szakirodalmat jól dolgozza fel.

3. Forrásanyaga. A szótár végére szinte valamennyi jelentős munkát idézi. Amennyiben nem közöl irodalmat, elvileg a szerző álláspontját olvashatjuk. Ezt azonban Versinyin csak a legfontosabb szótárokkal (UEW, SKES stb.) kapcsolatban teszi meg, és igen gyakran a szakirodalom álláspontját meg-

osztja sajátjával (például az *ocke* ’на днях’ [322] címszót követően az olvasó nem tudhatja, hogy a szófejtés a szerzőé-e, avagy sem).

4. A Paasonen-féle nyelvjárási szótárból szavak átvétele: bizonyos csemegézés érhető tetten, de ugyanakkor természetesen hasznos egyes nyelvjárási elemek szófejtési kísérlete.

5. Terjedelem. A szófejtő szótár első két füzete után további kettőt jósoltam, a 3. után pedig legalább ötöt, a pontos számot a 4. füzet megjelenésével lehetett előzetesen meghatározni. A szótár címszóanyaga mindenesetre hozzávetőlegesen teljesnek látszik.

6. A szócikkek szerkezete. Hiányzik a szócikkekben a bevezető mondat, pedig számos esetben ezt lehetett volna írni: finnugor/finn-permi/finn-volgai eredetű, ill. a szó eredete ismeretlen/vitatott stb. Ezért a szótár bizonyos szakemberek számára is sokszor csak adathalmaznak tűnhet, bizonyos rendezés nélkül.

7. Az ún. „cseremisz-mordvin szavak”. Keresztes László legújabb könyvében, a *Bevezetés a mordvin nyelvészetbe* címűben (Debrecen 2011) e hasonlóságot ismeretlen forrású jövevényszavaknak tartja. Véleményem szerint ezek a szavak a finn-volgai korra vezethetők vissza, és ebben a korban egy részük – valószínűleg déli – kölcsönszó lehetett. Ennélfogva a *čov* ’пена’ (494), a *jaksťeŕe* ’красный’ (524), a *nučko* ’щука’ (304), a *veľams* ’свалиться’ (47) stb. lexémáknak és cseremisz megfelelőinek is az UEW-ben lenne a helye. Megvizsgálandó egy sor további mordvin szónak Versinyin által feltett cseremisz megfelelése is; például – a 4. füzetből – a *pušt* ’толокно’ (385), a *su, suv* ’вид травы’ (412) és a *tuva* ’там’ (446).

8. A hangutánzó-hangfestő szavak problematikája. Ez az etimológusok mentőöve, sajnos legtöbbször minden indok nélkül. A rengeteg onomatopoetikusnak magyarázott szónak egy részét ismeretlen eredetűnek kellene megítélni.

9. Jövevényszavak. Az iráni, a balti és a törökségi elemek monografikus feldolgozása a jövő feladata. Az átadó nyelvi alakot mindig meg kellene adni; vö. például a M *шатоломный* ’необузданный’ esetében (501) nem tartjuk elégnek „az oroszból” megjelölést. Helyette a Daljból, a mordvinföldi orosz dialektológiai szótárból stb. közölt orosz nyelvjárási szót és esetleg a szó forrását várnánk.

10. A „неясно” [nem világos, problematikus] kategória leggyakrabban ismeretlen vagy vitatott eredetű szavakat takar.

11. Versinyin munkája mordvin etimológiai szótár, vagyis nem erza és nem moksa szófejtő mű. Véleményem szerint ez az első érdemes mordvin szófejtő szótár (vö. Cigankin–Moszin szótáráról a FUD 6: 188–194-en írotta-

kat). Értéke, hogy egy nyelv ma élő köznyelvi, nyelvjárási és régi nyelvi szavait lényegében összegezi, és ezek eredetére kísérletet tesz.

Befejezésül részletet adok közre Versinyin mottószerű üzenetéből, amelyet – miként a negyedik füzetben is – aktualitása miatt a füzet szerkesztői bevezetésében közöl (a borítólap verso-ján):

„Ha nem ébred fel bennünk érdeklődés anyanyelvünk iránt, […] nem törekszünk arra, hogy anyanyelvi közegben éljünk, […] akkor a kulturális-nyelvi katasztrófa népeink számára egyszerűen elkerülhetetlen. A mordvinokat a múltban erős népnek tartották, a moksa és az erza nyelvet szépnek és jóhangzásúnak, nemzeti ruháikon gyönyörű hímzések vannak, a mordvinok számos neves embert adtak a világnak… És a népnek miért kell eltűnnie?

Alekszandr Szolzsenyicin azt mondta, hogy a népet fő nemzeti ideákkal kell megmentenünk. Az orosz népet sokkal könnyebb megmenteni nagy számának erejével, továbbá a rádió, a tévé stb. erőkifejtésével, melyet nem lehet összehasonlítani a keleti [= a kisebb] finnugor népek rádiójának, tévéjének hatásfokával. Ezért népeink számára elkerülhetetlenné vált annak szükségessége, hogy az erős harcra sok erőt találjon magában kultúráik, nyelveik, jobb hagyományaik megőrzéséért.

A cseremiszek […] e munkában örülni fognak a mordvinok sikereinek, és velük mindig meg fogják osztani tapasztalatait. […] Fontos, hogy népeink megértsék, hogy nem szabad tétlenkedni, mert akkor az idő ellenünk fog dolgozni.”

Versinyin munkája dicséretes. Ha a recenzens a jelenlegi magyarországi publikálási kilátásoktól megpróbál eltekinteni, és a rendszerint (nem ok nélkül) csüggedt szerzőt egy második, javított (ebbe értve többek között a füzetenkénti kiegészítéseknek a szóanyagba való beleszerkesztését) egy- vagy kétkötetes, legalább uráli nyelvi szómutatós mű összeállítására biztatja, talán megfontolásra bírja. A cseremisz anyanyelvű Versinyin mordvin szófejtő szótára az összfinnugor munka egyik bizonyítéka, valóban – mint a műben szerepel – „tudományos kiadvány”. Jelentőségéhez az is hozzátartozik, hogy szerzője a mordvinnál a finn-volgai alapnyelvből előbb kivált cseremiszt beszéli anyanyelveként.

ZAICZ GÁBOR

Jack Rueter: Adnominal Person in the Morphological System of Erzya
MSFOu 261. Société Finno-Ougrienne, Helsinki 2010. 236 l.
ISBN 978-952-5667-23-3, ISSN 0355-0230

A munka óriási korpusz – 4,5 millió szó, 285.000 egység, ill. német, orosz, erza, finn, észt és magyar szakirodalmi leírások – alapján készült.

Az absztrakt alapján mindössze a mennyiségi, statisztikai szempont látszik újnak, ezen kívül nem nagyon rajzolódik ki új kutatási eredmény. Az értekezés be kívánja mutatni az erzának mint nyelvnek a státuszát, a leírásban alkalmazott fonémajelölés és az adnominális morfológia „mélységi" leírását (in-depth description) ígéri. Az ún. kétszintű analizátoros módszerre alapoz (two-level morphological analyzer, amely tipológiai alaktani leírása az allomorfikus variációnak). Érdekesnek ígérkezik az erza fonémarendszer újszerű leírása is. Több, finomabb szabályt kíván alkotni az allofonikus variációkra is.

Az erza adnominális morfológia három típusával és három szisztémával számol a nem-derivatív affixációban. Az adnominális affixáció a következőképpen oszlik meg: a) névragozás (eset, szám és deiktikus jelölők), b) nominális konjugáció (nem-igei grammatikai és casus oliquus alakokat is lehet konjugálni), c) klitikus jelölés. Minden szintet statisztikai adatokkal egészít ki.

0. Cél (*Purpose*, 1–2) A szerző az angol nyelvterület olvasóit célozza meg, akik semmit vagy csak keveset tudnak az erza népről és nyelvről. Ezt a célt szolgálja az alkalmazott terminológia, amely a hagyományos finnugor, német vagy orosz olvasók számára még szokatlan. Egy angolnak, hollandnak vagy amerikainak semmit nem mondanának a birtokos személyrag, a névszóragozás vagy akár a névszók predikatív ragozása kifejezések. A mai (finnugor) nyelvtudomány lassan semmi másról nem szól, mint terminológiai hadviselésről: közismert, evidens kérdések más szavakkal történő kifejezéséről. E tekintetben Rueter műve sem kivétel... Igaz, ő is kénytelen használni és magyarázni a possessive vagy secondary declension stb. kifejezéseket. Új, hasznos szempont a hatalmas korpusz statisztikai alátámasztása és egyes kérdések tipológiai megközelítése is, pl. a non-predikatív funkciójú személy esetében.

1. Bevezetés (*Introduction*, 3–44). Ebben a fejezetben a finnugristák számára közismert tényeket közöl. Röviden bemutatja az erza népet és nyelvet, a nyelvjárásoknak és az irodalmi nyelvnek a viszonyát, az erza nyelv kutatásának történetét és a mai irodalmi nyelvhasználatot, az erza fonológiai és morfológiai rendszert. Siewierska nyomán elmélkedik a személyről mint

nyelvtani kategóriáról. Hasznos összefoglalást olvashatunk a névmásokról, az alaktani hierarchia és a tipológia kérdéseiről.

A téma tulajdonképpeni előkészítéseként ismerteti az erza adnominális személy kategóriájának kutatástörténetét és leírását a jelenlegi nyelvtanokban, a birtokos személyragok rendszerét a birtokos és a birtok numerusa szempontjából. Köztudott, hogy a függő esetekben a birtok numerusa már nem fejezhető ki. A birtokos személyragok determinatív szerepére is felhívja a figyelmet, tudniilik hogy artikulus helyett is használatosak, mint a vogulban vagy a permi nyelvekben.

2. Módszer és korpusz (*Methodology and Corpora,* 45–55). A régi kéziratos anyagok mellett a modern írók (pl. Abramov, Brizsinski, Doronyin, Kutorkin, Scseglov, Kirillov) műveit is feldolgozta. A módszer, s főleg a leírás módja igen nagy odafigyelést igényel (horribile visu: 2.3. táblázat, 50–51. oldal).

3. Fonológia (*Phonology*, 57–68). A magánhangzó-rendszerben új elem a hátrább képzett *i (į)* felvétele. Kérdés, milyen széles körben használatos. A példák alapján hasonló helyzetben található, mint a moksa redukált hang. Ezeket a kérdéseket csakis élő anyag alapján lehetett felvetni és eldönteni, erre a szerzőnek örvendetes lehetősége nyílt. A palatoveláris nazálist, az *ŋ*-t is teljes értékű fonémának tekinti a minimális párok alapján. Végül bemutatja a magánhangzók és mássalhangzók morfonológiai változásait (illeszkedés, hasonulások stb.).

4. Morfológia (*Morphology*, 69–206). Ez az elemzés fő fejezete, amely a címben megjelölt kérdések igen részletes, adatokban gazdag és statisztikai megoszlás szempontjából mérvadó feldolgozása.

A szerző sorra veszi az igei és névszói tőtípusok allomorfjait. Részletesen tárgyalja a birtokos személyragozást az alapesetekben (nominativus, genitivus, dativus, allativus), majd a lokális esetragok (inessivus, elativus, illativus, lativus, prolativus) után. Az utóbbiak közé felvesz egy locativusi és egy temporalisi esetet, majd az ún. attributív eseteket (translativus, comparativus, abessivus, comitativus) tárgyalja. Végül táblázatokba foglalja az esetragok és a birtokos személyragok kapcsolatait, és egy-egy példával illusztrálja a paradigmákat (97–103). A birtokos jelölésével összefüggésben tárgyalja a személyragos szintetikus és névmásos analitikus változatok alternatíváit, majd a határozottság jelölőit (127–129) és a névszók konjugációját (129–133).

Nagyon jónak tartom, hogy állást foglal a szintaktikai szerkezetekről is, és sorra veszi a mondatrészek és a személyjelölők viszonyát (134–163). Tárgyalja a másodlagos deklináció szintaxisát (174–) is. A névmások toldalékolását a másodlagos ragozás eseteinek tekinti (193–206).

5. Összefoglalás (*Conclusions*, 207–212). Tömör és világos fejezet, de közel sem elégséges csak ezt a rövid összefoglalást elolvasni!

6. Erza források, irodalom (*Erzya Source Literature [Corpora]*, 213–236). A rövidítések jegyzékében nem találtam az ***Y***-t.

A források száma 113 + az internet-hozzáférés. A szakirodalom is csaknem teljes: 124 tétel. Talán ide kívánkozott volna még: Keresztes 2003, Maticsák 2003, Cipkajkina 2007.

*

A disszertáció az erza nyelvjáráscsoport modern, részletes leírása. A címéhez képest többletet jelent a fonológiai és morfonológiai rendszer ismertetése. Ennek következtében teljes kép alakulhat ki az erza alaktanról, így az olvasó behatóan megismerkedhet az erza nyelv névragozásának rendszerével, sőt betekintést nyerhet az alakok legfőbb mondattani funkcióiba is.

A szerző maradéktalanul eléri azt a célját, hogy informálja az angol nyelvterület olvasóit, akik semmit vagy csak keveset tudnak az erza népről és nyelvről. Ezt a célt szolgálja az alkalmazott terminológia. Mint fentebb írtam, egy angolnak, hollandnak vagy amerikainak nem sokat mondanának a birtokos személyrag vagy akár a névszóragozás vagy a névszók predikatív ragozása kifejezések.

Ám a nyelvész szakember számára is sok érdekes részletre derül fény. A hatalmas korpusz elemzése során olyan formák is adatolva vannak, amelyek – tudomásom szerint – egyetlen kézikönyvben sem szerepelnek. Az anyanyelvi informáns persze bármilyen alakot generálni tud, ám nem biztos, hogy valóságos forma lesz az eredmény. Ilyen például a magyarban az *-é-* birtokjeles paradigma. Csak nagy korpusz vizsgálata igazolná, hogy például a *lányai-m-é-i-nak* valóban előfordul-e szövegekben. Én nem találkoztam olyan erza névszóalakokkal, mint a határozott ragozás többes lativusa: *oš-tne-v* 'a városokba' (99). Különösen érdekesek a legbizarrabb másodlagos alakok: *kurgso-nzo-ť-ńe* 'a szájában levők (a „szájábaniak")' (186) vagy pedig a többes jeles névszók predikatív alakjai: *rodńa-t-oľť* 'rokonok voltak' (106). Másrészt még finnugor „agglutináló fejjel" sem könnyű megfejteni az olyan kontextus nélküli névmási paradigmák (194–205) jelentését, mint pl. *mińek-ť-ńeste* (195) vagy *miń-ś-eńek-ś-se-ń* (200). Szinte hihetetlen, hogy a szerző még ilyen óriási anyag alapján is hogyan tudott összeállítani teljes paradigmákat... Ráadásul még gyakorisági mutatók is vannak!

Nem derül ki, de úgy látszik, hogy azok a nyelvjárási alakok, amelyeket Paasonen (1903 [1893] és 1953 [1909]) említett, ma már szinte teljesen elenyésztek. Az OMdD kötetei szerepelnek ugyan az irodalomjegyzékben, de ritkán találunk utalást rájuk.

A kezdeti szkeptikus hozzáállásom ellenére Rueter disszertációjáról végül igen pozitív kép alakult ki bennem. Nagyon modern, részletes képet alkothat belőle az olvasó az erza-mordvinról. El kell ismernem, hogy ez az elemzési technika pontosabban mutatja be a jelenségeket, mint amilyet a német vagy orosz fordítások – az angolról nem is szólva – alapján lehetne kialakítani. Az elemzés jó példa a klasszikus megállapításra, miszerint a mennyiség minőségbe csaphat át...

KERESZTES LÁSZLÓ

В. П. Цыпкайкина: Темпоральность в мордовских языках и принципы ее описания

Издательство Мордовского Университета. Саранск 2007. 211 l.
ISBN 978-5-7103-1592-7

Érdekes monográfiát tart kezében az olvasó. A munka céljait a szerző az előszóban (*Предсловие*, 3–4) és a bevezetésben (*Введение*, 5–9) ismerteti.

1. fejezet: A kutatás elméleti háttere (*Теоретический аспект исследования*, 10–20). Az időkategória természetéről ír összefoglalót, majd az igeidők státuszával foglalkozik. Az igeidők és az időviszonyok (valamilyen idejűség) kérdéseiről szól.

2. fejezet: Az idő morfológiai kifejezésmódjai a mordvinban (*Морфологические средства выражения темпоральности в мордовских языках*, 21–111). A mordvin történeti alaktani leírásokat foglalja össze Ornatovval kezdődően és Szerebrennyikovval bezárólag, majd példákat közöl a paradigmákra: a jelen, egyszerű és körülírásos jövő, végül az első és a második múlt idejű igealakokra. Mindegyik igeidő használatát bőséges példaanyaggal illusztrálja. Ugyanebben a sorrendben tárgyalja a tárgyas paradigmákat és funkcióikat is. A tárgyas ragozás kialakulását nyelvtörténeti aspektusból is szemügyre veszi, majd a jelen-jövő idő és az első múlt idő funkcióit tárgyalja. A második múlt időnek nincs determinatív paradigmája.

Bubrih, Szerebrennyikov, Hajdú és Honti alapján részletesen foglalkozik a névszók predikatív ragozásának kialakulásával. (Ide kívánkozott volna még Jevszevjev 1963 és Keresztes 2003 is.) Mindenütt bőséges anyagot közöl a modern erza irodalomból. Külön alfejezet foglalkozik a névmások predikatív alakjaival, ugyanígy az infinitivus, ill. a participiumok és a gerundium időviszonatkozásaival. A toldalékos névszók is felvehetnek igei személyragokat, ugyanígy a névutós kifejezések is toldalékolhatók, pl. *kudo udal-an* 'a ház

mögött vagyok'. Ezek az alaktani kifejezésmódok foghatók meg legkönnyebben.

3. fejezet: Az idő szintaktikai kifejezésmódjai a mordvinban (*Синтаксические средства выражения темпоральности в мордовских языках,* 112–175). Sokkal nehezebb a nem indicativusi alakok időviszonyainak és idővonatkozásainak felderítése. Ezzel foglalkozik ez a fejezet. Sorra veszi az imperativus, coniunctivus, optativus, conditionalis és desideratívus funkcóit. Különösen érdekes az optativus kérdése, hiszen nem teljesen produktív paradigmáról van szó. Az északi nyelvjárásokban találhatók manapság még nagyobb számban ilyen alakok. Érdekes, hogy a szerző bőségesen talál optativusi példákat a mai irodalmi nyelvben is. A következő alfejezetekben az igeneves szerkezetek időviszony-kifejezéseit elemzi. Végül az ige nélküli, nominális szerkezetek idővonatkozásaira hoz példákat. Néhány elliptikus konstrukció is jelölhet időt.

4. fejezet: Az idő lexikális kifejezésmódjai (*Лексические средства выражения темпоральности,* 176–189). Vannak időt kifejező szavak, ragos és névutós névszók, valamint adverbiumok. Ezek előfordulásaira találunk példákat ebben a fejezetben.

5. Befejezés (*Заключение,* 190–196). Rövid összefoglalás áll a monográfia végén, amelyben a szerző – noha moksa példákkal nem nagyon találkozunk a könyvben – mindkét mordvin nyelvjárás tekintetében nyilatkozik. Ennek a lényege végülis az, hogy a két nyelvjáráscsoport nem különbözik a temporalitás alaki, szintaktikai és lexikális kifejezőeszközeire nézve.

6. Irodalomjegyzék, források (*Использованная литература, источники и сокращения,* 197–208). A hagyományos orosz nyelvű szakirodalom mellett a bibliográfiában találkozunk klasszikus finnugrisztikai művekkel is. Imponáló az erza szépirodalmi forrásanyag, a mordvin szépirodalom klasszikusainak műveit nagy számban felhasználta a szerző.

*

V. P. Cipkajkina igen hasznos, és a korábbi szakirodalom példáin túlmutató összefoglalását adja az erza idő, idejűség és időviszonyok kifejezési módjainak. Autentikus, bőséges nyelvi anyagon keresztül világítja meg a kérdéskört, és tömören foglalja össze a korábbi szakirodalom megállapításait, sőt új szempontokat is felvesz a téma kutatásában. Cipkajkina világosan áttekinthető munkája hasznos lesz mind a mordvin szakos egyetemi hallgatók oktatásában, mind a kérdés iránt érdeklődő szakemberek számára.

KERESZTES LÁSZLÓ

Р. Н. Бузакова–Е. Н. Лисина: Эрзянь–рузонь антонимень валкс. Эрзянско–русский словарь антонимов

Издательство Мордовского университета. Саранск 2009. 244 l.
ISBN 978-5-7103-2122-5

A mordvin lexikográfia hőskorát a II. világháború utáni években élte, ekkor jelentek meg azok a szótárak, amelyek hosszú évtizedekig használatosak voltak.[4] A szótárírás ezután közel fél évszázadra tetszhalott állapotba került, s csak az 1990-es évek elejétől kapott új lendületet: kis-, közepes és nagyszótárak sora jelent meg Oroszországban, Finnországban és Magyarországon[5] egyaránt (az ezekről szóló ismertetéseket ld. Maticsák Sándor, FUD 6 [1999]: 172–179; FUD 7 [2000]: 147–150; FUD 9: [2002]: 165–168; Zaicz Gábor, NyK 97 [2000]: 335–344). Mindezek mellett szintén a kilencvenes években látott napvilágot Paasonen régen várt négykötetes nagyszótára,[6] s ör-

[4] М. Н. Коляденков–Н. Ф. Цыганов: *Русско–эрзянский словарь.* Москва 1948; М. Н. Коляденков–Н. Ф. Цыганов: *Эрзянско–русский словарь.* Москва 1949; С. Г. Потапкин–А. К. Имяреков: *Мокшанско–русский словарь*. Москва 1949; С. Г. Потапкин–А. К. Имяреков: *Русско–мокшанский словарь.* Москва 1951.

[5] Б. А. Серебренников–Р. Н. Бузакова–М. В. Мосин, *Эрзянь–рузонь валкс. Эрзянско–русский словарь*. Москва 1993; В. С. Щемерова: *Эрзянь–рузонь валкс. Русско–эрзянский словарь.* Саранск 1993; В. И. Щанкина: *Мокшень–рузонь валкс. Русско–мокшанский словарь*. Саранск 1993; Б. А. Серебренников–А. П. Феоктистов–О. Е. Поляков: *Мокшень–рузонь валкс. Мокшанско–русский словарь.* Москва 1998; М. В. Мосин–А. С. Егорова: *Эрзянь–немецень валкс. Ersä–deutsches Wörterbuch.* Саранск 2002; О. Е. Поляков–А. Н. Келина: *Русско–мокшанский школьный словарь.* Саранск 1996. Jaana Niemi–Mihail Mosin: *Ersäläis–suomalainen sanakirja. Эрзянь–финнэнь валкс.* Turku 1995; Alho Alhoniemi–Nina Agofonova–Mihail Mosin: *Suomalais–ersäläinen sanakirja. Финнэнь–эрзянь валкс.* Saransk, 2000; Eeva Herrala–Aleksandr Feoktistov: *Mokšalais–suomalainen sanakirja. Мокшень–финнэнь валкс.* Turku, 1998; Александр Феоктистов–Эва Херрала: *Мокшень–финнэнь валкс. Mokšalais–suomalainen sanakirja.* Саранск 2001. Mészáros Edit–Raisa Širmankina: *Erza-mordvin–magyar szótár*. Szeged 1999; Uők: *Erza-mordvin–magyar szótár*. Szombathely 2003; Molnár Judit: M*oksa-mordvin–magyar szótár*. Szombathely 2003; Mészáros Edit: *Erza-mordvin–magyar hangosszótár*. Szeged 2005; Mészáros Edit (szerk.)–Svetlana Motorkina–Nina Kazaeva–Felföldi Ágnes–Raisa Širmakina: *Magyar–erza-mordvin szótár*. Szeged 2008.

[6] *Heikki Paasonens Mordwinisches Wörterbuch.* Zusammengestellt von Kaino Heikkilä. Herausgegeben von Martti Kahla. Helsinki 1990–1996.

vendetesen bővül az etimológiai szótárak sora is,[7] melynek legújabb darabja Versinyin öt részben megjelent megbízható szófejtése[8] (ld. Zaicz Gábor FUD 12 [2005]: 154–161; 14 [2007]: 190–192; 16 [2009]: 188–190; FUD 18 [2011]: 189–191).

Mindezeken kívül az utóbbi évtizedekben néhány egynyelvű, speciális szótár, ill. kis szótárfüzetke is napvilágot látott: frazeológiai,[9] értelmező,[10] helyesírási[11] és botanikai[12] munkák születtek.

E sorozat legújabb darabja R. N. Buzakova és Je. N. Liszina antonimaszótára. „Alapszabály", hogy a kis finnugor nyelvek minden szótárának örülnünk kell, hiszen a lexikográfiai kiadványok nagymértékben segítik a nyelv fennmaradását, fejlődését. Mindezek ellenére le kell szögezni, hogy antonimaszótárt készíteni hálátlan feladat. A *szép* ellenpárjaként valószínűleg mindenkinek a *csúnya* jut eszébe, a *kövér* mellé azonnal a *sovány* kívánkozik. De vajon mi az antonimája a *ronda, csúf, ocsmány, förtelmes*, vagy a *dagadt, hájas, pohos* szavaknak? (A Magyar Szókincstár szerint sorrendben: szép, gyönyörű, vonzó; szép, gyönyörű, bájos; szép, vonzó, gyönyörű; vonzó, kellemes, elbűvölő; illetőleg vékony, sovány, karcsú; vékony, sovány, vézna; sovány, cingár, gernya.)

Persze, antonimákat nem is olyan könnyű gyártani (nem véletlen, hogy a magyar szótárirodalomban is csak a néhányan merészkedtek erre az ingoványos területre). A Magyar Szókincstár négy szempont szerint határozta meg az antonimákat, ezek a következők:

[7] Keresztes László: *Geschichte des mordwinischen Konsonantismus II. Etymologisches Belegmaterial.* Szeged 1986; Д. В. Цыганкин–М. В. Мосин: *Этимологиянь валкс* [Etimológiai szótár]. Саранск 1998 (az 1977-ben kiadott *Эрзянь келень нурькине этимологической словарь* [Az erza nyelv rövid etimológiai szótára] átdolgozása).

[8] В. И. Вершинин: *Этимологический словарь мордовских (эрзянского и мокшанского) языков.* Йошкар-Ола 2004–2011.

[9] Р. С. Ширманкина: *Фразеологиянь валкс* [Frazeológiai szótár]. Саранск 1998.

[10] К. Г. Абрамов: *Валонь ёвтнема валкс* [Szómagyarázó szótár]. Саранск 2002 (értékelését ld. Maticsák Sándor, FUD 10 [2003]: 253–257).

[11] Н. А. Агафонова–М. Д. Имайкина–М. В. Мосин–Д. В. Цыганкин–Т. Г. Гаврилова: *Вейсе, башка, тешкс вельде* [Együtt, külön, kötőjellel]. Саранск 2002 (erza); Н. С. Алямкин–К. И. Ананьина–Н. И. Арискин–С. И. Липатов–Т. И. Ломакина–М. А. Келин–А. Н. Келина–О. Е. Поляков: *Марса, башка, китькся вельде* [Együtt, külön, kötőjellel]. Саранск 2002 (moksa).

[12] Р. Н. Бузакова: *Тикшень валкс* [Füvész szótár]. Саранск 1996; А. М. Гребнева–В. В. Лещанкина: *Русско–эрзянский ботанический словарь (названия сосудистых).* Саранск 2002 (értékelését ld. Máté József, FUD 9 [2002]: 162–165).

„1. Két szó között ellentétes a jelentés, ha a résztvevők nézőpontjából rajzolódik ki az ellentétes cselekvés. (Pl.: *ad – kap, nyer – veszít.*)

2. Két szó, két jelentés között ellentétes a jelentés, ha egymást felváltva jelennek meg, feltételezik és kölcsönösen kizárják egymást. (Pl.: *apály – dagály, kisbetűs – nagybetűs.*)

3. Két szó között ellentétes a jelentés, ha az egyik jelentése pólusszerűen áll a másokéval szemben, és a két szélső pólus között közbenső lépcsők (esetleg „semleges" jelentések) is elhelyezkednek. (Pl.: *forró – [langyos] – hideg, hosszában – [átlósan] – keresztben.*)

4. Két szó között ellentétes a jelentés, ha azt megvilágítja egy föléjük rendelhető közös szó. (Pl.: *kétkezes – négykezes* [zongorajáték], *személy – teher* [vonat].)" (Magyar Szókincstár 1999, X.) – Az antonimák elméleti hátteréhez ld. pl. Kicsi Sándor András bevezetőjét a nemrég megjelent, 13 700 szócikket tartalmazó *Magyar ellentétszótár*hoz (Főszerk. Temesi Viola. Tinta Könyvkiadó, Bp., 2012).

Nézzük meg ezek után, hogyan birkózik meg ezzel a problémával a mordvin antonimaszótár!

Az első részben (3–9) rövid elméleti bevezetést olvashatunk, ill. gyakorlati útmutatót kapunk a szótár használatához. A szerzők – kissé anakronisztikusan, a hazánkban már több mint két évtizede kiveszett, de Mordvinföldön még szemlátomást meglévő úzusnak megfelelően – Marxot idézik az ellentétek filozófiai és logikai megközelítéséről, majd definiálják az antomimák fajtáit. Eszerint lehet a) kontrarius ellentét (контрарная противоположность), melyben a tagok között köztes fokozatok is lehetnek, pl. *кельме* 'hideg' – *лембе* 'meleg' – *пси* 'forró', és b) kontradiktórius ellentét (контрадикторная противоположность), melyben nincsenek fokozatok, pl. *кувака* 'hosszú' – *нурькине* 'rövid' (4–5). Ennek némiképp ellentmondva (7–8) a szerzők négy csoportba sorolják a szótár antonimáit: a) minőségi ellentét: *шождыне* 'könnyű' – *стака* 'nehéz', b) komplementaritásra épülő ellentét: *жив* 'élő' – *кулозь* 'halott', c) a cselekvés irányultságának, tulajdonságának ellentéte: *совамс* 'bemegy' – *лисемс* 'kijön', *ванькс* 'tiszta' – *рудазов* 'sáros', *превей* 'okos' – *превтеме* 'buta', d) pragmatikai ellentét: *ойме* 'lélek' – *рунго* 'test', *мода* 'föld' – *менель* 'ég'. Meglátásom szerint ezek a csoportok némiképp esetlegeseknek és heterogéneknek tűnnek.

A szerzők megállapítják, hogy az antonimák valamilyen jelenséget, cselekvést, tulajdonságot, érzést, állapotot fejezhetnek ki; szófajuk lehet főnév, melléknév, ige, határozószó és indulatszó.

A szótári rész (10–219) 633 ellentétpárt tartalmaz. A szócikkek felépítése a következő: a mordvin címszó(pár) alatt az orosz megfelelők állnak. Ezt a példanyag követi: a szerzők szépirodalmi művekből, folklórszövegekből, a *Сятко* társadalmi-politikai folyóiratból és az *Эрзянь правда* c. újságból vették példaanyagukat, emellett nagyon ritkán szóbeli megnyilatkozásokat is papírra vetettek. Néhány szócikk végén megadják a szinonimapárokat is.

Amennyiben a szónak két jelentése is van, ezeket következetlenül hol számozással különítik el (pl. md. *ава – цёра* ~ or. 1. *женшина* 'feleség' – *мужчина* 'férj'; 2. *мать* 'anya' – *сын* 'fiú' – 10. példa); hol pedig új címszóban veszik fel: *човине – эчке* ~ or. *тонкий – толстый* 'sovány – kövér' (581), *мелкий – крупный* 'gyenge – erős' (582), *высокий – низкий* (о голосе) 'magas – mély (hang)' (583).

Ugyancsak külön címszóban szerepelnek az oroszban eltérő szófajok, pl. *лембе – кельме* ~ or. *тёплый – холодный* 'meleg – hideg (melléknév)' (297), *тепло – холодно* 'meleg – hideg (főnév)' (298), *тепло – холодно* 'melegen – hidegen (határozószó)' (299).

Vannak olyan párok, amelyek mindkét tagja szerint fel vannak véve címszónak: az előbb említett *човине – эчке* mellett van *эчке – човине* is (612; de csak az első jelentésben); s hasonlóan kétszer szerepel a *мииця – рамиця* 'eladó – vásárló' (325, 455) is.

A szerzők igyekeztek kerülni a fosztóképzős és az *а-* 'nem' prefixumos alakokat, de nem mindig jártak sikerrel: *превей – превтеме* 'okos – buta' (435), *сакалов – сакалтомо* 'szakállas – szakálltalan' (465); *толков – толктомо* 'értelmes – értelmetlen' (546) (szerencsére, orosz jövevényszó sem bukkan fel sokszor); *содамо – асодамо* 'ismert – nem ismert' (490), s a legrosszabb: *тантей – а тантей* 'finom – nem finom' (525).

Talán felesleges volt felvenni az egyazon tőből képzett szavakat, pl. *ормалгадомс – пичкамс* 'megbetegszik – meggyógyul' (378), *ормалгадома – пичкамо* 'megbetegedés – meggyógyulás' (377) és *ормалгадозь – пичказь* 'beteg – egészséges' (376); *коське – начко* 'száraz – nedves' (264) és *коськемс – начкомс* 'kiszárad – nedves lesz' (265); *сыземс – оймсемс* 'elfárad – (meg)pihen' és *сызема – оймсема* 'elfáradás – (meg)pihenés' (484, 485); *саемс – максомс* 'kap – ad' (463) és *саема – максома* 'kapás – adás' (461).

Ugyancsak feleslegesnek tartom a határozószók szerepeltetését, pl. *вадря – берянь* 'jó – rossz' (58) és *вадрясто – беряньстэ* 'jól – rosszul' (60); *нусмамя – весёла* 'szomorú – vidám' (355) és *нусмамясто – весёласто* 'szomorúan – vidáman' (356).

Szintén mellőzendőnek vélem az *-нь* melléknévképzős alakokat: *кизе – теле* ’nyár – tél’ (246) és *кизень – телень* ’nyári – téli’ (247); *валске – чокшне* ’reggel – este’ (69) és *валскень – чокшнень* ’reggeli – esti’ (70).

A 633 ellentétpárból nézzük meg például az embereket jelölő szópárokat! A fentebb említett *ава – цёра* (és ennek melléknévi alakja, az *авань – цёрань*) mellett a következők tartoznak ide: *ава – тейтерь* ’anya – lány’ (11), *ававт – атявт* ’anyós – após’ (11), *ававт – урьва* ’anyós – meny’ (11), *атя – баба* ’öregember – öregasszony’ (23), *мирьде – ни* ’férj – feleség’ (122), *оя – ят* ’barát – ellenség’ (139), *покштят – нуцкат* ’nagyapák – unokák’ (151), *покштя – сыркай* ’nagyapa – nagyanya’ (152), *тейтерь – цёра* ’lány – fiú’ (189), *тейтерьавань – цёрань* ’női – férfi (mn.)’ (189), *эйкакш – покш* ’gyerek – felnőtt’ (208), *ялга – ят* ’barát – ellenség’ (218). Talán ebből is kiderül, mennyire esetleges a lista…

A kötetet mutató (220–241) zárja, amelyben az ellentétpárok második tagja szerint is be vannak sorolva az antonimák.

A szótárt szerzői az egyetemi hallgatókon kívül azoknak szánják, akik magas szinten foglalkoznak a mordvinnal. Mint említettem, a veszélyben lévő kisebb finnugor nyelvek szótárainak gyarapítása fontos feladat, emiatt – szerkesztésbeli egyenetlenségei dacára is – örömmel tesszük ezt a munkát is a mordvin lexikográfia egyre tekintélyesebb helyet elfoglaló polcára.

MATICSÁK SÁNDOR

М. В. Мосин: Мордовские языки: настоящее и будущее. Сборник статей и докладов

Мордовский государственный университет им. Огарева.
Саранск 2010. 336 l.
ISBN 978-5-7493-1550-9

A jelenkori mordvin nyelvészet két legkiemelkedőbb egyénisége D. V. Cigankin és M. V. Moszin. Munkásságukról e folyóirat hasábjain is olvashattunk értékeléseket születésnapjuk kapcsán, ill. köszöntő köteteik bemutatása során (Moszinról ld. Zaicz Gábor, FUD 7 [2000]: 208–210). Az idő fájdalmasan gyors röppenését mi sem fejezi ki jobban, hogy már Moszin is betöltötte 70. életévét. Kerek évfordulójára anyaintézménye, a szaranszki Ogarjov Egyetem cikkeinek gyűjteményes kötetét jelentette meg.

1. A könyvben Moszinnak 54 írása kapott helyet, öt fejezetre elosztva. Az első rész a *Лексикология, семантика и этимология* nevet viseli (8–88), ebben 16 írása szerepel (egy mordvin, egy német és egy angol mellett 13 orosz nyelvű). A cikkgyűjtemény szerkesztési elvei nem teljesen világosak, a megjelenés bibliográfiai adatainak hiányában csak vélelmezni tudjuk, hogy kronologikus rendben adják közre a tanulmányokat, emiatt az egyes altémák nem egymás után sorjáznak.

Ha Mihail Moszin rendkívül gazdag és szerteágazó munkásságának főbb elemeit kell megnevezni, akkor valószínűleg etimológiai és szótárszerkesztési tevékenysége kívánkozik az élre (társszerkesztője az erza–orosz nagyszótárnak, az erza–finn és finn–erza szótárnak, ill. az erza–német szótárnak – a bibliográfiai adatokat ld. a FUD jelen kötetében a mordvin antonimaszótárról írott recenziómban). Az ünnepelt számos mordvin etimológiát adott közre, ez irányú munkájának összegzése az 1998-ban Cigankinnal együtt kiadott *Этимологиянь валкс*, amely az 1977-es *Эрзянь келень нурькине этимологической словарь* átdolgozása; ill. a Kelinnel és Cigankinnal közösen szerkesztett *Мокшень кялень нюрхкяня этимологической словарь* (1981). Ezekben a művekben – nem akarunk ünneprontóak lenni, de nem hallgathatjuk el – a rengeteg hasznos információ mellett sok téves, bizonytalan szófejtés is szerepel (melynek oka elsősorban az, hogy Bubrih halála után a nyelvtörténeti iskola megszűnt létezni Mordvinföldön). Ez a kettősség jellemzi Moszinnak e kötetben szereplő írásait is: jó és kevésbé jó etimológiák egyaránt szerepelnek itt.

A téves magyarázatok közül kettőt emelek ki. Az egyik az erza *неръгаз* 'borz' (59. oldal), melyet Moszin a fi. *nirkko* 'menyét', é. *nirk* 'menyét', cser. *нерге* 'borz' szavakkal vet egybe, s a FU **nere* 'orr, csőr, ormány' lexémából eredezteti, melyből a mdE *неръ* 'csőr, orr, ormány' szót is levezeti. Ez szemantikailag nem állja meg a helyét (vö. UEW 303), s a Moszin által felvetett *-з [-z]* képző megléte is bizonytalan.

A másik a mdE *веле* 'falu' szó etimológiája (72–76), ezt Moszin az észt *väljas* 'kint, az udvaron' szóval veti egybe. A valószínűbb magyarázat szerint ez FV eredetű szó (**wilwä* 'Schar, Menge'), s a lapp *vâl've* 'farkascsorda, kutyafalka' lexémával, ill. a cser. többesjellel rokonítható (UEW 822).

Hangsúlyozom ugyanakkor, hogy Moszin finnugor/finn-volgai kori bizonytalanságait ellensúlyozza a mordvin szókincs egyéb rétegeit leíró tevékenysége, melynek eredményeképp számos nyelvjárási és/vagy rég feledésbe merült szó eredetét adta közre (53–64).

2. A kötet második fejezete a *Структура слова и особенности словообразования* címet viseli (90–124); 11 cikk kapott helyet benne. Moszin a szóalkotás területén is otthonosan mozog (ld. pl. *Словообразовательная структура финно-угорского слова в мордовских языках* c. 1989-es egyetemi jegyzetét). Cikkeinek egy része történeti jellegű: górcső alá veszi a mordvin nyelv finnugor eredetű, VCV, VCCV, CVCV, CVCCV alakú szótöveit (98–102), ill. összeveti a mordvin és a balti finn nyelvek morfológiai szerkezetét (90–98). A közismert etimológiai anyagon végzett vizsgálatai alaposak, megbízhatóak, jók kirajzolódnak bennük a mordvin nyelv legrégibb etimológiai rétegének morfofonológiai jellegzetességei.

Moszin a legősibb rétegben is igyekszik elkülöníteni a képzőket: foglalkozik az ősi **-r(V)* szuffixummal (md. *потмура, кичкере, якстер, укшторо, човар, коморо*), valamint az **-l (тевиляв, менель), *-ń (кемень, сёвонь)* és **-ža (кумажа, ловажа)* képzőkkel is (99–101). Következtetései általában helytállók, noha etimológiai fejtegetései egy részét fenntartásokkal kell kezelni. A történeti sík mellett a képzők mai életébe is bepillantást nyerhetünk: a névszóképzők variációs lehetőségei (107–110) és homonimitása (114–117) mellett az igeképzők korrelációs kérdéseit (117–121) is érinti a szerző.

3. Moszin újabban sokat foglalkozik a mordvin irodalmi nyelv fejlődésével, az egységes mordvin nyelv megteremtésének kérdésével. E kérdéskörről szól a kötet harmadik fejezete: *Мордовские языки: Проблемы и перспективы развития* (125–215). (A probléma fontosságát hangsúlyozza a kötet egészének címe is.) Ebben a részben szintén 11 írás kapott helyet.

A mordvin nyelvészek jelentős része egészen a legutóbbi időkig úgy vélte (sőt, sokan a mai napig vallják), hogy az erza és moksa két külön nyelv. Ezzel szemben a magyar- és finnországi tudósok egy része az egységes mordvin nyelv mellett teszi le voksát, hangoztatva, hogy az orosz birodalom „oszd meg és uralkodj” elve rendkívüli módon felgyorsítja a nyelvelhalás folyamatát. Sajnos, az egységes mordvin irodalmi nyelv megteremtésének eddigi „külső” kísérletei kudarcot vallottak (vö. pl. Zaicz Gábor írásait évkönyvünk hasábjain: FUD 3 [1994]: 113–121; FUD 7 [2000]: 109–133; FUD 14 [2007]: 155–169), de talán az elmúlt időszakban drámai módon felgyorsult fogyás ráébreszti az illetékeseket az összefogás szükségességére. Az 1989-es népszámlálási adatok még 1 150 000 mordvint tartottak nyilván, 2002-re ez a számadat 844 ezerre csökkent. Ez 300 000 fős (27%-os) veszteséget jelent 13 év alatt. A népességcsökkenés mértékére jellemző, hogy a többi oroszországi finnugor nép összfogyása volt ennyi a jelzett bő évtized alatt! Amennyiben a mordvinságot sikerül megosztani, s a különféle hivatalos statisztikákban kü-

lön-külön szerepeltetni őket, akkor rövidesen csak egy félmilliós erza és egy pár százezres moksa népességgel kell számolnia a kisebbségek asszimilálásáért „küzdő” hatalmasságoknak.

Itt az ideje tehát a mordvinok összefogásának, s ezt (végre) jól látja Moszin is: „Разработка единого литературного языка в настоящее время является основополагающим вопросом единства обоих мордовских этносов и становления мордовской нации” (204). E téren irányadó lehet a *Пути и возможности единого мордовского литературного языка* (204–208) c. cikkében vázolt cselekvési program: az egységes irodalmi nyelv normáinak és szabályainak kidolgozása, szótárak és tananyagok kiadása, az oktatás kereteinek kidolgozása stb. Csak remélni tudjuk, hogy a szép célok közül a közeljövőben minél több megvalósul!

4. A kötet negyedik részében Moszin kongresszusi felszólalásai kaptak helyet (*Доклады на III, IV, V съездах мордовского народа,* 217–284). Tematikáját tekintve ezek egy része az előző fejezetben is szerepelhetne, hiszen a mordvinok oroszországi helyzetéről (217–239, 257–267), a nemzeti önrendelkezésről (240–256), ill. a finnugor identitás megőrzéséről (268–272) szól.

5. Az utolsó, ötödik rész (*Отзывы,* 285–333) Moszinnak a tudományos közéletben betöltött szerepébe enged bepillantást. Doktori és kandidátusi disszertációk bírálatai mellett itt kapott helyet D. V. Cigankin professzor 80. születésnapjára megjelentetett köszöntése, Paul Ariste méltatása és egy (mordvin nyelvű) megemlékezés D. Ty. Nagykinról. Korábban már jeleztem, hogy jó lett volna a cikkek lelőhelyét feltünteni, ez hatványozottan igaz az utóbbi három írásra, hiszen csak a szöveget végigbogarászva derül ki, milyen alkalomból is születtek ezek.

Heikki Paasonennel a kötetben két írás is foglalkozik, a *Хейкки Паасонен как мордовский этимолог* (84–89) az első, a *Научное наследие Хейкки Паасонена в мордовском языкознании* (320–324) az utolsó fejezetben kapott helyett. Talán célszerű lett volna mindkettőt az 5. részben publikálni.

A 336 lapos, 54 cikket, tanulmányt tartalmazó kötet jó áttekintést nyújt a mordvin nyelvészet kiemelkedő egyéniségének, Mihail Moszinnak szerteágazó, számos kutatási területet lefedő munkásságából. Képet kaphatunk az ünnepelt etimológiai, lexikológiai tevékenységéről, a szóképzés terén végzett kutatásairól, a mordvin nyelv jövője érdekében végzett munkájáról, s ezek mellett betekintést nyerhetünk a tudományos közéletben végzett tevékenységébe is. Reméljük, Mihail Moszin még hosszú éveken át számos írásával fog hozzájárulni a mordvin nyelvészet fejlődéséhez!

MATICSÁK SÁNDOR

Szofia Onyina: Szinjai hanti szövegek
Szerkesztette és a bevezetőt írta: Ruttkay-Miklián Eszter
Budapesti Finnugor Füzetek 21. Budapest 2011. 72 l. CD-melléklettel.
ISBN 978-963-284-217-2

A kötet szerves folytatása a *Budapesti Finnugor Füzetek* c. sorozat előző, 20. részének, hiszen az abban közreadott szinjai hanti nyelvtani vázlat és szójegyzék most szövegekkel egészült ki. Igazi csapatmunka eredménye ez a kiadvány: mintegy tíz szerzőtől származnak az itt közölt szemelvények. A *Bevezető*ből (7–8) kiderül ugyanis, hogy a huszonkilenc szövegből az első tizenkettő Nagyezsda Taligina hanti származású képzőművész és néprajzkutató orosz nyelvű írásainak hanti fordítása. Szofia Onyina készítette a fordításokat, ő korábban Magyarországon hanti lektorként tevékenykedett. Az általa anyanyelvére tolmácsolt szövegekbe saját gyermekkori élményeit is beleszőtte. Ezen kívül nyolc hanti iskolás összesen tizenhét fogalmazását is olvashatjuk a kiadványban.

A könyv legterjedelmesebb része a *Szövegek* címet viseli (11–58). Huszonkilenc számozott olvasmány követi egymást, mindegyik három változatban olvasható: először a cirill alapú helyesírást alkalmazó hanti szöveg szerepel, ezt követi a fonematikus átírás, majd pedig a magyar fordítás. Mint említettem, az első tizenkét szöveg Taligina írásai nyomán jött létre. A dolog érdekessége, hogy a művésznő és a nyelvész Onyina egy faluból, Tiltimből származik. Taligina írásai eredetileg saját grafikáihoz készültek, ezek témája a hantik élete. Az olvasó az érdekes olvasmányokon kívül a szemet gyönyörködtető tizenkét tollrajzban is örömét leli. Sajnos egyik-másik kép eléggé kisméretű. Nem tudjuk, az eredeti alkotások milyen nagyságúak lehetnek, de láthatóan valamennyi aprólékos műgonddal készült. A szövegek változatos témájúak és hangulatúak: lírai vallomás, néprajzi jellegű leírás a hantik munkamegosztásáról, a rénpásztorok, halászok életmódjáról, életképek, lírai visszaemlékezés a régi házra, a gyermekkorra, belső monológok – mindez finoman ötvöződik a közzétett anyagokban.

A szerkesztő két blokkról ír (7), az első blokkba nyilvánvalóan Taligina munkái tartoznak, míg a másodikat a hanti kisiskolások írásai alkotják. A gyerekek fogalmazványai közül a 27. számú egy eredetmagyarázó mese rövidített változata *(Miért kicsi a császármadár?)*, a többi leíró vagy elbeszélő fogalmazás. Ezekből a hanti kisdiákok mindennapjait ismerjük meg: bemutatják falujukat, iskolájukat, családjukat, írnak kedvenc házi állataikról és az ősszel végzett szokásos tevékenységeikről (bogyó-, fenyőtoboz- és gomba-

gyűjtés, a krumpli fölszedése stb.). Ezt a részt követi a *Hanti–magyar szójegyzék* (59–68), amely megkönnyíti a szövegek tanulmányozását.

A kötethez CD is tartozik, amelyre a hangos anyagon kívül a Budapesti Finnugor Füzetek 20. kötetének javított kiadása is rákerült. A 69–70. lapon tájékozódhatunk a CD tartalmáról *(A CD-melléklet tartalma)*. A hangzóanyag az előző, 20. kötet grammatikai és társalgási részéből is tartalmaz felvételeket. Míg az ebben a kiadványban szereplő szövegek azonosítását lapszámok segítik (69), a 21. kötethez ezek hiányoznak (70). Igaz, ennek ellenére is könnyen megtalálhatók a cím alapján a hangos anyaghoz tartozó írások. Kissé zavarónak tartom, hogy a szövegek végét a CD-n az jelzi, hogy a Szofia Onyina által felolvasott szemelvények végén az utolsó mondat lehalkul, így már alig-alig érthető. A *Bevezető*ben (8) a szerkesztő utal rá, hogy kisebb eltérések előfordulhatnak a lejegyzett és hangzó változat között a szerkesztési munkák apróbb változtatásai miatt. Ezek azonban valóban nem akadályozzák a megfelelő használatot. Így a 18. szövegben az eredeti fogalmazásban a kisdiák a szülők nevét is közli, a 19.-ben saját születési évszámát, a 29. számú fogalmazványban az őszről szóló írásban valószínűleg a szerző fontosnak tartotta azt is közölni, hogy tavasszal lefelé megy a hal a folyón; ezek a részletek a hangos szövegben még hallhatók, az írott változatban már nem olvashatók. Sajnálatosabb viszont, hogy az első, Tiltim faluról szóló, lírai vallomásnak csak az első fele (tíz mondat) szerepel a CD-n.

Néhány apróbb hiba maradt a kiadványban: a 60. lapon a *vizen*, a 63.-on a *szúrkál* szóalakokban az időtartam jelölése okozott hibát, a 68. lapon az *ostoba* szóból kimaradt a *b*. A 32. lapon az *egy helyben* írásmód lenne a megfelelő az egybeírt szóalak helyett, a 49. lapon a *hétéves*, az 55. lapon pedig az *észrevesz* alak lenne a helyes.

Mindezek ellenére nemcsak egy jól használható hanti tananyaggal lettünk gazdagabbak, hanem egy könnyed, olvasmányos, helyenként mégis szépirodalmi értékű könyvet is a kezébe vehet az olvasó a szinjai hantik életéről.

RUSVAI JULIANNA

Csepregi Márta: Szurguti hanti folklór szövegek
Budapesti Finnugor Füzetek 22. Budapest 2011. 137 l.
ISBN 978-963-284-218-9

Csepregi Mártát a keleti hanti nyelv kutatójaként és kiváló ismerőjeként tartjuk számon. 1992 óta hét alkalommal végzett terepmunkát Északnyugat-Szibériában; tapasztalatait, élményeit, tudományos megfigyeléseit és gyűjtését azóta folyamatosan publikálja. Jelen kötet egy készülő terjedelmesebb szurguti hanti nyelvjárású folklór szöveggyűjtemény előzetes bemutatkozásának tekinthető, a leendő nagy munkából ad ízelítőt a szerző.

A könyv szerkezete könnyen áttekinthető. A *Bevezető* (7–8) röviden ismerteti a közreadott folklór szövegek gyűjtésének, feldolgozásának körülményeit. A *Szövegek* című terjedelmes fejezet (9–133) prózai szövegeket tartalmaz a következő sorrendben: *Hanti szövegek* (11–37), *Magyar fordítások* (41–69), *Angol fordítások* (73–101), majd végül az *Orosz fordítások* (105–133) zárják a sort. Az angol fordítást Széll Melinda, az oroszt pedig Tatyjana Jefremova készítette. A *Jegyzetek* (135–136) tartalmazzák az adatközlők, értelmezők, anyanyelvi szakértők nevét, valamint a lejegyzés és feldolgozás körülményeit. A kiadványt az *Irodalom* (137) zárja.

Ebből is kitetszik, hogy a kötet egyik különlegessége az eredeti hanti szövegeket kísérő többnyelvű fordítás, és ez kétségtelenül népesebb olvasótábort vonz, több ember számára teszi elérhetővé a hanti kultúra kincseit. A célt maga a szerző így fogalmazta meg: „A hanti szöveg mellett a magyar, az angol és az orosz fordítást is közlöm azt remélve, hogy ez által a szurguti hanti szövegek az érdeklődők szélesebb köre számára elérhetők lesznek – mind az anyanyelvük iránt érdeklődő hantik, mind pedig a nyelvész és folklorista kutatók körében” (8).

A *Bevezető*ből kiderül, hogy az itt olvasható hanti szövegek első közlések, viszont két mese (a IV. és V. számú) magyar és angol fordítása már 1997-ben megjelent. A közölt történetek közül kettő *(III. A légyölő galóca, V. A vasorrú-rézorrú anyó)* felvételét Lázár Katalin készítette 1992-ben. A többi szöveg Csepregi Márta 1992–1996 közötti gyűjtéséből való. A lejegyzés és értelmezés még a helyszínen elkezdődött az adatközlők és családtagjaik segítségével, és mind a mai napig tart hanti anyanyelvű szakértők (Ljudmila Nyikolajevna Kajukova és Oleszja Ivanovna Szopocsina) bevonásával is.

A szövegek közül az I. számú tulajdonképp két nagyon rövid (nyolc, illetve négy mondatból álló, cím nélküli) mese. A szerző utal arra (135), hogy mindkét történet jól ismert a keleti hanti nyelvterületen, és a másodiknak a változatai J. Ajpin olvasókönyvében és Ny. I. Tyerjoskin kresztomátiájában

is megtalálhatók. Érdekesség, hogy az adatközlő a felvétel idején mindössze tizenhárom éves volt.

A II. mese eredeti címe: *karəs iki* (12); ez a kifejezés a sasnak a mesékben előforduló mitológiai neve, tulajdonképp *sas-apó*. Erre utal a magyar és az angol fordítás lábjegyzete (42, 74). A magyar cím: *A sas* (42), a *Jegyzetek*ben (135) viszont már *A sas-apó* elnevezés jelenik meg. Köztes helyet foglal el az orosz fordítás: *Орёл Карэс-ики* (106). Itt nincsen a névre vonatkozó külön értelmezés. Ennek oka talán az lehet, hogy a szerző arra gondolt, az orosz nyelvű fordítást elsősorban az anyanyelvük, kultúrájuk iránt érdeklődő hantik fogják olvasni, akiknek nem kell külön magyarázatot fűzni ehhez a névhez sem. Itt jegyzem meg, hogy a lábjegyzetek számozása kissé következetlen. Az első a hanti szövegnél található a 22. lapon, folytatódik a 42. lapon a magyar fordítások alatt, és a számozás egészen a II. szöveg angol fordításáig, a 74. lapig folyamatos. Az V. és VI. angol nyelvű szöveg alatt azonban újra indul a számozás. A továbbiakban érdemes lenne egységesíteni a lábjegyzeteket, és talán bővíteni is lehetne őket, hiszen az olvasó számára így még érthetőbbé válhatnának a mesék egyes fordulatai.

Egyik különlegessége a gyűjteménynek a III. számú szöveg *(A légyölő galóca)*, ennek „műfaja ún. régi történet…, melynek leggyakrabban tanító célzata is van" (135). A mesélő a történet végén meg is fogalmazza a tanítást: *Ne hagyjátok el a légyölő galócát!* (44).

A IV. szöveg *(Vak-süket öreg anyó-apó)* kapcsán Csepregi Márta megjegyzi, hogy a mese egy-egy variánsát már Pápay és Steinitz is lejegyezte az északi nyelvterületről. Ennek a mesének az orosz fordításában a mondatszámozás nem egyezik az eredetivel (vö. 18., 48., 80., 112). A 112. számmal jelölt orosz mondat az eredetiben még a 111.-hez tartozik. A 113. pedig az orosz fordításban magában foglalja a hanti szöveg 112. és 113. mondatának tartalmát is.

Az V. szöveg *(A vasorrú-rézorrú anyó)* a magyar olvasók körében kevésbé ismert műfajt, az ún. énekbetétes mesét képviseli (vö. 136). A hős saját átváltozását (száraz levéllé, lúdfiókává, majd ismét emberré) egy meghatározott szöveg eléneklésével tudja előidézni. A 93. és 94. mondat jelzős szerkezetének *(sårinʲ jəŋkəp, pirinʲ jəŋkəp tŏw)* orosz fordításában más jelentésű szavakat találunk, mint a magyar és az angol szöveg megfelelő helyén: *árvízi vizű, zavaros vizű tó* (60); *a lake of … floodwater, murky water* (91); *озеро … золотистой водой, сверкающей водой* (124).

A VI. szöveg egyik hőse a kereskedő, aki az eredetiben (32) a *tasəŋ-peter tasəŋ-marka* nevet viseli. A magyar és angol fordítás címe: *A gazdag kereskedő: a gazdag Péter/Márk* (63); *The rich merchant Peter/Mark* (95). A ma-

gyar fordítás lábjegyzete utal a címbeli elnevezés értelmére: „A mesélő a kereskedőt hol Péter, hol Márk néven említi, de nyilvánvalóan ugyanarról a személyről van szó” (63). Az orosz cím viszont a két név közé tett kötőszóval kissé talányos maradt: *Зажиточный купец Петр и Марк* (127).

A *Jegyzetek*ben tömörségük, rövid terjedelmük ellenére is sok érdekes információt oszt meg a szerző olvasóival. Érzékelhetővé válik, hogy a mesék archaikus, elhomályosult kifejezései milyen sok munkát követelnek meg a kutatótól, míg világossá válik a szöveg egésze. Előfordult, hogy az első adatközlő beszéde nehezen volt érthető, ezért kellett ismét visszatérni, másokkal is elmeséltetni, megfejteni a történetet. A ritkább esetek közé tartozik, ha az adatközlő a felvétel helyén és idején azonnal le tudja diktálni és átadni úgy a szöveget, hogy nincs szükség további értelmező utómunkálatokra.

Az *Irodalom* címszó alatt a szerzőnek az 1997-es évszámmal jelzett publikációinak a címe előtt lemaradt – a megjelenés időbeli sorrendjére utaló – *a* és *b* jelölés, bár az előző (136) oldalon helyesen szerepelnek ezek a hivatkozások. Ez az apró hiányosság azonban nem okoz a megértésben nehézséget.

Összegezve: Csepregi Márta igyekezett gazdag gyűjtéséből változatos terjedelmű és tematikájú szurguti hanti meséket bemutatni. Az eredeti és a három nyelvre lefordított szövegek széles olvasótábor érdeklődését kelthetik fel. Kíváncsian várjuk a teljes szöveggyűjtemény mielőbbi megjelenését!

RUSVAI JULIANNA

Kissné Rusvai Julianna: Pápay József kéziratos debreceni hagyatéka
Tudásbázis és pedagógusképzés sorozat.
Élmény ’94, Nyíregyháza 2010. 219 l.
ISBN 978-963-88052-9-4

A könyv a tartalomjegyzékkel indul, melyet az *Előszó* követ. Ebben a sorozat szerkesztője, Brezsnyánszky László kifejti, hogy a *Tudásbázis és pedagógusképzés* sorozat célja a Nyíregyházi Főiskola Pedagógusképző Karán dolgozó munkatársak kvalifikációs, fokozatszerző munkáinak kiadása. Ennek keretében jelent meg Kissné Rusvai Julianna nyelvtudomány-történeti disszertációja, mely Pápay József debreceni professzor életét, munkásságát mutatja be, illetve a még fel nem dolgozott hagyatékkal foglalkozik.

A *Bevezetés*ben (7–14) rövid, vázlatos formában megismerhetjük Pápay élettörténetének egy részét. Elsősorban az osztják gyűjtésekre, a Reguly-féle osztják hagyatékra, a feldolgozott osztják szövegek kiadására, a témával kapcsolatos munkák felsorolására koncentrál a szerző. Megtudhatjuk továbbá azt is, mi történt Pápay hagyatékával 1931-ben bekövetkezett halálát követően.

Korábban probléma volt, hogy Pápay gyűjtései nem voltak szótárszerűen feldolgozva. Ma azonban mindez már elektronikus formában elérhető Kis Tamásnak köszönhetően (http://mnytud.arts.klte.hu/papay). Ugyanakkor megnehezíti a szövegek értelmezését, hogy hiányoznak a megértést megkönnyítő nyelvi és tárgyi magyarázatok, melyekkel például a Munkácsi-féle Vogul Népköltési Gyűjtemény első két kötetében találkozhatunk.

Történtek kísérletek a kéziratban maradt szövegek kiadására, ezeket is részletezi Rusvai (Reguly-könyvtár, Pápay-Bibliothek, Erdélyi István négy hőséneke, Bibliotheca Pápayensis). Flsorolja továbbá, kik, hogyan, milyen művekkel járultak hozzá Pápay debreceni hagyatékának megjelentetéséhez (Fazekas Jenő, A. Kövesi Magda, Csinády Gerő, A. Molnár Ferenc, Vértes Edit). Azonban – elsősorban Debrecenben keletkezett – naplói és kiterjedt levelezése is jelentős források, melyek tanulmányozást érdemelnek. Jelenleg a Református Kollégium Kézirattárában őrzik őket.

A *Bevezetés* végén Rusvai megfogalmazza a disszertációja célját: ismertetni kívánja Pápay debreceni munkáiból az eddig nem publikált nyelvészeti, tudománytörténeti értékeket. Mindeközben kronologikus sorrendben mutatja be a dokumentumokat, majd azokat a dolgozatokat, írásokat sorolja fel, amelyek publikálását fontosnak tartja a finnugor nyelvészet, a néprajz és a tudománytörténet szempontjából. Végül pedig köszönetnyilvánítással zárul ez a rész.

A következő nagy témakör az *Életrajzi tudománytörténeti vonatkozások* (15–112). Ezen belül a szerző részletesen bemutatja Pápay gyermekkorát és a diákéveket (15–18), a III. Zichy-expedíciót (19–54), Pápay oroszországi kutatóútját (54–73), a nyelvész életét 1899 és 1908 között (73–77), majd a debreceni időszakot, amikor egyetemi professzorként tevékenykedett (78–93), tanítványait (Sarkadi Nagy János, Janó István, Bartha Károly, Debreczeni Ferenc, Fazekas Jenő, Papp István stb.) (94–103), kapcsolatait finn tudósokkal (Karjalainen, Sirelius, Heikel, Kannisto, Setälä, Ojansuu) (104–112). Egy rendkívül vonzó egyéniségű tanár képe rajzolódik ki előttünk Pápay személyében. Tanítványai szerették, tisztelték, szívesen látogatták előadásait, ő pedig mindvégig egyengette útjukat, biztatta, segítette őket.

A szerző ebben a részben rendkívül részletesen mutatja be Pápay életét, munkáit, személyiségét, kapcsolatait másokkal, így még közelebb kerülhe-

tünk a nyelvészhez, és eddig talán ismeretlen adatokat is megtudhatunk róla. Ugyanakkor olykor túlságosan is részletezőnek hat a leírás: például Pápay számtan, német, latin, francia gimnáziumi füzeteinek fennmaradása, azok kronologikus sorrendben történő felsorolása (15–18) nem annyira számottevő a nyelvész osztják hagyatékával kapcsolatban.

A Zichy Jenő szponzorálta III. ázsiai expedíció feleleventésén belül szól a szerző az út előzményeiről, eseményeiről, Pápay helyzetéről, szerepéről, társaival való kapcsolatáról, a tudósok közti, illetve a tudósok és Zichy gróf közötti ellentétek okairól és következményeiről. Olvashatunk arról is, mennyi nélkülözés, aggodalom, vita előzte meg az indulást. Mindehhez Rusvai a nyelvész naplóit, levelezéseit használja fel forrásként. Az út jelentősége, hogy Pápaynak osztják környezetben sikerült megfejtenie Reguly hősénekeit, továbbá maga is értékes népköltészeti, néprajzi anyagot gyűjtött, megalapozva ezzel későbbi tudományos hírnevét.

Megkönnyíti az olvasó dolgát, hogy Rusvai lefordítja a finn idézeteket (például 41–42), ugyanígy az orosz citátumokat is (190). Ennek fényében következetlennek tűnik, hogy a német idézetek mellett nem szerepel fordítás (44). Talán jobb lenne, ha egységesen, mindenhol megjelenne magyar fordítás az eredeti szövegek mellett.

Nagyon hasznos résznek tartom az 52. oldalon szereplő térképet a III. Zichy-expedíció útvonaláról, továbbá az 53–54. oldalon található vázlatos, időrendbe szedett összefoglalást Pápay utazásának főbb állomásairól. A térkép által kézzelfoghatóvá válik, merre is jártak a kutatók.

A következő nagy fejezet címe: *Publikálatlan nyelvészeti, néprajzi és irodalmi írások a Pápay-hagyatékban* (113–183). A *Megjegyzések*kel kezdődik (113–117), majd az *Északi osztják szójegyzék* következik (118–139). Az anyag Pápay szemináriumaihoz, előadásaihoz használt jegyzetekben maradt fenn. A nyelvész tervezte egy északi osztják nyelvtan és szójegyzék kiadását, melyek megkönnyítették volna az osztják szövegek értelmezését. Sajnos azonban ezek élete folyamán nem jelentek meg.

Az egyik fennmaradt kézirata nyelvtant, hét osztják szöveget, illetve hozzájuk tartozó szójegyzéket is tartalmazott. Rusvai elsőként azonosította a szövegeket, szögletes zárójelben pótolta a címeket, utalt a szövegek lelőhelyére is, és közölte saját kiegészítéseit is. A szövegek megértését szójegyzék könnyíti meg. Pápay nem ábécésorrendben, hanem előfordulásuk szerint adja meg a szavakat, jelezve azt is, ha az osztják és a magyar elem közös eredetű. Továbbá a jövevényszavak lehetséges származását is mutatja.

Rusvai pótolja a *fog* és az *ajtó* főnevek hiányzó etimológiáját, melyeket valószínűleg maga Pápay is közölt volna a végső változatban Szinnyei *Ma-*

gyar nyelvhasonlítás című munkájának ismeretében. A szerző Pápay kéziratát követve tizenkilenc oldalas szójegyzéket közöl, minden egyes mesecímet feltüntet, megjelenési helyükkel, évükkel kiegészítve.

Ezután az *Északi osztják nyelvtan* következik (140–154). A fennmaradt anyag szerint Pápay tizenegy részt dolgozott ki. A hiányzó címeket Rusvai pótolta, összefoglaló nevet adva az egyes részeknek (1. Az osztjákok lakhelye, életmódjuk; 2. Kutatásuk története; 3. Az északi osztják nyelv hangrendszere; 4. Az esetrendszer és használata; 5. Névmások; 6. Határozószók; 7. Birtokos ragozás; 8. Számnevek; 9. Határozók; 10. Igeragozás; 11. Ige- és névszóképzés). Rusvai bemutatja, mit tartalmaznak az egyes témakörök.

Az *Adalékok az osztják hónapnevekhez* (154–166) című részből többek között kiderül, hogy az obi-ugorok tizenhárom hónapnevet használtak, hiszen a hold változását figyelték az idő múlásának mérésekor, a megnevezések pedig a környezeti jelenségekre, illetve az adott időszakhoz fűződő tevékenységekre utalnak, például: 12. *aj kėr t.* 'kis fagyhó' (155). Pápay osztják anyaggyűjtése során naplójába vogulul és osztjákul is feljegyezte a hónapneveket, magyar fordítással látva el őket. Rusvai megtalálta ezt a jegyzetet a hagyatékban. Disszertációjában osztjákul közli a hónapneveket, magyar fordítással együtt, majd részletesen jellemzi őket, feldolgozva más nyelvészek osztják hónapnevekről írott elemzéseit is (Csepregi, Schiefner, Hunfalvy stb.).

Rusvai Pápay hagyatékából közli még *Bartyenyev-Roszljakov Obdorszki nyelvtaná*t (166–171), melyről Pápay szibériai tartózkodása alatt készített másolatot, illetve saját jegyzeteivel látta el; *Az osztjákok névadásáról* szóló részt (172); a nyelvész jegyzeteit Reguly egyik hősénekéhez (*Obdorszki ének*, 173–175); Pápay emlékbeszédét Budenz József tiszteletére (176–179); *Simonyi Zsigmond emlékezete* című munkáját (180–182) és a *Feljegyzések Bogáti Fazakas Miklós zsoltárfordításairól* című jegyzetét (182–183). Bogáti 16. századi költő-teológus volt. A *Jancsó-kódex* nagy részét az ő zsoltárfordításai teszik ki. Pápay tanulmányozta ezt a kódexet és Bogáti életét is. A befejezetlenül maradt tanulmányról nem tudhatjuk, mi lehetett vele a nyelvész célja, de ez is mutatja, hogy gyakran foglalkozott irodalmi kérdésekkel is.

A disszertációban a *Kitekintés* következik (185–193). Rusvai megfogalmazza, hogy Pápay debreceni hagyatékának feldolgozása, bemutatása volt a célja, nem nyelvészeti munkásságának értékelése. Mindezzel árnyaltabb képet kíván adni Pápay tudományos jelentőségéről. Furcsának tartom, hogy ez a rész hosszan taglalja Pápay hangjelölési rendszerét, és az ezt ért kritikákat. Talán érdemes lett volna részletesebben, külön részben foglalkozni ezzel a témával, nem csupán belekapni a dolgozat legvégén. A könyvet végül a *Név-*

mutató (195–201), a *Szakirodalom* (203–217) és a *Rövidítések jegyzéke* (219) zárja.

Összefoglalva elmondható, hogy a mű igen részletes, gazdag képet nyújt Pápay életéről és debreceni hagyatékáról. Rengeteg utánajárást, kutatómunkát igényelt ennek a disszertációnak a megírása. Ez a mű mindenképp gazdagítja a Pápayról szóló írások körét, és érdemes elolvasni a nyelvész iránt érdeklődőknek. Szerkezetében a hangsúly kissé eltolódik, részletesebb az életrajz és az expedíció bemutatása, mint az osztják hagyatéké, és mindez talán ellentmond a célnak. Tény azonban, hogy a naplóbejegyzésekkel tarkított életrajzi leírás igazán élvezhető, izgalmas. Az olvasó például eltűnődhet azon, hogyan érezhette magát Pápay jegyese, miközben párja az osztjákokhoz igyekezett, hiszen a nyelvész minden érzelme, célja, szomorúsága vagy épp fellelkesültsége kiérződik másokhoz írt leveleiből, naplójából. Mindenképp nagyon értékes része ez a dolgozatnak. Nyelvészeti szempontból a második rész nyelvtana és szójegyzéke, a szövegközlések szintén az obi-ugor nyelveket kutatók hasznára válnak.

Mindenkinek ajánlom ezt a könyvet, aki érdeklődik az osztják nyelv, illetve Pápay József élete, személyisége, munkássága iránt.

ENDRESZ BRIGITTA

DEBRECENI EGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉK
FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 18.
DEBRECEN, 2011

In memoriam

Viljo Tervonen (1917–2011)

Suomen ja Unkarin välisiä tiede- ja kulttuurisuhteita tutkineet ovat varmasti useita kertoja tavanneet Viljo Tervosen kirjoituksia. Valitettavasti hänen tuotantonsa on saapunut tiensä päähän (vaikka sitä edelleen voikin hyödyntää ja jatkaa), sillä Viljo Tervonen menehtyi toukokuun 19. päivänä 2011 Espoossa 94 vuoden iässä. Hän oli varmastikin ennen toista maailmansotaa Suomi-Unkari -suhteisiin liittyvän toimintansa aloittaneen sukupolven viimeinen tunnettu edustaja. Samaan aikaan hän myös oli ulkomaalaisten hungarologien doyen, eli iäkkäin edustaja.

Viljo Tervonen syntyi toukokuun 28. päivä 1917 Pohjois-Suomessa Pattijoella. Ensimmäiset unkarilaiskontaktinsa hän hankki opiskeluaikoinaan kirjeenvaihtoharrastuksen kautta. Helsingin yliopistossa hän valitsi pääaineekseen suomen kielen ja suoritti myös unkarin kielen opintoja silloisen lehtorin Gyula Weöresin opissa. Vuosina 1937 ja 1938 Weöres järjesti Tervoselle stipendin Debrecenin kesäyliopistoon. Viimeisinä elinvuosinaan hän ilmeisesti myös oli vanhin elossa oleva tämän kesäyliopiston kasvatti. Vuosina 1942–1943 Tervonen opiskeli Suomen valtion stipendillä Unkarissa Eötvös-kollégiumissa,[1] ja syksyllä 1943 oleskelu jatkui Budapestin yliopiston suomen kielen lehtorina. Péter Hajdú on sittemmin muistellut kyseistä aikaa seuraavin sanoin: „Tervonen hoiti tehtävänsä loistavin lopputuloksin ja loi samalla laajan ystäväverkoston koko Unkarin alueelle. Hänellä oli lukukautta kohti noin 120 opiskelijaa, joita hän opetti useassa pienryhmässä oikein hyvin tuloksin. Tervonen oppi meidän äidinkielemme paremmin kuin kenties kukaan muu ennen häntä.” Tervosen myöhempää tuotantoa Hajdú taas kuvaa näin: „Viljo Tervosen persoona yksin muodostaa instituution, joka tutustuttaa suomalaiset unkarin kieleen ja kulttuuriin”. (Sitaatit: *Újabb kori nyelvészeti*

[1] Maineikas valituille opiskelijoille tarkoitettu Budapestin yliopiston ylioppilasasuntola, jossa myös annettiin erittäin korkeatasoista opetusta.

kapcsolatok [Uudemman ajan kielitieteellisiä kontakteja]. In: *Barátok, rokonok. Tanulmányok a finn–magyar kulturális kapcsolatok történetéből [Ystävät ja sukulaiset. Kirjoituksia Suomen ja Unkarin välisten kulttuurisuhteiden historiasta]*. Szerk. Päivi Heikkilä, Karig Sára. Budapest 1984. 111–112).[2]

Tervonen perehtyi unkarilaiseen kulttuuriin ja unkarilaisiin syvällisesti jo noina vuosina: hän mm. kiersi Unkaria polkupyörällä. Myös Géza Képes ja János Kodolányi esim. saivat hänet kiinnostumaan unkarilaisesta kansanmusiikista sekä Bartókista ja Kodálysta. Toisen maailmansodan aikana hän palasi yhdessä Suomen suurlähetystön henkilökunnan kanssa Suomeen viimeisellä mahdollisella junalla. Vuosina 1944–1947 hän työskenteli Helsingin yliopistossa osa-aikaisena unkarin kielen lehtorina ja samaan aikaan johti koko unkarin kielen oppiainetta, koska toimeen ei noina aikoina saatu syntyperäistä unkarilaista. (Sittemmin lehtorina toimineen Ödön Lavothan kanssa Tervonen kirjoitti unkarin kielen oppikirjan: *Unkarin oppikirja*, Helsinki 1961.) Tämän jälkeen Tervonen siirtyi äidinkielen opettajaksi ja jäi arvostettuna ja pätevänä opettajana eläkkeelle maineikkaasta Kallion lukiosta. Myös tässä toimessaan hän pyrki tutustuttamaan oppilaitaan unkarilaiseen kirjallisuuteen ja kulttuuriin.

Vaikka Tervonen aloittikin Suomen ja Unkarin välisiä suhteita koskevan kirjallisen tuotantonsa jo vuonna 1939 ja jatkoi sitä heti 1940-luvun alkuvuosina (hän kirjoitti Antti Jalavan Unkari-kiinnostuksesta, Antal Regulyn Suomen-matkasta ja Arvi Järventauksen Unkari-suhteista), hänen tieteellisen tuotantonsa painopiste sijoittuu eläkkeelle jäämisen jälkeisiin vuosiin, jolloin hänellä oli enemmän aikaa, ja jolloin valtioidenväliset kulttuurisopimukset – apurahat sekä kulttuuri- ja tiedepiirien suhteet – antoivat hyvän mahdollisuuden tutkimustyölle. 70-luvun lopulta lähtien Tervonen julkaisi käännöksiä, jotka koskevat unkarilaisen kansanrunouden useita osa-alueita: *Tonavalta puhaltaa* (kansanlauluja, SKS, Helsinki 1977), *Kuoliaaksi tanssitettu tyttö* (kansanballadeja Béla Gy. Szabón kuvittamina, 1979), *Puolitoistavuotias kuninkaanpoika* (transilvanialaisia kansanalauluja Béla Gy. Szabón kuvittamina, 1981), *Murhe itkun kirvoittaa* (itkuvirsiä Ernő Kuntin valokuvien kanssa, 1994). Nämä julkaisut eivät ole ainoastaan onnistuneita katsauksia vaan myös monipuolisten ja tasokkaiden kommentaariosuuksiensa kannalta merkittäviä. Tervonen saattoi kesken käännöstyönkin istahtaa pianon ääreen (julkaisut sisältävät myös nuotteja ja alkuperäisiä unkarilaisia sanoituksia). Li-

[2] Kirja on ilmestynyt myös suomeksi: Karig Sára–Heikkilä Päivi (toim.), *Ystävät, sukulaiset. Suomen ja Unkarin kulttuurisuhteet 1840–1984.* SKS:n toimituksia 403.

säksi hän on kääntänyt myös unkarilaisia novelleja (Hajnóczy, Karinthy, Kosztolányi, Krúdy, Márai, Móricz, Tamási jne.) ja tieteellisiä teoksia.

Kenties käännöksiäkin merkittävämpää on Tervosen kulttuurisuhteiden historiaan liittyvä tutkimus, joka myös tuotti parhaat hedelmänsä vasta myöhempinä vuosikymeninä. Tuotantoon kuuluu tutkielmia ja artikkeleita, joissa käsitellään unkarilaisen kansanrunouden ja taiderunouden vastaanottoa Suomessa, 1800-luvun unkarilaisten ja suomalaisten tiedepiirien suhteita jne. Vuonna 1982 Tervonen julkaisi yhdessä Irene Wichmannin kanssa Suomen ja Unkarin välisiä kulttuurisuhteita käsittelevän bibliografian, jossa mainitaan 1946 yksittäistä runokäännöstä, artikkelia yms. (*Suomalais-unkarilaisten kulttuurisuhteiden bibliografia vuoteen 1981*. Castrenianumin toimitteita 24).

Sekä Unkarin ja Suomen välisten kielitieteen alan suhteiden että Unkarin suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen ja unkarin kielen tutkimuksen historian kannalta arvokas lähdemateriaali on yksittäisten suomalaisten ja unkarilaisten tiedemiesten välinen kirjeenvaihto. Huolella laadituissa tekstejä ja kommentteja sisältävissä julkaisuissaan Tervonen esittelee yleisölle tärkeimmät ja mielenkiintoisimmat kirjeenvaidon kävijät: József Budenzin kirjeenvaihdon Otto Donnerin kanssa (SUST 201, 1989) sekä Antti Jalavan kanssa (SUST 220, 1995). Kaksi paksua nidettä syntyi Pál Hunfalvyn ja suomalaisten välisestä kirjeenvaihdosta (SUST 220, 1987) sekä József Szinnyein ja Antti Jalavan välisestä kirjeenvaihdosta (SUST 224, 1996). Viimeisenä työnään vuonna 2006 Viljo Tervonen yhdessä Liisa Rumohr-Norion kanssa julkaisi suomeksi käännettyinä ja kommenttien kera Antal Regulyn vuosina 1839–1840 Suomessa kirjoittamat (saksankieliset) kirjeet. Nämä kirjeet eivät ainoastaan kuvaile Suomen ja Unkarin välisistä tiede- ja kulttuurikontakteja vaan sisältävät myös runsaasti huomionarvoisia yksityiskohtia. Joissain Regulyn kirjeistä kerrotaan silloisesta Suomesta mielenkiintoisia havaintoja ja kuvaillaan, kuinka hän alkoi kiinnostua kielisukulaisuudesta. Szinnyein ja Jalavan kirjeenvaihto taas sisältää mm. lyhyen kuvauksen Budenzin hautajaisista, ja kirjeissä myös paljastuu, kuinka kukakin äänesti Budapestin yliopiston suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen professorinvaalissa, jonka tuloksena valittiin Szinnyei. Kirjeissä kerrotaan myös esim. Szinnyein *Halotti Beszéd*iä[3] käsittelevästä Unkarin Tiedeakatemian virkaanastujaispuheesta sekä Zoltán Gomboczista, Szinnyein huippulahjakkaasta oppilaasta joka kokosi 20.000 sana-artikkelia käsittävän unkari–suomi -sanakirjan (sittemmin Gombocz nousi arvostetuksi professoriksi).

[3] Unkarin kielen vanhin säilynyt teksti: Ruumissaarna ja rukous v:lta 1192–1195.

Hyvän yleiskatsauksen Tervosen tuotantoon antaa teoksista koottu valikoima *Viljo Tervonen válogatott írásai a finn–magyar kulturális kapcsolatokról [Valikoima Viljo Tervosen kirjoituksia Suomen ja Unkarin välisistä kulttuurisuhteista]* (toim. Szíj Enikő. Budapest 1996), joka sisältää myös kirjallisuusluettelon. Tervonen palkittiin tuotannostaan useilla kunniamerkeillä sekä Unkarissa että Suomessa: näistä mainittakoon Pro Cultura Hungariae, Unkarin Tasavallan Ansioritarikunnan ritariristi, Suomen Leijonan ritarikunnan 1. luokan mitali sekä Suomen Valkoisen Ruusun ritariristi.

Viljo Tervonen ei ole jäänyt muistoihimme ainoastaan tutkijana ja opettajana. Ystävällisenä ja luonteeltaan avoimena hänellä oli myös paljon unkarilaisia ystäviä ja hyviä tuttavia. Minullekin hän oli hyvä ystävä ja työtoveri, ja julkaisimme myös joitain yhteisiä artikkeleita. Tätä nekrologia kirjoittaessani kaivoin esiin noin 25 vuotta vanhan valokuvan, jossa Viljo istuu hymyillen meillä kotona kahden lapsemme välissä. Itsekin vierailin hänen Espoonkodissaan: kävimme pitkiä ja antoisia keskusteluja, joiden yhteydessä myös saunoimme.

Viljo Tervonen on poistunut keskuudestamme, mutta hänen työnsä elää. Me ja kaikki ne, jotka meidän jälkeemme toimivat Suomen ja Unkarin välisten suhteiden parissa tai etsivät niistä tietoa, kunniotamme tätä perintöä, ja nojaamme siihen. Viljo Tervosesta taas vaalimme hyviä muistoja. – *Rakas ystävämme, lepää rauhassa!*

FERENC A. MOLNÁR

(Käännös: Susanna Virtanen)

Alekszandr Konsztantinovics Matvejev (1926–2010)

2010 októberében jött a hír Jekatyerinburgból, hogy Alekszandr Konsztantinovics Matvejev nyelvészprofesszor váratlanul meghalt. Tudtuk, hogy már csaknem készen van az uráli manysi helynevekről írt könyve, de megjelenését már nem érhette meg. A hátramaradt szerkesztői feladatokat tanítványa, kolléganője Tatyjana Dmitrijeva végezte el. A könyv 2011-ben jelent meg (А. К. Матвеев: *Материалы по мансийской топонимии горной части Северного Урала.* Труды Топономической экспедиции. Издательство

Уральского университета, Екатеринбург. 260 с. ISBN 978-5-7996-0610-7). A munka méltó lezárása egy általa kezdeményezett tudományos kutatási témának: az uráli manysi helynevek helyszínen végzett kutatásának. Arról, hogy milyen hatalmas és sokoldalú tudományos tevékenység áll Matvejev professzor mögött, a FUD korábbi számában írtam (FUD 17: 248–249).

Nemcsak a szibériai helynévkutatás legnagyobb tudósa volt, hanem az orosz Észak szubsztrátum jellegű helyneveinek vizsgálatával, a finnugor helynévkutatás adatokra alapozott elemzésével megteremtette azt a tudományt, amelyet uráli helynévkutatásnak nevezhetnénk, mint erre a kiváló debreceni sorozat címének kitalálója ráérzett (Onomastica Uralica). Az újabban egyre többet emlegetett jekatyerinburgi névtani iskola megalapítója volt, számos expedíciót szervezett nemcsak az Urálba, de Észak-Oroszországba, a Felső-Volga vidékére, Nyugat-Szibériába, a Fehér-tengertől a Szaján-hegységig, ahol megtalálták az utolsó kamasszul beszélő asszonyt is, Klavgyija Plotnyikovát.

Ebben a posztumusz könyvében pazar gazdagságban tárul elénk az uráli manysi helynévanyag. Az első expedíciókat a felső-lozvai vagy ivgyeli manysikhoz 1968–1971 nyarán vezette a Pecsora forrásvidékétől az Ivgyel folyó medencéjéig. Az expedíció tagjai akkori munkatársai és tanítványai voltak: G. V. Glinszkih, T. N. Dmitrijeva, Ljudmilla Vituskina, Dmitrij Kolbin. A felgyűjtött manysi helynévanyagot Matvejev Glinszkihhel együtt publikálta a jekatyerinburgi (akkor szverdlovszi) egyetem kiadványában (Вопросы ономастики 10 [1975]: 5–67.). Ennek a ma már könyvritkasággá lett kiadványnak ezt a cikkét (hazánkban a szegedi Finnugor Tanszék könyvtárában találtam meg) a manysi helynevek helyesírását egységesítve újraközölték a mostani kiadványban (29–91). Az akkor valamilyen okból kimaradt helyneveket is közölték ugyanitt (92–133), pontos kereszthivatkozásokkal. 1977–78 nyarán folytatták a Felső-Szoszva forrásvidékénél lévő helynevek gyűjtését (Nagy-Szoszva, Kis-Szoszva), ennek anyagát most közölte először Matvejev (134–221). Tervezte, hogy további északabbi manysi területeket is bevon a kutatásba, de a peresztrojka gazdasági nehézségei nem tették lehetővé az eltűnő szoszvai manysi helynevek dokumentálását.

Mindenképpen szólnom kell Matvejev manysi adatközlőiről, akiknek fényképei, az expedíciók egyéb fényképeivel együtt a könyv értékes dokumentumai (240–241 között). A manysi családnevek ismerősek a szakirodalomból, most fényképen is láthatjuk őket: A. A. Anjamov és családja, D. I. Szambindalov és családja, A. Bahtyijarov, P. Ja. Bahtyijarov, a fiatal rénpásztor gyerekek: Kolja Pelikov, Szemjon Handibin, Szava Szambindalov; V. K. Bahtyijarova és lánya Aljbina, N. V. Anjamov, V. P. Anjamov. Kár, hogy csak

a családnevükkel szerepelnek a képaláírásokban, követve a szovjet-orosz névtelenségi hagyományt, pedig a keresztnév és a családnév kiírása sokat segíthetne a családok azonosításában.

A könyv zárófejezetében Matvejev összefoglalja a manysi helynevek kutatásában elért eredményeit (*Мансийская топонимия как лингвистический и историко-этрографический феномен,* 222–255). Ennek elemzése és bemutatása külön recenziót érdemelne, most csak azt a fontos megállapítását emelem ki, hogy a helynevek elemzése alapján a régi manysik elterjedésének déli határa a transzuráli térségben valahol a Nejva és az Isetj felső folyásáig terjedhetett, Jekatyerinburgtól északabbra. Ennél délebbre nem valószínű, hogy manysi helynevek előfordulnának, a cseljabinszki területen pedig csak a dilettánsok találnak ilyen helyneveket. Összetettebb kérdés a régi manysik nyugati elterjedésének meghatározása. Noha Kannisto, és ennek alapján Gulya és Rombangyejeva mélyen a ciszuráli térségre teszik a régi manysik lakóhelyét, Matvejev óvatosabb, és valószínűleg igaza van: a ciszuráli térségben csak a közvetlen vízválasztónál és az abból nyugatra induló folyó felső szakaszán lakhattak a régi manysik. A Káma, a Csuszovaja térsége benyúló manysi helynevek ritkák, igaz előfordulnak. Ezzel kapcsolatban további fontos kutatási kérdés a manysi területek premanysi szubsztrátumának (hanti?, nyenyec?) bonyolult kérdése.

Ezzel az utolsó könyvével Matvejev professzor hosszú időre meghatározza a manysi helynevek kutatásának irányát, az adatainak sok szempontú nyelvészeti elemzése a következő kutatónemzedékre vár. Halálával nem ért véget ez a kutatási program, jekatyerinburgi tanítványai tovább folytatják az ő útmutatásai alapján. 2011-ben ünnepelték az északi helynévkutató expedíció elindulásának 50. évfordulóját. A megemlékezésen résztvevők mélyen átérezték Matvejev professzor hiányát, de méltóképpen megemlékeztek a nagy tudós életművéről. Aki ezzel a témával foglalkozik, alapvető szakkönyvként fogja használni nemcsak ezt az utolsó könyvét (bár csak 100 példányban jelent meg, és így megjósolhatóan könyvritkaság lesz), hanem azokat is, amelyeket hosszú tudósi életpályáján megírt, nem is szólva hosszabb-rövidebb cikkeiről. Értékes és messze mutató tudósi pálya vége volt a váratlan halál, de az Urál helyneveinek kutatása, a nyelvészeti terepmunka remélhetőleg folytatódik tovább tanítványainak munkásságában.

B. SZÉKELY GÁBOR

Juvan Sesztalov (1937–2011)

A maroknyi manysi (vogul) rokon nép leghíresebb fia, a nagy magyar testvér őszinte barátja, Juvan Sesztalov 2011. november 5-én megtért Numi-Tórum atyjához.

Sesztalov, Ivan (írói nevén: Juvan) Nyikolajevics manysi/vogul költő és közéleti személyiség 1937. június 22-én született a Szoszva és az Ob összefolyásánál fekvő Komradka faluban (Hanti-Manysi Nemzetiségi Körzet). Nagyapja sámán volt, édesapja kolhozelnök. Az ifjú Sesztalov a berjozovi Manysi Nemzetiségi Internátusban kezdte tanulmányait, ezt követően Leningrádba került a Herzen Pedagógiai Főiskolára, majd a moszkvai Gorkij Irodalmi Főiskolán szerzett hivatásos írói diplomát. Csaknem 50 kötetet tett közzé, ennek következtében ismert íróvá lett egész Európában. Műveit többek közt lefordították oroszra, magyarra, finnre, franciára, angolra stb. Művei nagy példányszámban keltek el: összesen több mint egymillió példány fogyott el belőlük. Írói pályája kezdetén kizárólag anyanyelvén, manysiul írt, később azonban egyre többet publikált oroszul. Ennek következtében a korábbi Szovjetunió egyik ismert és elismert szerzője lett.

Írói pályájának első korszaka dalköltészetként jellemezhető. Legtöbb költeményében szülőföldjének, az Ob-vidéknek, a nyugat-szibériai tájnak állít emléket. Szinte a semmiből teremt költői világot, minthogy hasonló, modern formai és tartalmi hagyományokkal rendelkező manysi költő előtte még nem született. Tehetsége, találékonysága, ösztönös ízlése segítette, hogy rátaláljon a helyes útra. Pályájának kezdetén a fiatal költő még nem azonnal ismerte fel manysi népének értékeit, de hozzáfogott ennek tanulmányozásához. Sikerült szívébe zárnia az élő manysi népköltészetet. A rokonai között megőrzött hagyományokat kezdte tanulmányozni, és megismerte a manysi múltat, amelyet magáénak vallott. Képzelőereje, nyelvi képei manysi identitását tükrözik. Költészete egyaránt tekinthető nemzetinek és univerzálisnak.

Sesztalov érett költészetét már hosszabb, elbeszélő költemények jellemzik, amelyeket ő maga poémának aposztrofált, és már szinte sámáni ekstázistól ihletve írt. Ugyanilyen hosszabb hangvételű művek lírai hangvételű önéletrajzi írásai, „regényei". E műveit tartalmuk alapján a manysi élet enciklopédiájának tekinthetjük. Az volt a célja, hogy szembeállítsa a múltat és a jelent, munkája mégsem teljesen mentes a szovjet éra stílusától és frazeológiájától. Fiatalkori munkáit mégis figyelemre méltónak és magas színvonalúnak tartjuk. Élete második felében írói munkásságán túl arra törekedett, hogy népe javára tevékenykedjen mint a Hanti-Manysi Skanzen megalapítója, a

„Jugria megmentése” alapítvány elnöke és a *Стерх / Торыг* ’Fehér Daru’ folyóirat főszerkesztője.

Ha a manysi népnek valamikor nemzeti himnuszra lenne igénye, Sesztalov valamelyik ifjúkori versét tudnám javasolni. Ilyen például a következő:

ērɣəŋ mākemn, mōjtəŋ mākemn	эргынг макемн, мойтынг макемн
ōs-ta, ōs-ta joχtumākem.	ос-та, ос-та ёхтумакем.
wojkan χāľkwet rāmɣantēɣət,	войкан хальквет рамгантэгыт.
ūjriśakwet lujɣantēɣət.	уйрисяквет луйгантэгыт.
χotta χallew mowalāli,	хотта халлэв мовалали,
māńśi ērisujumlāli...	маньси эрыг суюмлали...
at tōliɣpas, at χariɣłas,	ат толыгпас, ат харыглас,
māńśi ērisōs sujumlas!	маньси эрыг ос суйумлас!
mirum sime-ke rātχati,	мирум сыме-ке ратхати,
ērɣe sujtunkw‘ akw-toχpati!	эрге суйтункв‘ акв-тох пати!

Végezetül következzék a szó szerinti és két műfordítás!

Dalos földemre, mesés földemre
újra vissza-visszatérek.
A fehér nyírfák susognak,
a madárkák csicseregnek.
Ott ahol a sirály kacag,
manysi ének szólal meg.
Nem tűnt el, nem aludt ki,
A manysi ének ismét felcsendült!
Népem szívem amíg dobog,
éneke egyre csak hangzani fog! *(szó szerinti fordítás)*

Dalos, regés szép hazámba	Dalos hazám, mesés földem,
megérkeztem valahára!	ismét, ismét visszajöttem,
Fehér nyírfák vágyva néznek,	itt susognak nyírfácskáim,
víg madárkák fütyörésznek.	itt csacsognak madárkáim,
Víz fölött ím sirály kacag...	ahol virágnevetések
Manysi ének ... manysi szavak.	illata a manysi ének ...
Hát nem halt el, nem tűnt még el!	Nem csitul el ez a dallam,
Manysi ének csendül még fel!	él a manysi szívdobajban,
Amíg népem szíve dobog:	s amíg népem szíve dobban,
nem némul el, dalolni fog.	zeng az ének egyre jobban.
Képes Géza fordítása	*Kiss Dénes fordítása*

Sesztalov írói tevékenysége jelentősen gazdagította a manysi szépirodalmat, amelyet főként az ő munkássága fémjelez. Álljon itt búcsúzóul Sesztalov irodalmi munkásságának – korántsem teljes – sora!

Sesztalov legfontosabb ***manysi*** nyelven írt munkái: *Макем ат* [Földem illata, verseskötet], 1958; *Маньси павыл няврамытн* [A manysi falu gyermekeinek],1960; *Миснэ* [Tündér, verseskötet], 1961; *Сайкаланэ эрыг, Юлиан* [Ébredés éneke – medveének és Julianus, két manysi poéma], 1965; *Этпос* [Hold, versek], 1968; *Суй* [Hang, versek], 1978; *Тэрнынг эрыг* [Hősének, hosszú poéma], 1972; *Нюлы ӡрыг* [Esküének, nyolcrészes eposz], 1984.

Oroszul: *Поите мои звезды* [versfordítások], 1959; *Синий ветер касланя* [Kék vándorutak, próza és verses regény], 1966; *Огонь на огонь* [antológia], 1966; *Глаза белой ночи* [A fehér éj szemei, versek], 1968; *Медвежьи игрища* [Medveünnepi játékok, folklórfeldolgozás]; *Языческая поэма* [nyolcrészes eposz korábbi költeményeiből], 1971; *Когда качало меня солнце* [Amikor a nap ringatott, önéletrajzi regény], 1972; *Югорская колыбель* [két hosszú poéma, a szerző fordítása], 1972; *Сибирское ускорение* [önéletrajzi írások], 1977; *Огонь и снег* [új versek és válogatott fordítások], 1979; *Красная легенда на белом снегу* [regény], 1979; *Большая рыба* [rövid visszaemlékezések], 1982; *Тайна Сорни-най* [Szornyi-náj titka, regény], 1983; *Полярный круг* [antológia], 1983; *Слово гиперборея* [versek], 1984; *Земля Югория* [esszék], 1985; *Огонь исцеления* [regény], 1989; *Идол* [poémák], 1991; *Сказки дедушки* [hét manysi mesefeldolgozás], 1991. (A jegyzék nem teljes.)

Magyarul: *Kék vándorutak* [ford. Gulya János], 1969; *Amikor a nap ringatott* [ford. Rab Zsuzsa], 1975; *Julianus rám talált* [versek, vál., ford. Bede Anna], 1985; *Medveünnep közeledik* [vogul költészet, vál., ford. Beda Anna], 1986. – Róla: Domokos Péter, Sesztalov. Világirodalmi Lexikon 12. Budapest 1991. 799–800; Nagy Katalin (szerk.), Kellenek a szárnyak, míg tart az út (Juvan Sesztalov hatvanéves). Budapesti Finnugor Füzetek 8. Budapest 1997.

Angolul: *Bear-fest is comming* [folklórfeldolgozás], 1986.

Észtül: *Kui mind hällitas päike* [Amikor a nap ringatott],1984.

Az emlékezést szeretném néhány személyes élménnyel kiegészíteni. Tanárunk, professzorunk, Kálmán Béla volt tulajdonképpen az a kutató, aki – Leningrádban járván tanulmányúton – először találkozott Sesztalovval, és aki azonnal felismerte rendkívüli tehetségét. Hazatérve fel is vette legfrissebb költeményeit új vogul kresztomátiájába (1963). A debreceni diákok így

szinte első kézből hallottak a vogul költőről. A professzor Képes Gézának is odaadta, aki az eredeti nyelvből készített műfordításait haladéktalanul közreadta magyar irodalmi folyóiratokban. Sesztalov meghívást kapott Magyarországra, és a Balatonnál üdült. Ugyanott nyaraltak magyar szakos debreceni egyetemi hallgatók is, akik találkoztak egy mongol képű legénnyel. Miután tisztázták: manysi, manysi? Igenlő választ kapván elkezdték szavalni az egyetemi órákon tanult Sesztalov-verseket. Az ifjú legény maga Juvan Sesztalov volt! Nem lehet kellőképpen ecsetelni azt a meglepetést, amit ez okozott költői öntudatában, amikor több ezer kilométeres távolban szülőföldjétől saját verseit hallja vissza magyaroktól manysi nyelven. Ez a legenda, talán igaz... Az viszont tény, hogy Budapesten Julianus keletre mutató szobra ihlette a *Julianus rám talált* nagyszabású poémáját (1965). Ő ugyanis magára értette Julianus Keletre mutató karját...

Sesztalov mindenesetre igaz barátja lett a nagy testvérnek. Finnugor és hungarológiai kongresszusok állandó résztvevője volt, de a hivatalos látogatásokon kívül is többször ellátogatott Magyarországra, így a debreceni egyetemre is. Nagy örömmel töltött el, amikor 1993-ban Hanti-Manszijszkban is találkozhattunk. Nem hallgathatjuk el, hogy utolsó éveiben kissé eltávolodott a tudományos irányvonaltól. A búcsú pillanatában mégis arra, a költői ereje teljében pompázó költőre emlékezünk, aki méltán vívta ki népének, hazájának, finnugor rokonainak és a külföldnek a megbecsülését. Én is így emlékszem vissza találkozásainkra, páratlan műveire. Amíg manysi népe szíve dobog, emlékezni fog híres fiára. Mi, a nagyobb testvér ugyanígy tisztelettel és szeretettel zárjuk szívünkbe kedves emlékét.

KERESZTES LÁSZLÓ

Dugántsy Becker Mária (1948–2011)

A magyar nyelv egyetemi adjunktusának és magántanárának, Dugántsy Becker Máriának túlságosan korán kellett távoznia kollégái és diákjai köréből. Mária a magyar nyelv oktatásának jelentős alakja volt az Uppsalai Egyetemen, és mind kutatóként, mind tanárként tevékenységének teljében volt, mikor a súlyos betegség legyőzte őt.

Mária 1948-ban született Budapesten, ahol később érettségizett is. Egyetemi tanulmányait Szegeden folytatta. A magyar–orosz tanári diploma meg-

szerzése után finnugor nyelvészetből is diplomázott a JATE-n. Ugyanezen az egyetemen végzett később kutatói munkát Hajdú Péter és Domokos Péter irányításával. Disszertációját a mordvinok népköltészetéről írta, arról a témáról, amelyikhez élete folyamán többször is visszatért. Az *Erza-mordvin rituális siratóénekek* (1977) címet viselő doktori értekezésében a mordvin siratóénekeket elemzi. 1992-ben jelent meg munkája német nyelvű fordítása *Erzä-mordwinische Klagegesänge* (Studia uralica upsaliensia 20. Uppsala 1991). Dugántsy Mária disszertációjában a siratóénekek alkotó folyamatára helyezi a hangsúlyt: a siratónak birtokában van egy készlet állandósult szókapcsolat, amelyeket előadásába bármikor közbeékelhet, amikor azt helyénvalónak látja. Az elemzés elmélyíti a népköltészetről és ennek külső kontextusairól kialakult képet. Egy, a Szovjetunióba szóló ösztöndíjnak köszönhetően Dugántsy Mária felkereshette a mordvinok hazáját. Bár hivatalos engedélye nem volt oda menni, az ilyesfajta formalitásokat Mária könnyen figyelmen kívül hagyta.

Valamivel a doktori védése után találkozott későbbi férjével, Wulffal, aki Magyarországon volt látogatóban. Összeházasodtak, és Mária Uppsalába költözött. 1982-ben óraadó tanárként kezdett el az Uppsalai Egyetemen magyar nyelvet tanítani az akkori finnugor tanszéken. Az évek folyamán munkaviszonya folyamatosan javult, majd alig tíz évvel később állandó kinevezést kapott magyar adjunktusként. 1993-ban egyetemi magántanár lett. Ebben az időben a magyar nyelv oktatása – hasonlóan a tanszék többi nyelvének oktatásához – csúcsponton volt. Egy kezdő diák Harrer Gáborral gyakorolhatta a magyar kiejtést, a magyarországi vendégtanárral, Elődi Annával fejleszthette a beszédkészségét, és Máriával tanulhatta a magyar nyelvtant és irodalmat. Szívmelengető emlékeket idéz ez az időszak, amelyet Máriával és a többi kollégával tölthettünk a finnugor tanszéken.

A tanszék magyarországi kapcsolatai Máriának köszönhetően folyamatosan bővültek. Korábbi tanára, Hajdú Péter néhány hónapig vendégtanároskodott Uppsalában. Mária 1988-ban láthatta témavezetőjét díszdoktorrá avatni az Uppsalai Egyetemen. Kedves emléket idéz, ahogyan Mária a ceremónia utáni ünnepélyen ujjongva táncol az uppsalai vár csodálatos termében. Könnyű volt észrevenni, ha Mária boldog volt, és azt is, ha elégedetlen vagy dühös.

Mikor a 90-es évek elején a tanszék vezetőjeként dolgozott, sohasem rejtette véka alá véleményét: az ostobaság ostobaság maradt még akkor is, ha magas rangú hivatalnokok adták is elő. Ilyesmit egy svéd egyetemi alkalmazott is gondolhatott ugyan a hivatalnokokról, Mária azonban megmondta a szemükbe is. Mikor tanóráinkat drasztikusan csökkenteni akarták a 2000-es évek elején, haragja mind az érthetetlen, pénz által irányított egyetemi veze-

tőség, mind pedig a túl szerény alkalmazottak ellen irányult. „Hagyjuk magunkat a vágóhídra vezetni, mint a birkák", tört ki.

Talán nem minden vágya volt reális, és talán soha nem is látta be igazán, hogy akaratát nem viheti keresztül egy nehézkes és megfutamodó svédországi egyetemi igazgatáson belül. Őszinteségének és bátorságának köszönhetően mégis több hivatalnok részesült megérdemelten rendreutasításban, és a tanszék dolgozói tovább élvezhették Mária gondoskodó szívélyességét és jó ítélőképességét. Az évek folyamán sok diáknak volt Mária magyartanára. A külföldi vendégtanárok kiváló munkát végeztek, viszont csak korlátozott ideig voltak jelen Uppsalában. Mária mintegy harminc éven keresztül volt felelős a magyar nyelv tanításáért az Uppsalai Egyetemen. Diákjai nagyon szerették. Bizonyítja ezt az is, hogy Mária számos diákja utazott Uppsalába, hogy személyesen is találkozhasson vele abban az időben is, amikor – hogy a tanuláshoz lehetőséget kapjanak az Uppsalán kívül lakó diákok is – a tanszéki oktatás mindinkább áttért az interneten való távoktatásra.

Kutatása során megfigyeléseket tett a magyar nyelv svéd nyelvi környezetben való fejlődéséről. Megjelent néhány kontrasztív tanulmánya is, amelyek közül különösen említésre méltó az *Ungerska i Sverige. Analys av språkliga drag i sverigeungerska barns skoluppsatser* (1983) [A magyar nyelv Svédországban. Nyelvi vonások elemzése a svédországi magyar gyerekek iskolai dolgozataiban]. Csaknem száz magyar íróról és költőről írt cikket a nagy svéd enciklopédiába, a *Nationalencyklopedin*-be, amelynek kötetei 1989 és 2000 között jelentek meg.

Kutatásának fő területe mindvégig a mordvin népköltészet maradt. Egyik kutatási tervének keretén belül elmélyülhetett a mordvinok eposzában. Ezt a tervét a Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet [Humán- és társadalomtudományi kutatótanács] támogatta. Ennek keretében készítette el az *Eposet Sijažar: Litteraturens roll i mordvinernas kamp för nationell identitet* (Ursus 5. Uppsala 1999) [A Szijazsar eposz: az irodalom szerepe a mordvinok nemzeti identitásért folyó küzdelmében] című művét, valamint terjedelmes tanulmányát, amelyben a népköltészetben fellelhető női szerepeket elemzi: *Kvinnor mellan två världar. Kvinnobilder i finsk-ugrisk folktradition* (Ursus 6. Uppsala 2000) [Nők két világ között. Nőképek a finnugor néphagyományban]. Mária kulturális közvetítő szerepet is betöltött azáltal, hogy magyarra fordította a mordvin népköltészetet. 1990-ben jelent meg mordvin népmesegyűjteménye, *Az ezüstfogú leány*. 1999-ben a Balassi Kiadónál látott napvilágot az *Ének Tyustya fejedelemről* c. eposzfordítása. Életének végén sikerült megkoronáznia életművét a saját maga által magyarra fordított nagy mordvin eposszal a *Masztorava*-val (Budapest 2010). Ennek előszavában

szerényen jegyzi meg: „A fordítás több mint egy évtized munkája.” Tiszta szívből örülünk neki, hogy Mária megérhette e hosszú fordítói munka gyümölcsét.

Dugántsy Becker Mária Magyarországról jólképzett finnugristaként jött az uppsalai tanszékre, ahol lelkiismeretesen végezte magyartanári munkáját. Kutatási érdeklődése viszont nem korlátozódott csupán anyanyelvére, igazi finnugor tudós volt, aki ennek megfelelően részt vett nemzetközi finnugor konferenciákon is. Mi, akik tanár- és kutatókollégái voltunk, sokszor láthattuk bizonyítékát rettenthetetlenségének és melegszívűségének. Mélyen gyászoljuk gyors észjárású, becsületes kollégánkat, ugyanakkor nagy örömmel tölt el, hogy megismerhettük őt.

LARS-GUNNAR LARSSON

A szerzőknek

A Debreceni Egyetem Finnugor Tanszékének sorozata 1989 óta jelenik meg, interneten is olvasható (http://mnytud.arts.unideb.hu/finnugor/fud). A Folia Uralica Debreceniensia (FUD) célja, hogy elsősorban a debreceni finnugrisztikai alkotóműhely tagjai számára biztosítson publikációs lehetőséget, de szívesen közli külső szerzők tanulmányait, illetve recenzióit is. A nem világnyelven készült cikkekhez angol vagy német nyelvű összefoglalót kérünk. A folyóiratot 2004 óta háromtagú hazai és egy hattagú nemzetközi szerkesztőbizottság felügyeli. A szerkesztőbizottság értékeli a kéziratokat a téma és a tartalom szempontjából, és szükség esetén külső lektorokat is bevon a szerkesztésbe.

a szerkesztők

Kirjoittajille

Folia Uralica Debreceniensia (FUD) on Debrecenin yliopiston Suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen laitoksen sarja, joka ilmestyy kerran vuodessa. Julkaisua voi lukea internetissäkin (http://mnytud.arts.unideb.hu/finnugor/fud). Julkaisusarjan tehtävänä on ensisijaisesti turvata julkaisumahdollisuus debreceniläiselle fennougristiikalle, mutta siinä julkaistaan mieluusti myös muidenkin tutkijoiden artikkeleita ja katsauksia. Kansallisilla kielillä julkaistuihin artikkeleihin pyydetään liittämään englannin- tai saksankielinen yhteenveto. Vuodesta 2004 aikakausijulkaisua jalostaa kolmejäseninen toimitus ja kuusijäseninen kansainvälinen toimituskunta. Toimituskunta arvioi käsikirjoituksien aiheen ja sisällön sekä pyytää tarpeen vaatiessa lausuntoja ulkopuolisilta asiantuntijoilta.

toimittajat

For Authors

Folia Uralica Debreceniensia (FUD) is an annual published by the Department of Finno-Ugric Studies at the University of Debrecen. The series is available also on the internet (http://mnytud. arts.unideb.hu/finnugor/fud). The main goal of the series is to publish reports on Finno-Ugric linguistics carried out in Debrecen. However, the editorial board warmly welcomes articles and review submissions from authors all over the world. Articles in less widely spoken languages should include a summary in English or German. Since 2004 the annual has three editors and a six member international editorial board. The editorial board evaluates the themes and contents of the articles and invites outside reviewers on demand.

editors

Требования к авторам

Серия периодического издания Кафедры финно-угорской филологии Дебреценского университета выходит в свет с 1989-го года. Ona доступна и в интернете (http://mnytud.arts. unideb.hu/finnugor/fud). Цель издания Folia Uralica Debreceniensia (FUD) в первую очередь обеспечение возможности публикования для членов дебреценского университетского творческого сообщества финноугристов, однако с радостью принимаются статьи, а также рецензии других авторов. К статьям, написанным не на мировых языках, мы просим сжатое сообщение на английском или немецком языке.

Издание журнала с 2004-го года контролируется редкомиссией, включающей три венгерских и шесть международных специалистов. Редакционная комиссия оценивает рукописи с точки зрения темы и содержания, в случае необходимости обращаются к дальнейшим специалистам в процессе редактирования материалов.

от редакторов

TARTALOM – INHALT – CONTENTS
SISÄLLYS – СОДЕРЖАНИЕ

Bíró Bernadett: Cselekvésnevek a manysiban – az északi manysi cselekvésnevek valenciája 3

G. Bogár Edit: Magyar–finn gasztrotranszláció 35

Csepregi Márta–Ljudmila Kajukova: Szellemekkel teli nagy lábaskamra (adalékok a keleti hanti medveműnyelvhez) 43

Endresz Brigitta: Képző-e a finn *-kunta* és a *-(n)lainen?* 61

Kela, Maria: Translating shared metaphors of encountering: *face* and *eyes* in Finnish Bible translations compared with Erzya and Komi-Zyrian 71

Kelemen Ivett: Pluratívák szintaktikai és szemantikai vizsgálata az északi lappban 89

Keresztes László: Morféma-alternációk a moksa-mordvin határozatlan névragozásban I. 99

Maticsák Sándor: A mordvin írásbeliség kezdetei: a XVII–XVIII. század nyelvemlékei 117

B. Székely Gábor: Javítások Reguly térképének első olvasatához 143

Tóth Anikó Nikolett: Az égtájmegnevezések szemantikai vizsgálata a finnben és az észtben 155

Virtanen, Susanna: Ditransitiivien vaihtelua mansin itämurteissa 165

Ismertetések – Rezensionen – Reviews
Katsauksia – Рецензии

Paula Kokkonen–Anna Kurvinen (toim.): Kenttäretkistä tutkimus-tiedoksi *(Endresz Brigitta)* 177

Cecilia Hedlund–Lars-Gunnar Larsson: Ii dušše duoddaris! Lärobok i nordsamiska *(Kelemen Ivett)* 181

Klaus Peter Nickel–Pekka Sammallahti: Duiskka–sámi sátnegirji. Deutsch–saamisches Wörterbuch *(Kelemen Ivett)* 186

В. И. Вершинин: Этимологический словарь мордовских (эрзянского и мокшанского) языков *(Zaicz Gábor)* 189

Rueter, Jack: Adnominal Person in the Morphological System of Erzya *(Keresztes László)* 192

В. П. Цыпкайкина: Темпоральность в мордовских языках и принципы ее описания *(Keresztes László)* 195

Р. Н. Бузакова–Е. Н. Лисина: Эрзянь–рузонь антонимень валкс. Эрзянско–русский словарь антонимов *(Maticsák Sándor)* 197

М. В. Мосин: Мордовские языки: настоящее и будущее. Сборник статей и докладов *(Maticsák Sándor)* 201

Szofia Onyina: Szinjai hanti szövegek *(Rusvai Julianna)* 205

Csepregi Márta: Szurguti hanti folklór szövegek *(Rusvai Julianna)* 207

Kissné Rusvai Julianna: Pápay József kéziratos debreceni hagyatéka *(Endresz Brigitta)* 209

In memoriam

Viljo Tervonen (1917–2011) *(A. Molnár Ferenc)* 215

A. K. Matvejev (1926–2010) *(B. Székely Gábor)* 218

Juvan Sesztalov (1937–2011) *(Keresztes László)* 221

Dugántsy Becker Mária (1948–2011) *(Lars-Gunnar Larsson)* 224

A szerzőknek – kirjoittajille – for Authors – требования к авторам 228

PUBLICATIONES

(http://mnytud.arts.unideb.hu/finnugor/kiadvanyok.htm)

- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 1.** (pp. 142) ISSN 0239-1953
  Debrecen, 1989. Red. Keresztes László–Kiss Antal
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 2.** (pp. 222) ISSN 0239-1953
  Debrecen, 1991. Red. Keresztes László–Kiss Antal–Maticsák Sándor
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 3.** (pp. 160) ISSN 0239-1953
  Debrecen, 1994. Red. Keresztes László–Kiss Antal–Maticsák Sándor
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 4.** (pp. 260) ISSN 0239-1953
  Debrecen, 1997. Red. Nyirkos István–Kiss Antal–Maticsák Sándor
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 5.** (pp. 262) ISSN 0239-1953
  Debrecen, 1998. Red. Nyirkos István
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 6.** (pp. 246) ISSN 0239-1953
  Debrecen, 1999. Red. Keresztes László–Maticsák Sándor
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 7.** (pp. 216) ISSN 0239-1953
  Debrecen, 2000. Red. Keresztes László–Maticsák Sándor
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 8.** (pp. 761) ISSN 0239-1953
  Debrecen–Jyväskylä, 2001. Red. Maticsák Sándor–Zaicz Gábor–Tuomo Lahdelma
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 9.** (pp. 224) ISSN 0239-1953
  Debrecen, 2002. Red. Keresztes László–Maticsák Sándor–Dusnoki Gergely
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 10.** (pp. 270) ISSN 0239-1953
  Debrecen, 2003. Red. Keresztes László–Maticsák Sándor–Dusnoki Gergely
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 11.** (pp. 184) ISSN 0239-1953
  Debrecen, 2004. Red. Keresztes László–Maticsák Sándor–Dusnoki Gergely
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 12.** (pp. 194) ISSN 0239-1953
  Debrecen, 2005. Red. Keresztes László–Maticsák Sándor–Dusnoki Gergely
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 13.** (pp. 258) ISSN 0239-1953
  Debrecen, 2006. Red. Keresztes László–Maticsák Sándor
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 14.** (pp. 218) ISSN 0239-1953
  Debrecen, 2007. Red. Keresztes László–Maticsák Sándor–Petteri Laihonen
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 15.** (pp. 242) ISSN 0239-1953
  Debrecen, 2008. Red. Keresztes László–Maticsák Sándor–Petteri Laihonen
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 16.** (pp. 234) ISSN 0239-1953
  Debrecen, 2009. Red. Keresztes László–Maticsák Sándor–Petteri Laihonen
- **FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA 17.** (pp. 275) ISSN 0239-1953
  Debrecen, 2010. Red. Keresztes László–Maticsák Sándor–Petteri Laihonen

Megrendelhető – tilaukset – to be ordered from – bestellbar – заказ:

Debreceni Egyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszék
H-4010 Debrecen, Pf. 54. – Tel.: (36-52) 512 923
E-mail: hlavacskae@mnytud.arts.unideb.hu